

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE KURUMSALLAŞMANIN
DİNAMİKLERİ (1983-2017)**

Fikret TOPAL

DOKTORA TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Nebi MİŞ

MAYIS - 2024

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE KURUMSALLAŞMANIN
DİNAMİKLERİ (1983-2017)**

DOKTORA TEZİ

Fikret TOPAL

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

“Bu tez 03/05/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ali BALCI	Başarılı
Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	Başarılı
Doç. Dr. Nebi MİŞ	Başarılı
Doç. Dr. Cem Duran UZUN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Elif MADAKBAŞ GÜLENER	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Fikret TOPAL

03/05/2024

ÖN SÖZ

Bu tezin ortaya çıkışını lisans hayatımın başladığı yıllara kadar götürmek mümkündür. Sakarya Üniversitesi'ne büyük bir hevesle başladığım o yıllarda, derslerine katılmaktan büyük kıvanç duyduğum, akademik ve bireysel anlamda hayatımda önemli bir yeri olan ve aynı zamanda bu tezin de danışmanlığını yürüten Doç. Dr. Nebi Miş ile yaptığımız heyecanlı tartışmalar Türk siyasetine ve akademiye ilişkin merakımı arttırmıştı. Bu merakıma büyük bir hoşgörüyle yaklaşarak heyecanımı korumamı sağlayan, düşünsel gelişimimde ve tezin şekillenmesinde büyük bir emeği olan değerli hocam Doç. Dr. Nebi Miş'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Doktora eğitimim boyunca birçok kıymetli hocamın fikirlerinden istifade ettim. Hepsine müteşekkirim. Uzun yıllardır yanında olduğum ve desteğini her zaman hissettiren Prof. Dr. Bünyamin Bezci'ye hem sağladığı imkanlar hem de rehberliği için özellikle teşekkürü borç bilirim. Yine tez süresince eleştirileri ve katkılarıyla tezin şekillenmesinde rolü olan ve bundan sonraki çalışmalarım için yol gösteren Prof. Dr. Ali Balcı'ya teşekkür ederim. Tezin şekillenmesinin ardından yaptığı dokunuşlarla zorlandığım noktaları bir çırpıda aşmamı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Elif Madakbaş Gülenler'e desteklerinden ötürü çok müteşekkirim. Ayrıca yine jürimde yer alarak katkılarını sunan Doç. Dr. Cem Duran Uzun'a teşekkür ederim.

Bunun yanında öğrencilik hayatımdan bu yana fikirlerinden istifade ettiğim ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Aziz Tuncer'in bende emeği büyüktür. Bu anlamda ona ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine doktora süresince kıymetli hocam Prof. Dr. Serdar Gülenler'in desteğini her zaman yanımda hissettim. Bunun için de kendisine teşekkür ederim.

Kurulduğu ilk günden bu yana içerisinde yer aldığım Diaspora Araştırmaları Merkezi'nin akademik hayatımdaki yeri ve rolü büyüktür. Merkezdeki çalışma odamın aşınan duvarları buna şahittir. Burada yürüttüğümüz heyecanlı tartışmalar, çalışma hazırlıkları ve yazılan satırlar her zaman farklı hatırlanacaktır. Geçen zaman içerisinde yine bu günlere şahitlik eden, tartışmalarıyla düşüncemi ve tezi zenginleştiren Dr. Öğr. Üyesi Soner Tauscher'in yeri ayrı olmuştur. Bunun için ona ayrıca teşekkür ederim.

İlk günden bu yana merkezde beraber yer aldığımız ve dostane desteklerini her zaman hissettiğim Dr. Zehra Hopyar'a; tezle ilgili yürüttüğümüz tartışmalarda katkılarını sunan Arş. Gör. Yiğit Cem Eskicioğlu'na; teknik anlamda her sıkıştığımda sorularıma cevap veren Arş. Gör. Dr. Abdullah Özçelik'e; yine teknik düzeltmelerde ve kontrollerde

yardımcı olan Cennet Yağmur Duran’a ve Rümeysa Betül Gündüz’e de ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu kısa iki sayfaya sığdırmam gereken önsözde teşekkür etmeyi unuttuklarım mutlaka olmuştur. Hem Sakarya  niversitesinde hem de Diaspora Araştırmaları Merkezinde geçirdiğim uzun yıllar süresince onlarca isimle tanışma ve beraber çalışma fırsatı buldum. Bu vesileyle hepsine m te ekk r olduğumu belirtmek isterim.

Tüm bu zorlu süreçten sonra babamın tezi ara ara eline alıp gururla okuma denemeleri gerçekleştireceğinden, annemin ise heceleyerek de olsa okumaya çalışacağından eminim. Haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim anneme ve babama şükranlarımı sunarım. Uzun yıllardır evden ayrı kaldığım zamanlarda kardeşim Ahmet’in yanlarında olduğunu bilmek beni her zaman rahatlatmıştı. Bunun için de kardeşime minnettarım.

Son olarak birbirimizden ayrı kaldığımız ve böylece daha da zorlaşan tez süresince varlığını bilmenin dahi huzur verdiğ  değ rli eşim ve yol arkadaşım Nazmiye’ye ne kadar teşekkür etsem az kalacak. En güzel yıllarımdan çaldığımda bana olan desteğini ve inancını hiç yitirmediğ  için ve bu süreçte hayatımdaki en güzel şey olduğı için kendisine ayrıca minnettarım.

Fikret TOPAL
03/05/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
GRAFİK LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: PARTİ SİSTEMLERİNİN GENEL ÇERÇEVESİ.....	14
1.1. Minimal Bir Kavramsallaştırma Olarak Parti Sistemi Kavramı.....	16
1.2. Parti Sistemlerinin Ortaya Çıkışı: Formel ve Elit Merkezli Yaklaşımların Önemi..	22
1.2.1. Formel Yaklaşım ve Seçimsel Düzenlemelerin Etkisi	24
1.2.1.1. Seçim Formülasyonu ve Parti Sistemi ilişkisi	27
1.2.1.2. Seçim Çevresi Büyüklüğü ile Parti Sistemi İlişkisi.....	33
1.2.1.3. Seçim Barajı ve Parti Sistemi İlişkisi	35
1.2.2. Elit Merkezli Yaklaşım.....	39
1.3. Parti Sistemlerini Sınıflandırmak	43
1.3.1. Partileri Sayma Yöntemleri	45
1.3.2. Parti Sistemi Tipleri.....	51
2. BÖLÜM: PARTİ SİSTEMİNİN KURUMSALLAŞMASI.....	62
2.1. Kurumlar ve Kurumsallaşmanın Önemi.....	62
2.2. Parti Sisteminin Kurumsallaşması: Ne, Nerede, Nasıl?	67
2.2.1. Parti Sisteminin Kurumsallaşması Kavramının Tanımı Sorunu.....	69
2.2.2. Parti Sistemi Kurumsallaşmasında Farklı Boyutlar.....	72
2.2.2.1. Çok Boyutlu Kavramsallaştırmalar	73
2.2.2.2. Tek Boyutlu Kavramsallaştırma ya da İstikrar Olarak Parti Sisteminin Kurumsallaşması.....	77
2.2.3. Bileşenlerden Farklılaşma: Parti Sistemi Kurumsallaşması ve Parti Kurumsallaşması Ayrımı	79
2.2.4. Parti Sisteminin Kurumsallaşmasını Nerede Aramalı?	82
2.2.5. Parti Sistemlerinde Kurumsallaşmanın Ölçümü.....	86

2.2.5.1. Oynaklık Hesaplamaları	89
2.2.5.2. Hükümet Açıklığını Hesaplamak	98
3. BÖLÜM: TÜRK PARTİ SİSTEMİNİN ANALİTİK ÇERÇEVESİ (1983-2017)	106
3.1. Türk Parti Sistemini Dönemlendirmek.....	106
3.2. Türk Parti Sisteminde Görülen Parti Sistemi Tipleri.....	108
3.3. Türk Parti Sistemini Belirleyen Dinamikler	112
3.4. 12 Eylül'ün Parti Sistemi Tahayyülü.....	115
3.5. Suni Tek Partili Sistemden Yeniden Koalisyonlara (1983-2002)	119
3.6. Hâkim Partili Sistem ve AK Partili Yıllar	137
4. BÖLÜM: TÜRK PARTİ SİSTEMİNİN KURUMSALLAŞMASI (1983-2017)	157
4.1. Seçimsel Düzlemde Türk Parti Sisteminde Kurumsallaşma	157
4.1.1. Türk Parti Sisteminde Seçimsel Oynaklık.....	157
4.1.2. Türk Parti Sisteminde Oynaklık Türleri	163
4.2. Parlamenter Düzlemde Türk Parti Sisteminde Kurumsallaşma	170
4.2.1. Türk Parti Sisteminde Parlamenter Oynaklık.....	171
4.2.2. Türk Parti Sisteminde Parlamenter Oynaklık Türleri.....	175
4.2.3. Türk Parti Sisteminde Parlamento İçi Oynaklık.....	180
4.3. Hükümet Düzleminde Kapanma ve Kurumsallaşma.....	185
5. BÖLÜM: TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE KURUMSALLAŞMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	191
5.1. Yasal Düzenlemeler.....	192
5.1.1. Türk Parti Sistemini Çerçeveleyen Yasal Düzenlemeler	195
5.1.2. Yasal Düzenlemelerde Yapılan Reformlar.....	199
5.2. Parti Sisteminin Özellikleri	203
5.2.1. Parti Sisteminde Parçalanmanın Rolü	204
5.2.2. Kutuplaşmanın Parti Sistemi Kurumsallaşmasına Etkisi	208
5.3. Parti Kurumsallaşması.....	214
5.3.1. İçsel Kurumsallaşma: Rutinleşme ve Değerlenme	217
5.3.2. Dışsal Kurumsallaşma: Kökleşme.....	228
5.3.3. Nesnel Kurumsallaşma: Kalıcılığa ve Dayanıklılık	236
5.4. Hükümet Performansı.....	241

5.4.1. Ekonomik Performans ve Parti Sisteminin Kurumsallaşması.....	242
5.4.2. Türkiye'nin Ekonomik Performansı.....	243
5.4.3. Yolsuzluklar ve Parti Sisteminin Kurumsallaşması	251
SONUÇ	256
KAYNAKÇA.....	268
EK	301
ÖZ GEÇMİŞ	318

KISALTMALAR

AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BBP	: Büyük Birlik Partisi
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
bkz.	: Bakınız
BP	: Barış Partisi
YT	: Büyük Türkiye Partisi
CDU	: Christlich Demokratische Union Deutschlands
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CSU	: Christlich-Soziale Union in Bayern
DEHAP	: Demokratik Halk Partisi
DeP	: Demokratik Parti
DEP	: Demokrasi Partisi
DEPAR	: Değişen Türkiye Partisi
DeTP	: Demokrat Türkiye Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
Eds.	: Editörler
EMEP	: Emek Partisi
FDP	: Freie Demokratische Partei
FP	: Fazilet Partisi
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi

HEP	: Halkın Emek Partisi
HP	: Halkçı Parti
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
LDP	: Liberal Demokrat Parti
M5S	: Movimento 5 Stelle
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
ÖDP	: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
SPD	: Sozialdemokratische Partei Deutschlands
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
UKIP	: UK Independence Party
YDP	: Yeniden Doğuş Partisi
YP	: Yeni Parti
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Birleşik Krallık'ta Oy Oranları ve Sandalye Dağılımı (2005-2019).....	28
Tablo 2: Çeşitli Metotlarla Yapılan Sandalye Dağılımı (6 Sandalye İçin).....	31
Tablo 3: Parti Sistemlerini Sınıflandırma Kriterleri ve Parti Sistemi Tipleri.....	53
Tablo 4: Siaroff'un Parti Sistemi Tipolojisi	57
Tablo 5: Parti Sisteminin Kurumsallaşması (Kapalılık-Açıklık).....	99
Tablo 6: Parti Sisteminin Kurumsallaşmasının Hükümet Boyutunda Ölçümü	101
Tablo 7: Türk Parti Sistemine İlişkin Dönemlendirme ve Parti Sistemi Tipleri	110
Tablo 8: 1950 Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri, Seçim Çevresi Sayısı ve Milletvekili Sayısı.....	114
Tablo 9: 1983-1999 Arası Seçim Sonuçları ve Sandalye Dağılımı.....	128
Tablo 10: Seçili İllerde 2002 Seçimlerinin Sonuçları.....	142
Tablo 11: 2002-2015 Arası Seçim Sonuçları ve Sandalye Dağılımı.....	148
Tablo 12: Avrupa'da Aynı Yıllarda veya Bir Yıl Arayla Yapılan Seçimler Arası Oynaklık (1980-2017).....	159
Tablo 13: Sisteme Giren ve Çıkan Partiler (1987-2015).....	165
Tablo 15: 1991-1995 Arasında Parlamentoda Milletvekili Hareketliliği	181
Tablo 16: Türk Siyasetinde Hülle Partileri	183
Tablo 17: Parti Sisteminin Kurumsallaşmasında Hükümet Düzlemi	187
Tablo 18: Türk Parti Sisteminde Hükümetler (1983-2017).....	189
Tablo 19: 1983-2017 Arası Liderlerin Görev Süresi.....	221
Tablo 20: 1983-2002 Arası Parti Üye Sayıları	231
Tablo 21: 1983-2002 Arasındaki Genel Seçimlerde Partilerin Oy Sayısı.....	233
Tablo 22: 2002-2017 Arası Parti Üye Sayıları	235
Tablo 23: 2002-2015 Arasındaki Genel Seçimlerde Partilerin Oy Sayısı.....	235
Tablo 24: 1995-2017 Yılları Arası Yolsuzluk Algısı Endeksi	253

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Seçimsel Oynaklık (1983-2015).....	158
Grafik 2: Avrupa Ülkeleri Seçimsel Oynaklık (1980-2017).....	161
Grafik 3: ABD ve Latin Amerika Ülkeleri Seçimsel Oynaklık (1980-2017)	162
Grafik 4: Sistem Dışı Seçimsel Oynaklık (1983-2015)	164
Grafik 5: Sistem İçi Seçimsel Oynaklık (1983-2015).....	166
Grafik 6: %1 Altındaki Partilerde Seçimsel Oynaklık (1983-2015).....	167
Grafik 7: 1983-2015 Yılları Arası Seçimsel Oynaklık (Bağımsızlar).....	169
Grafik 8: Parlamente Giren Siyasal Partilerin Oy Dağılımı (1983-2015).....	171
Grafik 9: Parlamente Giren Siyasal Partilerin Sandalye Oranı (1983-2015).....	172
Grafik 10: Parlamento Oynaklığı (1983-2015)	173
Grafik 11: Sistem İçi Parlamento Oynaklığı (1983-2015).....	176
Grafik 12: Sistem Dışı Parlamento Oynaklığı (1983-2015).....	178
Grafik 13: Bağımsızların Parlamento Oynaklığı (1983-2015).....	180
Grafik 14: Türk Parti Sisteminde Parçalanma (1983-2015).....	206
Grafik 15: Türk Parti Sisteminde Etkin Parti Sayısı (1983-2015)	207
Grafik 16: Türk Parti Sisteminde Kutuplaşma 1991-2015.....	211
Grafik 17: Türk Parti Sisteminde 1983-2017 Arası Siyasal ve Toplumsal Kutuplaşma	212
Grafik 18: 1983-2017 Yılları Arasında GSYH	245
Grafik 19: 1983-2017 Yılları Arası Yıllık Büyüme Oranı.....	246
Grafik 20: 2003-2017 yılları arasında Avrupa Ülkeleri Arasında Ortalama Ekonomik Büyüme.....	247
Grafik 21: 1983-2017 Yılları Arasında Türkiye'de Kişi Başına Düşen Milli Gelir	248
Grafik 22: 1983-2017 Yılları Arasında Türkiye'de Enflasyon Oranı	249
Grafik 23: 1983-2017 Yılları Arasında Türkiye'de İşsizlik Oranları	250
Grafik 24: 1995-2017 Yılları Arası Dünya Bankası Yolsuzluk Algısı Endeksi	255

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Parti Sistemi Kurumsallaşmasının Yeni Konfigürasyonu	78
Şekil 2: Parti Sisteminin Kurumsallaşması Diyagramı.....	88
Şekil 3: Türk Parti Sisteminde Görülen Parti Sistemi Tipleri Gösterimi.....	109

ÖZET	
Başlık: Türk Parti Sisteminde Kurumsallaşmanın Dinamikleri (1983-2017)	
Yazar: Fikret TOPAL	
Danışman: Doç. Dr. Nebi MİŞ	
Kabul Tarihi: 03/05/2024	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 300 (ana kısım) + 17 (ek)
Bu tez parti sisteminin kurumsallaşması kavramını merkeze alarak Türk parti sisteminin 1983-2017 arasındaki yıllarını incelemekte ve bu dönemin kurumsallaşma dinamiklerini analiz etmektedir. Parti sisteminin kurumsallaşması kavramı etrafında yapılan tartışmalarda farklı boyutların ön plana çıkarılması nedeniyle farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Uzun yıllardır çok boyutlu bir şekilde ele alarak ölçüm yapan çalışmalar son yıllarda yerini istikrar merkezli tek boyutlu bir kavramsallaştırmaya bırakmış olsa da bu tartışmalar sonlanmış değildir. Kavramın tanımına, boyutlarına, hangi ölçüm yöntemlerinin kullanılacağına ve onu etkileyen faktörlere ilişkin tartışmalar literatürün merkezinde yer almaktadır. Buradan hareketle tez öncelikle parti sistemi kavramının çerçevesini çizmekte ve ardından parti sisteminin kurumsallaşmasına odaklanarak sınırlılıkları ifade etmektedir. Parti sisteminin kurumsallaşmasını istikrar boyutuyla ve bir süreç olarak ele alan tez, kurumsallaşma düzeyini anlamak içinse sistem içi ve sistem dışı ayrımından da faydalanarak seçimsel, parlamenter ve hükümet düzleminde ölçüm yapmaktadır. 1983-2002 yılları arasında kalan ve denk büyüklükte partilerin yer aldığı koalisyoncu sistem her üç düzlemde de düşük düzeyde kurumsallaşma sergilerken 2002-2017 yılları arasında kalan hâkim partili sistem yine bu üç düzlemde yüksek kurumsallaşma emareleri göstermektedir. Bu iki dönem arasındaki farklılıkları açıklamak için yasal düzenlemelerin, parti sisteminin parçalanma ve kutuplaşma gibi boyutlarının, parti kurumsallaşmasının ve hükümet performansının etkisi tartışılmıştır. Türk parti sisteminin 1983-2002 arası dönemde sürekli yasal düzenlemelerle istikrarsızlaştırılması, yüksek parçalılığı ve düşük kutuplaşması, siyasal partilerin zayıf kurumsallığı ve hükümetlerin kötü yönetsel performansı nedeniyle düşük düzeyde kurumsallaşma örüntüsü gösterdiği buna karşın 2002 sonrası dönemdeyse yasal düzenlemelerin yavaşlaması, parçalanmanın azalması ve kutuplaşmanın yükselmesi, partilerin kurumsallaşması ve hükümetlerin ekonomik performanslarının iyi seyretmesi gibi nedenlerle parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin yükseldiği görülmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Parti Sisteminin Kurumsallaşması, Oynaklık, Türk Parti Sistemi, Kurumsallaşma Kaynakları	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Dynamics of Party System Institutionalization in Türkiye (1983-2017)	
Author of Thesis: Fikret TOPAL	
Supervisor: Assoc. Prof. Nebi MİŞ	
Accepted Date: 03/05/2024	Number of Pages: x (pre text) + 300 (main body) +17 (add)
This thesis, by focusing on the concept of party system institutionalization, examines the Turkish party system between 1983-2017 and analyses the institutionalization dynamics of this period. In the discussions around the concept of the party system institutionalization, it is seen that different results have been reached due to the emphasis on different dimensions. Although the studies that have been measuring the concept by considering it in a multidimensional manner for many years have been replaced by a single dimensional conceptualization centred on stability in recent years, these debates have not ended. Discussions on the definition of the concept, its dimensions, the measurement methods to be used and the factors affecting it remain at the centre of the literature. From this point of view, the thesis firstly outlines the concept of party system and then expresses the limitations by focusing on the the party system institutionalization. The thesis deals with the party system institutionalization in terms of stability and as a process. In order to understand the level of institutionalization, it makes use of the distinction between within-system and extra-system and makes measurements at the electoral, parliamentary and governmental levels. While the coalitional system between 1983-2002 with parties of equal size exhibits a low level of institutionalization at all three levels, the dominant party system between 2002-2017 shows signs of high institutionalization at all three levels. To explain the differences between these two periods, the impact of legal arrangements, dimensions of the party system such as fragmentation and polarisation, party institutionalization and government performance are discussed. In the period between 1983 and 2002, the Turkish party system showed a low level of institutionalization pattern due to the destabilization of the Turkish party system through continuous legal regulations, high fragmentation and low polarization, weak institutionalization of political parties and poor administrative performance of governments, whereas in the post-2002 period, the level of institutionalisation of the party system has increased due to the slowdown in legal regulations, decrease in fragmentation and increase in polarization, institutionalization of parties and good economic performance of governments.	
Keywords: Party System Institutionalization, Volatility, Turkish Party System, Sources of Institutionalization	

GİRİŞ

Türk siyasal hayatında neredeyse tüm aktörler tarafından uzun yıllardır bitmek tükenmek bilmeyen bir talep olarak istikrar arayışı dile getirilmektedir. Bu atmosferde istikrar her sorunun çözümü istikrarsızlık da her sorunun kaynağı olarak görülmektedir¹. Buna bağlı olarak da neredeyse her seçim dönemi, özellikle de mevcut iktidarların, siyasal istikrar vurgusuyla geçmektedir; seçim öncesi yapılan anketlerden çıkan sonuçlar bu kapsamda değerlendirilerek istikrar veya istikrarsızlık şeklinde ele alınmaktadır; seçim sonuçları sonrasında çıkan sonuçlar milletin istikrar(sızlık) iradesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla seçimler milletin istikrara ya da istikrarsızlığa evet dediği bir siyasal oyuna dönüşmektedir. Bu ortamda siyasal çatışmalar² ve hükümet kurulumunda görülen koalisyonlar istikrarsızlığın; tek partili iktidarlar da istikrarın sembolü olmaktadır³.

Toplumun, siyasal partilerin ve liderlerin istikrar arayışı bugün kurumsallaşma literatürünün en önemli boyutu ve tartışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arayış siyasal aktörlerin meydana getirdiği ekosistemde istikrarlı ilişkiler kurulabilmesine yönelik de bir arayıştır. Özellikle Batı Avrupa’da yer alan devletlerin parti sistemleri uzun yıllardır bu istikrarlı ilişkileri tecrübe etmekte ve parti sistemindeki temel aktörlerinin sürekliliği görülmektedir. Batılı devletlerin istikrarlı kurumlar olarak görülen bu parti sistemleri, genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkmış ve bugün halen (kısmi değişimler görülmekle birlikte) büyük oranda devam etmektedir. ABD’de Cumhuriyetçiler ve Demokratlar, Birleşik Krallık’ta İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti, Almanya’da Christlich Demokratische Union Deutschlands - Christlich-Soziale Union in Bayern (CDU-CSU), Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), Freie Demokratische Partei (FDP) gibi partiler arasında yaşanan rekabet çok uzun yıllardır devam etmektedir. Seçimler, parlamentolar, alınan kararlar, hükümet kurma vb. birçok iktidar ilişkisine bu aktörlerin dahil olduğu ve bu hususta bilinirliğin yüksek olduğu görülmektedir. İşte uzun yıllardır süregelen bu durum literatürde parti sisteminin

¹ Örneğin Turgut Özal için “Bir ülkede gelişmenin olabilmesi için siyasi istikrarın olması gerekir.” (Milliyet, 5 Haziran 1989). Ya da Mesut Yılmaz’a göre, “Türkiye’nin çözülemeyecek hiçbir sorunu yok. Önemli olan siyasi iradenin ve siyasi istikrar unsurunun olmasıdır.” (Milliyet 1 Kasım 1997).

² “Bugün devletin tepesi saç saça baş başa, istikrar bu mu?” (Tansu Çiller, Milliyet 22 Mart 1998)

³ “... sandıkta sebat etmeye mecburuz. Bugün eğer sandık istikrar çıkaramamışsa, yarın çıkarır” (Süleyman Demirel, Milliyet 21 Mayıs 1999), “Milletimiz tek partiye fırsat verirse istikrar sürer” (Recep Tayyip Erdoğan, Sputnik, 29 Ekim 2015)

kurumsallaşması (party system institutionalization) bağlamında tartışılmaktadır. Amerika'nın, İngilizlerin veya Almanya'nın sahip olduğu parti sistemi yüksek düzeyde kurumsallaşma gösteren parti sistemleri arasında yer almaktadır. Bu sistemlerde siyasal partilerin uzun yıllardır süregelen varlığı ve böylece aynı aktörlerin bilinirliği ve gelecekte de var olacaklarına dair inanç vb. birçok gösterge kurumsallaşma literatürünün içerisinde yer almaktadır.

Bunun aksine Türkiye ise 1950'li yıllardan itibaren askeri darbeler ve parti kapatmalar gibi seçimsel olmayan müdahalelerin de büyük katkısıyla aktörlerin ortadan kaybolduğu ve yeni aktörlerin sahneye girdiği, seçmen eğilimlerinin değiştiği, hükümet krizlerinin sık yaşandığı bir parti sistemi sunarak özellikle 2000'li yıllara varıncaya kadar düşük düzeyde kurumsallaşma ve dolayısıyla istikrarsızlık örneği teşkil etmektedir. 12 Eylül sonrası yeni anayasa etrafında kurulan siyasal sistem ve yeni partiler etrafında kurulan parti sistemi özellikle geçmişin istikrarsızlığı karşısında çeşitli mekanizmalar inşa etmişse de bu dönem de uzun süre istikrarsızlıkla anılmaktan kurtulamamıştır ve 2002 yılına kadar benzer şekilde istikrarsızlık emareleri göstermiştir. 2002 sonrası dönemdeyse Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarları etrafında diğer temel aktörlerin de sürekliliğine işaret eden bir istikrar örüntüsü görülmekte ve bu durum da Türk parti sisteminin özellikle batı Avrupa'daki devletlerin uzun süredir tecrübe ettiği istikrarı yakalayıp yakalamadığına yönelik tartışmaları beraberinde getirmektedir. Gerçekten de 2002 sonrası dönemde uzun yıllardır parti sisteminde belli bir istikrar veya düzenlilik gözlemlemek mümkündür. Üstelik bu durum sadece iktidar perspektifinden okunan bir olgu da değildir. Muhalif aktörler üzerinden de benzer şekilde 2002 sonrası dönemde bu istikrarı gözlemlemek mümkündür. Nitekim bu tez de bu olgudan hareketle 1983-2017 yılları arasında Türk parti sistemindeki aktörler arası etkileşimi, parti sisteminin kurumsallaşması kavramını merkeze alarak analiz etmektedir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusunu parti sistemlerinin istikrar, düzenlilik veya süreklilik göstermesi gibi durumlarını ifade eden parti sistemi kurumsallaşması kavramı ve bunun etrafında tartışılan Türk parti sistemi oluşturmaktadır. Modern demokrasilerin vazgeçilmez örgütleri arasında yer alan siyasal partilerin, karşılıklı etkileşimleri sonucunda meydana gelen parti sistemleri 1950'lerden bu yana siyaset bilimi çalışmalarının temel

kavramlarından biridir. Giovanni Sartori'nin 1976 yılında basılan "Parties and Party Systems: A Framework for Analysis" (2005 [1976]) adlı eserinin çalışılmasında çok önemli bir rolü oynadığı parti sistemi kavramı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu süreç içerisinde kutuplaşma, parçalanma, ulusallaşma vb. kavramlarla birlikte farklı boyutları ön plana çıkan kavramın (Casal Bértoa ve Enyedi, 2020) kurumsallaşma literatürü ile birleşmesi de 2000'lere kadar sürmüştür. Her ne kadar kurumsallaşma kavramının kurucuları arasında görülen Samuel P. Huntington'un önemli eseri "Political Order in Changing Societies (1968)" tarafından çizilen kurumsallaşma çerçevesi çeşitli yazarlarca (Welfling, 1973; Dix, 1992) kullanılsa da kavramın bir set olarak kullanılması sürecinde önemli pay Mainwaring ve Scully'in "Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America" (1995) adlı eserine ait olmuştur.

Parti sisteminin kurumsallaşması kavramı 1995 sonrası dönemde özellikle de 2000'li yıllardan sonra etkisini hissettirmiş kavramlardan biridir. Mainwaring ve Scully'nin bahsedilen çalışmasının ardından siyasal partiler ve karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında önemli bir analiz aracı haline gelen kavram, bu güne kadar Asya'dan (Hicken ve Kuhonta, 2011; 2014, Ufen, 2008), Afrika'ya (Kuenzi ve Lambright, 2001; Riedl, 2014; Lindberg, 2007), Avrupa'dan (Casal Bértoa, 2011; 2012; Bielasiak, 2002; Chiaramonte ve Emanuele, 2017; Enyedi, 2016), Latin Amerika'ya (Mainwaring ve Scully, 1995; 2018; Boudon, 2000; Wallis, 2003) bir çok bölgede ve ülkede partiler arası ilişkileri kurumsallaşma bağlamında analiz etmek için kullanılmıştır. Tüm bu çalışmalarda parti sisteminin kurumsallaşması kavramı merkezi rolünü korumuş ve siyasal sistemi etkileyen en önemli dinamiklerden biri olarak anılmıştır. Özellikle Mainwaring ve Scully tarafından ortaya konulan boyutlar ve buna ilişkin ölçüm yöntemleri çeşitli araştırmacılar tarafından doğrudan örnek olaylara uyarlanmış ve bu anlamda geniş bir literatür oluşmuştur.

Mainwaring daha sonra yaptığı çalışmalarla (1999; 2006; 2009; 2018) bir yandan kavrama yönelik ilgisini devam ettirirken diğer yandan da onu yenilemeye çalışmıştır. Bu arada kavramı farklı boyutları ile ölçmeye yönelik yeni çalışmalar da ortaya çıkmış (Basedau ve Stroh, 2011; Mair 1997; 2007; Casal Bértoa, 2012; Casal Bértoa ve Mair, 2012; Casal Bértoa ve Enyedi, 2016; Emanuele ve Chiramonte, 2020; Rodriguez ve Rosenblatt, 2020) ve literatür zenginleşmiştir. Tüm bu çalışmalar bir parti sisteminin

kurumsallığını ölçmek ve onu etkileyen faktörleri anlamak için nerelere odaklanılması gerektiğini ifade etmesi açısından önemli bir birikimi günümüze taşımaktadır.

Günümüzde halen geçerliliğini koruyan ve parti sistemlerinin analizinde kullanılan parti sisteminin kurumsallaşması, özellikle 2010 sonrası yıllarda dönüşüme uğrayarak tek boyutlu (istikrar) olarak anlaşılmaya başlanmıştır (Casal Bértoa, 2018; Mainwaring vd., 2018). Bu hususta Bielasiak (2002), Lindberg (2007), Ufen (2008) ve Borbath (2021) gibi yazarlar istikrar boyutunun önemini vurgulamaktadır. Her ne kadar bu boyut üzerinden yaygın bir kullanıma kavuşmuş olsa da ileride de görüleceği üzere, kavramın nereye bakılarak ölçüleceği, nasıl ve hangi ölçeklerin kullanılacağı, neden ve sonuçlarına ilişkin tartışmalar varlığını devam ettirmektedir.

Çalışmanın Kapsamı

Bu çerçevenin çizilmesinin ardından çalışmanın inceleme sahasını oluşturan Türk parti sistemi 1983-2017 yılları arasında kalan dönemi kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle 12 Eylül sonrası kurulan yeni siyasal sistemi merkeze alarak 2017 sonrası değişen hükümet sistemiyle sınırlandırmakta ve Türkiye'nin 1983 sonrası oluşan son parlamenter dönemine odaklanmaktadır. Neden bu dönemin incelendiği hususunun aşağıda görüleceği üzere Türkiye siyasetin yapısal şartları ile ilgili olduğu ancak bununla beraber en nihayetinde bir tercih olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Askeri darbelerin sistemdeki aktörleri ortadan kaldırdığı oyunun kurallarını değiştirdiği, seçimleri ertelediği ve sık sık siyasete müdahil olduğu 1950-1980 arası dönemde kurumsallaşma dinamiklerinin siyasal nedenlerini ölçmek görece daha zor bir eylemdir. Çünkü mevcut aktörlerin varlığı veya siyasal sistemin temel bileşenleri (seçim sistemi, seçim kanunu, siyasal partiler kanunu ve en önemlisi anayasa) meşru siyasal aktörlerin tutumlarından bağımsız şekillenmektedir. Bu bağlamda 28 Şubat post modern darbesi, 27 Nisan e-muhtırası ve 15 Temmuz başarısız darbe girişiminin de tezin incelediği dönemin içerisinde kalması bu gerekçeyi ortadan kaldırıyor muş gibi düşünülebilir. Ancak daha ayrıntıya inildiğinde bazı farklılıklar ve sınırlılıklar olduğu görülmektedir. Bu hususta ilk olarak bahsi geçen darbe teşebbüslerinin hiçbirisi ne 27 Mayıs gibi ne de 12 Eylül gibi askeri otoritelerin iktidarı ele geçirdiği, mevcut siyasal sistemi baştan sona değiştiren, siyasal partileri yasaklayan, anayasal değişiklik yapan ve oyunun kurallarını yeniden belirleyen darbeler olmamıştır. Elbette 28 Şubat, 27 Nisan ve 15 Temmuz gibi olayların

siyasal sisteme birtakım etkileri ve sonuçları olmuştur. Bu bağlamda zaten gelişmelerin parti sisteminin kurumsallaşması noktasında nerede durduğu tartışılacaktır. Ancak bu etki ve sonuçlar bahsi geçen iki darbe arası dönem (1960 ve 1980) kadar belirleyici değildir. İkincisi de darbeler, muhtıralar veya vesayetçi mekanizmaların Türkiye siyasetinin bir gerçekliği olduğu ve neredeyse her inceleme döneminin içine girebilecek darbe, darbe girişimi, muhtıra gibi olayların varlığı görülmektedir. Bu gelişmeleri dışarda bırakarak yapılacak bir incelemenin mümkün olmadığı ifade edilmelidir.

Bunun ardından 1983 tarihinin başlangıç olarak alınmasının temel sebebine gelinecek olursa, 12 Eylül 1980 Askeri darbesinin ardından üç yıl boyunca askeri yönetimin hâkim olduğu bir ara rejim bulunmaktadır. 1983 yılında yapılan seçimlerle siyasetin sivilere bırakıldığı ve darbenin komuta lideri Kenan Evrenin Cumhurbaşkanı olmasıyla bu ara rejim sonlanmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki 1983 seçimleri askeri otoritelerin siyasal alanı “temiz tutmak” için eski partileri kapattığı, eski aktörleri ve onlarla bağlantılı aktörleri siyasetten uzak tuttuğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla güdümlü ve demokratikliği tartışmalı seçimlerdir. Ancak buna rağmen seçimler sonrasında siyasal hayat canlanmış ve 1983 seçimlerine giremeyen aktörler 1984’teki yerel seçimlerde yerini almış ve parti sisteminde hareketlilik artmıştır. Siyasal alanda başlayan bu hareketlilik 1987 yılında anayasa referandumu neticesinde siyasal yasakların kaldırılmasıyla eski siyasal aktörlerin geri dönmesini sağlamış ve birkaç ay sonrasında bu aktörlerle seçimlere gidilmiştir. Bu perspektiften 1987 seçimleri darbe sonrası demokratik hayatın başlangıcı olarak kabul edilmelidir. Çünkü serbest ve özgür seçimler demokrasilerin gerek şartları arasında olduğu gibi parti sistemi çalışmalarında da önemli bir yer işgal etmektedir. Ancak buna rağmen 1983-87 arası partiler arası etkileşimi ve demokratikleşme çabalarını göz ardı etmemek ve seçimleri demokrasi ile eşitlememek gerektiğinden başlangıç tarihi olarak 1983 yılı merkeze alınmıştır.

2017 ile sınırlandırmak ise Türkiye’de çok uzun yıllardan bu yana tartışılan siyasal sistem değişikliğinin, yeni hükümet sisteminin kabul edilişiyle gerçekleşmiş olmasıyla alakalıdır. Bu noktada yeni hükümet sisteminin artık yeni bir siyasal dinamik ve parti rekabeti getireceği, oyunun kurallarının değiştiği ve farklı bir araştırma dönemine girildiği düşünülmektedir. Nitekim parlamenter sistemlerle başkanlık veya yarı başkanlık sistemleri arasındaki farklılığın partiler arası rekabetin yapısı üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Başkanlık veya yarı başkanlık seçimlerinde yarışan başkan adayları, daha

geniş bir çoğunluğa hitap etmesi gerektiğinden geniş koalisyonlar kurmak ve bunun için yarıştaki belirleyici olacak partilerle iş birliği yapmak zorunda kalacaktır (özellikle de az sayıdaki seçmenin belirleyici olduğu durumlarda bu iş birlikleri daha da zorunlu hale gelmektedir). Bunun için adaylar diğer grupların desteğini aramak mecburiyetinde ve bu grupların taleplerine karşılık vermek zorunda kalmaktadır. Tüm bu ittifak ve rekabet ilişkileri gerçek bir koalisyondan öte kırılgan, geçici ve gevşek bir karakter sergilemekte ve partiler arası ilişkilerin istikrarını etkileyen sonuçlar doğurmaktadır (Casal Bértoa, 2012; 2015). Türkiye’de de başkanlık sistemiyle birlikte değişen yapısal ortam beraberinde yeni partilerin kurulmasını getirirken, diğer yandan da bu partileri siyasal sistemde etkili bir aktör haline getirmiştir.

Bu yıllar arasında 2002 seçimlerinin getirdiği kırılma ve parti sisteminde yaşanan değişim, eski parti sisteminin çöküşü tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamıyla 2002 seçimleri bir kritik kavşak (critical juncture) olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu tez, 2002 seçimini yeni parti sisteminin kurucu seçimi/eski parti sisteminin son seçimi şeklinde okuyarak iki dönem arasına (1983-2002 ve 2002-2017) bir sınır çekmekte ve bu da iki ayrı dönemi karşılaştırmalı olarak incelemek için iyi bir başlangıç/bitiş noktası oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilk dönem suni bir tek partili çok parti sisteminden sonra, denk büyüklükteki partilerin olduğu koalisyoncu çok parti sistemi olarak ifade edilirken ikinci dönemin hâkim partili bir karakteri bulunmakta ve hâkim partili çok parti sistemi olarak ele alınmaktadır. Kısacası son parlamenter dönem üzerinden ve bahsedilen çerçevede yapılan sınırlandırma iki farklı dönem içerisinde ortaya çıkan farklı parti sistemlerinin kurumsallaşma düzeylerini karşılaştırma imkânı da sunduğundan çalışmanın kapsamı bu dönem ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma parti sisteminin kurumsallaşması kavramını ve bu kavram etrafında biriken literatürü merkeze alarak Türk parti sistemini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı 1983-2017 yılları arasında Türk parti sisteminde meydana gelen kurumsallaşma düzeyindeki değişimi ve farklılıkları parti sisteminin kurumsallaşması kavramı etrafında ortaya koyarak bunun kaynaklarını tartışmaktır. Bu kapsamda Türk parti sisteminin kurumsallaşmasına ilişkin nereye bakılması gerektiği, nasıl ölçüleceği ve kurumsallaşmanın kaynakları arasında nelerin etkili olduğuna

odaklanmaktadır. Bunu yaparken de öncelikle kavramın bileşenlerinin çerçevesinin çizilmesi gerekmektedir. Özellikle parti sistemi kavramının ne olduğunu, nasıl ortaya çıktığını ve parti sistemi tiplerini belirlemek, ne üzerine konuşulacağını da ortaya koymak açısından önemlidir.

Türk parti sisteminin bugüne kadar en önemli sorunları arasında görülen oynaklık, parçalanmışlık ve kutuplaşma (Özbudun, 1981; 2011; Wutrich, 2015; Kiriş, 2011) aslında kurumsallaş(ama)ma meselesi ile doğrudan ilgilidir. Kurumsallaşmanın sağlanamadığı parti sistemleri temel olarak oynaklığın yüksek olduğu parti sistemleridir. Parti sisteminde parçalanma ile kurumsallaşma arasında neden sonuç ilişkisi bulunmakta ve bu durum kurumsallığı etkileyen önemli bir boyut olarak görülmektedir. İleride de görüleceği üzere kutuplaşmış parti sistemleri parti sistemlerinin kurumsallaşmasına olumlu/olumsuz katkılar yapmaktadır. Bunların yanında Türk parti sisteminin karşılaştığı diğer sorun alanları ile parti sisteminin kurumsallaşması arasında ilişki olduğu ve birbirlerini etkilediği görülmektedir.

Türk parti sisteminin analizine ilişkin yapılan çalışmalar kurumsallaşma kavramı çerçevesinde çok sınırlıdır. Bu kapsamda çalışmaların çoğu da mevcut kavramsallaştırmanın uyarlaması niteliğindedir. Bu bağlamda ilk çalışma Ergun Özbudun tarafından 1981 yılında yapılmış olan “The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation” adlı çalışmadır. Özbudun’un çalışması hem kurumsallaşma kavramının kullanımını Huntington’ın siyasal örgütlerin (partilerin) kurumsallaşmasını anlamak için önerdiği dört boyut üzerinden ele almakta hem de tarihsel olarak 1950-1980 arası dönemi incelemektedir. Dolayısıyla parti sisteminin kurumsallaşması kavramı henüz özgün ve bağımsız bir kavram olarak anlaşılmamakta, yeni bir ölçüm yöntemi veya buna ilişkin bir tartışma ve metot önerilmemektedir. Mevcut kavramsallaştırma verili olarak kabul edilmekte ve bu kavramın ilgili boyutları doğrudan Türk parti sistemine uyarlanmaktadır. Buna benzer bir durum Mainwaring öncülüğünde kullanılan boyutlarda da görülmektedir. Nitekim bu kapsamda örneğin Birol Akgün’ün 2001 yılında yayınlanan “Aspects of Party System Development in Turkey” adlı çalışması ve yine Berna Öney ve Torsten J. Selck’in 2017 yılında yayınlanan “Exploring the level of party system institutionalization and party system type in Turkey: aconvergence with established or new democracies?” adlı çalışması Mainwaring ve Scully tarafından geliştirilen dört boyutlu kavramsallaştırmayı merkeze alarak Türk parti

sistemini analiz etmektedir. Bu çalışmalardan Akgün'ün çalışması boyutların tartışılması üzerinden ilerlemekte ve ölçüm vb. bağlamda bir yenilik ortaya koymamaktadır. Öney ve Selck ise Amerikalı siyaset bilimci Mark P. Jones tarafından kullanılan ölçüm üzerinden endeks oluşturmaktadır. Ancak daha sonra da görüleceği üzere Mainwaring 2018 yılında çalışmasıyla bu yöntemi terk ederek kavramı partiler arası rekabette istikrar olarak tek boyutlu bir şekilde anlamakta ve eski boyutlarını parti sisteminin kurumsallaşmasının kaynakları olarak ele almaktadır. Diğer bir ifadeyle parti sisteminin göstergeleri ile sonuçları arasındaki dengeyi bulanıklaştıran bu ilk döneme ait dört boyut eski bir boyutlandırma ve işlemeleştirme olarak kalmıştır. Bu alanda başka bir çalışma olarak da Şebnem Yardımcı Geyikçi'nin "Party System Institutionalisation And Democratic Consolidation: The Case Of Turkey (2018)" adlı siyasal rekabetin kurallarını ve partiler arası güveni merkeze alarak yaptığı çalışmadan bahsedilebilir. Bu çalışmanın bir boyutu siyasal rekabete ilişkin formel düzenlemelerin uzun bir süredir var olmasını ve aktörler tarafından oyunun kurallarının kabul edilmesini gerekli kılarken diğer boyut ise aktörlerin birbirlerini meşru veya başka bir ifadeyle tehdit olarak görmemesini gerektirmektedir. Böylece kurumsallaşma kavramı siyasal sağlamlık (political entrenchment) ve partiler arası güven (inter-party trust) gibi iki boyuta oturmaktadır.

Yardımcı ve Geyikçi'nin (2018) iki boyut üzerinden yaptığı değerlendirmeye göre Türk parti sistemi kurumsallaşmadan uzak kalmaktadır. Çünkü yazara göre anayasanın temel ilkeleri olan laiklik ve milliyetçilik ilkeleri üzerinde aktörler arasında bir mutabakat yoktur ve yine bu aktörler arasındaki ideolojik mesafe, birbirlerini illegal aktörler olarak görmesini sağlamaktadır. Bu sebeple de Türk parti sistemi kurumsallaşmadan uzak olarak değerlendirilmektedir. Öney ve Selck'a göre (2017) Türk parti sisteminin kurumsallaşması yerleşik batı demokrasilerine göre düşük olsa da yeni demokrasilere göre daha yüksek olarak ifade edilmektedir. Farklı kanaatlerin ve sonuçların ortaya çıkmasında kullanılan göstergelerin farklılığı yatmaktadır. Yazarların parti sisteminin kurumsallaşmasının göstergesi olarak ele aldığı boyutlar aslında kavramın göstergesi değil onu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Böylece kavramsal çerçevenin göstergeleri ile sebep-sonuç arasındaki farklılaşma da ortadan kaybolmaktadır. Bu yüzden bu tez kavramın boyutlarını ve göstergelerini anlama ve uygulama açısından Türkiye ölçeğinde bahsi geçen çalışmalardan farklılaşmakta ve geçerliliği geniş kabul gören üç düzey üzerinden (seçimler, parlamento ve hükümet) Türk parti sisteminin

kurumsallığını ölçmektedir. Ardından da parti sisteminin kurumsallaşmasının kaynaklarını tartışmaktadır. Bunu yaparken de kavramın (bileşenleri olan parti sistemi ve kurumsallaşma dahil) nasıl anlaşılması gerektiğine, ölçüm yöntemlerine ve ortaya çıkaran faktörlere ilişkin tartışma yürütmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez yeni kurumsalcı bir yaklaşımdan hareket etmektedir. Kurumların tanımlayıcı özelliği olarak istikrarı merkezine alan yeni kurumsalcılar eskisinden farklı olarak sadece kurumların bireyler/aktörler üzerindeki etkisini değil aynı zamanda bunlar arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Bunu yaparken yine eski kurumsalcılıktan farklı olarak tümdengelimci bir metot izlenmektedir (Lowndes, 2018). Benzer şekilde bu tez de Türkiye örnek olayını tümdengelimci bir şekilde 1983-2017 arası dönemle sınırlandırarak siyasal elitler ve formel kurumlar arasındaki etkileşimi merkeze alarak incelemektedir.

Bu kapsamda çalışma aşağıdaki sorular çerçevesinde hareket etmektedir;

- Parti sistemi kavramı ne ifade etmektedir? Parti sistemlerinin ortaya çıkışında formel düzenlemelerin ve elitlerin rolü nedir? Parti sistemi tipleri nasıl belirlenir?
- Kurumsallaşma ne demektir? Parti sisteminin kurumsallaşması kavramı ne ifade etmektedir? Parti sisteminin kurumsallaştığının göstergeleri nelerdir? Parti sistemlerinin kurumsallaşması nasıl ölçülür?
- Türk parti sisteminde görülen parti sistemi tipleri nelerdir? Türk parti sisteminin ortaya çıkışında formel kurumların ve elitlerin rolü nedir? Türk parti sisteminde hangi parti sistemi tipleri görülmüştür?
- Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi nasıl farklılaşmaktadır? Seçimsel, parlamenter ve hükümet bağlmda düzey farklılığı var mıdır?
- Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinde etkili olan faktörler nelerdir?

Bu sorular çerçevesinde hareket ederken de tez, ampirik çalışmalara, dokümanlara, raporlara, istatistiklere vb. dayanarak veri çeşitlemesine gitmekte; böylece iddia ve kanıtları birbirleriyle desteklemektedir. Ardından da toplanan veriler Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyindeki farklılıkları açıklamak için karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmektedir.

Çalışmanın Önemi

Bu tez öncelikle parti sisteminin kurumsallaşması kavramını merkeze alan literatürün ve ardından Türk parti sistemine uyarlayan literatürün zenginleşmesini sağlamak açısından önem arz etmektedir. Bu tez aracılığıyla literatürdeki güncel/yeni çalışmaların ve bu çalışmalarda yer alan hesaplamaların Türk parti sistemine entegre edilmesi çalışmayı önemli kılmaktadır. Bunun üzerinden Türk parti sistemine ilişkin, ilgili dönemlerin kurumsallaşma düzeyleri arasında farklılıklar ortaya konulmakta ve uluslararası düzeyde karşılaştırmaya da imkân sunulmaktadır. Böylece kurumsallaşma göstergeleri açısından Türk parti sisteminin diğer parti sistemleriyle arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ortaya koymak mümkün olmaktadır. Başka bir ifadeyle Türk parti sistemini diğer parti sistemleriyle karşılaştırma imkânı sunarak kurumsallaşma düzeyinin farklı düzlemlerde hesaplanması ve takip edilmesini sağlayacak mevcut literatürde de yer alan etkili ve kullanımı kolay analitik araçları derinlemesine uygulamaktadır. Böylece bir yandan kavramsal bulanıklığın önüne geçilmek istenmekteyken diğer yandan da yaygın kullanıma imkân sağlayacak bir ölçüm yöntemini ortaya konmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar parti sistemlerinin kurumsallaşmasına yönelik tartışmayı genellikle doğrudan uygulamakta ve buna ilişkin sebep-sonuç ilişkisi kurmamaktadır. Hangi faktörlerin kurumsallaşmaya neden olduğu veya nasıl bir etki ettiği gibi bir bağlamda yürütülen tartışmalar oldukça azdır. Dolayısıyla parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi ile bunu etkileyen faktörler arasında bir bağlantı kurulmamaktadır. Bu kapsamda tez, hareket ettiği yaklaşım çerçevesinde Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin farklılaşmasında etkili olan dinamikleri ortaya koymaktadır.

Ayrıca parti sisteminin kurumsallaşmasını çalışmak demokrasiler için de önemli bir çıktı üretmektedir. Güçlü veya yüksek düzeyde kurumsallaşmış parti sistemlerinde demokrasilerin de güçlü olduğuna ilişkin kanaat bulunmakta ve bu iki olgunun birbirini etkilediği görülmektedir. Yüksek/düşük düzeyde kurumsallaşma ile demokratikleşme-demokratik geri gidişler arasında bir ilişki olduğu literatürde geniş bir şekilde tartışılmaktadır⁴. Dolayısıyla tez demokratikleşme literatürüne de kapı aralayan bir muhtevaya sahiptir. Her ne kadar bu tezin kapsamı dışında kaldığından doğrudan bu

⁴ Bunlardan bazıları için bkz: (Thames ve Robbins, 2007); (Stockton, 2001); (Mainwaring ve Scully, 1995); (Mainwaring ve Torcal, 2006); (Mainwaring vd., 2018); (Croissant ve Völkel, 2012); (Ufen, 2008); (Toka, 1997); (Schleiter ve Voznaya, 2016); (Casal Bértoa ve Enyedi, 2014); (Geyikçi, 2018).

bağlantıyı kurmasa da Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin seyri ile demokratikleşme veya geriye gidişler arasında paralellikler yakalamak da mümkündür. Bu nedenle tez ve ortaya koyduğu ölçümler, daha sonra bu ilişkiyi kurmak isteyen yazarlara da imkân sağlamakta ve bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Çalışmanın Planı

Çalışma ilk bölümde parti sistemi kavramını odağına almakta ve bu kavramın çerçevesini çizmektedir. Türk parti sisteminin kurumsallaşmasına geçilmeden önce parti sisteminin ne olduğu, nerede aranması gerektiği, nasıl ortaya çıktığı ve hangi tip parti sistemlerinin var olduğu yürütülecek tartışma açısından elzemdir. Bu kapsamda parti sistemine yönelik kavramsal çerçevede ele alınan temel hususlara değinilerek bu alanın kurucu isimleri arasında yer alan Sartori'nin kavramsallaştırmasının mümkünlüğüne ilişkin bir tartışma yürütülmektedir. Bu tartışma parti sistemlerinin hangi ülkelerde aranması gerektiğine ilişkindir. Bu noktada sistem kavramının, neden daha minimal düzeyde anlaşılması gerektiği merkeze alınmaktadır. Ardından parti sistemlerinin doğuşunda etkili olan formel ve elit yaklaşımı tartışılmaktadır. Seçim sistemi merkezde olmak üzere yasal düzenlemeler kapsamındaki kurumların parti sistemini şekillendirdiğini iddia eden formel anlatı ve elitlerin (siyasal ve diğer) toplumda var olan belli sorunları siyasal partilere kanalize ederek parti sistemini belirlediğini iddia eden elit anlatısı incelenecek ve bunların parti sistemlerini hangi bağlamda, nasıl şekillendirdiği tartışılacaktır. Bu kısım en sonunda parti sistemlerinin tiplerini merkeze almaktadır. Parti sistemine ilişkin sınıflandırmalar yapılırken dikkate alınması gereken kriterler nelerdir? Bir parti sisteminde tüm partilerin varlığı dikkate alınmalı mıdır? gibi sorular etrafında temellenen bu kısım parti sistemlerine ilişkin sınıflandırmaları yaygın bir şekilde kullanılan yazarları tartışarak iki ölçüt belirlemekte (parti sayısı ve hükümet formasyonu bağlamında partilerin göreceli ağırlığı) ve ardından bunlar üzerinden parti sistemlerinin sınıflandırılması gerektiğini ifade etmektedir.

İkinci bölümde parti sisteminin kurumsallaşması kavramı üzerinde durulmaktadır. Bu kavramın çerçevesi çizildikten sonra kavram tek boyutlu bir perspektifle ele alınmakta ve ardından göstergelere geçilmektedir. Parti sisteminin kurumsallaşmasının düzeyi nedir ve bu düzeylerde ölçümler nasıl yapılmalıdır soruları etrafında kavramın uygulaması netleştirilmektedir. Bu bölümde parti sistemlerinde kurumsallaşmanın nerede aranması

gerektiği ve seçimsel, parlamenter ve hükümet olmak üzere üç farklı düzlemde de kurumsallaşma örüntüsünün ölçümü gösterilmektedir. Ölçüm yöntemi olarak seçimsel ve parlamenter boyutta doğrudan oynaklık hesaplamaları yapılmaktayken hükümet boyutunda aslında dolaylı bir oynaklık hesaplama yöntemi kullanılmaktadır. Bu oynaklık sonucunda kurumsallaşma düzeyi seçimsel ve parlamenter düzeyde sistem içi, sistem dışı ve diğer boyutlarda ayrıma tabi tutulurken hükümet boyutunda hükümet değişimi, hükümet formasyonu ve hükümete ulaşım bağlamında ölçülmektedir. Bu bölümde önemli noktalardan biri de parti sistemlerinin kurumsallaşması ile partilerin kurumsallaşması arasındaki farkın ortaya konulmasıdır. Her iki kavramın da sıklıkla karıştırıldığı veya birbirinin yerine kullanıldığı görülmekte olduğundan kavramın çerçevesi çizilirken bu noktada bir ayırım yapılması gerektiği görülmektedir. Bu tez parti kurumsallaşmasını, parti sistemlerinin kurumsallaşma düzeyini açıklayan faktörlerden biri olarak ele almakta ve parti kurumsallaşmasının parti sistemlerinin kurumsallaşmasından farklı bir durumu ifade ettiği, ikisinin aynı olmadıkları ifade edilmektedir. Partilerin güçlü kurumsal örgütler olduğu yerlerde parti sistemlerinin düşük düzeyde kurumsallaştığını görebilmek pek ala mümkündür.

Üçüncü bölüm Türkiye örnek olayı çerçevesinde ilk bölümde çizilen çerçeveden hareketle Türk parti sistemine odaklanmaktadır. Bu bölümde Türk parti sistemine ilişkin incelenen dönemde görülen parti sistemi tipleri ortaya konmaktadır. Yeni parti sistemi tipleri etrafında ele alınan bu bölümün ana odağında özellikle 1983-2017 arası dönem bulunmaktadır. 1983-2002 arası dönem buna göre çok partili sistemlerin koalisyoncu karakterini ve denk büyüklükteki partilerden oluşan alt tipi ifade etmekten, 2002 sonrası dönem çok partili sistemlerin hâkim partili karakterini göstermektedir. Bu bölümde dönemler anlatılırken odak noktasında ayrıca Türk parti sistemini belirleyen temel dinamikler olarak elitler ve formel faktörler arasındaki ilişki de ortaya konulmaktadır. Tezin bu kısımdaki perspektifi hem formel düzenlemelerin hem elitlerin Türk parti sisteminin belirlenmesinde karşılıklı etkileşim içerisinde olduğudur.

Türk parti sisteminin çerçevesi ve ortaya çıkışında etkili olan yaklaşımlar tartışıldıktan sonra dördüncü bölümde tez, Türk parti sisteminde kurumsallaşmanın sonuçlarını ortaya koymakta ve seçimsel, parlamenter ve hükümet düzeyinde Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyine ilişkin değişimleri analiz etmektedir. Türk parti sisteminin oynaklığının 2002 sonrası dönemde azaldığını ve böylece kurumsallaşma düzeyinin

yükseldiğini sistem içi, sistem dışı ve diğer oynaklık türleri ve hükümet kurma bağlamında da ayrıca göstermektedir. 1983-2002 arası dönemde kurumsallaşma düşükken 2002'den sonra istikrar artmakta ve kurumsallaşma düzeyi yükselmektedir.

Beşinci ve son bölümse Türk parti sisteminde kurumsallaşma düzeyindeki farklılığın nedenlerine odaklanmaktadır. Burada dört farklı faktör üzerinden Türk parti sisteminde kurumsallaşma düzeyinin farklılığı açıklanmaktadır. Yasal düzenlemelerin, parti sisteminin parçalanma ve kutuplaşma gibi özelliklerinin, partilerin bireysel düzeyde kurumsallaşmasının ve hükümetin yönetsel performansının kurumsallaşmaya etkileri üzerinden Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyindeki farklılaşma analiz edilmektedir. Parti sistemini çerçeveleyen yasal düzenlemeler ile parti sisteminin yapısal özellikleri yapısal boyutu ifade ederken partilerin kurumsallaşması ve hükümetin yönetsel performansı aktörleri merkeze almaktadır. Her bir faktörün parti sisteminin kurumsallaşma düzeyine etkisi olduğu ve bu faktörlerin de yıllar içerisinde nasıl farklılaştığı bu kısımda tartışılmaktadır.

1. BÖLÜM: PARTİ SİSTEMLERİNİN GENEL ÇERÇEVESİ

Farklı siyasi amaçları olan grupların veya hiziplerin “parti” olarak adlandırılması çok eski tarihlere kadar götürülebilirse de örgütsel olarak istikrarlı, üyelik temelli ve parlamentolarda yasama ve yürütme arası iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak siyasal partilerden bahsetmek için 19.yy’dan sonrasına bakmak gerekmektedir (Casal Bértoa ve Enyedi, 2020). Bu modern anlamıyla siyasal partiler siyaset biliminin bugün en önemli çalışma alanları arasında yer alırken modern dünyanın da vazgeçilmez kurumları arasında gelmektedir. Yazarların birçoğu bu önemi ifade etmektedir. Nitekim Amerikalı siyaset bilimci E.E. Schattschneider’in ([1942], 2017) siyaset bilimi literatüründe sıkça atıf alan tanımlamasıyla modern demokratik hayat siyasal partiler olmadan düşünülemez. Siyasal partilerin ortaya çıkış ve gelişim süreci modern demokrasinin yükselişiyle, dolayısıyla oy hakkının gelişimi ve parlamentonun sahip olduğu yetkilerin artışıyla beraber olmuştur (Duverger, 1993, s.16). Tarihsel süreçte siyasal partileri merkeze alan önemli çalışmaların varlığına rağmen⁵ yine de siyasal partiler uzun bir süre müstakil bir çalışma alanı olarak görülmemiştir. Bu alana yönelik çalışmalar 1995’te “Party Politics” dergisinin ilk sayısının yayınlanmasıyla beraber ivme kazanmaya başlamıştır (Bardi ve Mair, 2008, s.148).

Modern anlamıyla demokrasiler, kararların siyasal partiler aracılığıyla yarışan ve maksimum çoğunluğu temsil eden aktörlerce alındığı siyasal sistemler olarak tanımlanırken⁶ (Lipset, 2000, s.48) aslında siyasal partilerin faaliyet alanı ve önemi de belirtilmektedir. Bu bağlamda siyasal partilerin faaliyet alanı, siyasetin en temel konusu olan iktidar ile ilgilidir ve modern dönemde bu iktidar demokratik iktidardır (Casal Bértoa ve Enyedi, 2020, s.2). Siyasal partiler demokratik iktidara eylemlerinden dolayı

⁵ Bunlar arasında bazıları için bkz: 1902 yılında M. Ostrogorsky tarafından yayınlanan *La Démocratie et l'Organisation des Partis Politiques* (Demokrasi ve Siyasi Partilerin Örgütlenmesi), 1911 yılında R. Michels tarafından yayınlanan *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie; Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) ve 1951 yılında basılan M. Duverger’in *Les Partis Politiques* (Siyasi Partiler, Bilgi Yayınevi) ve 1956 yılında S. Neumann tarafından yayınlanan *Modern Political Parties* (Modern Siyasi Partiler) gibi temel eserler bulunmaktadır.

⁶ Elbette demokrasiler sadece siyasal partilerin karar alma süreçleri ile ifade edilemez. Anayasalar, kurumlar, sivil toplum ve insan hakları gibi daha birçok boyut modern demokrasilerin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Burada siyasal partilerin önemi diğer unsurların önemini ortadan kaldırmamaktadır. Yani bu yaklaşım siyasal partileri modern dönemde demokrasinin yeter değil gerek şartı olarak gören bir bağlama oturmaktadır.

sorumluluk yükler, onları hesap verilebilir kılar, sistem karşıtı siyasetçileri engeller, toplumu demokratik normlara bağlar, kamunun çıkarlarını ve adayları siyasal sisteme taşır ve hükümet mekanizmalarının kurulumunda görev alır (Ezrow, 2011, s.2). Böylece siyasi partiler; iktidarı elde etmenin, meşru muhalefetin, demokratikleşmenin ve demokratik çöküşlerin merkezinde yer almaktadır. Vatandaşların tercihleri temsili siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşir. Siyasal partiler onların kimliklerinin şekillenmesine katkı sağlar. Seçmenlere de kısa yoldan bilgi aktarırlar (Mainwaring, 2018, s.2-3). Dolayısıyla demokrasiler ile siyasal partiler arasında birbirini kapsayan karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Siyasal partiler asıl fonksiyonunu demokratik rejimlerin içerisinde kazanmaktayken demokrasiler de kendi devamlılığını siyasal partiler ve siyasal partilerin aracılığıyla yarışmacı seçimlerinin varlığıyla mümkün kılmaktadır. Tam da bu sebeple modern demokrasiler bir bağlamıyla “parti demokrasisi” (Katz, 2007) olarak da anılmaktadır.

Siyasal partiler demokratik hayatın vazgeçilmez kurumları arasında yer almasına rağmen zaman zaman demokrasilerin geriye gidişinden de sorumlu olmaktadır. Özellikle Asya ülke halklarının gözünde siyasal partiler, demokratik konsolidasyonun ve iyi yönetimin önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Bu ülkelerde partilere duyulan güven çok düşüktür. Partiler yozlaşmış, halktan kopuk ve kendi çıkarının peşinde olan birimler olarak görülmektedir (Hicken, 2006, s.3). Tıpkı Asya ülkeleri gibi Latin Amerika ülkelerine bakıldığında da partilerin genellikle yolsuzluk ve otoriter liderlerle beraber anıldığı ve demokrasilerin önünde bir engel oluşturduğunu söylemek mümkündür⁷. Ya da bugün Avrupa siyasetinde yükselen yeni aşırı sağ partiler bu anlamda demokrasilerin geriye gidişinde önemli aktörlerden biri olmaktadır.

Nitekim siyasal partiler ortaya çıktıkları andan itibaren sadece demokratik hayatın değil, anti-demokratik rejimlerin de vazgeçilmez unsurları arasında olmuştur⁸. 1945-2010 arası mevcut dikta rejimleri arasında (her ne kadar 1990’lardan itibaren düşüş eğiliminde olsa

⁷ Daha ayrıntılı bilgi için Scott Mainwaring editörlüğünde hazırlanan *Party Systems in Latin America: Institutionalization, Decay and Collapse* (2018) adlı çalışma incelenebilir.

⁸ Ancak demokratik ve antidemokratik rejimlerin içinde yer alan siyasi partiler temelde birbirinden farklı örgütlenmelerdir ve iki rejim içerisinde yer alan partiler birbiriyle benzerlik göstermemektedir. Anti-demokratik otoriter rejimlerde yer alan siyasal partiler yönetici elitlerin çıkarlarını koruyan ve devlet aygıtının şubesi gibi konumlandığından demokratik rejimlerdeki gibi siyasal talep ve hedeflerin iktidara taşınmaya çalışıldığı örgütlenmelerden ve bağımsız karaktere sahip siyasal partilerden farklılık göstermektedirler (Bizarro vd., 2020, 5).

da) en yaygın görülen tip⁹ hâkim partili diktatörlüklerdir (Geddes vd. 2014, s.318). Totaliter sistemlerde bile partilerin ve seçimlerin önemli işlevleri bulunmaktadır. Bu rejimlerde partiler toplumu muhayyel bir düşman karşısında mobilize etmeye çalışırken seçimler de yine bu düşmanlar veya meşru olmayan rakipler karşısında sisteme onay anlamına gelmekte ve meşrulaştırma görevi görmektedir (Lipset ve Rokkan, 1967, s.4). Böylece siyasal partiler hem demokratik hem de diğer (otoriter, totaliter vb.) sistemler arasında varlığını sürdüren modern siyaset yapma biçiminin en önemli kurumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak diğer rejimlerdeki rolüne rağmen siyasal partilerin gerçek anlamını kazandığı yer, karşılıklı yarışma ortamının temin edildiği demokratik rejimlerdir. Demokratik siyasette siyasal partilerin kendi aralarında kurduğu ilişki veya karşılıklı etkileşim, sistemin niteliğini belirlemesi açısından önemlidir. Siyasal partiler bir ekosistem oluşturarak burada karşılıklı etkileşime girerler, birbirleriyle rekabet ederler veya iş birliği yaparlar. İşte siyasal partilerin kurduğu bu ekosistem “parti sistemi” olarak anılmaktadır. Zaman içerisinde bu sistemin, bu sistemdeki ilişkilerin, aktörlerin veya diğer değişkenlerin sürekliliği ya da istikrarı “parti sisteminin kurumsallaşması/kurumsallığı (party system institutionalization)” etrafında tartışılmaktadır. Böylece parti sistemlerinde kurumsallaşma, parti sistemi ve kurumsallaşma gibi iki farklı kavramı ihtiva etmektedir. Dolayısıyla kavrama ait bileşenlerin çerçevesinin çizilmesi önem arz ettiğinden tezin bu ilk bölümü odak noktasına parti sistemlerini almaktadır. Daha sonraki bölümdeyse kurumsallaşma merkezinde parti sisteminin kurumsallaşması literatürüne geçilecektir. Tez bu kavramları ayrı ayrı ele alarak bunların ne ifade ettiğine, farklı boyutlarına ve önemine odaklanmakta ve kuramsal çerçevenin de sınırlarını çizmektedir.

1.1. Minimal Bir Kavramsallaştırma Olarak Parti Sistemi Kavramı

Siyasal partiler içsel ve dışsal boyutlarıyla birbirinden farklılaşmaktadır. İçsel olarak partiler ne derece hiyerarşik oldukları, örgütsel yapıları, üye sayıları vb. noktalarda farklılaşırken dışsal olarak da ideolojik/programatik duruşlarıyla ve seçimsel güçleriyle farklılaşmaktadırlar. Siyasal partilerin dışsal boyutunu şekillendiren dinamikler arasında üyelerinin, hangi programı izleyeceklerine ve bunu nasıl sunacaklarına dair aldığı kararlar etkili olurken aynı zamanda diğer partilerin siyasal pozisyonları ve stratejileri de etkili

⁹ Diğer anti-demokratik rejim tipleri ve rejim geçişleri (*regime transition*) için bkz: (Geddes vd. 2014)

olmaktadır. Siyasal pozisyonlar veya program belirlenirken diğer partilerin siyasa tercihleri ve belli konular üzerinde söyledikleri etkili olmaktadır (Boix, 2007, s.500-501). Siyasal partilerin dışsal boyutu aslında etkileşimin de bir fonksiyonudur. Siyasal partiler seçimlerde başarı elde etmek için birbiriyle etkileşime girerler. Parti sistemleri de böylece aslında içsel ve dışsal boyutu bir arada barındırır. Ancak parti sistemleri içsel boyutun ötesindedir dolayısıyla parti sistemlerini incelemek siyasal partileri incelemekten farklıdır. Çünkü partiler arası etkileşim siyasal partilerin içsel yapısından daha fazlasını ifade eder. Ayrıca siyasal partilerin birçok yönü parti sistemlerini anlamak için kullanışlı olmayabilir (Ware, 1996, s.7) ve bu yüzden dışarıda bırakılmaktadır. Dolayısıyla tek tek partilerin örgütsel yapısı, ideolojisi veya finansal yapısı gibi boyutlarını incelemek parti sisteminden farklı bir yere referans vermektedir. Ancak parti sistemleri partilerin içsel boyutunu da dışarıda bırakamaz çünkü siyasal partiler parti sistemlerini biçimlendiren önemli bir analiz birimidir ve en nihayetinde iki boyut arasında geçişkenlikler engellenemez.

Parti sistemi kavramı 20.yy'da yapılan çalışmalarla, özellikle 1950'lerden sonra anlamını kazanmıştır. Parti sisteminin tanımlanmasında Smith'e göre (1966, s.351) sistemin temel bileşenlerine, farklılıklarına ve tek parti devletinin bir parti sistemi biçimi olup olmadığına bakılmalıdır. Bu alandaki yaygın eğilimse siyasal partilerin her türlü konfigürasyonunun parti sistemi olarak adlandırılmasıdır (Millard, 2009, s.782). Parti sistemi tanımlamasında çitayı en yükseğe koyan yazarlar arasında gelen Sartori'ye göreyse (2005, s.39) bir parti sisteminden bahsedebilmek için iki şeyin bir arada olması gerekmektedir; ilk olarak bir parti sistemi bileşenlerinden farklılaşmalıdır. Yani birden fazla partinin varlığı gereklidir. İkinci olarak da "sistem" kavramı bileşenlerinin belli bir örüntü içerisinde girdiği etkileşimi ifade ettiği için parti sisteminin bir örüntü oluşturması gerekmektedir. Siaroff da benzer şekilde (2019, s.74) parti sisteminin belirli bir düzenlilik içermesi gerektiğini aksi takdirde parti sisteminden bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Mainwaring ve Scully (1995, s.4) de buradan hareketle parti sistemini partiler arası rekabette örüntü oluşturan etkileşimler bütünü olarak görmektedir. Bu noktada örüntü oluşturma katı bir şekilde yorumlanmaktadır. Ancak Mainwaring vd. (2018, s.18) Sartori'nin başını çektiği sistem ve örüntü vurgusunu yumuşatarak örüntü oluşturan etkileşimi minimal düzeyde ele almakta ve temel aktörlerin göreceli bir sürekliliği içerisinde oluşan etkileşimlerin parti sistemini ortaya çıkardığını ifade etmektedir.

Bu noktada tek parti devletlerinin bir parti sistemi olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı parti sistemi kavramının çerçevesinin çizilmesi açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Parti sistemleri partilerin oluşturduğu bir sistem olarak tanımlandığı sürece tek partili devletlerin sınıflandırma içerisine girmesi mümkün gözükmemektedir. Ayrıca demokratik teori açısından da karar verme mekanizmaları için birden fazla partinin yarış halinde olması gerekmektedir. Tek parti devletleri ne temsil ne de parti içi demokrasi gibi bir hakkı tanımadığı için parti sisteminin bir kategorisi olarak tanımlanmamalıdır (Smith, 1966, s.353-354). Nitekim S. Neumann da “tek-parti sistemi” kavramını çelişkili bir ifade olarak tanımlamaktadır (Wolinetz, 2006, s.51). Bu anlamıyla Sovyet, Nazi ve Faşist tek parti devletlerinin olduğu 1920-1940 arası dönemleri anlatan tek parti kavramı bir tenakuz da barındırmaktadır. Parti ifadesi teorik anlamı gereği çoğuldur ve diğer partilerin varlığını ima etmektedir. Yani taraflardan bahseder. Bu anlamda taraflardan biri olmayan parti, sözde partidir (Sartori, 2005 s.35). Dolayısıyla tek partili devletlerde bir parti veya parti sistemi aramak veya onları parti sisteminin bir bileşeni olarak tanımlamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Tek partili devletler parti sistemlerinin dışında ayrı bir kategori olarak değerlendirilmelidir¹⁰. Uygulamadaki tek partili yönetimlere bakıldığında da tek partili devletlerin aslında bir “parti-devlet sistemi” yani devlet sistemi olduğu görülmektedir. Çoğul anlamda partiler değil devletle bütünleşmiş bir yapı (parti) vardır. Bu sözde parti toplumun değil devletin amaçlarına hizmet eden bir yapıdır. Muhalefeti tanımaz hatta onları engeller; bir fikri ifade etmenin aracı değildir, toplum tarafından değil devlet tarafından şekillendirilir ve hatta toplumu şekillendirir (Sartori, 2005 s.42). Bu parti devletlerinde muhalefet üyeleri “hain ve güvenlik tehdidi” olarak tanımlanır. Parti ve ülke genellikle ulusun amaçlarının simgesi olan bir baskın karakter (Franco, Castro vb.) tarafından idare edilir (Lapalombara ve Weiner, 1969, s.38). Dolayısıyla bir siyasal evrende tek bir partinin ve hatta bir baskın karakterin varlığı ve devletle bütünleşen yapısı parti sistemi karakteri ortaya koymamaktadır. Görüldüğü gibi liderlik ile birleşen totaliter sistemlerde lidere yönelik

¹⁰ Sartori yarışmacı olmayan siyasal sistemlerde birden çok partinin varlığına farklı bir sınıflandırma içerisinde yer vermektedir. Ancak bu durum bizi yanıltmamalıdır her ne kadar bu sistemlerde diğer partilerin varlığı mümkün olsa da veya bunlar siyasal alandan tamamen dışlanmamış olsa da bu partiler genellikle lisanslı, var olmasına izin verilen tali veya uydu partilerdir. Bu sistemler Sartori tarafından hegemonik parti sistemleri olarak adlandırılmaktadır (2005, s.110). Aslında tek partili devletlerin uydu partilerle göstermelik ilişkiler kurduğu sistemleri ifade etmekte olan bu kavramsallaştırma parti sisteminin gerekliliği olan etkileşimleri içermediği için ya da yapay bir etkileşim türü sunduğu için parti sisteminin yokluğu ile aynı duruma işaret etmektedir.

herhangi bir eleştiri ve eylem rejime saldırı olarak değerlendirilir. Oysa siyasal partiler yerel örgütleri aracılığıyla ve kurdukları rekabetçi ortam sayesinde ulusal kimlikleri güçlendirirken seçmenler de bu rekabetçi yapı içerisinde sisteme bağlılıkları ile karar alıcılar arasında bir ayrım yapar ve eleştirir. Burada farklı fikirler sisteme yönelik bir saldırı veya yıpratma olarak görülmemektedir. Bu tür siyasal sistemlerde kendini ifade edebilen yapıların varlığı, farklı çıkarların ve çatışmaların temsil edilebilmesi kısa vadede dengesizliklere yol açsa da uzun vadede sistemi dengeler ve ulusal anlamda siyasetin de istikrarlı bir hale evrilmesini sağlar (Lipset ve Rokkan, 1967, s.5).

Parti sistemlerinde bir diğer meseleyse düzenli veya örüntü oluşturacak etkileşimlerin varlığıdır. Bu noktada oynak veya istikrarsız sistemler tartışılmaktadır. Aşırı derecede oynak ve kişiselleşmiş parti sistemleri aktörlerin değişimi veya partiden ziyade kişilerin sistemde etkili olmasından dolayı eleştirilmektedir. Oynaklığın fazla olduğu sistemler bu anlamda bir örüntü oluşturacak süreklilikten uzak kalmaktayken kişiselleşmiş parti sistemleri de partiler arası rekabetten ziyade bireyler arası rekabete konu olduğu için bu sistemlerde parti sisteminin de varlığı tartışılmaktadır (Mainwaring 1999, s.24; Mainwaring ve Scully, 1995, s.4; Mainwaring vd., 2018, s.18). Sartori¹¹ ve onu takip eden bazı yazarlar¹² bundan dolayı bazı ülkelerde parti sisteminin var olmadığını ifade etmektedir. Siaroff'a göre (2019, s.31, 74) parti sisteminin varlığından bahsedebilmek için onun belirli bir süre boyunca, başka ifadeyle “sistem” oluşturacak, düzenliliğe sahip olması gerekmektedir. Nitekim ona göre Sırbistan aşırı çok parti ve ılımlı çok parti örüntüsü arasında gidip geldiği için parti sistemine sahip değildir. Bu yüzden de literatürde genellikle hâkim parti sistemlerini tanımlamak için kullanılan süre şartını tüm

¹¹ Örneğin Sartori (2005, s.164) Kolombiya'da iki partinin (Liberal ve Muhafazakârlar) aralarındaki iktidar değişimi mutabakatından dolayı rekabet için gerekli şartlar oluşmadığını düşünmektedir ve bundan dolayı Kolombiya'da parti sisteminin olmadığını söylemektedir.

¹² Sartori'nin tanımını merkeze alarak örneğin Millard (2009, s.782), 1991-2008 arası Polonya parti sisteminde, bileşenleri arasında bulunması gereken etkileşim örüntüsü bulunmadığı için parti sisteminin gelişmediğini ve burada parti sisteminden bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım parti sistemini, istikrarlı partiler arasında öngörülebilir ilişkiler kurulu sistemler olarak tanımlamaktadır. Ancak parti sistemi kavramı *katılaşmış* bir kavram olmadığı için ilişkilerin öngörülmesi veya bir kere kurulduğunda hiç bozulmayan bir ilişkiler ağı olarak düşünülmemelidir. Aslında bu tanımların aradığı tek şey temel aktörlerin sistemde uzun süre istikrarlı bir oy oranıyla var olmasıdır. Dolayısıyla parti sistemi bileşenlerinden ayrılmayarak parti sürekliliğine indirgenmekte ve açıklayıcılığını yitirmektedir. Üstelik bahsedilen Polonya'da örneğin Polonya Halk Partisi (PSL) 1991'deki seçimlerden 2019'daki seçimlere kadar geçen sürede %7 ile %10 arasında bir oy aralığında gidip gelmiştir. Sadece 1993 seçimlerinde %15 oy oranına ulaşmıştır. Ya da 2001'lerde kurulan Hukuk ve Adalet Partisi (PiS), Sivil Platform Partisi (PO) gibi partiler yıllardır sistemin en büyük iki bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Parti sisteminde yaşanan oynaklıklar parti sistemini ortadan kaldırmamalıdır.

parti sistemlerini tanımlamak için kullanmakta ve parti sistemleri için kurucu seçimlerinin ardından en az üç seçim ve bu sürenin de minimum 10 yıl olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak aslında düzenliliğin olmadığı durumlarda bile partiler rekabetin doğasını şekillendirerek hem seçmenlere hem siyasal aktörlere belli semboller sağlamaktadır. Dolayısıyla bir etkileşim gözlemlemek mümkündür. Nitekim düzenlilik temelli yaklaşımlar minimal düzeyde de olsa etkileşimi göz ardı etmektedir. Oysaki parti sistemindeki bir grup partinin etkileşim içerisinde olması örüntü oluşturduğunu ve partiler arası rekabette belli kuralların, bileşenlerinin görece sürekliliğinin ve düzenliliğin olduğunu ifade etmektedir (Mainwaring ve Scully, 1995, s.4; Mainwaring, 1999, s.23; Mainwaring ve Torcal, 2006, s.205). Burada aktörler veya oyunun kuralları günübirlik değişmiyorsa partiler siyasal rekabetin doğasını belirlemekte ve ayrıca tüm aktörleri ve kuralları yönlendirebilmektedir. Dolayısıyla sistem kavramı aktörlerin minimal düzeyde etkileşime girdiği bir  evre olarak algılanırsa bu çevrede etkileşiminin ne derece sürekli, istikrarlı ve tahmin edilebilir olduğu sistemin kurumsallık düzeyini ifade edecektir¹³. Yeterince düzenli veya istikrarlı olmayan parti sistemlerine yönelik ya vardır ya yoktur ikilemi bu etkileşimleri anlamsız kılmakta ve kavramı çok sınırlı bir alana itmektedir. Bu yüzden parti sistemlerinde Sartori'nin ifade ettiği sistem kavramı bağlamında belirsiz ve katı bir örüntü aramak yerine Mainwaring vd. (2018, s.18) de yaptığı gibi minimal düzeyde belirli bir düzenliliğe sahip temel partilerin karşılıklı etkileşime girme biçimi olarak görmek parti sistemlerini tanımlamak açısından daha anlamlı olacaktır. Bu şekilde gerçek anlamda rekabetin var olduğu ve dolayısıyla temel aktörlerin etkileşime girdiği siyasal sistemlerde parti sistemlerinin varlığından bahsedilebilir ve bu da ilgili parti sisteminin kurumsallaşma düzeyini anlamamıza imkân veren analiz çerçevesini bizlere sunar. Bir diğer anlamıyla tüm demokratik sistemlerde parti sisteminin bir düzeyde var olduğu kabul edilmektedir. Çünkü etkileşim sistemin temel unsurudur. Demokratik olmayan diğer sistemlerde herhangi bir şekilde parti sisteminden bahsetmek bu bağlamıyla mümkün değildir. Dolayısıyla parti sistemi ve parti sisteminin kurumsallaşması demokratik rejimlere ait kavramsallařtırmalardır¹⁴. Tabi ki bu durum

¹³ Parti sisteminin tanımına içkin olan belli bir düzeyde düzenlilik veya süreklilik arayışı kurumsallaşma kavramını anlamsız kılmaz. Tıpkı parti sisteminin belli bir düzeyde rekabet içermesi gerekliliğinin kutuplaşma kavramını anlamsız kılmadığ  gibi.

¹⁴ Bardi ve Mair (2008, s.150-151) bu yaklaşımı eleştirmekte ve parti sisteminin çok partili hayatın bir kısaltması olmadığını ifade etmektedir. Onlara göre bu yaklaşım partilerin bir sistem oluşturduğunu değil birden çok partinin var olduğunu anlatmaktadır. Ancak buna rağmen Mair (2006) ve Casal B rtoa ve Mair

tüm demokratik rejimleri birbirine eşitlememektedir. Düzey farklılığı kurumsallaşma ile ortaya konulmaktadır.

Partiler arası etkileşimin ne olduğu noktasında büyük oranda partiler arası rekabet etme fikri ön plana çıkmaktadır. Buna göre parti sistemleri partiler arası rekabetten kaynaklanan etkileşimlerin yani siyasi partilerin birbirlerine karşı tepkilerinin bir sonucudur. Böylece bir sistem olarak parti sisteminin temelinde iktidarı elde etmek için gerçekleştirilen rekabet yatmaktadır. Partiler bu rekabete dâhil oldukları sürece parti sisteminin bir parçası olarak sayılırlar (Mair, 2006, s.65). Bu rekabet iktidarı elde etmek için partiler arasında süren seçimsel rekabeti ifade etmektedir (Chhibber ve Kollman, 2004, s.4). Ancak bir sistemdeki her elemanın eylemi diğerlerinin eylemlerinden etkilendiği için (Kitschelt, 2007, s.523) parti sistemlerini sadece partiler arası rekabetin doğası üzerinden düşünmemek gerekmektedir. En az onun kadar önemli olan bir başka şey de partilerin formel, informal veya örtük olarak girdikleri iş birliğidir. Bundan dolayı parti sistemleri partilerin birbirleri arasındaki rekabet ve iş birliği örüntüsü (Ware, 1996, s.7) etrafında şekillenir. Ayrıca partiler sadece seçimsel anlamda rekabete giren örgütler değildir. Partilerin rekabet ve iş birliği merkezli etkileşimleri parlamentolarda veya hükümet kurulma süreçlerinde de görülmektedir. Tüm bunların ardından parti sistemi kavramının da bir bakıma şekillendiği ifade edilmelidir. Bu tezde parti sistemi “çoğulcu ve rekabetçi siyasal sistemlerde partiler arasında iktidarı elde etme/etkileme amacıyla minimal düzeyde meydana gelen rekabet veya iş birliği merkezli ilişkiler ya da etkileşimler etrafında belirlenen bir kurum” olarak ele alınmaktadır. Bu sistemler çeşitli alanlardaki özellikleriyle birbirinden farklılaşmaktadır. En yalın ve basit haliyle parti sistemlerinin farklılıklarının parti sayısı ile ifade edildiği durumlarda ilişkilerin genellikle iki parti etrafında şekillendiği sistemler iki parti sistemi; ikiden fazla parti etrafında şekillendiği sistemler çok partili sistemler gibi adlarla anılmaktadır. İlerde görüleceği üzere birçok yazar partiler arası etkileşimi kategorize ederken farklı kriterleri dikkate almaktadır. Ancak bu kısma geçmeden önce parti sistemlerini ortaya çıkaran dinamiklere

(2010) parti sistemlerinin açıklığı (parti sistemindeki aktörlerin bilinirliğinin olmadığı, rekabete açık ve değişen parti sistemleri) ve kapalılığını (rekabete kapalı, aktörlerin bilindiği ve tahmin edilebilir parti sistemleri) tartışarak bu durumu zımni olarak kabul etmektedir. Çünkü bu durumda açıklık ve kapalılık ancak rekabetin olduğu demokratik sistemlerde aranmaktadır ve açıklığı çok fazla olan parti sistemlerinin varlığı, parti sistemini ortadan kaldırmamaktadır. İleride daha ayrıntılı ifade edileceği gibi bu tanımlamalar aslında parti sistemini demokrasiler içerisinde var olan bir sistem olarak kabul edip parti sistemlerinin kurumsallaşmasına (açıklık-kapalılık) odaklanmaktadır.

odaklanmak gerekmektedir. Bir parti sisteminin nasıl ortaya çıktığı veya burada etkili olan dinamikler, parti sistemlerinin tüm boyutlarına önemli düzeyde etki etmektedir.

1.2. Parti Sistemlerinin Ortaya Çıkışı: Formel ve Elit Merkezli Yaklaşımların Önemi

Parti sistemi çalışmalarında ideal bir parti sisteminin nasıl olması gerektiğine yönelik bir uzlaşa bulunmamaktadır (Hicken, 2009, s.3). Parti sistemleri bahsedilen etkileşimler sonucunda oluşmaktadır. Demokratik siyasal sistemlerde bu etkileşim bir anlamıyla kaçınılmazdır ve bu etkileşimi belirleyen dinamikler ilgili ülkelerin sosyo-kültürel yapısı, siyasal elitlerin kendi aralarında veya seçmenlerle kurduğu ilişki biçimi ve kurumsal farklılıklar gibi değişkenlere göre çeşitlilik arz etmektedir. Nitekim Chhibber ve Kollman (2004, s.18) da parti sistemlerinin şekillenmesinde sosyal bölünmeler, seçim kuralları ve siyasal elitlerin etkili olduğunu ifade etmektedir¹⁵. Bu yüzden aslında parti sistemlerinin nasıl ortaya çıktığı sorusuna onun bileşenleri olan seçmenler, siyasetçiler ve çevreyi şekillendiren yasal düzenlemeler arasında ayırım yaparak üç farklı perspektif geliştirildiği söylenmelidir. Bir diğer ifadeyle parti sistemlerinin oluşumunda aşağıdan yukarı (bottom-up) etkileşimi ifade eden “sosyolojik yaklaşım”, yukarıdan aşağı (top-down) siyasal elitlerin rolünü ifade eden “elit yaklaşımı” ve seçim sistemleri gibi yasaların ve diğer yasal düzenlemeleri merkeze alan “formel yaklaşım”¹⁶ olmak üzere üç temel açıklama bulunmaktadır.

Aşağıdan yukarı yaklaşımları, parti sistemlerinin derin tarihsel bölünmelere dayandığını ifade eden sosyolojik yaklaşım olarak adlandırılıp toplumsal alana odaklanırken yukarıdan aşağı modelleri siyasal elitlerin¹⁷ rolüne odaklanmaktadır. Aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı kurulan parti sistemlerine ek olarak ayrıca seçim sistemleri, anayasalar ve diğer kanunlar gibi yasal düzenlemelerin de parti sistemlerinin ortaya çıkışında önemli

¹⁵ Chhibber ve Kollman (2004) ayrıca parti sisteminin ulusallaşma düzeyinin de parti sistemlerinin şekillenmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Ancak ulusallaşma kavramı parti sisteminin ortaya çıkışından ziyade parçalanma, kutuplaşma gibi farklı bir niteliğine de işaret etmektedir ve bu yüzden burada ele alınmamaktadır.

¹⁶ Literatürde bunun karşılığı “formal institutions” ibaresi ile ifade edilmektedir. Ancak kavram karmaşasını engellemek adına bundan sonra bunu “formel yaklaşım” olarak kullanmaktayım.

¹⁷ Bu bağlamda yukarıdan aşağı modellere sadece siyasal elitler değil aynı zamanda diğer elitleri de dâhil etmek gerekmektedir. Askeri, yargı veya bürokratik elitlerin siyasal alana yönelik müdahaleleri parti sisteminin ortaya çıkışı veya değişimi noktasında önemli bir yerde durmaktadır.

faktörler olduğu görülmektedir. Özellikle Duverger kanunu¹⁸ olarak da bilinen ve seçim sistemleri ile parti sistemi arasındaki ilişkiyi en iyi ifade eden yaklaşımlardan biri olan yaklaşım bu bağlamda parti sistemlerinin doğuşunda yasal düzenlemelerin etkisini göstermektedir.

Sosyolojik açıklamalar parti sisteminin ortaya çıkışında formel kurumların, aktörlerin ve süreçlerin rolünü göz ardı etmektedir. Seçim sistemleri, parti performansları, lider davranışları, stratejik tercihler ve değişen sosyal, ekonomik ve politik şartlar gibi çeşitli dinamik unsurlar karşısında sosyolojik yaklaşım daha statik bir açıklama ortaya koymaktadır. Bunun yanında sosyolojik yaklaşım daha çok Avrupa merkezli bir açıklama biçimi olmuştur. Nitekim Mainwaring'e göre de sınıf, din veya etnisite gibi unsurları merkeze alan sosyolojik yaklaşım özellikle Batı Avrupa'daki parti sistemlerini açıklamada kullanışlı bir enstrümandır (1999, s.21). Dolayısıyla siyasal partiler ile çıkarlar arasında doğrudan bir ilişki kurulurken aslında zamansal, örgütsel ve yapısal şartlar dikkate alınmamaktadır. Bu yüzden siyasal partiler diğer şartlar etkili olmaksızın belli çıkarların doğrudan bir şekilde siyasete taşıyıcısı olarak görülmektedir. Ancak ilk olarak seçmenler birçok konuyu gündemlerine alırlar ve bu konular birbiriyle örtüşmeyebilir. Örneğin çiftçiler tarımsal faaliyetlere önem veren partilere oy vermeye meyilli iken her çiftçi seçimlerde böyle davranmaz farklı önceliklerini merkeze alarak farklı politikaları benimseyen partilere oy verebilir. İkinci olarak partiler ile seçmenlerin ekonomik pozisyonu arasında ilişki her zaman örtüşmeyebilir. Örneğin ithalat karşıtı bir firmada çalışan işçiler korumacı partilere oy verirken serbest ticareti savunan birisinin vaatleri bu politikanın sonuçlarından koruyacağına ikna edebilir. Üçüncü olarak da seçmenlerin tercihleri hangi partilerin kendi refahını arttıracığına dair inançlarına göre şekillenebilir (Boix, 2007, s.504). Nitekim her sosyal bölünmenin de sistemde var olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu eleştiriler parti sisteminin şekillenmesinde sosyolojik açıklamaların yeterli olmayacağını ifade ederken farklı yaklaşımlara da alan açmaktadır. Bu kapsamda Boix (2007, s.505) seçmenler ile partiler arasında bağlantı belirsizleştikçe sosyolojik açıklamaların yerini diğer açıklamalara bıraktığını ifade etmektedir. Bu noktada sosyolojik açıklamalardan başka iki gelenek bulunmaktadır. İlk gelenek seçimsel mekanizmaların veya diğer yasal düzenlemelerin parti sistemine etkisini

¹⁸ Buna göre; tek turlu çoğunluk sistemleri iki parti sistemine yol açarken, iki turlu çoğunluk ya da nispi temsil sistemleri de çok parti sistemini ortaya çıkarmaktadır. İleride daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

inceleyen gelenek olan kurumsalcı veya başka bir ifadeyle formel yaklaşımdır. Diğeriyse bir siyasal elitlere odaklanan ve onların seçmenleri ve kurumları yönetme yeteneğini merkeze alan elit yaklaşımıdır¹⁹. Bu tez formel ve elit merkezli iki yaklaşımın parti sistemlerinin ortaya çıkışında sosyolojik açıklamalara göre daha belirgin bir rolü olduğunu merkeze alarak hareket ettiğinden iki yaklaşımın çerçevesini ve ne tür araçlar kullanarak parti sistemlerine etki ettiğine odaklanmaktadır.

1.2.1. Formel Yaklaşım ve Seçimsel Düzenlemelerin Etkisi

Parti sistemlerinin belirlenmesinde formel faktörler; anayasalar, kanunlar, anlaşmalar ve diğer yasal düzenlemeler gibi yazılı kuralları ifade eden kurallar bütünüdür. Bunlar “parşömen kurumlar (parchment institutions)” (Carey, 2000) olarak da adlandırılmaktadır²⁰. Yazılı metinler arasında en önemlilerden biri anayasalardır. Anayasalarca belirlenen hükümet sistemleri (parlamentar-başkanlık), meclisin yapısı (tek veya çift olması) veya devletin yapısı (federal-üniter) gibi faktörler parti sistemini şekillendiren önemli dinamikler arasında sayılmaktadır. Örneğin federal bir devlet yapılanması sosyal çeşitliliği tanıdığı ve desteklediği için parti sayısını arttırmaktadır. Ya da başkanlık seçimleri doğal bir politik ikilik yarattığından parti sistemini iki kampa bölerek belirlemektedir (Blais ve Carty, 1987, s.211). Ancak yine de temel belirleyici faktörler seçim sistemleri olmaktadır. Başkanlık sistemlerinde başkanın ve parlamentonun aynı anda seçilmesi, başkanlık ve parlamento için ayrı ayrı oy kullanılması, başkanın yeniden seçilip seçilemeyeceği ya da seçimlerin tek turlu/çift turlu olması gibi anayasal düzenlemeler parti sistemlerinde etkili olmaktadır. Eğer başkan ve parlamento için eş zamanlı oy veriliyorsa partilerin oyları ikisi için de birbirine yakın olmaktadır. Başkanın eğer seçim hakkı tek seferlikse partiye yatırım azalmakta ve çok adaylı seçimlere gidilmektedir. Ya da seçimlerin tek turlu olması daha az adayın seçime gitmesine yol açarken iki turlu seçimlerde ilk turda daha fazla aday yarışmaktadır (Hicken, 2009, s.40-44). Eğer görevdeki başkan tekrardan seçimlere katılıyorsa etkili

¹⁹ Aslında Boix (2007) siyasal elitlerin mobilize etme kabiliyetini de formel gelenek altında ele almaktadır. Ancak biz yeni bir başlık altında ele alıyoruz.

²⁰ Parti sistemlerinin belirlenmesinde örneğin patronaj gibi (Ware, 1996, s.195-196) “enformel kurumlar” olarak adlandırılan yazılı olmayan kurumlar da etkili olmaktadır. Sosyo-kültürel ve genellikle yazı olmayan kuralları ihtiva eden, yazılı kurallardan daha da katı olabilen ve sisteme, topluma veya kültüre içkin olan kurallar enformel kurumlar adlandırılmaktadır. Kültür, değerler, din ve inanışlar, güven gibi birçok unsur enformel kurumlar arasında değerlendirilmektedir. Bu anlamıyla yazılı olmayan ancak yerleşik kuralları sosyal bölünmeler enformel kurumlar arasında değerlendirilebilir.

aday sayısı azalmaktadır (Jones, 1999). Ya da federal sistemlerde belirli bölgelere seçimsel bağlamda özel koşullar tanımlanarak parlamentoda temsil hakkı tanınmakta veya özel kotalar ayrılarak sistemin temsil kabiliyeti arttırılmaya çalışılmaktadır. Kısacası diğer kurumsal düzenlemeler de seçim sistemlerinde kendini bulduğundan literatürün odak noktasını seçim sistemleri oluşturmakta (Ware, 1996, s.190) ve seçim sistemlerinin parti sistemlerine dair iddiaları yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu noktada birçok çalışma (Duverger 1993; Sartori, 2005; Lijphart, 1994, 2016; Rae, 1967; Jones, 1993, 1999, 2004) seçim sistemleri ile parti sistemleri arasında belirgin bir ilişki olduğunu ifade etmektedir²¹. Nitekim siyasal partiler sadece farklı fikirleri siyasete taşıma fonksiyonu üstlenmezler. Aynı zamanda bu fikirleri belirli bir düzeyde kümeleme işlevi bulunmaktadır. Bu kümeleme ya da “yönetilebilir tercihler demeti” oluşturma sürecinde seçim sistemlerine önemli bir rol düşmektedir (Reed, 1994, s.18).

Seçim sistemleri oy olarak ifade edilen tercihlerin, karar vericilerin seçimine dönüşen süreci kapsayan kuralların tümüdür (Blais, 1988, s. 100). Bu tanım geniş bir tanımdır ve en geniş karşılığını seçim kanunlarında bulur. Seçim kanunları daha genel olarak seçimlerin adaylık, kampanya ve seçilme süreçlerini veya seçmenlerin nerede, ne zaman ve ne şartlarda oy kullanacaklarını belirleyen daha geniş bir kurallar bütününe ifade ederken daha dar anlamıyla seçim sistemleriyse seçim kanunlarının içerisinde yer alan belirli bölümleri niteleyen bir alt sistemdir. Bu dar anlam bir diğer anlamıyla oyların sandalyeye dönüşümünü ifade eden daha sınırlı bir bağlamdır. Literatür de bu dar anlamı takip ederek aşağıda görüleceği üzere parti sistemleri ile ilişkisini incelemektedir.

Bu dar anlamıyla seçim sistemlerinin merkezinde çoğunluk sistemleri (tek turlu (plurality) ve iki turlu (majority runoff ya da two round system)), nispi temsil sistemleri (proportional representation) ve bunların ikisinin de bir arada bulunabildiği karma sistemler (mixed systems) olmak üzere üç formülasyon²² bulunmaktadır. Çeşitli yazarlar seçim sistemlerini incelerken farklı boyutları ön plana çıkarmaktadır. Blais (1988) seçim

²¹ Seçim sistemlerinin etkisi sadece parti sistemleri ile de sınırlı değildir. Lijphart (2016) 36 ülkeyi incelediği eserinde seçim sistemleri ile demokrasiler arasında da ilişki kurmaktadır. Ona göre seçim sistemleri oydaşmacı veya çoğunlukçu demokrasi anlayışına sahip toplumlarda farklılık arz etmektedir. Blais (1991) ise seçim sistemleri ile tek parti veya koalisyon hükümetleri arasında ilişki olduğunu ve tek partili hükümetlerin nispi temsil sistemlerinde görülmesinin daha zor olduğunu ifade etmektedir.

²² Bu noktada *electoral formula* ifadesi literatürde iki anlamda kullanılmaktadır. Kimi yazarlar (Benoit, 2000; Gallagher, 1991; Jones, 1993) bu ifadeyi nispi temsil sistemlerinde kullanılan matematiksel hesaplama yöntemlerini ifade etmek için kullanırken diğerleri (Blais ve Massicotte, 2002; Blais ve Carty, 1987; Lijphart, 1994) kavramı çoğunluk ve nispi temsil sistemlerinin üst başlığı olarak ele almaktadır. Bu tez de ikinci geleneği referans alarak kavramı kullanmaktadır.

formülasyonuna ek olarak aday listesi (ballot structure) ve seçim çevresinin yapısı (constituency or district structure) gibi diğer iki boyutun da önemli olduğunu ifade etmektedir. Lijphart (1994) ise biraz daha farklılaşarak seçim sistemlerinin seçim formülasyonu ve seçim çevresi gibi kriterlerinin yanında seçim barajı (electoral threshold) ve meclis büyüklüğü (assembly size) olmak üzere belirleyici dört boyutu olduğunu ifade etmektedir²³. Taagepera (2007) seçim sistemleri için meclis büyüklüğü, seçim formülasyonu ve seçim çevresi büyüklüğünün vazgeçilmez olduğunu, seçim barajı, sandalye dağıtım metodu ve bunun gibi diğer eklemelerinse “kekin üzerindeki krema” gibi olduğunu ifade etmektedir. Blais ve Massicotte (2002) daha çok nispi temsil sistemine karar verenlerin düşünmesi gereken beş boyut olduğunu vurgular ve seçim çevresi büyüklüğü, sandalye dağılımında kullanılacak metot, katmanlar (tiers)²⁴, seçim barajı ve aday listesi gibi kriterleri saymaktadır. Tüm bu değişkenler seçim sonuçları açısından önemlidir. Her bir boyut çeşitli kombinasyonlar şeklinde bir arada kullanılabilir. Bu düzenlemeler seçmenlerin ve adayların tutumundan, parti içinde (hizipler) ve parti dışında (ittifaklar) birçok bağlamda etkili olabilmektedir. Bu noktada literatür temel olarak parti sistemine etki eden iki boyutu (seçim formülasyonu ve seçim çevresi büyüklüğü) daha önemli görmektedir. Bu iki boyuta ek olarak Lijphart (1994) ve Blais ve Massicotte (2002) gibi yazarlarca önemli görülen seçim barajı ve sandalye dağıtım metodunu da eklemek gerekmektedir. Burada sandalye dağıtım metodu daha çok nispi temsil sistemlerinin kullandığı bir araç olduğundan seçim formülasyonu başlığı altında ele alınmaktadır. Böylece seçim sistemlerinin etkisi seçim formülasyonu, seçim çevresi büyüklüğü ve seçim barajı şeklinde üç başlık olarak ele alınacaktır. Her ne kadar üç başlıkla sınırlandırılmış olsa da yer yer diğer boyutların da vurgulandığı görülecektir. Bu noktada temel amaç seçim sistemlerine ilişkin kurumsal düzenlemelerin parti sistemine hangi bağlamlarda nasıl etki edebildiğini göstermektir.

²³ Lijphart (1994, s. 14-16) bunlara ek olarak seçim sistemlerinin analizinde diğerleri kadar etkili olmayan ancak görmezden gelinmeyecek dört boyut daha olduğunu eklemektedir. Bunlardan ilki Blais’in de ifade ettiği (1988) aday listesidir. İkinci seçim çevrelerinin orantısızlığıdır. Üçüncü olarak başkanlık sistemlerinde görülen parlamento ve başkanlık seçimlerinin aynı anda gerçekleşmesi gelmektedir. Son olarak da Fransızcada “apparentement” olarak adlandırılan partilerin birbirleriyle iş birliği yapması gelmektedir.

²⁴ Örneğin Avusturya seçim sistemi bölge (39), il (9) ve ulusal düzeyde olmak üzere üç katmanlı olarak uygulanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Elections in Austria, t.y)

1.2.1.1. Seçim Formülasyonu ve Parti Sistemi ilişkisi

Seçim formülasyonlarına bakıldığında temel olarak iki tip formülasyon bulunmaktadır. Bunlar kendi içinde tek turlu ve iki turlu olmak üzere çoğunluk sistemleri ve nispi temsil sistemleridir. Karma sistemlerse²⁵ bu iki metodun bir arada kullanılmasını ifade etmektedir. Tek turlu çoğunluk sistemlerinde seçim çevresi tek üyelidir ve kazanan sandalyenin sahibi olur. Bu yüzden çizgiyi ilk geçen kazanır (first past the post) olarak da anılır.²⁶ İki turlu sistemlerdeyse mutlak çoğunluğu sağlayamayan adayların yarıştığı yeni bir seçim daha düzenlenir. Burada da temel olarak iki adayın yarıştığı ve mutlak çoğunluğu sağlamaya yönelik yöntem (majority runoff) yaygın olsa da ikinci turda Fransa alt meclis seçimlerindeki %12,5 gibi belli barajı geçen adayların yarıştığı ve en çok oyu alanın seçildiği bir yöntem (majority plurality) de bulunmaktadır. Nispi temsil sistemleri de tanımı gereği birden çok üyesi bulunan seçim çevrelerinde uygulanmaktadır (Blais ve Massicotte, 2002).

Seçim formülasyonu ile parti sistemleri arasındaki ilişkiye dair en önemli ve ilk tespitlerden birini yapan Fransız siyaset bilimci Maurice Duverger (1993, s. 287) toplumlardaki çatışmaların temel olarak iki karşıt görüş etrafında temellendiğini ve bireylerin tercihlerinin hep iki farklı eğilim etrafında toplandığını ifade eder. Bu yüzden ona göre düalizmlerin çakışması dışında merkez bir eğilim yoktur. İşte tam da burada neden düalizmlerin kimi ülkelerde iki parti sistemine kimi ülkelerde çok parti sistemine yol açtığını ifade eden önemli bir etken onun için seçim sistemidir. Ona göre (1993, s. 274) tek turlu çoğunluk sistemleri iki parti sistemine, iki turlu çoğunluk ve nispi temsil sistemleriye çok parti sistemine imkân sağlamaktadır. Özellikle tek turlu çoğunluk sistemleriyle iki parti sistemi arasında kurduğu korelasyon kendisinin de belirttiği gibi sosyolojik bir kanun olmaya en yakın varsayımlardan biri olarak literatürdeki yerini

²⁵ Karma sistemler aynı kurumların çoğunluk ve nispi temsil sistemlerini beraber uyguladığı sistemlerdir. Ancak farklı kurumlar için uygulanan farklı seçim sistemleri karma olarak adlandırılmamaktadır. Örneğin iki meclisli sistemlerde birinci meclisin farklı ikinci meclisin farklı sistemlerle seçilmesi karma sistem uygulandığı anlamına gelmemektedir (Sartori, 1997, s.17). Bu türün önemli örneklerinden birini Almanya'nın seçim sisteminde görmekteyiz. Almanya'da parlamento (Bundestag) seçimlerinde seçmenler iki oy kullanmaktadır. İlk oy doğrudan adaylara verilirken ikinci oy partilere verilmektedir. Doğrudan adaylara verilen oylar ile tek turlu çoğunluk sistemi esasına göre parlamentonun 299 vekili belirlenirken kalan vekiller parti oranlarına göre nispi temsil esasınca belirlenmektedir. Ancak burada parti temsilini sağlamak için ekstra sandalyeler (Überhangmandate) verilebildiği için parlamentodaki vekil sayısı sürekli değişmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Saalfeld, 2008).

²⁶ ABD seçim sistemi bu duruma istisna oluşturan "electoral college" uygulaması nedeniyle farklılaşmakta ve kazananın eyaletteki her sandalyeyi aldığı "winner takes all" prensibine dayanmaktadır (Blais ve Massicotte, 2002, s.42).

almıştır. Tek turlu çoğunluk sistemlerinde en çok oyu alan aday seçimi kazandığı için diğer partilerin temsil kabiliyeti düşmektedir. Uzun vadede diğer küçük partilerin aldığı oylar ile sandalye sayısı arasındaki orantısızlık, seçmenleri ve politikacıları ikinci partilere destek vermeye itmektir böylece diğer partiler zaman içerisinde etkisini yitirerek sistemde iki partinin ağırlığı artmaktadır. Bu süreç zamanla kutuplaşmayı da arttırmaktadır (Blais ve Carty, 1991). Burada seçim sisteminin mekanik etkisi diğer aktörlerin davranışlarını şekillendirerek psikolojik etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu stratejik oy verme davranışı parti sistemini de şekillendirerek iki parti sistemini ortaya çıkaran bir kanun olma niteliğine ulaşmaktadır.

Tek turlu seçim sistemleri arasında Duverger'i doğrulayan en önemli örnekler arasında Birleşik Krallık ve ABD bulunmaktadır. Bu sistemlerde oy oranları ile sandalye sayısı arasındaki fark belirgin bir şekilde ortaya çıkmakta ve diğer partilerin sisteme girmesi engellenmektedir. Örneğin Birleşik Krallık'a dair Tablo 1 incelendiğinde görülecektir ki sadece son beş seçimde oy oranları ile milletvekili sayısı arasında bariz bir orantısızlık vardır. 2005 seçimlerinde Muhafazakârlar ile İşçi Partisi arasındaki oy oranı farkı sadece %3 iken bu orana karşılık gelen milletvekili sayısı 158 olmuştur. 2010 seçimlerinde %23 oy oranına sahip Liberaller karşısında %29 oy oranına sahip İşçi Partisi arasındaki milletvekili sayısı yaklaşık beş katını oluşturmaktadır. Yine 2015 seçimlerinde %12,6 oy oranına sahip UK Independence Party (UKIP) sadece bir milletvekili çıkarabilirken %7,9 oy alan Liberaller sekiz milletvekili çıkarmıştır. Böylece toplam 650 üyelik bu parlamentoda sandalye sayısı %80 ile %90 arasında iki parti etrafında dağılmaktadır.

Siyasi Partiler										
Muhafazakâr Parti (Conservative)			İşçi Partisi (Labour)		Liberal Demokrat Parti (Liberal Democrats)		Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP)		Yeşiller (Greens)	
Seçimler	%	MV.	%	MV.	%	MV.	%	MV.	%	MV.
2005	32.3	198	35.3	356	22.1	62	2.2	-	1	-
2010	36.1	307	29	258	23	57	3.1	-	1	1
2015	36.9	331	30.4	232	7.9	8	12.6	1	3.8	1
2017	42.4	318	40	262	7.4	12	1.8	-	1.6	1
2019	43.6	365	32.2	203	11.5	11	0.1	-	2.7	1

Tablo 1: Birleşik Krallık'ta Oy Oranları ve Sandalye Dağılımı (2005-2019)

Kaynak: BBC News, 2005; 2010; 2015; 2017; 2019.

İki turlu seçim sistemi ise tek turlulara göre daha fazla etkili aday çıkmasına neden olarak çok adaylı yarışlara sebebiyet vermektedir (Jones, 1999) ve sistem çok partili bir yapıya evrilmektedir. Burada iki temel gerekçe olduğu görülmektedir. İlk olarak iki turlu seçimlerde seçmenlerin ve siyasal elitlerin stratejik davranma eğilimi daha çok ikinci turun konusu olmaktadır ve böylece ilk turda aday sayısı artmaktadır. İkinci olarak da iki turlu seçimlerde adaylar ilk turda sadece kazanmak değil yüksek oy oranına ulaşarak ellerinin güçlü olduğunu göstermek ve ikinci turda pazarlık gücünü arttırmak için yarışır (Jones, 2004, s.79). Görüldüğü üzere seçim sistemlerinin iki turlu oluşu adayları ve seçmenleri başka bir stratejik oy verme davranışına ittiği için parti sayısını arttırmaktadır. Seçimler tek turda bitmediği için aktörler ikinci tura göre oyunu oynamaktadır. Siyasi partiler birbirleri lehine destek veya aleyhine eleştirilerini dile getirirken seçmenler de stratejik oy verme içine girmektedir. Bu noktada Fransa’da gerçekleştirilen 2022 başkanlık seçimleri örnek gösterilebilir. İkinci tura kalan seçimlerin ilk turunda 12 aday yarışa girmiştir. Emanuel Macron (%27.85), Marine Le Pen (%23.15), Jean-Luc Melenchon (%21.95), Eric Zemmour (%7.07), Valerie Pécresse (%4.78), Yannick Jadot (%4.63), Jean Lassalle (%3.13), Fabien Roussel (%2.28), Nicolas Dupont-Aignan (%2.06), Anne Hidalgo (%1.75), Philippe Poutou (%0.77) ve Nathalie Arthaud (%0.56) arasında oy oranlarının dağıldığı parçalı bir sonuç tablosu görülmektedir. İkinci tura Macron ve Le Pen kalırken %58.55 alan Macron %41.45 oy oranına sahip Le Pen karşısında kazanmıştır (French Interior Ministry, 2022). İkinci tura kalamayan adaylar ilk iki adaydan biri lehine desteklerini açıklamakta ve tek turlu seçimlerde olduğu gibi davranmaktadır. Melenchon Le Pen’e tek bir oy bile verilmemesi gerektiğini ifade ederken, Pécresse, Jadot, Roussel ve Hidalgo Macron lehine çekilirken Zemmour (Walker, 2022, s.19) ve Dupont-Aignan (Patriat, 2022) da Le Pen’e desteğini açıklamıştır.

Çoğunluk sistemleri daha istikrarlı ve hesap verebilir hükümetleri ortaya çıkarması açısından önemlidir (Carey ve Hix, 2009). Ancak tek turlu sistemler iki bloklu bir rekabet ortaya çıkarırken iki turlu sistemler daha parçalı bir yapı ortaya koymaktadır. Muhalefet açısından iki turlu sistemlerde tek büyük bir partinin varlığı muhalefet bloğunu daha parçalı hale getirmektedir ve bu durum bize tek turlu sistemlerde geniş çaplı ve halk desteğini kazanmış bir muhalefetin daha mümkün olduğunu göstermektedir (Shugart ve Carey, 1992).

Bunun yanında tek turlu sistemlerin de iki partili sistemleri doğurmadığı ve muhalefetin farklı partiler etrafında paylaştığı örnekler de mevcuttur. Bu noktada bölgeselleşme düzeyi yüksek Kanada ve Hindistan gibi ülkeler çok partili sistemlere sahiptir. Hindistan ve Kanada tek turlu çoğunluk sistemine sahip olmasına rağmen iki partili bir sisteme sahip değildir. Bu sistemlerde her ne kadar iki büyük partinin varlığı gözükse de küçük partilerin de sistemde ağırlığı olduğu görülmektedir. Örneğin Kanada’da Liberal ve Muhafazakâr partiler genelde ilk iki sırayı paylaşmasına rağmen Quebec Bloğu, Reform Partisi ve Yeni Demokrasi Partisi gibi partiler sistemde etkin olabilmektedir (Massicotte, 2008, s.106-107)

Nispi temsil sistemlerine gelindiğindeyse bu sistemler partilerin çoğunluğu elde etmesini zorlaştıran ya da büyük partilerin daha çok milletvekilliği elde etmesini isteyen sistemler değildir. Aksine küçük partilerin de temsiline sağlanması gerektiğini düşünen bir sistemdir. Alınan oy oranınca siyasal temsil yakalamak temel çabasıdır. Bu yüzden iki temel eleştirinin de konusu olmaktadır. İlki bu sistemin aşırı sağ ve sol partilere de temsil hakkı kazandırdığı ve sistemi gerdiği yönündeyken ikincisiyse tek bir partinin çoğunluğu elde etmesinin zor olduğu ve hükümet kurma biçiminin daha çok koalisyonlar şeklinde görülmesi (Reed, 1994, s.18) şeklindedir. Bu yüzden çok parçalı bir parti sistemi ve hantal koalisyon hükümetleri görülür (Carey ve Hix, 2009). Nitekim Blais ve Carty (1987) de nispi temsil sistemlerinde tek parti hükümeti kurmanın çok zor olduğunu göstermektedir. Ancak bu sistemlerde koalisyonların ortaya çıkması sadece seçimlerle alakalı da değildir. Hükümet değişiminde seçimlerden ziyade koalisyon değişimleri etkili olmaktadır (Reed, 1994, s.18). Dolayısıyla nispi temsil sistemlerinde hükümetin değişimi ile seçimler arasındaki ilişki zorunlu değildir. Burada koalisyonlar arasındaki anlaşmazlıklar, çekişmeler ve değişimler aynı zamanda hükümetin de değişimi ile sonuçlanabilir. Bir parlamento dönemi boyunca bu ilişkiler değiştikçe hükümetin değişimi de görülebilmektedir. Bu yüzden de istikrarlı hükümetlerin görülmesi zorlaşmaktadır.

Nispi temsil sistemlerinin temel motivasyonu temsiline orantılı dağılımıdır. Bu orantılılığı belirleyen şey sandalye dağıtım metodu ve seçim çevresinin büyüklüğüdür (Sartori, 1997, s.20). Bu sistemlerde dağıtımın nasıl olması gerektiği konusunda çeşitli hesaplamalar ve yöntemler bulunmaktadır. Sainte-Lague, Hare, Droop, Imperiali, Hagenbach Bischoff ve d’Hondt gibi pek çok hesaplama yöntemi olduğu bilinmektedir. Bunlar kabaca en yüksek ortalama yöntemi (highest average method) ve en büyük kalan metodu (largest remainder

method²⁷) olmak üzere iki grupta toplanabilmektedir. En nihayetinde bu metotların temel amacı orantısızlığı azaltmaktır (Gallagher, 1991).

Oy Oranları (%)	48	25	13	9	4	1
D'hondt (1,2,3,4,5,6)	3	2	1	0	0	0
Sainte-Lague (1,3,5,7..)	3	1	1	1	0	0
Düzeltilmiş Sainte-Lague (1.4,3,5,7..)	3	2	1	0	0	0
Danimarka Yöntemi (1,4,7,10..)	3	1	1	1	0	0
Hare Kotası	3	1	1	1	0	0
Droop/Hagenbach B. Kotası	3	2	1	0	0	0
Imperiali Kotası	3	2	1	0	0	0

Tablo 2: Çeşitli Metotlarla Yapılan Sandalye Dağıtımı (6 Sandalye İçin)

Kaynak: Taagepera (2007, s.31)

En yüksek ortalama yöntemleri “bölen (divisor)” bir sayının varlığına dayalı yöntemlerdir. D’Hondt ve Sainte-Lague gibi sistemler bu yöntemin örnekleri arasındadır. Belçikalı avukat ve matematikçi Victor d’Hondt tarafından Belçika’daki farklı dilsel gruplar ve siyasi gelenekleri parlamentoda daha iyi temsil edebilmek için 1880’lerde geliştirilen bu metot partilerin toplam oylarının toplam milletvekili sayısına ulaşınca kadar tekraren bölünmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Kotanidis, 2019). Altı vekil çıkarılacak bir seçim bölgesinde oyların önce bire, sonra ikiye olacak şekilde altıya kadar bölünmesi ile en yüksek bölüme sahip altı rakamın sahibi partiler milletvekili kazanmaktadır. Kısacası bu sistemlerde bölen sayısı birden başlayarak seçim çevresindeki toplam sandalye sayısına kadar gitmektedir. Sainte Lague yöntemindeyse bölen sayısı 1,3,5,7 gibi tek sayılardan oluşmaktadır. $2n-1$ şeklinde n tane sandalyeye kadar gitmektedir²⁸. Böylece daha orantılı sonuçlar çıkarmaktadır (Gallagher, 1991; Taagepera, 2007; Sami Türk, 2006). D’Hondt yöntemi daha yüksek oy oranına sahip partiler lehine işleyerek diğer küçük partilerin vekil çıkarmasını zorlaştırmaktadır

²⁷ ABD’de Hamilton yöntemi olarak da bilinmektedir. Ayrıntı için bkz: (Gallagher, 1991).

²⁸ Norveç ve İsveç gibi bazı İskandinav ülkelerindeyse Sainte Lague yönteminin ilk böleni 1.4 rakamı değiştirilerek hesaplanmaktadır. Buna literatürde “Değiştirilmiş Sainte Lague” yöntemi (Modified Sainte Lague) ya da İsveç’te olduğu gibi “düzeltilmiş tek sayı sistemi” (adjusted odd-number method) denilmektedir. Danimarka’da ise bölenler 1,4,7,10,13 şeklinde hesaplanarak daha farklı bir dağılım ortaya çıkarmaktadır. Bu özel durum ise “Danimarka yöntemi” (Danish method) olarak adlandırılmaktadır. Bu ülkelerde uygulanan seçim sistemleri hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz: Folketinget (2011); Government.no (2017); Valmyndigheten (t.y)

(Kotanidis, 2019). Nitekim bu metotlar arasında Benoit’e göre (2000) de en orantılı olanı Sainte-Lague yöntemi iken, en az orantılı olan ise d’Hondt ve Imperiali’dır.

En büyük kalan metodunda bölen yerine “kota (quota)” bulunmaktadır. Toplam oy sayısının toplam sandalye sayısına bölünmesiyle bir kota hesaplanırken, artık oylar için ikinci bir dağıtım daha yapılmaktadır. Böylece ilk dağıtımda dışarda kalan küçük partilerin ikinci dağıtımda sandalye kazanmasının önü açılmış olmaktadır. Hare, Droop, Hagenbach Bischoff ve Imperiali gibi metotlar bu türün örnekleri arasında gösterilmektedir. Bu kotaların hesaplaması ise şöyle yapılmaktadır (Taagepera, 2007, s.30-32);

- 1) Hare Kotası: Toplam geçerli oy sayısı (TGO) toplam sandalye sayısına (TSS) bölünür.
- 2) Hagenbach Bischoff Kotası: $TGO/(TSS+1)$
- 3) Droop Kotası: $TGO/(TSS+1) + 1$
- 4) Imperiali Kotası: $TGO/(TSS+2)$

Yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi Sainte-Lague, Danimarka Yöntemi ve Hare Kotası %9 oy oranına sahip partinin de sandalye kazanmasını sağlayarak daha orantılı bir temsile yol açmaktadır. En yüksek ortalama yöntemlerinde bölen sayısı arttıkça temsil artarken en büyük kalan metotlarında kota ne kadar büyükse temsil de artmaktadır. Tabii burada önemli olan faktörlerden bir diğeri de seçim çevresinin büyüklüğüdür. Bir sonraki kısım bu konuya değinmektedir. Tüm bu metotlar partilerin temsil şansını artırarak veya azaltarak etkin parti sayısını ve partiler arası ilişkileri etkilemektedir.

Nispi temsil sistemlerinde bir başka mesele de seçmenlerin açık liste (open list) veya kapalı liste (closed list) olmak üzere iki türlü aday listesi içerisinde tercihte bulunabilmesidir. Aday listesinin seçim sistemleri içerisinde belirtilen boyutlardan biri olduğu görülmüştü. Bunun parti sistemi ile ne tür bir ilişkisi olduğu bu bağlamda ele alınabilir. Reed’e göre parti listeli nispi temsil sistemlerinde oyların ve adayların kişiselleşmesi ihtimali daha azdır. Çünkü seçmenler partiye oy vermeye zorlanır ve parti listesindeki isimlerin sırasına göre seçimler sonuçlanır. Böylece özellikle adaylar için en iyi strateji, sıralamada en iyi yerde olmaktır (1994, s.22). Yani açık listeli sistemler kişiselleşmeye sebebiyet vererek parti içerisinde önemli aktörlerin ve güçlü isimlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Bu durum parti disiplini zayıflatacağı için parçalanma ve parti sayısının artması daha muhtemeldir. Kapalı listeli nispi temsil sistemlerindeyse parti disiplini üst düzeydedir. Çünkü adaylar için partiler daha önemlidir ve adaylar partilerine

bağlılık göstererek üst sıralarda yer almak istemektedir. Böylece özellikle büyük partilerde parçalanma olasılığı daha düşük olmaktadır. Bu durum çoğunluk sistemlerinde de görülebilir. Sartori'ye göre çoğunluk sistemlerinde seçmenlerin tercihleri yönlendirilip ve tek bir adaya indirgendiğinden bu sistemler kişiselleşme eğilimindeyken, nispi temsil sistemlerinde seçmenler oylarını bir yere toplanmaya zorlanmadığından seçenekleri geniştir ve parti listelerine öncelik vermektedir (1997, s.15-16). Dolayısıyla parti listeli seçim sistemleri partilerin merkezi gücünü arttırarak parçalanmanın önüne geçmektedir.

1.2.1.2. Seçim Çevresi Büyüklüğü ile Parti Sistemi İlişkisi

Belirli bir coğrafi bir alanı işaret eden seçim çevresi ve o bölgedeki sandalye sayısının yani seçim çevresinin büyüklüğünün parti sistemine etkisi seçim formülasyonundan sonra en önemli boyutlardan birini oluşturmaktadır. Bu alanda birçok yazar bu boyuta vurgu yapmıştır (Sartori, 1997; Blais ve Carty, 1987; Gallagher, 1991 vd.). Seçim çevresinin büyüklüğü bu anlamıyla partilerin kazandığı sandalye sayısını doğrudan etkileyen önemli değişkenlerden biridir. Nitekim Gallagher (1991) seçim çevresi büyüklüğünün seçim formülasyonundan daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Seçim çevresindeki değişiklikler seçmenlerin küçük partilere oy verme eğilimini değiştirmektedir. Küçük değişikliklerin bile temsil ve orantısızlık noktasında belirgin etkileri bulunmaktadır (Lucardi, 2017, s.17). Seçim çevresinin büyüklüğü büyük oranda nispi temsil sistemlerinin konusu olmaktadır. Ancak çoğunluk sistemlerinde de özellikle parti oy oranları ile sandalye sayıları arasında daha büyük orantısızlıklara sebebiyet verebilecek seçim çevreleri de bulunmaktadır. Çoğunluk sistemlerinde seçim bölgesinin büyümesi daha büyük orantısızlıklara ve aşırı temsile yol açabilir.

Seçim çevresinin etkilerine ilişkin olarak literatürün dört temel iddiası bulunmaktadır. Buna göre ilk olarak nispi temsil sistemlerinde seçim çevresi büyüdükçe sandalye kazanan parti sayısı da artmaktadır. İkinci olarak seçmenler küçük seçim çevrelerinde seçimlere katılmaktan imtina ederken seçim çevresi büyüdükçe seçmenler için oy verme teşvikleri de artmaktadır. Böylece seçim çevresi küçük olan yerlerde büyük partiler daha etkili olurken, seçim çevresi büyüdükçe küçük partilerin etkisi artmaktadır. Üçüncü olarak seçim çevresi büyüdükçe orantılılık (proportionality) da artmaktadır. Ve son olarak seçim çevresinin etkisi heterojen bölgelerde daha etkili olmaktadır (Lucardi, 2017, s.4).

Bu dört temel iddia Duverger'in mekanik ve psikolojik olarak adlandırdığı süreçlerin aslında seçim çevresi büyüklüğünde de görüldüğünü ifade etmektedir.

Seçim çevresinin büyüklüğü nispi temsil açısından arzu edilen bir şeydir. Çünkü seçim çevresindeki her büyüme bir anlamıyla küçük partilerin sisteme girmesini sağlayacak mekanik ve psikolojik faktörleri harekete geçireceği için etkili parti sayısını arttırmaktadır. Örneğin seçim çevresinde bir sandalye olması durumunda etkili parti sayısı 2,3 olurken, iki ile beş arasında olan seçim çevrelerinde etkili parti sayısı 2,7 olmaktadır. Beşten büyük olan seçim çevrelerindeyse etkili parti sayısı 3,7 olmaktadır (Taagepera ve Shugart, 1989'dan aktaran Shugart ve Carey, 1992). Seçim çevresi büyüdükçe küçük partiler de temsil hakkı kazanabilmektedir. Seçmenler de oylarının boşa gitmeyeceğini düşünerek partilerine yönelmektedir. Böylece seçim çevresinin büyüklüğü parti sayısında belirleyici faktör olmaktadır. Seçim çevresinin büyümesi küçük partilere yardım etmektedir (Taagepera, 2007). Ancak bu yönelimin düzeyi daha fazla oyun boşa gitmesini de sağlayabilir. Nitekim Shugart (1985, s.354) seçim çevresinin küçük olmasının küçük partilere oy verme oranını da düşürdüğünü belirtmektedir. Çünkü seçmenler seçim çevresinin küçüldüğü yerlerde oylarının boşa gideceği endişesiyle büyük partilere giderek daha az oyun boşa gitmesini sağlamaktadır. Seçim çevresi büyüdükçe küçük partilere oy verme oranı da arttığından aslında boşa giden oy oranını da arttırmaktadır. Ancak her halükârda seçim çevresi büyüdükçe psikolojik ve mekanik faktörler devreye girmekte ve bu durum parti sayısını arttırmaktadır. Hix vd. göre (2016) seçim çevresinin büyümesiyle stratejik seçmenler yerine sadık seçmenler ortaya çıkmakta ve bu durum seçmenlerin en çok tercih ettiği partilere oy verme eğilimini de artmaktadır. Ancak seçim çevresi küçüldükçe örneğin tek turlu seçimlerde veya küçük seçim çevrelerinde, seçmenlerin kendi partisinden çok ikinci veya üçüncü seçeneklere yöneldiği görülmektedir. Küçük partilere oy verme noktasındaki kısıtlayıcılık kalktıkça siyasal katılım da etkilenmektedir. Diğer anlamıyla seçim çevresi büyüdükçe siyasal katılım da artmaktadır. Çünkü bir taraftan seçmenler için tercihlerine uyacak aday bulmak kolaylaşmaktadır (Muraoka ve Barcelo, 2019)²⁹. Diğer taraftan da oyların boşa gitmeyecek olduğuna dair inancın katılımı arttırdığı söylenebilir.

²⁹ Ancak burada da bir eşik bulunmaktadır. Seçim çevresi çok büyürse seçmenlerin adaylar hakkında bilgi edinmesi zorlaştığından katılım düşmeye başlamaktadır (Muraoka ve Barcelo, 2019).

Seçim evresi büyüklüğünün en önemli sonuçlarından biri temsili orantılı bir şekilde ortaya çıkarmaktır. Shugart (1985, s.354) seçim çevresi büyüklüğünün orantılılık ile arasında pozitif bir ilişki olduğunu söylemektedir, ki bu durum mekanik etkiyi ifade etmektedir. Seçim evresi bydk orantısızlık azalmakta (Jones, 1993) ya da orantılılık o derece artmaktadır. Carey ve Hix (2009) seçim çevresi büyüklüğünü birden bee çıkarmanın orantısızlığı dörtte üç oranında azalttığını göstermiştir. Bu bağlamda rneğin Hollanda ve İsrail gibi ülkelerde tüm ülke seçim çevresi olduğundan saf orantılılığa yaklaılmaktadır. İki lke bunun en önemli örnekleri arasında sayılmaktadır. Böylece rneğin Hollanda’da 0,67 oy oranına ulaşan partiler (1/150) sandalye kazanabilmektedir. İsrail’de her ne kadar son dönemlerde artsa da uzun yıllar %1-2 arası düşük seçim barajıyla partilerin oy oranları ve sandalye sayısı arasında yüksek düzeyde temsil grlmtir. Buna karşın seçim çevresi küçükse orantılılık da azdır (Sartori, 1997, s.21). En küçük seçim çevresi tek üyeli seçim bölgelerinde çok sayıda adayın yarıtığı bir durumda tek bir kazanan olacağından diğer partilerin temsil hakkı olmayacaktır. Ancak seçim çevresi bydk aday sayısı artacağından diğer partiler de temsil hakkı kazanacaktır. Bu orantılılık aynı zamanda Carey ve Hix’in (2009, s.27) ifadesiyle “hantal koalisyon hükümetlerini” doğurmaktadır. Bu yüzden orta derecede büyüklüğe sahip (4 ile 8 sandalye) seçim çevrelerinin hem parlamentoda temsil gücünü arttırma hem de parti sayısını ılımlı bir düzeyde tutma eğilimi daha fazladır.

Seçim evresinin büyümesi çoğunluk sistemleri için tersine bir şekilde daha orantısız dağılıma sebep olabilmektedir. Tek turlu tek isimli seçim bölgelerinin yukarıdaki Birleşik Krallık rneğinde görüldüğü gibi ne tür orantısız temsile yol açtığı grlmtir. Bu durum tek turlu çok üyeli seçim çevrelerinde orantısızlığı daha da arttırmaktadır. Örneğin Türkiye’de 1960’lara kadar uygulanan seçim sistemi aşırı temsil sağlayarak orantısızlığın fazla olduğu sistemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yıllarda Demokrat Parti %50’lerde oy oranıyla parlamentoda %90’lara varan temsil hakkı kazanmıştır. Dolayısıyla seçim çevresindeki sandalye sayısı orantılı bir temsil için önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.1.3. Seçim Barajı ve Parti Sistemi İlişkisi

Nispi temsil sistemleri çok sayıda partiye izin verdiği için parti sayısını arttırmakta ve parçalı bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar nispi temsil sistemlerinin orantılılık

ilkesi ile ters düşse de parçalanmanın önüne geçmek veya aşırı parti temsilini engellemek için çeşitli düzeylerde seçim barajı uygulanmaktadır. Seçim barajları genel olarak ulusal düzeyde uygulanmaktadır. Ancak seçim çevresi ve bölgesel düzeylerde de uygulandığı örnekler mevcuttur. Burada minimum oy oranı belli sayıda oy, belli oranda oy veya en az tek sandalye kazanmak şeklinde görülebilmektedir (Lijphart, 1994, s.11-12). Bir partinin alması gereken en düşük oy oranını ifade eden seçim barajı bir anlamıyla istikrar sağlamanın temel aracı ve aşırı parçalanmanın panzehiri olarak görülmektedir. Bu yüzden parti sistemleri ile de ilişkilidir. Literatürde seçim barajları yasal ve doğal olmak üzere iki şekilde görülmektedir.

Yasal seçim barajları seçimlerde minimum olarak adlandırılan barajın geçildiği takdirde vekil çıkarma hakkına sahip olunacağını ifade etmektedir. Küçük partiler için zorlayıcı olan seçim barajları aracılığıyla parti sisteminin parçalanması önlenmeye çalışılmaktadır. Bu noktada seçim barajları farklılaşmaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere Hollanda ve İsrail gibi tüm ülkenin seçim çevresi olarak kabul edildiği ülkelerde seçim barajı düşük olmaktadır. Hollanda’da bu anlamda baraj %0,67 oranındayken İsrail’deyse 1950’lerden 1990’lara kadar seçim barajı %1 olarak uygulanmış ve ardından 1990’larda %1,5’a, 2000’lerde %2’ye çıkarılmıştır. 2015’ten bu yana ise %3,25 olarak uygulanmaktadır (Elections in Israel, 2023). Çeşitli Avrupa ülkelerinde seçim barajlarına bakıldığında; Danimarka %2, İspanya ve Yunanistan %3, Norveç, Avusturya ve İsviçre %4, Belçika, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Slovakya gibi ülkelerde %5 gibi yüzdeler karşımıza çıkmaktadır (Kenig vd, 2022). Ancak bu ülkeler arasında da seçim barajları farklı şekillerde uygulanmaktadır. Örneğin Almanya seçim sisteminde seçim barajı ulusal düzeyde %5 olmasına rağmen tek turlu seçim çevrelerinde üç vekil kazanan partiler de seçim barajını aşmış kabul edilmektedir³⁰. Avusturya seçim sistemindeyse eyalet düzeyinde belirlenen sandalye sayısına göre önce 39 seçim bölgesinde Hare kotası belirlenmekte ve dağıtım yapılmaktadır. Burada en az bir vekil çıkararak kotayı aşan veya %4 seçim barajını aşan partiler sayıma dâhil edilmektedir. En sonundaysa kalan koltuklar ulusal düzeyde D’hondt yöntemine göre tekrar dağıtılmaktadır (Elections in Austria, t.y). İspanya’da seçim barajı seçim çevresi düzeyinde %3 olarak uygulanmaktadır. İsviçre’de

³⁰ Ancak Almanya 2023 yılında yaptığı düzenleme ile 3 aday çıkaran partilerin barajı geçmesine yönelik uygulamayı kaldırmış ve artık sadece %5 seçim barajını geçen partilerin milletvekili çıkarabilmesine yönelik bir karar almıştır. Ayrıca yeni düzenleme ile bundan sonra parlamentodaki vekil sayısı değişmeyecektir (DW, 2023)

ulusal düzeyde %4 veya bölgesel düzeyde %12 şeklinde uygulanmaktadır (Jaklic, 2008, s.8). İtalya’da 2017 yılında kabul edilen seçim sistemine göre seçim barajı partiler için %3 olarak uygulanırken, etnik azınlıkları temsil eden partiler için bu baraj uygulanmamakta ve yerine bölgesel olarak %20 barajı uygulanmaktadır. Koalisyon durumundaysa seçim barajı %10’a çıkmakta ve en az bir partinin %3 oy oranını geçmesi gerekmektedir. Bu koşullar sağlandıktan sonraysa koalisyon en az %1’i geçmiş partilerin oy oranlarından faydalanabilirken %3’ü geçmeyen partiler sandalyeye sahip olamamaktadır. Böylece %1-3 arası oy oranına sahip partiler koalisyona fayda sağlamaktayken %1 oy altındaki oylar boşa gitmektedir (Chiramonte ve D’Alimonte, 2018, s.13). Görüldüğü üzere yasal seçim barajları çok çeşitli usullerle uygulanabilmektedir. Temel amaç her ne kadar temsili arttırmak olsa da fazla parçalanmanın önüne geçerek küçük partilerin sisteme girmesini engellemektir. Böylece bir yasal seçim barajının zorlaştıkça parti sayısının da azalması beklenirken, ne kadar izin vericiyse parti sayısı da artacaktır.

İkinci olaraksa seçim barajının resmi olarak olmadığı durumlarda bile aslında dolaylı bir baraj bulunmaktadır. Buna doğal seçim barajı da denilmektedir (Jaklic, 2008). Burada seçim çevresinin küçüklüğü yüksek seçim barajı ile aynı etkiye sahip dolaylı bir seçim barajı oluşturmaktadır. Bu yüzden resmi seçim barajı ile seçim çevresi büyüklüğü madalyonun iki yüzü olarak değerlendirilmektedir (Lijphart,1994, s.12). Bu bağlamda örneğin tek turlu seçim çevrelerinde aslında fiili baraj seçim çevresindeki adaylara göre belli olmaktadır. Her halükârda en yüksek baraj %50 olmaktadır. Çünkü bu oranı geçen herkesi geçmiş olacaktır. En düşük ise yarışan aday sayısına göre değişmektedir. Eğer bu adayların oy oranları birbirine yakınsa baraj da aday sayısına göre ortaya çıkmaktadır. Örneğin dört adayın yarıştığı bir bölgede fiili baraj en düşük %25 olmaktadır. Lijphart (1994) seçim barajını ulusal veya seçim çevresi büyüklüğü şeklinde ayrı ayrı ele almak yerine efektif seçim barajı³¹ kavramı altında toplayarak tek bir değişken olarak ele almaktadır. Efektif seçim barajına göre örneğin 14 üyeli bir seçim çevresinde seçim barajı %75/14+1, yani %5 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu efektif seçim barajı çoğunluk sistemlerinde yüksekken örneğin Fransa’da %50 ve Birleşik Krallık’ta %35, nispi temsil

³¹ $(\%50/(\text{Ortalama Seçim Çevresi Büyüklüğü}+1)) + (\%50/2 \times \text{Ortalama Seçim Çevresi Büyüklüğü})$ şeklinde formüle edilmektedir. Bu formülün daha basitleştirilmiş hali ise Rein Taagepera tarafından Lijphart’a önerilmiştir. Buna göre çok az farkla farklı sonuç çıkarsa da kabul edilen bu formül şöyledir: $\%75/(\text{Ortalama Seçim Çevresi Büyüklüğü}+1)$. Ayrıntılı bilgi için bkz: Lijphart, (1994, s.27 ve s.183 29.dipnot).

sistemi uygulayan sistemlerde görece daha düşük olmasına rağmen resmi seçim barajından yüksek olmaktadır. Örneğin İspanya’da doğal seçim barajı %9.7 (yasal %3), Belçika’da %9.2 (yasal %5) veya İsviçre’de %9 (yasal %4) olarak karşımıza çıkmaktadır (Jaklic, 2008, s.9).

Her halükârda seçim barajlarının mekanik veya psikolojik etkisi partilerin birbirleri arasındaki ilişkileri veya seçmenlerin davranışlarını etkileyerek parti sayısını da etkilemektedir. Seçmen davranışlarını da şekillendiren seçim barajları örneğin barajın altında kalması muhtemel parti seçmenlerini daha az tercih edilen ama baraj üstünde kalması muhtemel partilere yönlendirmektedir (Carey ve Hix, 2009).

Aslında seçim sistemlerine ilişkin olarak tüm boyutlara bakıldığında hepsinin psikolojik ve mekanik etkilerinin bulunduğu görülecektir. Mekanik etkiler seçim sistemlerinin sonuçlarını ifade etmekte veya oyların sandalye sayısına dönüşme sürecinde seçim kanunlarının etkisini göstermektedir. Oy oranları ile sandalye sayısı arasındaki fark bu mekanik etkinin en önemli göstergesidir (Blais ve Massicotte, 2002, s.58). Psikolojik etkiler partilerin ve seçmenlerin seçim kurallarına yönelik tepkisi iken partiler düzleminde örneğin tek turlu çoğunluk sistemlerinde elitler yeni partiler kurmaktan çekinmektedir çünkü sandalye kazanmak çok daha zordur. Ya da nispi temsil ve seçim çevresinin büyüklüğü de partilerin ideolojik eğilimlerini arttırmaktadır Seçmenler düzlemindeyse örneğin tek turlu çoğunluk sistemleri seçmenleri stratejik oy vermeye itmekte ve küçük partilerin aleyhine işlemektedir (Blais ve Massicotte, 2002, s.56-57) veya tek turlu olmayan seçimlerde seçmenler oylarının boşa gitmesinden endişe etmemektedir (Blais ve Carty, 1991).

Seçmen psikolojisi bağlamında özellikle son dönemlerde seçmenlerin, siyasal sisteme karşı güvensizliğinin de bir işareti sayılabilecek şekilde, oy verme davranışlarında değişiklik gözlemlenmektedir. Örneğin Fransa’da gerçekleştirilen 2022 seçimlerinde ikinci turda seçmenler protestosunu göstermek için boş veya geçersiz oy kullanmıştır. Bu turda %8.5’a tekabül eden yaklaşık 3 milyon oy boş veya geçersiz olarak kullanılmıştır (French Interior Ministry, 2022). Bu durum seçmenlerin bir başka bağlamda tepkisini göstermesi açısından önemlidir. Seçmenler seçim sisteminin mekanik ve psikolojik etkilerinin tersine protesto oyu kullanarak oy verme davranışını değiştirmektedir. Protesto oyları çeşitli şekillerde gözlemlenmektedir. Alvarez vd. (2018) bunları beş kategoride toplamıştır. Bunlar:

- 1) Sistem karşıtı ve aşırı ideolojik partilere oy kullanma yani asiler (insurgents),
- 2) En az tercih edilen adaya oy verme şeklinde görülen taktiksel oy verme
- 3) Boş, Geçersiz ya da Tahrif edilmiş oy kullanma
- 4) Örgütlü protesto oyu
- 5) Resmi protesto oyu (NOTA³²) şeklindedir.

Burada görüldüğü üzere formel gelenek seçmen davranışlarının stratejisini her zaman açıklayamamaktadır. Sisteme duyulan güvensizlik veya aktörlere yönelik tepki oyları seçim sisteminin psikolojik etkisi bağlamında açıklandığında yetersiz kalmaktadır. Böylece bu durumda Boix'in ifade ettiği (2007, s.506-507) iki önemli açmazla karşılaşmaktadır. İlki formel geleneğin ideolojik bağlılıkları ya da seçimsel desteğin doğasını anlamadığı üzerinedir. Basit çoğunluklu seçimler iki parti sistemini üretse de bunların sosyalist-muhafazakâr, serbest ticaret-korumacı gibi kombinasyonlara dağılması seçim kurallarından bağımsızdır. İkincisi de bu faktörlerin değişimi açıklayamaması üzerinedir. Çünkü katı kurumsalcılara göre kurallar kendi kendini devam ettiren bir dengededir. Örneğin basit çoğunluklu seçimler iki parti sistemini üretir ve bu iki parti seçim sistemini değiştirmeye yönelik bir çaba göstermezler çünkü bu sistemden fayda sağlayan aktörler bunu değiştirebilecek değişiklikleri veto ederler. Bu anlamıyla siyasal aktörleri kurumsal yapıya içkin olarak görürler. Yani kurumsal gelenek parti sistemlerinin niceliğini açıklarken niteliğini ve ayrıca parti sistemindeki değişimleri açıklayamamaktadır. Tam da bu noktada elitlerin rolü üzerinden elit merkezli yaklaşım bu açığı kapatmak açısından önemli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2. Elit Merkezli Yaklaşım

Parti sistemlerinin ortaya çıkışını açıklayan ikinci yaklaşım siyasal elitlerin ve buna bağlı olarak siyasal örgütlerin seçmenleri yönlendirme kapasitesini merkeze alan ve parti sisteminin bu aktörlerin tutumları etrafında şekillendiğini ifade eden gelenektir. Aslında sosyal bölünme yaklaşımı da sosyal ayrımların kendiliğinden siyasete aktarıldığını ima eden sosyal, kültürel ve psikolojik süreçlerin dışında bir şeye işaret ederek ayrımların siyasete eklenilebildiği ölçüde bir bölünme oluşturabileceğini de ima etmektedir (Kriesi, 1998, s.167, Kriesi, 2010, s.674). Nitekim bu yüzden örgütsel gereklilik olarak siyasal partilerin belirli bölünmeleri temsil etmesi tanımlamaların merkezinde yer

³² None of the Above: hiçbir

almaktadır. Ancak yine de sosyolojik yaklaşımın temelinde sosyolojik gelişmeler bulunmaktadır ve parti sisteminin ortaya çıkışı bir dizi sosyo-kültürel süreçler içerisinde aranmaktadır. Siyasal elitlerin rolüne vurgu yapan bu yaklaşımsa parti sistemlerinin ortaya çıkışında sosyolojik gelişmelerden çok siyasal partilerin veya elitlerin bu sosyolojik gelişmeleri yukarıdan aşağı bir şekilde belirleyebileceğini ve elitler arası mücadelenin parti sistemini belirlediğini ifade etmektedir. Bu noktada siyasal partiler ve dolayısıyla siyasal elitler de izledikleri siyasal gündemle, sorunlara vurgularıyla ve kimliklere yönelik tutumları ile bölünmeleri şekillendirebilirler, toplumsal çatışmaları siyasallaştırarak partizanlarını kimliklendirirler ve hatta önemli kırılmalar meydana getirebilirler (Enyedi, 2008, s.295; Enyedi ve Casal Bértoa, 2023, s.31; Evans ve James, 2012, s.139, Torcal ve Mainwaring, 2003, s.59). Bu yaklaşım siyasetçilere ya da adaylara odaklanarak onların ortak parti çatısı altında beraber hareket etme isteğini merkeze almaktadır (Hicken, 2009, s.4-5). Daha çok siyasal olanın özerkliğini merkeze alarak bazı sosyal bölünmelerin diğerlerinden önce gelmesinde siyasal elitlerin rolünü vurgulamaktadır. Bu yüzden elitler arası çatışmanın parti sisteminin temelinde yattığını ifade ederler (Chhibber ve Kollman, 2004; Chhibber ve Torcal, 1997; Torcal ve Mainwaring, 2003). Dini elitler dini grupları mobilize ederken, sosyalist ideologlar işçi sınıfının kimliğini belirler ve siyasal partiler ortaya çıkmalarına sebep olan çatışmalar yok olsa bile farklı çatışmaları nesiller boyunca taşır (Enyedi ve Casal Bértoa, 2023, s.31). Buradaki temsil ilişkisi mekanik bir temsil ilişkisi ötesindedir. Toplumsal çıkarlar siyasal aktörler tarafından şekillendirilir ve sonrasında bu çıkarları temsil etme iddiası taşırlar (Demirel, 2016, s.116).

Parti sistemine yönelik çalışmaların merkezinde çok uzun yıllar Batı Avrupa ve ABD bulunmaktaydı ve dolayısıyla literatür (teorik çalışmalar, örnek olaylar vd.) büyük oranda buradan ortaya çıkmıştı. Ancak özellikle sonradan demokratikleşen ülkeler için bu literatürü doğrudan aktarmak açıklayıcı görülmemektedir. Bu yüzden özellikle Batı Avrupa'yı açıklamada kullanışlı bir aparat olan sosyal bölünme yaklaşımı yeni demokrasilerin parti sistemlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu ülkelerde daha çok devlet kapasitesi, askeri elitler veya siyasal elitlerin rolü gibi faktörler açıklayıcı olmaktadır (Mainwaring 1999, s.22; Torcal ve Mainwaring, 2003).

Bu yaklaşım 1970'lerden sonra demokratikleşen ülkelerde devlet ve siyasal elitlerin parti sisteminin şekillenmesinde daha etkili olduğunu söylemektedir. Bu aktörler parti

sistemini, sosyal bölünme yaklaşımlarının aksine, yukarıdan aşağı doğru şekillendirirler. Bazı partileri kapatarak ya da yenilerini yaratarak devlet aktörleri parti sistemini biçimlendirmektedir. Siyasal elitler de parti değişimi, birleşme veya diğer yollarla parti sistemini dönüştürebilirler (Mainwaring 1999, s.22). Özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin birçoğunun parti sistemlerinde, partilerin değişimi seçmenlerin tercihlerine karşı duyarsız elitlerin arzularına göre şekillenmektedir. Bu sistemlerde oynaklık, partilerin birleşmesi/ayrılması ve seçmenlerle aralarında zayıf bağlar partilerin temel karakteristiğidir (Birch, 2003, s.121). Bu ülkelerde bölünmeler, kurumlar veya diğer değişkenler siyasal partiler tarafından verilecek stratejik kararları etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Sitter, 2002, s.447). Dolayısıyla bu sistemlerde Batı Avrupa demokrasilerinin aksine daha farklı dinamikler parti sistemini şekillendirmektedir. Süreçler toplumsal bağlamda aşağıdan yukarı doğru değil yukarıdan aşağıya şekillenmektedir. Aktörler toplumsal aktörler değil siyasal ve devlet aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tam da buradan hareketle elitlere bağlı yaklaşım iki farklı bağlamda ele alınabilir. İlki meşru politik aktörlerin farklı politik meseleleri sorunsallaştırarak parti sisteminde bir aktör olduğu durumları ifade ederken ki bu daha çok kadro partileri etrafında tartışılabilen bir durumdur. İkincisiyse askeri, bürokratik veya yargı elitlerinin siyasal alana yönelik müdahaleleri ile belli aktörleri dışarıda bırakacak şekilde veya kontrol edecek şekilde etkisini hissettiren parti sistemleridir. İlk olarak siyasetin arz yönüne odaklanan bu yaklaşım siyasal elitlerin toplumsal sorunları politize etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Elitler politik sembolleri ve retoriği kullanarak neden bir “politik problemin var olduğunu” ve bu problemin “nasıl çözüleceğini” anlatır. Bunun için cazip bir parti markası yaratmak ve onu yaygınlaştırmak en önemli amaçlarıdır (Samuels ve Zucco, 2014, s.759). Dolayısıyla parti mevcut sorunlardan birkaçına yaslanarak veya onları manipüle ederek bir problem haline getirir ve çözüm önerileri sunar. İşte siyasal elitlerin bu tercih(ler)i parti sistemini yukarıdan aşağıya olacak şekilde (top-down) şekillendirir. İkinci olaraksa siyasetin sadece siyasal partiler aracılığıyla değil diğer elit aktörlerce tasarlandığı bir yaklaşımı ifade etmek gereklidir. Devlet elitleri olarak adlandırılacak bu gruplar siyasal alanı kendi ideolojik görüş ve çıkarları doğrultusunda tasarlamak isteyen önemli aktörlerdir. Sistem içerisinde oluşturdıkları “vesayet” kurumları ile siyasal alanı sürekli baskı altına alarak ve hatta yer yer hukuki-askeri-bürokratik engeller

ıkararak kontrol ederler. Bu devlet elitleri kendi çıkarlarını sürdürmek amacıyla siyasal partiler kurmaktadır. Devlet elitleri parti sistemini yukardan aşağı ekillendirmekte, bazen ortadan kaldırmaktadır (Mainwaring, 1999, s.5). Latin Amerika'daki bazı ülkelerde, rneğın Guatemala, güçlü ekonomik gruplar ve buna bağlı siyasal elitler zayıf kurumsallaşmış parti sistemi içerisinde elde ettikleri başarılarından dolayı statükonun değişiminin önünde durmaktadır (Jones, 2011, s.20). Türkiye'de de bu bağlamda darbelerin ve parti kapatmaların etkisi bulunmakta, devlet elitleri ve siyasal elitlerin kendi vesayetlerini sürdürebilmek için uzun dönemli olarak ve darbeleri kullanarak siyasal yapıları dizayn etmeye çalıştıkları en önemli gerçekliklerden biridir (Miş, 2012).

Sosyal bölünme temelli bakış açısına yönelik en önemli eleştiri seçmenlerin tercihlerinin politikacılar tarafından doğrudan siyasal alana taşındığı noktasında gelmekteydi. Böylelikle aslında parti sistemlerinin şekillenmesinde diğer faktörlerin önemine vurgu yapılmaktaydı. Elit merkezli açıklamalara göreyse kimlikler veya politik tercihler partiler tarafından daha sonra onların kimliklerini de oluşturacak şekilde, sisteme taşınmayı bekleyen nesnel bir bilgi kümesi oluşturmamaktadır. Seçmenler tam aksine, kişisel hırs ve tutkuları olan gruplar olarak görülmektedir ve siyasetçiler bunları kendi çıkarları için ideolojik temeller etrafında birleştirerek siyasal alana taşıtmaktadır. Ayrıca seçmenlerin çok fazla noktada tercihleri olabileceğinden neden belli grupların ya da fikirlerin seçimsel arenada kullanıldığını açıklamak sosyolojik yaklaşımla mümkün değildir. Dolayısıyla herhangi bir politik kimlik arasallaştırılabileceği için önceden var olan tercihlere ya da eğilimlere daha az önem verilmelidir. Bu eleştirilerin temelinde siyasetçiler ideolojik motivasyonlu değillerdir. Onlar oy maksimizasyonu için uğraşan ve hangi bölünmeye yaslanırlarsa veya hangi grubu mobilize ederlerse kendi oylarını arttıracaklarını düşünen girişimciler olarak görülmektedir. Seçmenler ise siyasetçiler tarafından kolayca manipüle edilebilir rasyonel olmayan gruplar olarak görülmektedir (Boix, 2007, s.503). Nitekim bu bakış açısı da doğal olarak eleştiriler almakta ve seçmen davranışlarını inceleyen çalışmalar bu noktada farklı açıklamalar getirmektedir.

Seçmenlerin pasif olarak değerlendirilmesinin arkasında aslında oy verme davranışında yaşanan değişimin de etkisi bulunmaktadır. Ignazi'ye göre (1992, s.4) oy vermek eskiden bir topluluğa ait olmanın gstergesiyken artık bireysel bir tercihe evrilmiştir. Dolayısıyla seçmenlerin bireysel olarak birbirinden farklılaşan talep ve beklentilerinin siyasal partiler tarafından genişletilebilme ihtimaline göre araçsallaştırılması da makul görülmektedir.

Çünkü bireysel tercihleri kategorilendirerek bir değerler kümesine veya politik ayrıma kanallandırmak gerekmektedir. Siyasal partiler ne kadar çok bireysel tercihi o alanda toplayabilecekse veya diğer tercihleri önemsiz kılarak kendi istediklerini önemli kılabilirse aslında o alana ilişkin siyasal söylemi merkezine alarak siyasetini kurmaya çalışmaktadır. Böylece parti sisteminin de belirlenmesi siyasal partilerin bunu yapmadaki başarılarından kaynaklanmaktadır.

Kısacası siyasal partiler veya politikacılar değişen sosyal çevrenin farkına vararak ve ardından stratejik manevralar yaparak bu değişimi politik ayrımlar haline getirip bünyelerine dahil etmeye çalışırlar ve bu sırada belirli ayrımları mobilize ederek süreklilik kazanırlar. Kimi zamansa bu değişimlere karşı mesafe alarak yeni partiler tarafından temsil edilmesine alan açabilirler. Her iki durumda da aktif olan siyasal partilerin veya politikaların karar alma mekanizmaları olmaktadır. Bu noktada sosyal bölünmeler kendiliğinden sisteme giren unsurlar değildir. Bu bölünmeler pasif bir takım sosyal ayrımların siyasal partiler tarafından çeşitli bağlamlarda işlenmesi neticesinde bir bölünme çizgisi oluşturabilmektedir. Bu çizgi içerisinde seçmenler partiler tarafından mobilize edilmekte ve buna bağlı olarak temsil edilmektedir. Dolayısıyla sorunların sisteme dahil edilmesini yani aktif hale gelmesi için örgütsel gerekliliği sağlayan siyasal partiler veya liderler olmaktadır.

1.3. Parti Sistemlerini Sınıflandırmak

Ülkelerin parti sistemleri birçok farklı bağlamda birbirinden farklılaşmaktadır. Bu durum araştırmacılar açısından karşılaştırma imkanını zorlaştırdığından belirli kategoriler oluşturularak parti sistemlerinin sınıflandırılmasına gidilmiş ve bu karmaşık dünya basitleştirilmeye³³ çalışılmıştır (Wolinetz, 2006, s.53). Parti sistemlerini sınıflandırmak doğal ve pratik iki sebepten ötürü önemli addedilmiştir. İlk olarak parti sistemlerini sınıflandırmak değinildiği gibi çok karmaşık bir gerçekliği basitleştirmeye yaramaktadır ve böylelikle bir rehber niteliği görmektedir. İkinci olarak da sınıflandırma parti sistemleri arasındaki ayrımları nitelemektedir. Parti sistemlerine ilişkin ilk çalışmalar parti sistemleri arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla sınıflandırma yapmayı anlamlı bulmaktadır. Ki bu anlamıyla ilk sınıflandırmalar uzunca bir süre iki parti sistemi

³³ Her sınıflandırma girişimi bir anlamıyla basitleştirmedir. Burada önemli olan bu basitleştirmenin kapsayıcılığıdır. Bu sınıflandırma eylemi bir nitelikten yapılabileceği gibi birden çok nitelikten yapılabilir. Ne kadar çok niteliği kapsarsa açıklayıcılığı da o derece artacaktır.

ile çok parti sistemi arasındaki ayrıma oturmaktaydı. Böylece örneğin İngiltere parti sistemi ile Japonya parti sistemi arasındaki farklılıklar açıklanabilirken sonrasında da bu farklılıkların sebeplerine odaklanılmaktaydı (Ware, 1996, s.147-148).

Parti sistemi sınıflandırmalarında genellikle parti sistemleri ile siyasal sistem arasında ilişki kurulmaktadır. Bu yüzden sınıflandırmalar ayrı bir önem kazanmaktadır. Parti sistemlerine ilişkin geleneksel literatür iki partili sistemlere sahip siyasal sistemlerin diğerlerine göre daha iyi işlediğini ifade etmektedir. İki partili sistemler birbirine alternatif iki siyaset bulundurarak seçmenlerin işini kolaylaştırdığı için partiler merkezdeki seçmeni yakalamak istemekte ve sistemin ılımlaştırıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. Böylece bu sistemler güçlü ve istikrarlı politikaların ortaya çıkmasını sağlayacak tek partili hükümetleri ortaya çıkardığından dolayı avantajlı görülmektedir (Lijphart, 2016, s. 90-91). Nitekim 1950'lere kadar parti sistemi denilince akla gelen iki parti ve çok parti sistemi arasında birçoğuna göre iki parti sistemi istikrarlı demokratik rejimlerin en üstün formu iken, çok parti sistemi istikrarsız rejimlerle ilişkilendirilmekteydi. Örneğin Weimar Almanya'sı³⁴ ya da Fransız dördüncü cumhuriyeti³⁵ gibi rejimler otoriteryenizme savrulmaya müsait rejimler olarak görülmekteydi (Sartori, 2005, s.106; Ware, 1996, s.154). Duverger (1993) daha çok Anglosakson dünyasına ait olan iki parti sistemini; merkezin olmadığı, iki farklı eğilimin olduğu, istikrarlı ve tutarlı bir çoğunluğun hâkimiyetindeki parti sistemleri olarak tanımlarken Kara Avrupası'nda hâkim olan çok parti sistemleri ise ikiden fazla partinin olduğu, daha kırılgan ve siyasal, sosyal, dinsel, etnik veya tarihsel olarak ortaya çıkan sosyal bölünmelerin birbiriyle çakıştığı sistemler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca faşist ve komünist tek parti tipleri ve demokrasinin kurulmasına öncülük eden tek parti tipinin hâkim olduğu tek parti sistemleri³⁶ gibi sistemlerin mevcut olduğunu da söylemektedir. Kısacası parti sistemlerine yönelik sınıflandırmalar parti sisteminin kurumsallaşmasına yönelik analiz için önemli bir işlev görmektedir. Sınıflandırma yapılırken kullanılan kriterler birbirinden farklılaştığından bu kısmı açıklığa kavuşturmak önemli hale

³⁴ 1918-1933 arası dönemi ifade eden parlamenter dönem. Birinci dünya savaşı sonunda Almanya'da cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve 1933 yılında Hitler'in şansölye olmasıyla sonlanan dönem genel olarak iç karışıklıklar, siyasi çalkantılar, işsizlik ve enflasyon gibi sıkıntılarla anılmakta ve zihinlerde kargaşa ve belirsizlik dönemi olarak kalmıştır (Storer, 2015).

³⁵ 1946-1958 arası yılları ifade eden ve genellikle siyasi istikrarsızlıklar, zayıf ve kısa ömürlü koalisyonlar ve çeşitli krizlerle ele alınan dönem. Bu dönemde ortalama ömrü 7 ay olan toplam 23 hükümet kurulmuştur (Özen ve Yeşilyurt, 2018).

³⁶ Duverger tek partili devletleri de parti sistemi olarak adlandırmaktadır.

gelmektedir. Nitekim literatür farklı kriterler üzerinden çeşitli parti sistemlerinin ortaya çıktığına ilişkin tartışmalar içermektedir.

1.3.1. Partileri Sayma Yöntemleri

Temel olarak partiler arası rekabeti veya iş birliğini etkileyecek her faktör kendi başına veya diğerleriyle beraber sınıflandırma kriteri olarak ele alınabilir ve her bir sınıflandırma parti sisteminin veya siyasal sistemin doğasına ilişkin yukarıda da görüldüğü gibi niteliksel bir şey söylemektedir. Dolayısıyla sınıflandırma partilerin birbirleri arasındaki etkileşimi ve bundan doğan farklılıkları ya da benzerlikleri ifade etmenin pratik bir şeklidir. Bu noktada parti sistemlerinin birbirinden farklılaşmasında partilerin göreceli ağırlıkları ve güçleri, programları, temel sorunlar karşısındaki farklılıkları, hükümet etme ve kurma süreçlerindeki tutumları ve parti sayısı gibi kriterlerin olduğu görülmektedir. Ancak bunlar arasında genellikle kullanılan kriterler parlamentodaki milletvekili ağırlığına göre parti sayısı ve bunun yanında bir veya birkaç tane farklı nitelik olmaktadır. Ki bunlar genellikle partilerin büyüklüğü ve göreceli ağırlığı veya partilerin rekabet biçimlerine yönelik tutumları şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Wolinetz, 2006, s.53).

Ware (1996) parti sistemlerini sınıflandırmada partilerin topluma nüfuzu, partilerin ideolojisi, partilerin rejimin meşruluğuna bakışı ve parti sayısı olmak üzere dört farklı kriterin olduğunu söylemektedir. Her bir kriter üzerinden parti sistemlerine ilişkin sınıflandırma yapmak mümkün olmaktadır. Örneğin seçmenlerle partiler arasında kurulan ilişkiye göre parti sistemlerini gevşek bağlara veya sıkı bağlara sahip parti sistemleri olarak adlandırabiliriz. Ancak buna rağmen Ware parti sistemlerinin sınıflandırılmasında parti sayısı kriterinin önemine vurgu yapmakta ve partilerin göreceli ağırlıklarını da dikkate alarak iki kriter üzerinden parti sistemlerini tasnif etmektedir. Jean Blondel (1968) parti sistemlerinin sınıflandırılmasında parti sayısı ve partilerin oy oranlarıyla ölçülen nispi büyüklüklerini dikkate almaktadır. Sartori (2005) parti sayısı ve ideolojik mesafeyi dikkate alarak parti sistemlerini sınıflandırırken, Siaroff (2019) parti sayısı ve partilerin göreceli büyüklüğüne göre parti sistemlerini kategorize etmektedir. Rokkan'ın (1968) parti sistemi tipolojisi parti sayısı ile beraber, partilerden birinin çoğunluğu elde etme ve küçük partilerin rekabetteki eşitliği gibi yine partilerin oy oranlarını dikkate alan kriterlere bakmaktadır. Kısacası bu gibi eserlerin çoğunda parti sayısı ve göreceli ağırlıkları merkezi rol oynamaktadır. Bunun yanında Kitschelt vd., Dahl,

Mair ve Lapolambora ve Weiner gibi kimi yazarlarsa parti sayısının yerine farklı niteliksel özellikleri dikkate alarak parti sistemlerini sınıflandırmaktadır. Bu noktada Robert Dahl partiler arası rekabeti merkeze alarak parti sistemlerini rekabet, işbirliği ve birleşme merkezli sınıflandırırken (Mair, 2002, s.90) Kitschelt vd. partilerin programatik yapısına bakarak onların seçmenle kurduğu bağlara odaklanmaktadır (Enyedi ve Casal Bértoa, 2023, s.34). Mair (2006) hükümet boyutuna odaklanarak burada yaşanan değişimler üzerinden parti sistemlerini ikili bir sınıflandırmaya tabi tutarken, Lapalombara ve Weiner (1969) partilerin ideolojileri ve iktidar sürelerini merkeze almış ve dört katmanlı bir sınıflandırma yapmıştır.

Partiler arası rekabeti merkeze alan niteliksel tasniflerin kendi başına kullanımı literatürde yaygın değildir. Bu özellikler parti sistemlerinin kutuplaşma, ulusallaşma, kurumsallaşma, parti-seçmen bağı, hükümet kurma vd. gibi farklı çalışma alanlarına referans verdiğinden parti sistemlerinin sınıflandırılmasında kullanılmasından ziyade kendi içinde daha geniş kapsamlı analizler gerektiren boyutlar olarak kullanılmaktadır. Bu noktada hâkim eğilim parti sayısından geçmektedir. Nitekim günümüzde yaygın kullanım da bunun üzerinden gerçekleşmektedir. Ancak partiler arası rekabeti merkeze alan niteliksel özellikler tek başına olmasa da parti sayısı kriteri ile beraber kullanıldığında açıklayıcılığı arttırmaktadır. Böylece hem parti sistemi salt mekanik bir bağlama sıkıştırılmaktan kurtulurken hem de sistemler arasındaki farklılıkların açıklanması da kolaylaşmaktadır. Bu yüzden parti sayısı dışındaki niteliklere odaklanarak partiler arası rekabeti merkeze alan ve bu rekabeti daha rafine bir şekilde anlamlandırma çabası parti sayımında ve parti sistemleri tasnifinde kullanılması gereken ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Parti sayımına ilişkin genel kriteri kabul ettikten sonra hangi partilerin sayılacağı meselesine karar vermek gerekmektedir. Partiler sayılırken hangi partilerin sisteme dahil edileceği veya hangi partilerin sistemin dışında bırakılacağı önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Bir siyasal sistemde bulunan tüm partiler parti sistemini tanımlar mı? Ya da parlamentodaki tüm partiler parti sisteminin bir parçası mıdır? gibi sorular parti sistemlerinin sınıflandırılmasında belirleyici olmaktadır. Bu yüzden Lijphart'a göre parti sayısında önemli olan şey eşit büyüklükte olmayan özellikle de küçük partilerin nasıl sayılacağıdır (1994, s.67). Bir siyasal sistemde herkes büyük oy oranlarına sahip partilerin parti sistemi içerisinde sayılacağını tahmin edebilir. Dolayısıyla burada büyük bir rol

“küçük” partilere düşmektedir. Ancak bu da beraberinde başka soruları gündeme getirmektedir. Bir parti ne “büyüklükte” olursa parti sistemine dâhil edilmelidir? Ya da ne kadar küçük partiler sistem dışında bırakılmalıdır? Diğer yandan sadece resmi olarak var olan partiler ya da seçimlere veya parlamentoya giren her parti, parti sistemine dâhil edilecek olursa tüm sistemlerin çok partili olarak adlandırılması gerekecektir. Ancak bunlara girse bile örneğin hükümet kurma sürecine etkisi göz önüne alınarak parti sistemine dahil edilecekse parti sistemi başka bir şekilde sınıflandırılacaktır. Dolayısıyla parti sistemlerinde nereye bakılacağına karar vermek parti sayımında ikinci önemli noktayı oluşturmaktadır. Böylece parti sistemlerini sınıflandırmada nereye odaklanılacağı ve sonrasında belirlenecek özellikle küçük parti sayımına ilişkin kriterler parti sistemlerini farklılaştıracaktır. Aşağıda bu konuya ilişkin tartışmalara yer verilirken özellikle küçük partilerin belirlenmesinde çeşitli tartışmalar olsa da partilerin sayımında nereye odaklanılacağı noktasında literatürün parlamenter parti sayısı üzerinde neredeyse uzlaştığı görülecektir.

Taagepera’ya göre (2007, s.48-49) parti saymanın en basit yolu parlamentoda sandalyesi olan her partinin sayılmasıdır. Burada bir tane sandalye kazanmış partiler dahi sayılmaktadır. İkinci yöntemse en büyük partinin göreceli ağırlığını dikkate almaktır. Burada en büyük partinin oy oranı 1 ile bölünür. Yani *1/en büyük partinin oy oranı* şeklinde hesaplama yapılır. Örneğin bir siyasal sistemde en büyük oy oranına sahip partinin oy oranı %48 ise buradaki parti sayısı $1/0,48$ ’den 2,08 olarak hesaplanmaktadır. Üçüncü yöntem de etkili parti sayısı olarak adlandırılan yöntemdir. Buna göre her bir partinin oy oranlarının karesinin toplamı 1’le bölünür. Literatürde yaygın olarak kullanılan bu son yöntem özellikle küçük partilerin sistemdeki ağırlığını azaltmaktadır. Sonuç olarak bakıldığında parti sistemlerini parti sayıları üzerinden sınıflandırırken partilerin; basit sayım, nispi sayım ve matematiksel sayım olmak üzere üç yöntemle kategorize edildiğini söylemek mümkündür.

Basit sayım tarihsel olarak ilk sınıflandırmalarda bulabileceğimiz sınıflandırma yöntemidir. Burada partiler ister parlamentoda ister seçimlerde olsun doğrudan sayılmaktadır ve parti sistemi parti sayısına eşitlenmektedir. Örneğin beş partinin olduğu sistemler beş partili, altı partinin olduğu sistemler altı partili şeklinde devam edecektir. Parti sistemlerine ilişkin ilk dönem eserlerden birini hazırlayan Duverger (1993, s.272)

bu bağlamda parti sayısını merkeze alarak parti sistemlerini tek parti sistemi, iki parti sistemi ve çok parti sistemi olarak ayırmaktadır.

Partilerin nispi/görelî ağırlıklarına göre yapılan sınıflandırmalarsa Sartori'nin çizdiği çerçeve üzerinden şekillenmektedir. Sartori'ye göre parti sayımında temel problem hangi partinin “ilgili (relevant)” olduğunu bulmaktan geçmektedir. Bir partinin ilgili olmasını sağlayan şey ise ne kadar güçlü olduğu ile alakalıdır. Partilerin en önemli gücü ilk olarak seçimlerde aldıkları oydur. Ancak partiler hükümet kurmanın bir aracı oldukları için parti sayımı parlamentodaki sandalye sayıları üzerinden belirlenmelidir. Yani siyasal partiler eğer yönetme potansiyeline ya da koalisyon pazarlığı potansiyeline sahiplerse ilgili partiler olarak sayılmalıdırlar. Bir parti çok küçük dahi olsa koalisyon potansiyeli taşıyorsa bu parti, sistem içerisinde sayılacak partiler arasında yer almalıdır. Ancak bu durum sadece iktidar ortağı olabilecek partileri sisteme dahil edip diğerlerini sistem dışında bıraktığı için bu ilk kriteri de tamamlayacak bir kriter gerekmektedir. Aksi takdirde tüm muhalefet partileri veya aynı ideolojide olunmayan koalisyon ihtimali bulunmayan partiler dışarıda kalacaktır. Bu yüzden koalisyon ihtimali dışında kalan partilerin eğer sistem içerisindeki varlıkları parti rekabetinin taktiksel boyutunu etkileyebilme veya değiştirebilme potansiyeline sahipse, yani diğer partileri tehdit edebilme veya şantaj yeteneği haizse bu parti de ilgili parti olarak sayılmalıdır. Genellikle anti-sistem partileri kapsayan bu kriter parlamentoda yasa yapım sürecinde veto gücüne sahip olan partilere karşılık gelmektedir. Dolayısıyla parti sayısının hesaplanmasında veya ilgili partinin belirlenmesinde “koalisyon potansiyeli ve şantaj potansiyeli” kriterleri dikkate alınmalıdır (Sartori, 2005, s.107-108). Böylece Sartori parti sistemi sayımında sadece görelî ağırlığa dayanmamakta aynı zamanda seçimsel rekabet ve hükümet kurulma sürecinde ilgili aktörleri de sayıma katmaktadır (Bogaards, 2004, s.174).

Literatürde Sartori'nin kriterleri üzerinden sınıflandırma gözüktüğü de kimi yazarların partilerin nispi ağırlığına ilişkin ilgililik kriteri farklılaşmaktadır. Bu noktada yazarların partilerin aldığı minimum sandalye sayısına ilişkin barajları olmaktadır. Örneğin Ware (1996) ve ondan hareketle Siaroff (2003) parti sayısını belirlerken partilerin ilgili parti olması kriterini uygulamaktadır. Ancak onlara göre parlamentodaki sandalyelerin en az %3'üne sahip olan parti ilgili parti olarak belirlenmektedir. Siaroff (2019, s.31) başka bir çalışmasındaysa bu kriteri %2 olarak uygulamaktadır.

Parti sayısına ilişkin olarak basit sayım ve ilgililik kriterlerinin dışında matematiksel modeller de bulunmaktadır. Buna ilişkin birçok yöntem olmasına rağmen³⁷ en yaygın kullanılan ikisi arasında Rae'nin (1968) parçalanma indeksi (index of fractionalization) ve Markku Laakso ve Rein Taagepera'nın (1979) etkin parti sayısı (effective number of parties) gelmektedir.

Rae'nin parçalanma indeksi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$F: 1 - \sum t_i^2$$

Buna göre parçalanma partilerin oy oranlarının karelerinin toplamının birden çıkarılması ile elde edilmektedir. Saf bir tek parti sisteminde parçalanma sıfır olacaktır. Daha fazla partinin olduğu durumlardaysa maksimum değere doğru hareket olmaktadır. İkisinin ortasındaysa 0,5 ile saf iki parti sistemine ulaşmaktayız. Dolayısıyla bire yaklaştıkça parçalanma artmakta ve çok partili sisteme doğru geçilmekteyken sıfıra yaklaştıkça parçalanma azalmaktadır. Bu indeks hem seçimlere katılan partilere (electoral fractionalization) hem de parlamenter partilere (legislative fractionalization) uygulanabilmektedir.

Laakso ve Taagepera tarafından kullanılan etkin parti sayısı da şu formül ile ifade edilmektedir;

$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^n p_i^2}$$

Seçimlere katılan her partinin veya parlamentodaki partilerin oranlarının karelerinin toplamının bire bölünmesi ile etkin parti sayısına ulaşılmaktadır. Bunun sonucunda etkin seçimsel parti sayısı (effective number of electoral parties) ve etkin parlamenter parti sayısına (effective number of parliamentary parties) ulaşılabilinmektedir. Eğer tüm partiler aynı orandaysa etkin parti sayısı gerçek parti sayısına eşit olacaktır. Örneğin %25'er oy oranına sahip dört partinin olduğu durumda etkin parti sayısı da dört olacaktır. Burada düşük orana sahip partilerde meydana gelen küçük değişimler sistemdeki etkin parti sayısında da küçük değişiklikler meydana getirecektir. Bu yüzden Laakso ve Taagepera'nın yöntemi büyük partilerin lehine kullanılan bir yöntem olarak adlandırılmıştır. Ancak buna rağmen Lijphart gibi önemli yazarlar bunu parti sayısını

³⁷ Parti sistemlerindeki parti sayısını belirlemeye yönelik farklı matematiksel yöntemler için bkz: (Wildgen, 1971; Molinar, 1991; Golosov, 2010).

ölçmenin en saf yöntemi olarak tanımlamaktadır (Dunleavy ve Boucek, 2003, s.291-292, Golosov, 2010)

Laakso ve Taagepera'nın yaklaşımı Rae'nin indeksine göre daha somut ve görselleştirmesi daha kolay (Lijphart, 1994, s.69) olarak görülmektedir. Ancak her iki yöntem de uygulamasının basitliği ve farklı ülkelerle karşılaştırma imkânı tanıdığından literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. Aslında bu iki yöntem bir taraftan parti sistemini belirlerken diğer taraftan parti sistemi içerisindeki parçalanma ve parti etkinliğini ölçmektedir. Bu yüzden parti sisteminin belirlenmesinde parti sayısını dikkate alan yazarlarca bu hesaplama yöntemleri sıklıkla kullanılmaktadır.

Bu noktada matematiksel modellerin eksik kaldığı bir mesele karşımıza çıkmaktadır. Bu da buçukluk partiler meselesidir. Sıkı ittifak içinde olan partilerin, iki büyük parti yanında iktidar kurma sürecinde etkili olan partilerin veya aynı parti içinde farklı partiymiş gibi hizipleşen partiler bu kategoride değerlendirilmektedir. Buçukluk partilerin siyasal sistem içerisindeki pozisyonları diğer partilerle beraber anlamlı olmaktadır. Bu partiler kimi zaman büyük partilerden biri ile sıkı ittifak içerisindeyken (CDU ve CSU örneği) kimi zaman da siyasal sistemde iki parti arasında iktidarı belirlemede önemli bir misyon (Almanya FDP) görmektedir. Hizipleşmiş partiler ise daha karmaşık bir yere işaret etmektedir. Japonya'daki Liberal Demokratlar veya Hindistan'daki Kongre Partisi gibi partiler kendi içinde birden fazla grubu barındırmakta ve hizipler birlikteliği gibi görülmektedir. Lijphart (2016, s. 97-103) sıkı ittifak içindeki partiler ve hizipleşmiş partilerin sayımında nasıl bir yol izleneceğine ilişkin tartışmasında her ikisini de buçuk olarak saymaktadır. Almanya'daki CDU-CSU örneğinde olduğu gibi bu tip ittifaklardaki³⁸ partiler ya da parti içinde parti olarak adlandırılabilir hizipleşmiş Liberal Demokratlar gibi partilerin sayımında her iki tip birlikteliği de "bir buçuk parti" şeklinde düşünerek bir orta yol bulmaktadır. Blondel (1968) veya Siaroff (2003, 2019) gibi yazarlar açınsındansa buçuk partiler iki büyük partinin oyların çok büyük kısmını aldığı ancak hükümet kurmak için tek başına parlamenter çoğunluğu kazanamadığı ve bu yüzden yanına küçük bir partiyi dahil ettiği, örneğin Almanya'da CDU/CSU ve SPD

³⁸ Bu tip ittifaklar farklı kurumsal kimliklere sahip partilerden oluşmalarına rağmen basit bir seçim ittifakı olmaktan öte bir birlikteliğe sahiplerdir. Bunları ayırt etmek için dört önemli ölçüt bulunmaktadır.

- Partilerin arasında oy rekabeti yoktur,
- Partilerin parlamentoda iş birliği düzeyi yüksektir ve tek bir parlamento grubu gibi hareket ediliyordur
- Partiler hükümette ya da muhalefette olma hallerinde beraber hareket ederler
- Ve bu iki parti uzun süredir bir ittifak içerisinde bulunuyordur (Lijphart, 2016, s. 98-100).

arasından biriyle koalisyon ortağı olan FDP gibi partilerin olduğu sistemlerdir. Bu noktada buçuk partilerin parti sistemindeki farklılıkları açıklama noktasında önemli olduğu ifade edilmelidir. Nitekim buna ilişkin sınıflandırmalar aşağıda da görülecektir.

1.3.2. Parti Sistemi Tipleri

Görüldüğü üzere literatürde parti sayımı yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanıdaysa ağırlıklı olarak partilerin göreceli büyüklükleri dikkate alınmakla beraber farklı kriterlerin de parti sistemi tipleri oluşturduğu görülmektedir. Literatürde yaygın olarak kullanılan yazarların parti sistemini belirlemede kullandığı kriterleri ve buna göre oluşturdukları parti sistemleri Tablo 3’te görülmektedir.

Jean Blondel’e göre (1968, s.183-186) parti sistemlerinin belirlenmesinde parti sayısı ve partilerin oy oranlarıyla ölçülen nispi büyüklükleri de dikkate alınmaktadır. Batı siyasal sistemlerini inceleyen Blondel dört farklı parti sistemi tipi belirlemektedir. İki parti sistemi olarak adlandırdığı ilk sistemde iki büyük parti oyların %90’dan fazlasını almaktadır ve iki partinin de oy oranı birbirine yakındır. Teknik olarak iki parti sistemlerinde bir partinin çok yüksek ikinci partinin çok düşük oy alması mümkün olsa da böyle bir şey bulunmamaktadır. İki partili sistemlerde partiler oy oranı açısından birbirine yakın büyüklüktedir. Üç partili sistem olarak adlandırdığı ikinci sınıflandırmadaysa iki büyük parti oyların %75-80’inin alırken, bunlardan küçük bir üçüncü parti de bulunmaktadır. Burada teknik olarak üç partinin birbirine denk büyüklükte olması mümkünken böyle bir gerçek üç parti sistemi bulunmamaktadır. Bu yüzden bu sistemleri iki-buçuk parti sistemi olarak adlandırmaktadır. Bir diğer sınıflandırma ise çok partili sistemler arasında gerçekleşmektedir. Burada iki tip çok partili sistem görülmektedir. İlki, iki büyük partinin oyların 2/3’ünü aldığı ve genellikle ilk sırada diğerlerinden daha fazla oy oranına sahip hatta ikinci partinin iki katı oy oranında ve yaklaşık %40’larda olan bir büyük partinin bulunduğu hâkim partili çok parti sistemi. Diğeri ise gerçek birçok parti sistemi olarak adlandırılabilen, üç veya daha fazla partinin birbirine yakın oranda oy aldığı hâkim bir partinin bulunmadığı hâkim partisiz çok partili sistemler.

Stein Rokkan parti sayısına ve partiler arası rekabetin durumuna göre yani partilerin çoğunluğu elde etme ve rekabetteki eşitliklerine göre sınıflandırdığı (1968, s.194-196) üç farklı parti sistemi tipi önermiştir. Bunlardan ilki İngiliz-Alman parti sistemidir (1 vs.1

+1 Sistemi). İki büyük partinin olduğu Amerika, İngiltere gibi ülkeler ve iki büyük partinin yanında bir üçüncü küçük partinin yer aldığı Almanya, Avusturya ve İrlanda'da görülmektedir. İkincisiyse bir tane büyük partinin (genellikle sosyal demokratlar) çoğunluğu alarak diğerlerini geride bıraktığı ve üç veya dört küçük parti arasındaki ittifakla yarıştığı İskandinav parti sistemidir (1 vs 3-4 Sistemi). Dönemin İsveç, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerinde görülebilir. Sonuncusu da eşit büyüklükteki üç-dört ve beş parti (1 vs. 1 vs. 1+2-3 Sistemi, Finlandiya, İzlanda ve Hollanda) veya daha fazla bölünmüş sayıda parti (parçalanmış parti sistemi Belçika, İsviçre) etrafında rekabetin olduğu eşit çok parti sistemidir.

Alan Ware'e göre (1996, s.162-163) parti sistemleri hâkim parti sistemi, iki parti sistemi, iki buçuk parti sistemi ve iki buçuk partiden büyük yani çok partili sistemler olmak üzere ayrılırken çok partili sistemler çeşitlenerek tek büyük partili çok parti sistemi, iki büyük partili çok parti sistemi ve eşit büyüklükte çok parti sistemi şeklinde üçe ayrılmaktadır. Burada hâkim parti sistemi sistemde birden çok partinin var olduğu ancak sadece bir partinin uzun süre parlamentoyu kontrol etmesini (Japonya) ifade eder. İki parti sistemi iki partiden birinin çoğu zaman parlamentonun %50'sini kontrol ettiği sistemlerdir (Birleşik Krallık, Yeni Zelanda ve ABD). İki buçuk parti sistemi aslında üç partinin olduğu ama üçüncü partinin diğerlerinden küçük olduğu sistemleri ifade eder. Burada iki parti genellikle sandalyelerin %80'ini alır ancak bir küçük parti iktidar dengesinde önemli bir sandalye sahibidir. Örneğin, iki büyük parti olan CDU/CSU ve SPD'nin parlamentoda çoğunluğu yakalayamadığı ve üçüncü parti FDP'nin büyük partilerden biriyle beraber koalisyona girerek Alman parti sistemini şekillendirdiği sistemler iki buçuk parti sistemi olarak adlandırılabilir (Diğer örnekler Avustralya, Avusturya, Kanada ve İrlanda). Çok partili sistemler arasında yer alan tek büyük partili sistemler bir partinin %45 ile %50 arası sandalyeye sahip olduğunu ve bunun haricinde de birden çok küçük partinin var olmasını ifade eder (Norveç ve İsveç). İki büyük partili sistemler iki partinin sandalyelerin %65'ini elde ettiği ancak diğer partilerin %14'ten fazla sandalye sahibi olamadığı sistemlerdir (İtalya ve İsrail gibi). Eşit büyüklükteki çok partili sistemlerse en çok sandalyeye sahip partinin %45'ten fazla olmadığı ve iki büyük partinin %65'ten az olduğu sistemlerdir (Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda vd.).

Yazar	Sınıflandırma Kriteri	Parti Sistemleri
Alan Siaroff	Parti Sayısı Partilerin Görelî Ağırlıkları	Tek Parti Sistemi İki Parti Sistemi İki Buçuk Parti Sistemi İlîmlî Çok Parti Sistemi Aşırı Çok Parti Sistemi
Alan Ware	Partilerin sayısı Partilerin görelî ağırlıkları	Hâkim Parti Sistemi İki Parti Sistemi İki Buçuk Parti Sistemi Çok Partili Sistemler -Bir Büyük Partili Çok Parti Sistemi -İki Büyük Partili Çok Parti Sistemi -Eşit Büyüklükte Çok Parti Sistemi
Giovanni Sartori	Parti Sayısı İdeolojik mesafe	Tek parti* Hegemonik Parti Sistemi* Hâkim Parti Sistemi İki Parti Sistemi İlîmlî Çok Parti Sistemleri Kutuplaşmış Çok Parti Sistemi Atomlaşmış Parti Sistemi*
Jean Blondel	Parti Sayısı Partililerin Nispi Büyüklüğü	İki Parti Sistemi İki Buçuk Parti Sistemi Hâkim Partili Çok Parti Sistemi Hâkim Partisiz Çok Parti Sistemi
Joseph Lapalombara & Myron Weiner	Partilerin içsel karakteri (İdeolojik ve Pragmatik) İktidarı elde tutma süresi (Hegemonik ve Değişimci)	Hegemonik-ideolojik Hegemonik-pragmatik Değişimci-ideolojik Değişimci-pragmatik
Maurice Duverger	Parti Sayısı	Tek Parti Sistemi İki Parti Sistemi Çok Parti Sistemi
Peter Mair	Hükümette değişim	Kapalı parti sistemi Açık parti sistemi
Robert Dahl	Rekabet İş birliği Birleşme	Katı rekabetçi parti sistemi İşbirlikçi rekabetçi parti sistemi Birleşmecî rekabetçi parti sistemi Katı birleşmecî parti sistemi
Stein Rokkan	Parti sayısı Partilerin rekabeti	İngiliz-Alman Parti Sistemi (1 vs. 1+1) İskandinav Parti Sistemi (1vs.3-4) Eşit Çok Parti Sistemi -1 vs. 1 vs. 1+2-3 -Parçalanmış Parti Sistemi

Tablo 3: Parti Sistemlerini Sınıflandırma Kriterleri ve Parti Sistemi Tipleri

Kaynak: Mair (1997, s.202)'den hareketle yazar tarafından eklemelerle hazırlanılmıştır.

Sartori'nin başını çektiği ilgili parti sayısına göre yapılan sınıflandırmada temel olarak iki parti sistemi, hâkim parti sistemi, üç ile beş arası partilerin yer aldığı ılımlı çok parti sistemi ve beşten fazla partinin yer aldığı kutuplaşmış çok parti sistemi gibi parti sistemleri yer almaktadır³⁹. Kutuplaşmış çok parti sistemlerinde rejimin meşruiyetini sarsan anti sistem partileri bulunmaktadır. Birbiriyle çalışması mümkün olmayan (Komünistler ve Faşistler gibi) iki muhalefet yapısı bulunmaktadır. Sistem üç kutupludur. İktidar değişimi merkezde olurken siyaset uçlarda olur. Muhalefet sorumsuzca davranır. ılımlı çok parti sistemlerindeyse parti sayısı üç ile beş arasındadır ve anti sistem partisi yoktur. Partiler birbiri ile uzlaşmaya yatkındır. İdeolojik mesafe azdır. İki boyutlu (sağ-sol) bir siyasal alan bulunmaktadır. İki partili sistemlerde üçüncü partilerin varlığı iki partiden birinin tek başına iktidar olmasına engel olmamaktadır. Burada iki partili sistemi belirlerken oy oranına değil parlamentodaki sandalye dağılımına bakılmalıdır. Ayrıca iki partili sistemlerde iki parti arasında iktidar değişmelidir. Sürekli aynı partinin yönettiği sistemler hâkim partili sistemlerdir. İki parti sistemi merkez eğilimlidir buna bağlı olarak bir uzlaşma kültürü yaratır ve iddialar yumuşar. Hâkim parti⁴⁰ sistemiyse en büyük aynı partinin parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu sürekli kazanmasını ifade etmektedir. Burada gerçek bir rekabet vardır ve diğer partilerin hâkim partinin gerçek bir rakibidir. Bu sürekliliğin ne kadar sürmesi gerektiğini ise birbirini takip eden en az dört seçim olarak tanımlamaktadır. Hâkim parti sistemi tek parti ve hegemonik parti sisteminin aksine (bkz: dipnot 39) yarışmacı ve küçük partilerin gerçek muhalefet olduğu sistemlerdir (Sartori, 2005, s.116-128, 154-171).

³⁹ Bunun yanında Sartori'nin eserinde yarışmacı olmayan sistemlerde yer alan *tek parti sistemi*, *hegemonik parti sistemi* ve *atomlaşmış parti sistemi* olmak üzere üç farklı parti sistemi daha bulunmaktadır. Bu sistemlerde seçimsel rekabet bulunmamaktadır. Tek parti sisteminde sadece tek bir partinin hukuken ve fiilen var olmasına izin verilirken, hegemonik parti sistemleriyse tek bir partinin fiilen hâkim olduğu ancak hukuken diğer partilerin de var olmasına izin verilen sistemlerdir. Ancak hegemonik sistemlerde diğer partilerin varlığının pek bir önemi bulunmamaktadır. Bu partiler göstermelik birer tabela partisi olmaktadır. Atomlaşmış parti sistemleriyse artık bir kategori olarak karşımıza çıkmakta ve artık sayıma ihtiyaç duyulmayan parti sistemlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu sistemlerde 10 veya 20 partinin var olması bir şeyi değiştirmemektedir. Partiler sadece birer etiketten ibarettir ve seçimden seçime değişmektedir. Bu yüzden bir parti sisteminin sahip olması gereken yapısal özellikleri barındırmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sartori (2005, s.193-217).

⁴⁰ Sartori (2005, s.173) burada "dominant" kavramının açık bir kavram olmadığını ve genellikle yanlış kullanıldığını söyleyerek bu yüzden onun yerine anlam olarak daha az güçlü olan "pre-dominant" kavramını kullanır.

Siaroff (2019, s.74) parti sisteminin tipini belirlemek için üç kriteri merkeze almaktadır;

- a- P2%S⁴¹: Parlamentoda en az %2 vekile sahip parti sayısı.
- b- 2PSS⁴²: Parlamentoda en çok vekile sahip iki partinin vekil oranı
- c- SR1:2⁴³ ve SR2:3⁴⁴: En çok sandalyeye sahip birinci parti ile ikinci partinin ve ikinci parti ile üçüncü partinin oranı.

Bunun üzerinden Siaroff (2019, s.75-76) beş farklı parti sistemi tipi⁴⁵ ortaya koymaktadır. Bu parti sistemi tiplerinden ilk sırada yer alan ve genellikle demokratik ülkelerde görülmeyen tek parti sistemi bir anlamda parlamentonun tek hakimidir (P2%S=1). İkinci olarak iki parti sisteminde P2%S iki (2) ve 2PSS %96 üzerindedir. Bu sistemlerde gerçekten iki partinin tekeli bulunmaktadır. Üçüncü sınıflandırma olan iki buçuk parti sistemi ise P2%S'in iki ile altı arasında (genellikle üç ile beş arası) ve 2PSS'nin %96'dan az %80'den fazla olduğu sistemlerdir. Bu sistemlerde SR1:2 ikinin altında ve SR2:3 en az ikidir. Bu sistemlerde SR2:3, SR1:2'den en az 1/3 fazladır. Dördüncü sınıflandırma olan ılımlı çok parti sistemi P2%S'in 3 ile 5 arasında olduğu ve 2PSS'nin %55 üzeri olduğu durumlarda P2%S'in 6 olduğu sistemlerdir. 2PSS her zaman %80'in altındadır. En yüksek oy oranına sahip iki parti ile diğerleri arasında ciddi farklılıkların bulunmadığı 2PSS'nin %80 üzeri olduğu örnekler de bulunmaktadır. Bu durumda SR1:2 iki ya da daha fazla ya da SR2:3'e yakın ya da ondan daha büyüktür. Beşinci kategori olan aşırı çok parti sistemi ise P2%S'in altıdan fazla olduğu ya da 2PSS'nin %55 ya da aşağı olduğu durumlarda altı olan sistemlerdir.

Tablo 4'te de görüldüğü üzere Sartori'nin veya Ware'in aksine Siaroff parti sistemi sınıflandırmasında hâkim parti sistemine yer vermemektedir. Bu noktada hâkim parti sistemine ilişkin bu görüş hâkim parti sisteminin her parti sistemi içerisinde görülebilecek bir bileşen olduğunu düşünmektedir ve bu yüzden hâkim parti sisteminin diğer parti

⁴¹ "parties with two percent of the seats"

⁴² "two party seat share"

⁴³ "seat ratio first to second party"

⁴⁴ "seat ratio second to third party"

⁴⁵ Siaroff'un tanımında süre ve seçim şartı olduğu için farklı farklı parti örüntülerinin ortaya çıktığı seçimlerde parti sisteminin nasıl adlandırılacağı meselesi ortaya çıkmaktadır. Burada parti sisteminin belirlenmesi parti örüntülerinin medyan değeri üzerinden yapılmaktadır. Eğer seçimler sonucunda <C A B B A B> şeklinde parti örüntüleri oluştuysa parti sistemi B olarak tanımlanmaktadır, eğer <C B B A B A> şeklinde parti örüntüleri oluştuysa parti sistemi A şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Tek bir "atipik" seçim, parti sistemini bozmamaktadır. Bu yüzden son üç seçim içerisinde örneğin ilk seçim A parti tipi, ikinci seçim B parti tipi ve üçüncü seçim tekrar A parti tipini doğurduysa bu sistemde diğer şartları sağladıktan sonra parti sistemi A olarak adlandırılmaktadır (2019, s.75).

sistemleri içerisinde farklı şekillerde görülebileceğini ifade eder (bkz. Tablo 4). Aslında bu görüş sadece ilk partinin nispi ağırlığını dikkate almakta ve böylece parti sisteminin sınıflandırılmasında başka bir kriter olarak değerlendirilmektedir. Böylece Siaroff için her parti sistemine uygulanan başka bir kriter olmaktadır. Bu durum parti sistemlerine daha derinlik katmakta ve parti sistemleri tasnifinde bu tip partilere özel önem vermektedir. Nitekim Duverger de (1993, s.398-399) hâkim parti sisteminin hem bütün öteki partilerden daha büyük olma gibi maddi bir kriteri hem de kamuoyunun hakimiyetine inandığı, rakiplerinin dahi partinin nüfuzuna inandığı sosyolojik unsurları bir arada barındırdığını ifade etmektedir. Bu yüzden Ware (1996, s.159) bu parti sistemlerinin sürekli birinci parti olan veya koalisyonun büyük ortağı olarak sürekli iktidarda kalan partilerin olduğu sistemler ile karıştırılmaması gerektiğini ifade etmekte ve onlara özel bir önem atfetmektedir. Bu partiler tek başına hâkim pozisyonlarını uzun süre sürdürmektedir.

Tüm bunların ardından Tablo 3'te de görüldüğü üzere birçok yazar tarafından yapılan tasnif, sınıflandırma kriteri olarak parti sayısını merkeze almaktadır. Burada temel olarak üç sebep ortaya konabilir. Öncelikle erken dönem parti sistemleri çalışmalarının burada etkili olduğu ifade edilebilir. Uzun yıllardır tek parti veya iki parti olarak ifade edilen parti sistemlerinin yaygın kullanımı yazarları parti sayısına göre yapılan sınıflandırmaları kullanmaya itmiş olabilir. İkinci olarak partilerin sayısına göre yapılan sınıflandırmaların pratik ve kolay olması kullanımını kolaylaştırmış olabilir. Son olarak parti sayısı partilerin birbirleriyle rekabet stratejilerini belirlemektedir. Sistemdeki partilerin sayısında yaşanan değişimler partileri yeni etkileşim stratejileri kullanmaya, yeni ittifaklara veya farklı pozisyonlara geçmeye itebilir. Dolayısıyla parti sayısını önemli bir kriter olarak ele almak ve parti sistemlerinin sınıflandırılmasında kullanmaya devam etmek gerekmektedir.

		Parti Sistemi Tipleri				
		Tek Parti Sis.	İki Parti Sis.	İki-Buçuk Parti Sis.	İlmlı ok Parti Sis.	Aşırı ok Parti Sis.
Siaroff tarafından Parti Sistemi sınıflandırmasında kullanılan kriterler	%2 üstü parti sayısı	1	2	2 ile 6 arası (Genellikle 3 ile 5 arası)	3 ile 5 arası ve bazen 6 (eğer ilk iki parti ile diğlerleri arasında belirgin bir kopuş yoksa)	6 ve fazlası
	En çok vekile sahip iki partinin oranı		En az %96	En az %80 ama %96'dan az	Her zaman %80 altında	%55 ve aşığı.
	En çok vekile sahip birinci partinin ikinci partiye oranı			2 altında		
	En çok vekile sahip ikinci partinin üçüncü partiye oranı			En az 2 ve birinci partinin ikinci partiye oranından en az 1/3 fazla.		
	Hâkim Parti kriteri		Tek partinin %70 ve üzeri olması	Bir parti çoğunluğu sağladıysa	Bir partinin çoğunluğu sağladığı ve SR1:2'nin 1.80 veya üzerinde olduğu durumlarda. Ayrıca eğer bir parti %40 ve üzeriyse ve SR1:2 1.50 üzeriyse baskın (dominance) parti vardır.	

Tablo 4: Siaroff'un Parti Sistemi Tipolojisi

Kaynak: Siaroff (2019)'dan yazar tarafından oluşturulmuştur

Parti sayısı hesaplanırken her ne kadar seçimler veya hükümet boyutlarına bakıldığı görölse de temel ağırlığın parlamenter partiler üzerine olması gerekmektedir. Bernhard

ve Karakoç (2011) seçimlerin seçmen davranışını ölçtüğünü ve bu yüzden parlamentoya odaklanmak gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla buradaki temel perspektif de parlamento olmalıdır. Çünkü parlamenter sistemlerde parlamento hem seçimlerde alınan oy oranlarının anlam kazandığı hem de hükümet kurma sürecinde dikkate alınan mekanizmadır. Böylece her iki düzeyi de ilgilendiren sonuçlar doğurmaktadır. Nitekim hem Sartori (2005) hem de Siaroff (2019) parti sistemlerini sınıflandırmada parlamento dağılımını merkeze almaktadır. Sartori (2005, s.165) hükümetin parlamentodaki partilerin gücüne göre kurulduğunu veya devam ettiğini ifade ederek parlamentodaki sandalye sayısının parti sayısını ve sistemini belirlemede daha önemli olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Siaroff da (2019) parti sistemlerini sınıflandırmada yukarıda da görüleceği üzere parlamento dağılımını merkeze almaktadır. Bu noktada parlamento boyutunun belirleyiciliğini Birleşik Krallık örneği üzerinden de göstermek mümkündür. Örneğin Birleşik Krallık'ta 1945-1970 yılları arası etkili seçimsel parti sayısı ortalaması 2.39 iken 1974-2005 yılları arasında 3.18'e çıkmıştır⁴⁶. Etkili parlamenter parti sayısı ise 1945-1970 yılları arası 2.04 iken 1974-2005 yılları arasında 2.23'e çıkmıştır (Lynch, 2007, s.325). Yine yukarıdaki bölümde de gösterildiği üzere (bkz. Tablo 1) Birleşik Krallık'ta 2015 seçimlerine göz atıldığında UKIP %13'e yakın oy alırken parlamentoda sadece 1 vekil ile temsil şansı yakalamıştır. Dolayısıyla ülkelerin seçim kanunlarına göre partilerin seçimlerde aldıkları oy ile parlamentodaki vekil sayıları değişebildiği için bu yaklaşım seçim sistemlerinin etkisini de göstermektedir. Bu yüzden nihai aşama olan parlamentodaki sandalye dağılımı parti sayısının belirlenmesinde daha yaygın olarak kullanılabilecek kriter olarak görülmektedir

Bunun yanıdaysa parti sayısına bakılarak yapılan sınıflandırmaların araştırmacılar tarafından (Croissant ve Völkel, 2012, s.237; Lapalombara ve Weiner, 1969, s.349) yetersiz bulunduğu ve parti sistemini anlamlandırmak için daha fazlasının gerektiği de ifade edilmişti. İki parti veya çok parti sistemleri gibi klasik ayrımların parti sistemlerinin farklılıklarını yakalama noktasında eksik kaldığı ve sınıflandırmanın bu yüzden açıklayıcılığını yitirdiği eleştirisi yapılmaktadır. Örneğin Amerika'daki iki parti sistemi ile İngiltere'deki iki parti sistemi arasında var olan farklılıklar bu sınıflandırma içerisinde tanımlanamamaktadır. Buradan hareketle bazı yazarlar yeni bir sınıflandırmanın

⁴⁶ Nitekim bu yüzden seçimlerde yarışan parti sayısına bakarak Raymond (2016) tarafından Birleşik Krallık'ta artık iki parti sistemi yerine çok parti sisteminin hâkim olduğu ifade edilmektedir.

gerekliliğini vurgulamaktadır. Örneğin Lapalombara ve Weiner (1969, s. 35-37) partilerin ideolojik karakterini ve iktidarı elde tutma sürelerini merkeze alan dört katmanlı bir sınıflandırma yapmaktadır. Partilerin karakterini ideolojik veya pragmatik tutumları belirlerken iktidarı elde tutma süreleri ise parti sistemlerini hegemonik veya değişimci olarak adlandırmamızı sağlamaktadır. Böylece parti sistemlerinde bu faktörlerin bir araya getirilmesiyle; hegemonik-ideolojik parti sistemi, hegemonik-pragmatik parti sistemi, değişimci-ideolojik parti sistemi, değişimci-pragmatik parti sistemi şeklinde dördü bir parti sistemi tasnifi yapılmaktadır. Parti sistemlerinin hegemonik veya değişimci olması iktidarı elde tutma süresine göre belirlenmektedir. Hegemonik parti sistemleri uzun bir süre boyunca aynı partinin veya aynı parti tarafından domine edilmiş koalisyonun iktidarı elinde tuttuğu sistemlerdir. Bunlar Sartori'nin hâkim parti sistemindeki partilere denk düşmektedir. Buradaki fark koalisyon içerisindeki partilerin de uzun yıllar boyunca pozisyonunu korumasında ortaya çıkmaktadır. Böylece koalisyon içinde de eğer bir parti uzun yıllar kontrolü elinde tutuyorsa bu sistem hegemonik sistem olarak adlandırılmaktadır. Değişimci parti sistemleri ise yöneten partilerin veya koalisyonu domine eden partinin sık sık değiştiği sistemlerdir. Partilerin ideolojik veya pragmatik olma hali ise içsel boyuta vurgu yaparak partilerin hangi eksene düştüğüne bakmaktadır. Dahl parti sistemlerini rekabet, iş birliği ve birleşme stratejilerine göre birbirinden ayırmaktadır ve böylece dört tip parti sistemi ortaya çıkmaktadır. Bunlar; katı rekabetçi, işbirlikçi rekabetçi, birleşmecî rekabetçi ve katı birleşmecî parti sistemleridir (Mair, 2002, s.90). Peter Mair'e göre (2006: 64) bir parti sistemini "iki parti sistemi" olarak adlandırmamızın sebebi sistemde sadece iki parti olduğu anlamına gelmez. Hükümet formasyonunda iki tane partinin var olduğunu ifade eder. Veya "çok parti sistemi" dediğimizde ikiden daha fazla partinin hükümetin şekillenmesinde etkili olabileceğini anlarız. Dolayısıyla Peter Mair, hükümette yaşanan değişimi parti sisteminin tanımlayıcı unsuru olarak ele almaktadır. Mair'e göre bir parti sisteminde hükümetteki değişim (government alternation), hükümet olmak için yarışan partilerin bilinirliği (familiar) ve yeni partilerin hükümet olma / hükümete erişme yeteneklerine bakar. Hükümetteki değişim üç farklı şekilde olmaktadır. İlk değişim türü topyekün (wholesale) değişimdir. Burada hükümetin başka bir partiyle tamamen değişmesini ifade edilir. İngiltere gibi iki partili sistemler bu değişime uygundur. Bir önceki hükümette muhalefette olan parti yeni seçimlerde iktidar olmuştur ve hükümet yeni parti tarafından kurulmaktadır. İkinci

değişim kısmi (partial) değişimdir. Bu değişimde yeni kurulan hükümette eski hükümetten en az bir parti yer bulmaktadır. Almanya, İtalya gibi Kıta Avrupa'sında koalisyonların sık görüldüğü hükümetlerde görülen değişim şeklidir. Üçüncüsü ise değişimin olmadığı sabit (non-alternation) olmadır. Aynı partilerin uzun yıllar hükümette kalmasını ifade eder. Ne toptan ne de kısmi bir değişim söz konusu değildir. Sartori'nin hâkim parti sistemi buna uymaktadır.

Dolayısıyla parti sayımına ek olarak burada Siaroff (2019), Ware (1996) ve Blondel (1968) gibi isimlerce de kullanılan partilerin görelî ağırlığını dikkate alan bir sayım yapmak gerekmektedir. Bu noktada örneğin partilerin hükümet kurabilme kapasitelerinin parti sistemlerinin tasnifinde belirleyici bir kriter olarak kullanılabileceği ifade edilmelidir. Nitekim Mair (2006) parti sistemlerini incelerken seçimsel arena yerine hükümet düzlemine bakarak bu alanı parti sisteminin temelinde yatan dinamik olarak görmektedir. Çünkü siyasal partilerin temel motivasyonları arasında iktidar olma arzuları yatmaktadır. Bu yüzden eğer parlamentodaki partiler arasında bir parti veya blok hükümeti kurma noktasında diğer partilere ihtiyaç duymuyorsa bu sistemdeki iktidar diğer partilerle iktidar pazarlığına girmeye gerek duymadan sistemde güçlü bir pozisyonda olacaktır.

Burada son olarak hâkim parti sistemine de bir not düşmek gerekmektedir. Bu tezde hâkim parti sistemi ayrı bir kategori olarak değil her parti sisteminin içinde görülebilecek zamana bağlı bir tip olarak görülmektedir. Parti sistemlerinde hâkim partiyi tanımlamanın hakimiyet barajı veya eşiği, muhalefetin katılması veya dışlanması, hükümet sistemi ve zaman aralığı olmak üzere farklı kriterleri bulunmaktadır (Bogaards, 2004, s.175). Burada uygulama açısından süreci basitleştirmek gerekmektedir. Bu yüzden bir parti sisteminde hâkim partiyi tanımlamanın yolunun parlamentodaki çoğunluğu uzun süre elde tutmaktan geçtiği ifade edilmelidir. Uzun süreden kasıt olarak ise Siaroff'un parti sistemi kriterinde kullandığı üç seçim ve 10 yıl kriteri yeterli olacaktır. Nitekim bu sistemlerde hâkim partiler daha uzun süre varlığını korumaktadır. Savaş sonrası Japonya'da 1993'e kadar ve 1947-1977 arası Hindistan'da hâkim parti sistemi kategorilerinin en önemli örnekleri arasındadır. Böylece parti sistemlerinde aynı partinin en az 10 yıl boyunca tek başına parlamento çoğunluğunu elde ettiği sistemleri hâkim parti sistemi olarak ele almak yeterli olacaktır.

Toparlamak gerekirse bu tezde parti sistemlerinin tasnifi için parlamenter parti sayısı ve hükümet formasyonu üzerinden partilerin görelî ağırlığı merkezi bir rol oynamaktadır. Bu yüzden de Türk parti sisteminin tasnifinde bu kriterler merkeze alınmaktadır. Parti sayısı hesaplanırken en yaygın kullanılan yöntemlerden biri olduğu için ve uluslararası karşılaştırmalara da imkân sağladığından Laakso ve Taagepera tarafından kullanılan hesaplama yöntemi temel alınmıştır. Partilerin görelî ağırlıkları da hükümet kurulumunda oynadıkları rol ile değerlendirilmektedir. Nitekim bunun üzerinden oluşturulan Türk parti sistemi tipleri üçüncü bölümde görülecektir.

2. BÖLÜM: PARTİ SİSTEMİNİN KURUMSALLAŞMASI

Parti sistemi çalışmaları parti sistemlerinin sahip olduğu düşünülen birçok niteliği üzerinden yapılabilmektedir. Araştırmacılar bu nitelikleri birlikte veya ayrı ayrı çalışarak parti sistemlerinin çeşitliliklerini, farklılıklarını veya benzerliklerini ortaya koymaktadır. En sık çalışılan nitelikler arasında partilerin sayısı yani parçalanma, ideolojik kutuplaşma, oynaklık ve kurumsallaşma (Casal Bértoa ve Enyedi, 2020, s.2) gelirken son dönemlerde ulusallaşma ve yerelleşme gibi niteliklerin çalışılmasında da artış gözlemlenmektedir⁴⁷. Tüm bu niteliklerin birbirini etkileme potansiyeli olduğu gibi kurumsallaşma da bu niteliklerden etkilenebilir. Ancak kurumsallaşma, parti sistemlerinin parçalanma veya kutuplaşma gibi boyutlarından bağımsızdır. Hem iki partili sistemler hem çok partili sistemler hem aşırı kutuplaşmış sistemler hem de kutuplaşmamış sistemler kurumsallaşabilir (Mainwaring, 2018, s.32). Dolayısıyla parti sistemlerinde kurumsallaşma özel bir yere sahip niteliklerdir ve bu yüzden ilk olarak kurumsallaşma kavramının çerçevesi çizilmelidir. Daha sonrasında çalışma kavramının parti sistemleri literatürüne eklenmesini ele alarak parti sisteminin kurumsallaşması kavramının çerçevesini çizmektedir. Bunun ardından kavramın farklı boyutlarını ele alarak bu boyutların nasıl ölçüldüğü üzerinden devam etmektedir.

2.1. Kurumlar ve Kurumsallaşmanın Önemi

Küreselleşme, ekonomik krizler ve kültürel tartışmalarla beraber 20. yüzyılın bir kısmında ve 21. yüzyılda popülist siyaset biçimi ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde örneğin Avrupa siyasetinde de görüleceği üzere aşırı sağ ve popülist liderlerin etkinliği artmıştır. Bu yeni liderler⁴⁸ demokratik toplumun ve kurumların altını oyarken demokratikleşme süreçlerinin de tersine dönmeye başladığı gözlemlenmektedir. Bu ters rüzgârın karşısında bir tepki olarak demokratikleşme, istikrar ve kurumsallaşma gibi

⁴⁷ Bahsedilen nitelikler kadar sık olmasa da çalışılan kayda değer başka nitelikler de bulunmaktadır. Parti sistemlerinin; rekabet edebilme düzeyi (the degree of competitiveness), temsil edilebilirliği (representativeness), hâkim partinin seçmenlerle ilişkisi (dominant linkage), hâkim rekabet tarzı (prevailing mode) ve rekabetin yapısı (structure of competition) gibi nitelikleri diğer çalışmalar olarak ortaya çıkmaktadır (Casal Bértoa ve Enyedi, 2020, s.3-4).

⁴⁸ Literatürde bu liderler genellikle *political outsiders* ya da *maverick* olarak adlandırılmaktadır. Temel olarak bu liderler geleneksel siyasal partilerin dışında veya siyaset sahnesine hızlıca girerek yerleşik düzeni ve mekanizmaları sarsanları kapsamaktadır.

kavramlar her zamankinden daha çok gündeme gelmeye başlamıştır⁴⁹. Popülist liderlerin kurumlar karşısındaki tutumu, istikrarlı sistemlerin erozyona uğraması veya çökmesi gibi tartışmaların temelinde kurumsallaşmanın çözüldüğü ve bunun negatif sonuçları olacağı vurgusu bulunmaktadır. Böylece kurumsallaşma kavramı ve onun neredeyse eşanlamlısı olarak kullanılan istikrar ve süreklilik gibi boyutları, gelişmiş siyasal sistemlerin temel karakteristik özelliği olarak görülmektedir (Przeworski, 1975). Gelişmiş demokratik toplumun niteliği olarak görülen kurumsallaşma kavramı ve bunun oluşturduğu literatür siyaset bilimi teorisyenlerinin başta parti sistemi literatüründe olmak üzere siyasal sistemlere ilişkin analizlerinde temel araçlardan biri olarak yaygın bir kullanıma kavuşmuştur.

Kurumları yazılı kurallar, yazılı olmayan kurallar/davranışlar ve örgütler olmak üzere üç düzlemde gözlemleyebiliriz. Birçok çalışmada kanunlar, anayasalar, düzenlemeler, yönetmelikler, anlaşmalar vd. gibi yazılı metinler formel kurumları oluştururken, kültürel, içkin, davranışları şekillendiren veya meşruluk çerçevesini çizen yazılı olmayan kurallar enformel kurumları⁵⁰ oluşturmaktadır. Böylece kurumlar aslında bir toplumdaki oyunun kurallarıdır (North, 1990, s.3). Bu kurallar formel veya enformel bir şekilde olabilirler (Nathan, 2003, s.6). Bu anlamıyla kurumlar aktörlerin hem davranışlarını sınırlandıran hem de seçeneklerini belirleyen ve sosyal ilişkileri yönlendiren yazılı veya yazısız kurallar olarak tanımlanmaktadır (Carey, 2000, s.735). Ancak kurumlar bazen de bir binada ya da mühürde veya kurum adına konuşmaya yetkili bir kişinin uhdesinde cisimleşmiş örgütler olarak da karşımıza çıkarlar (O'Donnell, 1994, s.57). Örgütlerin katılma şekli olarak kurumsallaşma bu anlamıyla çevresinden özerkleşen ve içsel olarak bağımlılığı azalan örgütleri ifade eder (Harmel vd., 2018, s.73). Böylece kurum kavramının çok yönlü bir kavram olduğu görülmektedir. Yazılı metinler, enformel davranış kuralları ve karmaşık örgütler gibi farklı düzeydeki birçok sosyal fenomeni ifade etmek için kullanılmaktadır (Lowndes ve Roberts, 2013, s.3).

⁴⁹Levitsky (2018), Mainwaring (2018), Fuchs ve Klingemann (2019), Diamond (2015), O'Donnell (1994) de bu bağlamda konsolide demokrasilerde kurumların ve kurumsallaşmanın öneminden bahsetmektedir.

⁵⁰ Kimi araştırmacılar özellikle enformel kurumları kültür veya gelenek ile eş anlamlı düşünürler. Kimi araştırmacılar sivil toplumu oluşturan örgütleri ve normları (dini, etnik vd.) enformel kurum olarak değerlendirirler. Kimileriye kendiliğinden yaptırım gücü olan yani üçüncü kişilerin zorlaması olmayan uygulamaları enformel kurumlar olarak değerlendirmektedir. Temel olarak enformel kurumlar, genellikle yazılı olmayan, resmi yaptırım gücü olan kanallar dışında yaratılarak, aktarılan, uygulaması mecbur ve sosyal olarak herkes tarafından paylaşılan kurallar olarak tanımlanabilir. Bu kuralların ihlali aktörler tarafından en basiti sosyal dışlanma içeren bazı yaptırımlar taşımaktadır (Helmke ve Levitsky, 2006, s.5).

Kurumlar kendiliğinden değerli görülen ve araçsallaştırılmaktan kaçınılması gereken mekanizmalardır. Yukarıdaki üç düzlemde de kurumların bir araç olarak görülmesi ve kendiliğinden değerli olmaması halinde kurumsallaşmadan bahsetmek de aslında mümkün değildir. Huntington (2006, s.15) bu durumu örgütün fonksiyonuna üstün gelmesi olarak tanımlar. Kurumsallaşmış yapılarda kurumların kendisi herhangi bir fonksiyondan önemlidir. Önce kurum gelmektedir. Böylece kurumlar yine Huntington’a göre (2006, s.12) yerleşik, saygın ve tekrar eden davranışlar bütünü olarak karşımıza çıkmakta ve prosedürlere veya örgütlere değer ve istikrar kazandırmaktadır.

Kurumlar birçok boyutunun yanında temel olarak istikrar ve süreklilik ile beraber anılmaktadır. Kurum kavramı böylelikle bir düzenliliğe işaret eder (Carey, 2000: 735). Kurumlar sosyal hayata istikrar ve anlam katan düzenleyici, normatif ve kültürel-bilişsel unsurları (Scott, 2014, s.57) barındırmaktadır. Kurumsallaşma da bu haliyle evrensel olarak kabul edilmese bile bir pratiğin (yazılı veya yazısız kurallar) veya örgütün yerleşik hale gelmesi ve bilinmesi sürecidir. Burada bilinirliği olan ve yaygın bir şekilde kabul edilmiş etkileşim biçimleri bir düzen içerisinde hareket eder. Bu düzendeki aktörler, resmi veya gayri resmi bir şekilde bu etkileşim biçiminde cisimleşmiş olan kurallar ve normlar altında, etkileşimin aynı şekliyle devam edeceği beklentisi içindedir (O’Donnell, 1994, s.57).

Kurumsallaşmanın yüksek olması sürekliliğin veya istikrarın uzun bir süre devam ettiği anlamına gelir. Dolayısıyla zamansal boyut kurumsallaşma sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Tüm bu nitelikler belirli bir süreç içerisinde kazanılmakta ve tanımlayıcı bir hal almaktadır. Huntington’ın kurumsallaşmaya ilişkin temel vurgusu da aslında “zaman” kavramıdır. Bir örgütte örneğin kurucu üyelere ve liderlere bağlı kalmadan istikrar kazanma ve hayatta kalma yeteneği uzadıkça kurumsallaşma artmaktadır (Harmel, vd., 2018, s.72). Zaman içerisinde kurumlar aktörlere ve onların beklentilerine istikrar kazandırırken aktörlerin zaman ufku genişler. Kurumsallaşmış ilişkilerin gelecekte de devam edeceğini beklerler. Bu beklenti sayesinde birbirlerini meşru aktörler olarak görürler ve kurumlarda cisimleşen değerleri korurlar (O’Donnell, 1994, s.58-59). Böylece kurumların toplumdaki en önemli fonksiyonlarından başka biri olan istikrarlı etkileşim yapıları kurarak belirsizliği azaltma (North, 1990, s.6) fonksiyonu da öne çıkar.

Kurumsallaşma aktörlerin beklentilerini, konumlanmalarını ve davranışlarını söz konusu pratik veya örgütün yakın bir gelecekte de var olacağına dair ön kabule dayanarak

geliştirmelerine imkân sağlamaktadır (Mainwaring ve Scully, 1995, s.4; Mainwaring ve Torcal, 2006, s.206). Sadece aktörlerin veya örgütlerin değil, süreçlerin, ilişkilerin ve pratiklerin de iyice yerleşik hale geldiği ve bilinirliğinin arttığı bir süreç olduğu için bu süreç doğal olarak geleceğe ilişkin atılacak adımları veya beklentileri de bilinir hale getirmektedir. Böylece kurumsallaşma hem geçmişe yönelik istikrarı hem de geleceğe yönelik öngörülebilirliği içermektedir. Gözlemlenebilir geçmiş (observable past) olan istikrar ile gözlemlenemeyen beklentileri (non-observable expectations) içeren öngörülebilirlik kavramları birbirine bağlıdır. Çünkü uzun süreli bir istikrar aktörlerin neler yapabileceğine dair kapasitelerini ortaya koyarak öngörülebilirliği arttırmaktadır (Mainwaring vd., 2018, s.18-19). Bu anlamıyla kurumsallaşmış sistemlerde aktörlerin eylemleri geçmişteki istikrarlı tutum ve davranışlarından dolayı tahmin edilebilir sistemlerdir. Bu eylemler birçok defa sınanmış ve sonuçları belirli bir düzeyde istikrar içerir. Sürprizler ve beklenmedik eylemler, sistemin bilinirliğine gölge düşüreceğinden ve kazanılan güvenin ortadan kaybolmasını sağlayacağından, yani fırsat maliyetinin yüksekliğinden, aktörler bu yola başvurmaktan kaçınmaktadır. Çünkü kurumsallaşmış olan şeylere karşı eylemlerin ciddi bir maliyeti söz konusudur. Bu maliyet aktörlerin davranışlarını şekillendirerek sınırlılıklarını ifade eder. Kurumlar ne kadar güçlüyse bu sınırlar içerisinde hareket etme daha fazla, ne kadar da güçsüz ise sınırların aşılması mümkündür. Sınırlar içerisinde kalma doğal olarak beklentilerin de belli bir yönde hareket edeceğine dair bir kanı ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kurumlar beklentilerin de sınırlarını çizerek öngörülebilirliği artırır. Öngörülebilirlik böylece kurumların temel özellikleri arasında yer alır.

Yazılı, yazısız kurallar veya örgütler olarak kurumların yaptırım gücü bulunmaktadır. Kurumlar kabul edilebilir ve kabul edilemez davranışlar arasında ayırım yaparak yasal, ahlaki ve kültürel sınırlar tarafından tanımlanan sınırlandırmalar getirmektedir (Scott, 2014, s.58) Böylece kurumların en önemli özellikleri arasında neyin “geçerli” olduğunu belirleme fonksiyonları gelmektedir. Kurumlar aktörlerin etkileşimlerinin çerçevesini çizerek “içerme ve dışlama” fonksiyonlarını barındırır (O’Donell, 1994, s.57). Bu fonksiyonuyla değişimin de çerçevesini çizmektedir. Kurumsallaşma kavramı değişimi tamamen dışarıda bırakan ya da değişim olmayacağını ima eden bir kavram değildir. Sadece değişimi sınırlandıran bir kavramdır (Mainwaring, 1999, s.25). Böylece her ne kadar kurumların temel çıktıları arasında istikrar ve düzen sağlamak gelse de hem

inkremental hem de devrimsel olarak değişim de mümkündür. Kurumlar süreç içerisinde değişime uğrayarak çözölme sürecine girebilirler ve ortadan kaybolabilirler. Kurumlar içsel etkenlerle çözülebileceği gibi krizler, savaş vs. gibi dışsal şoklarla da istikrarsızlaşabilir (Scott, 2014, s.58) ve ortadan kaybolabilirler. Siyasal kurumları veya partileri merkeze alırsak örneğin bazen hızlıca ve aşırı siyasal katılım kurumsallaşmayı bozan onu tehdit eden gelişmeler arasında olduğu görülecektir (Przeworski, 1975, s.49). Bu anlamıyla aslında değişimin de sınırlarını çizerek meşru sınırları belirlemektedir. Böylece sistemin meşruluğu kurumların anlam dünyasından süzölerek ortaya çıkar.

En nihayetinde kurumlar tahmin edilebilir davranış örüntöleri oluştururlar (Lowndes ve Roberts, 2013, s.3), rutinleri vardır ve standart cevaplar geliştirirler. Bu yüzden Shepsle (2010, s.355) kurumsallaşmayı tekrar eden problemler karşısında üretilen standart cevaplar olarak tanımlar. Böylece kurumsallaşma yinelendikçe anlamlıdır. Bir şey ne kadar çok tekrarlanmışsa öngörölabilirliği de o kadar yüksektir (Mainwaring vd., 2018 s.22-23). Yani zaman kurumsallaşmanın dostudur. Zaman geçtikçe kurumlar değer kazanır ve yüksek öngörölabilirliğe kavuşurlar. Dolayısıyla kurumsallaşma sınırları yine kendilerince (aktörler) çizilmiş yani meşruluğu belirlenmiş ilişkilerin, istikrarlı bir şekilde sürdürölüdüğüne ve bu ilişki biçimlerinin gelecekte de devam edeceğine dair algının yerleşik hale gelmesini ifade etmektedir.

Böylece kurumsallaşma sürekliliğin ve istikrarın uzun süreli var olduğu sistemlerde kişilerden bağımsız olarak işleyen süreçlerin tümüdür. Öngörölabilir olma, belirli kısıtlılıklar getirme ve meşruluğun çerçevesini çizme gibi doğal çıktıları bulunmaktadır. Tüm bunlar dolayısıyla kurumsallaşma kavramına olumlu nitelikler atfetmektedir. Ancak kurumsallaşma sürecinin olumsuz sonuçları da olabilir. Her kurumda istikrar ve değer kazanma süreci beraber gitmeyebilir (Ben-Dor, 1975). Kurumsallaşma dışarda bıraktıkları ve tekrar eden süreçleriyle bürokratikleşmeye yol açarak aynı zamanda ağır bir maliyete de sahip olabilir (O'Donell, 1994). Pejovich (1999, s.5) bu durumu kurumların fayda ve zarar kısmı olarak değerlendirmektedir. Kurumların faydası diğer bireylerin davranışlarının tahmin edilebilirliği iken, aynı kurumlar bireylerin davranışlarını sınırlandırma noktasında zarar olarak görölabilir. Bazen siyasal kurumlar hareket alanını öyle sınırlandırır ki bu durum demokratik inovasyonu engelleyebilir ve çeşitli yeniliklerin sisteme girmesini zorlaştırır.

Buradan hareketle siyasal kurumları da siyasal aktörleri ve davranışları sınırlandıran kurallar bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Siyasette kurumsallaşma bu anlamıyla siyasal aktörlerin, kuralların veya ilişkilerin birbirleri hakkında net ve istikrarlı beklentilere sahip olmasıyla alakalıdır (Mainwaring ve Torcal, 2006, s.206). Bir siyasal sistemde veya parti sisteminde hangi aktörün hangi sınırlarda hareket edeceğini, buna ilişkin söylemsel ve eylemsel çerçeveyi çizen, politik adımların resmi veya gayrı-resmi olarak şekillenmesini sağlayan, buna ilişkin uzun yıllardır var olan ve korunan mekanizmalar bütünü olarak kurumsallaşmadan bahsetmek mümkündür.

2.2. Parti Sisteminin Kurumsallaşması: Ne, Nerede, Nasıl?

Kurumsallaşma kavramının bir anlamda “kurucu babası” olarak görülen (Randall and Swasand, 2002, s.10) ve onu siyasal partiler literatürüne eklemleyen ilk kişi (Casal Bértoa, 2016b, s.6) 1968’deki “Political Order in Changing Societies” adlı çalışmasıyla Samuel Huntington olmuştur. Nitekim 1990’lara kadar yapılan çalışmalar da bu çalışmada çizilen kurumsallaşma çerçevesini kullanmıştır. Gelişmiş ülkelerin neden istikrarlı olduklarını açıkladığı çalışmasında güçlü kurumların önemine değinen Huntington kurumsallaşma kavramına ve boyutlarına yönelik ilk çerçeveyi çizmiştir. Burada belirlediği dört boyut ve bunların ölçümleri farklı yazarlarca siyasal sistemlerin, partilerin ve parti sistemlerinin analizinde kullanılmıştır⁵¹. Ancak 1995 yılına gelindiğindeyse Mainwaring ve Scully’in “Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America” adlı eseriyle parti sistemlerinin kurumsallaşmasına yönelik çalışmalarının temel eseri değişmiştir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu boyutlar ve bunların ölçümü literatürü domine etmiştir⁵². Bu tarihe kadar kavramın çalışılmamasının altında Mainwaring ve Torcal’a göre (2006, s.204) parti sistemlerinin yüksek düzeyde kurumsallaştığına yönelik varsayım yatmaktadır. Ancak 20.yy’ın sonlarına doğru özellikle Latin Amerika siyasetinde yaşanan gelişmeler ve bu ülkelere ilişkin çalışmalar kavrama olan ilgiyi arttırmıştır. Siyasal makamların genellikle bağımsız adaylarca

⁵¹ Huntington’ın kurumsallaşma ölçütlerini kullanarak siyasal sistemleri, parti sistemlerini veya partileri analiz eden çalışmalar için bkz: Welfling (1973); Dix (1992); Robbins (2010).

⁵² Bu bağlamda yapılan çalışmalar için bkz: Wallis, 2003; Meksika parti sisteminin kurumsallaşma düzeyini incelemiştir. Boudon, (2000) Kolombiya parti sisteminin kurumsallığının çözülmeye başladığını bu ölçütler üzerinden incelemiştir. Kuenzi, (2001) Afrika ülkesine bu ölçütleri uyarlamıştır. Hicken (2006) Güney Asya ülkelerinin kurumsallaşma düzeyini bu ölçütler üzerinden değerlendirmiştir. Budiatri (2022) Endonezya’da yerel partilerin parti sisteminin kurumsallaşması üzerindeki etkisini bu taslak üzerinden incelemiştir.

kazanıldığı ve seçimsel oynaklığın yüksek olduğu bu ülkelerde (Casal Bértoa ve Enyedi, 2020, s.11) parti sistemlerinin kurumsallaşma düzeyi oldukça düşük olarak düşünülmüş ve incelenmiştir. Daha genel olarak üçüncü dalga demokratikleşme sürecinde yeni demokratikleşen ülkelerin parti sistemleri kurumsallaşmış parti sistemlerine göre farklılık arz ettiği için bu ülkeler ilgi odağı olmuş ve biriken teorik literatür ilgili ülkelerin parti sistemleri üzerinde test edilmeye başlanmıştır (Mainwaring ve Torcal, 2006, s.205). Nitekim bu kavram Luna'ya göre (2014, s.404) parti sistemine ilişkin analizlerin de şekilden (format)⁵³ öze (substance) doğru kaymasını sağlamıştır. Bu durum doğal olarak literatürün gelişmesine de katkı sağlamış ve özellikle Mainwaring'in öncülüğünde yapılan sonraki çalışmalarla (1998; 1999; 2006; 2007; 2018) farklı bir aşamaya gelmiştir⁵⁴.

Hem Huntington'ın hem de Mainwaring ve Scully'nin eserleri parti sistemlerinin kurumsallaşması çalışmalarında köşe taşı olmuştur. Casal Bértoa (2018) bu iki eserin tarihsel ağırlığını dikkate alarak parti sistemi kurumsallaşmasına yönelik çalışmalarının birbirinden ayırt edilebilir üç dönemi olduğunu ifade etmektedir. Huntington'ın istikrarlı siyasal sistemlerin varlığını açıkladığı kurumsallaşma kavramı 1965-1995 arası çalışmaların ana kaynağı olmuş ve gelişme aşamasındaki kavramın kurucu unsurlarını vurgulamıştır. Bu ilk dönem çalışmalar daha çok betimleyici niteliktedir. 1995 sonrası ikinci dönemdeyse Mainwaring ve Scully'nin eseriyle kavram dünya çapında popüler olurken özellikle 3.dalga demokrasilerdeki parti sistemlerinin analizinde yaygın olarak da kullanılmıştır. Bu dönemde de kavram çok boyutlu olarak düşünülmüş ancak dönem sonlarında bu noktada tartışmalar birbirine yaklaşıp kavramı tek boyutlu olarak düşünmeye başlamıştır. 2007 sonrasını ifade eden bu tek boyutluluk istikrar kavramını parti sistemi kurumsallığının temeline yerleştirmekte ve içinde bulunduğumuz dönemi şekillendirmektedir.

Parti sistemlerinde kurumsallaşma kavramına yönelik çalışmalara içerik olarak bakıldığında aslında onun üç farklı bağlamda ele alındığını görmekteyiz. Bu bağlamlardan ilki betimsel çalışmalardır. Bunlar özellikle Mainwaring ve Scully'nin kavramsallaştırmasını ve boyutlarını farklı ülkelere uyarlayarak kurumsallaşma düzeyini ölçen çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci bağlam nedensel çıkarımlara

⁵³ Sartori'nin çalışmaları parti sisteminde şekilci olarak değerlendirilmektedir.

⁵⁴ 2023 Ocak Google Scholar verilerine göre bu eserlere yaklaşık 10 bin atıf yapılmıştır.

odaklanarak parti sistemi kurumsallığının nelere neden olduğuna odaklanmaktadır. Bu ikincil bağlamda literatür genellikle parti sistemlerinde kurumsallaşma ile demokrasiler arasında pozitif bir nedensellik kurmaktadır. Son bağlamdaysa parti sistemlerinde kurumsallaşmanın hangi faktörler tarafından belirlendiğine odaklanılarak arasındaki ilişki tespit edilmektedir (Luna, 2014, s. 405). Son bağlam böylece parti sistemlerinde kurumsallaşmayı sonuç olarak ele almaktadır. Bu üç bağlama ek olarak bir de kavramın uygulanmasının nasıl olması gerektiğine ilişkin yöntemsel bir boyutu daha bulunmaktadır. Böylece kavram betimsel, yöntemsel, nedensel ve sonuçları olacak şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışma da parti sisteminin kurumsallaşması kavramının tanımlanmasına ilişkin tartışmanın ardından onun uygulanması ve ortaya çıkaran sebepler olmak üzere (dolayısıyla parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi bir sonuç kabul edilerek) iki boyut üzerinden tartışılmaktadır.

2.2.1. Parti Sisteminin Kurumsallaşması Kavramının Tanımı Sorunu

Parti sisteminin kurumsallaşmasına ilişkin çalışmaların birçoğu kavramı tanımlamaksızın onun ampirik değerlendirmesine girmektedir (Casal Bértoa, 2016b, s.4). Bu noktada Mainwaring ve Scully'nin Huntington'dan hareketle ortaya koydukları parti sisteminin kurumsallaşması tanımı merkeze alınarak bu süreç atlanmakta ve uygulama aşamasına geçilmektedir. Oysa tanımlama olmaksızın kavramın tartışılması mümkün değildir. Nitekim bu kavramın hem analitik hem de teorik düzlemde üzerinde mutabakata varılmış bir tanımı veya ölçüm yöntemi bulunmamaktadır. Araştırmacılar kavramın tanımından göstergelerine ve göstergelerin ölçümünden yorumlanmasına kadar neredeyse her alanda birbirinden farklılaşabilmektedir.

Parti sisteminin kurumsallaşması kavramı parti sisteminin aktörlerinin birbirleri arasındaki ilişkinin bilinirliğini ifade etmektedir. Bu sistemde temel aktörlerin birbirlerine dair beklentileri ve davranışları istikrarlı bir şekilde seyretmektedir. Parti sisteminin temel yapı taşları ve rekabete dair kurallar hakkında pek şüphe yoktur (Mainwaring, 1998, s.69). Kurumsallaşmış parti sistemlerinde aktörler yani siyasal partiler, politik elitler, seçmenler vd. parti rekabetinin temel kurallarının (formel ve enformel) yakın gelecekte aynı şekilde devam edeceğine dair beklentilere sahiptir. Böylece partiler arası rekabette istikrar ve öngörülebilirlik bulunmaktadır. Bu rekabet veya ilişki Casal Bértoa tarafından “rutin, tahmin edilebilir ve istikrarlı” bir şekilde seyreden süreç olarak görülmektedir (2016b,

s.6). Bu süreçte veya kurumsallaşmış parti sistemlerinde partiler arası rekabet düzenlilik içermekte ve bu rekabeti belirleyen kuralların ve düzenliliğin değişime uğrasa bile düzensizliğe yol açmadığı görülmektedir (Mainwaring ve Scully, 1995, s.4). Parti sisteminin temel aktörleri hem ideolojik hem de seçmen düzeyinde istikrarlı ve tutarlıdır (Siaroff, 2019, s.22). Kurumsallaşmış parti sisteminin merkezinde ya da çekirdeğinde yer alan aktörler belirgin bir biçimde sürekliliğe sahiptir. Bu sürekliliği kademeli olarak değişimlerle birlikte uzun bir süre takip etmek mümkündür (Wollinetz, 2006, s.8). Peter Mair’e göre ise (2006) parti sistemleri rekabete kapalı, rekabet edenlerin tamamen tanındığı, yeni aktörlerin şansının olmadığı ve değişimin tahmin edilebilir olduğu sistemler ile rekabete açık, tahmin edilebilirliğin çok az olduğu, aktörlerin bilinirliğinin olmadığı ve yeni aktörlerin beklentilerinin yüksek olduğu sistemler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Açık (open) parti sistemleri ve kapalı (closed) parti sistemleri olarak adlandırılabilir bu iki parti sisteminden kapalı parti sistemleri “sistemliliğin (systemness)”⁵⁵ yüksek olduğu güçlü parti sistemleridir.

Parti sisteminin kurumsallaşması sadece partiler arası ilişkilerin değil dolaylı olarak seçmen davranışlarının da kurumsallaştığını varsaymaktadır. Mainwaring’e göre (1998, s.69) bu yüzden partilerin toplumda kökleşme düzeyi kurumsallaşma açısından gereklidir. Toplumsal çıkarlar ile partiler arasındaki bağlantı kurumsallaşmış sistemlerde gelişmiş düzeydedir. Bu sayede partilerin politik önerileri ve seçmenlerin tercihleri biçimlenmiştir. Nitekim Lipset ve Rokkan (1967) 1960’lar Avrupa’sındaki parti sistemlerinin 1920’lerdeki bölünmeleri yansıttığını ve bu yüzden parti sistemlerinin donmuş (freezing) olduğunu ifade ederken seçmenlerin ve partilerin bölünmeler üzerinden aynı kaldığını ifade etmektedir. Bunun yanında Siaroff da (2019, s.22) parti sistemlerinde kurumsallaşmayı incelerken parti sistemindeki temel aktörlerin çekirdek seçmenler ve toplumla kurduğu bağlar açısından ne derece tutarlı ve istikrarlı olduğuna bakmaktadır. Böylece kurumsallaşmış parti sistemleri genellikle seçmenler arasında belli düzeyde kökleşmiş partiler üzerinden tanımlanmaktadır.

Partiler arası etkileşimin düzensiz veya belirsiz, sık sık değişken olduğu sistemler ise değişken veya zayıf kurumsallaşmış parti sistemleri olarak adlandırılmaktadır (Mainwaring vd., 2018, s.32). Bu kavramlar parti rekabetinde daha az düzenlilik, düşük düzeyde kökleşme, seçimlerin ve partilerin meşruluğunun düşük ve parti örgütlerinin

⁵⁵ Sistemlilik bu bağlamıyla kurumsallaşmaya karşılık gelmektedir (bkz: Mair, 2006).

zayıf, daha çok kişisel liderler tarafından domine edildiği sistemleri ifade etmektedir (Mainwaring, 1998, s.71; Mainwaring, 1999, s.27). Kurumsallığın zayıflaması veya parti sisteminin düşüşü (deinstitutionalization or decay of party system) olarak da ifade edilen bu süreç daha fazla kurumsallaşmış bir parti sisteminden daha az kurumsallaşmış parti sistemine doğru gidişi ifade eder. Yerleşik ilişki biçimleri ve aktörler değişmeye başlamış, eski aktörler sistemdeki ağırlığını kaybetmiştir. Parti sisteminin, aktörlerin davranışlarını şekillendirme ihtimali düşmüştür. Yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Bu durumda aktörlerin sistemin gelecekte nereye evrileceğine dair yeteneğini kaybettiği görülmektedir. Tutum ve beklentiler değişmiştir (Mainwaring vd. 2018, s.28). Eğer parti sistemindeki temel aktörler hızlı bir şekilde ortadan kayboluyor ve yeni aktörler istikrar kazanamıyorsa, başka bir ifadeyle parti sistemi sürekli değişim içerisinde yer alıyorsa kurumsallaşma zayıf bir düzeydedir (Wollinetz, 2006, s.8). Eski parti sisteminin kurumsallığını yitirdiği ve yeni bir parti sisteminin kurumsallaştığı sistemlerdeyse parti sistemi yenileme (replacement) sürecini tamamlamıştır (Mainwaring, 2018, s.29). Parti sisteminin aniden veya beklenmedik bir şekilde ortadan kaybolduğu ve yeni bir sistemin ortaya çıktığı sistemlerdeyse parti sistemi çökmüştür (collapse). Seçmenler mevcut partilerden bir anda vazgeçmiştir. Eski partiler artık sistemin önemli oyuncularından biri olmaktan çıkmıştır.⁵⁶ İstikrar ve öngörü ortadan kaybolmuştur. 1990-2000 arası İtalya parti sistemi bu anlamda çöküş yaşamıştır. Parti sisteminin yenilenmesi ile çöküşü arasındaki fark çöküşün aniden ve temel aktörlerin ortadan kaybolmasıyla sonuçlanmasıdır. Yenilenme süreci ani değildir ve temel aktörlerin tümünün ortadan kaybolmasıyla sonuçlanmak zorunda da değildir (Mainwaring vd. 2018, 29). Parti sistemlerinde kurumsallaşmanın düşüşü ile çöküşü arasındaki fark değişimin hızı ve temel aktörlerin devamlılığı ile alakalıdır. Eğer sistemdeki aktörler sürekli değişim ve dönüşüm hali içerisindeyse parti sistemi kurumsallığı düşmektedir. Eğer sistemdeki aktörlerin tamamı veya büyük kısmı ani bir şekilde ortadan kaybolduysa parti sistemi çökmüştür. Kurumsallaşma düzeyi yüksek parti sistemlerindeyse değişim hızı düşüktür. Kimi çalışmalar parti sisteminin kurumsallaşmasını bir durum olarak ele aldığından dikotomik bir şekilde parti sistemlerini kurumsallaşmış veya kurumsallaşmamış olarak

⁵⁶ Mainwaring vd. (2018, s.29) parti sisteminin çöküşünü hesaplarken önemli oyuncu olmaktan çıkmayı %10'un altına düşmek şeklinde hesaplamaktadır. Eğer bir aktör %20'nin üzerinde oy alıyorsa sistem içerisinde büyük, önemli bir oyuncudur. Ve bu büyük oyuncu birbirini takip eden üç seçimde %10'un altına düşmüşse artık sistem içerisinde önemli bir aktör olmaktan çıkmıştır.

değerlendirmektedir. Parti sistemlerinin kapalılığı, donması veya açık olması gibi kavramsallaştırmalar da bu dikotomik bakış açısının bir tezahürüdür. Buna göre parti sistemleri kurumsallaşmış veya kurumsallaşmamıştır. Ancak bu çalışma parti sisteminde kurumsallaşmanın dikotomik bir nitelik olmadığını ve bunun bir durum olmaktan ziyade bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle parti sistemlerinde kurumsallaşma ne amaçsal ne de doğrusal olarak değerlendirilebilecek bir süreçtir. Parti sistemleri zayıf kurumsallıktan güçlü kurumsallığa veya tam tersine doğru hareket etmek zorunda değildirler. Bugünün kurumsallaşmış sistemleri yarının kusurlu veya kurumsallığı düşük parti sistemlerine evrilebilir (Mainwaring ve Scully, 1995, s.6; Mainwaring vd., 2018, s.32). Bu anlamıyla parti sistemlerinde kurumsallaşma süreklilik içerisinde düşünülmesi gereken bir kavramdır (Mainwaring ve Torcal, 2006, s.206). Bu nitelik bir kere elde edilen ve sonra sürekli sahip olunan bir nitelik değil, süreç olarak ele alınması gereken, gidişatı farklılaşabilen kısacası inişli-çıkışlı bir olgudur (Chiaramonte ve Emanuele, 2017, s.376). Tarihsel süreçte de kurumsallığın tersine hareket ettiği örnekler olağan dışı değildir. Batı demokrasilerinde nadir de olsa görülen bu süreç Latin Amerika örneklerinde daha yaygındır (Mainwaring vd. 2018, s.29). Nitekim parti sistemlerinde kurumsallaşmaya yönelik ikinci dönem ve sonrası çalışmalar onu bir süreç olarak ele almaktadır. Mainwaring ve onu takip edenler tam da bu yüzden parti sisteminin varlığını tartışmak yerine ne derece kurumsallaştığına odaklanmaktadırlar⁵⁷. Parti sistemleri düşük düzeyde kurumsallaşmış sistemler olabilirler ancak minimal düzeyde de olsa bir grup partinin etkileşimi söz konusudur. Parti sistemlerinin aktörleri süreç içerisinde belli eylemleri tekrar ederek geleceğe dair beklentileri oluştururlar. Bu yüzden de parti sisteminin kurumsallaşması kavramı sistemin aktörlerinin ve aralarındaki ilişkinin istikrar düzeyini ölçer ve bu bağlamıyla sürekli bir değişkendir (continuous variable) (Mainwaring ve Torcal, 2006, s.206; Mainwaring vd., 2018, s.20).

2.2.2. Parti Sistemi Kurumsallaşmasında Farklı Boyutlar

Parti sisteminin kurumsallaşmasına ilişkin tanımlamada önemli olan hangi boyutların merkeze alınacağıdır. Nitekim buna yönelik çalışmalar kavramı birbirinden farklı farklı boyutlarda ele almıştır.

⁵⁷ Örneğin, Lindberg (2007).

2.2.2.1. Çok Boyutlu Kavramsallaştırmalar

Çok boyutlu ele alan çalışmalar arasında en yaygını Mainwaring ve Scully tarafından yapılan ve parti sisteminin kurumsallığını; partiler arası rekabette istikrar, partilerin toplumdaki kökleşme düzeyi, sistemik meşruluk ve partilerin kurumsallığına bakarak dört boyutta tespit eden yaklaşımdır⁵⁸. Parti sisteminin kurumsallaşması için dört koşulun da sağlanması gerekmektedir. Bu koşullardan ilki ve en önemlisi partiler arası rekabetin doğasında ve kurallarda istikrardır. Buna göre parti rekabetinin örüntüsünde belli bir düzenlilik olmalıdır. Bahsi geçen düzenlilik örüntünün donması demek değildir ancak özellikle büyük partilerin bir anda belirdiği ve sonra buharlaştığı yerde parti sisteminin kurumsallaşmasından bahsetmek sınırlıdır. İkinci olarak partilerin toplumda istikrarlı kökleri bulunmalıdır. Böylece siyasal tercihleri zamanla şekillendirerek oy verme süreçlerinde düzenlilik sağlanır. Ayrıca partiler ile seçmenleri arasındaki bu düzenlilik partilerin ideolojik pozisyonlarında da istikrar sağlar. Üçüncü olarak seçim süreçlerinin ve partilerin meşruluğu bulunmaktadır. Tüm aktörler seçimlerin iktidarı elde etmede en önemli yol ve partilerin bu yolda ana aktör olduğunu bilir. Son olarak parti örgütü gelmektedir. Parti örgütü liderinin çıkarlarından farklılaşmış, bağımsız bir statüsü olan ve kendiliğinden değerli yapılar olmalıdır. Sosyal hareketlerden ve örgütlerden bağımsız, iyice yerleşik, bölgesel olarak kapsayıcı, iyi örgütlenmiş, kendi kaynaklarına sahip ve parti içi prosedürleri rutinleştirmiştir (Mainwaring ve Scully, 1995, s.4-5; Mainwaring, 1998, s.68; Mainwaring, 1999, s.26-27).

Mainwaring'e göre (1999, s.27) bu dört boyut beraber hareket etmek zorunda olmasa da her zaman beraber hareket etmektedir. Başka ifadeyle kavramsal olarak bir parti sistemi bir boyutta iyi kurumsallaşmış diğer boyutta ise zayıf kurumsallaşmış olabilir ancak ampirik olarak bu durum istisnadır. Her ne kadar boyutlar arası ilişki zorunlu olarak doğrusal olmayan ve beraber hareket etmek eğilimi yüksek olarak değerlendirilse de Luna ve Altman'a göre (2011) dört boyut birbirinden farklı şekilde hareket edebilmektedir. Şili parti sistemi üzerinden yaptıkları incelemede örneğin partiler arası rekabette istikrar yüksekken partilerin kökleşmesi, meşruiyeti ve örgütsel düzeyde kurumsallaşması düşüktür. Bir başka çalışmada Luna (2014) bu boyutlar arasındaki ilişkinin a priori

⁵⁸ Bu boyutları merkeze alarak yapılan çalışmalar için bkz: Kneuer (2011); Basedau ve Stroh (2011); Budiatri (2022); Hicken (2006); Jones (2011); Luna ve Altman (2011); Wallis (2003); Kuenzi ve Lambright (2001); Hunter ve Robbins (2016) Bejar ve Moraes (2016); Hellman (2014); Hicken ve Kuhonta (2011)

kabul edilmekte olduğunu ancak ampirik değerlendirmelerin bunu doğrulamadığını söylemektedir. Örneğin partiler arası rekabetteki istikrar ile partilerin kökleşmesi arasındaki ilişki beraber hareket etmemektedir. Arjantin ve Kolombiya gibi ülkelerde oynaklık artarken partilerin kökleşme düzeyi de artmaktadır. Ya da Şili’de oynaklık düşerken partilerin kökleşme düzeyi de düşmektedir. Nitekim Zucco da kurumsallaşmanın yüksek olduğu Brezilya parti sisteminde partilerin kökleşmesinin düşük olduğunu ve bu yüzden partilerin hidroponik (hydroponic)⁵⁹ (aktaran Mainwaring, 2018, s.26) karakterde olduğunu vurgulamaktadır. Schleiter ve Voznaya (2016, s.4) Mainwaring ve Scully’nin kavramsal boyutlarından parti kökleşmesini kurumsallaşmanın nedeni, meşruluğunu ise kurumsallaşmanın sonucu olarak ele alarak partiler arası rekabet ve partilerin örgütsel istikrarını parti sistemlerinin kurumsallaşmasının iki temel özelliği olarak değerlendirmektedir.

Huntington’a göre de (2006, s.12-24) bir siyasal sistemin veya çeşitli örgüt ve usullerin kurumsallık düzeyini anlamak için uyarlanabilirlik (adaptability), karmaşıklık (complexity), özerklik (autonomy) ve tutarlılık (coherence) olmak üzere dört boyut bulunmaktadır. Bu kriterlerin her biri ne kadar yüksekse kurumsallık da o derece yüksek olacaktır. Bir örgüt veya prosedür çevresel zorluklara ve zamana karşı ne kadar esnek yani kendini uyarlayabiliyorsa, hiyerarşik ve işlevsel olarak örgütsel alt birimleri ne derece farklılaşmış yani karmaşılaşmışsa, belirli sosyal gruplardan ve onların çıkarlarında ne derece bağımsızsa ve son olarak değerler veya prosedürler üzerinde bir anlaşma veya örgütün temelleri üzerinde fikir birliği tutarlılığı ifade etmektedir. Nitekim örneğin Welfling (1973) bu boyutları Afrika ülkelerinin parti sistemi analizinde kullanarak kurumsallaşma düzeyini ölçen bir endeks oluşturmuştur. Ancak bu boyutların da beraber hareket etmesi pek mümkün görülmemektedir. Nitekim Morlino’ya göre (1998, s.23) Huntington’ın kurumsallaşma kavramına atfettiği boyutlar birbiri ile çelişmektedir. Kurumsallaşmanın hem yüksek düzeyde uyarlanabilir ve karmaşık hem de yüksek düzeyde tutarlı ve özerk olması imkânsız olarak görülmektedir.

Ezrow (2011) Huntington’ın kurumsallaşma ve Mainwaring & Scully’nin parti sisteminin kurumsallaşması boyutlarını birleştirerek kurumsallaşmanın partiler üzerinden ölçümünü; parti özerkliği, tutarlılık, toplumda kökleşme, organizasyon ve karmaşıklık düzeyi, uyarlanabilirlik ve meşruluk olmak üzere altı boyutlu olarak yapmaktadır.

⁵⁹ topraksız

Özerklik dışsal etkilerden ve bireyler, örgütler veya sosyal gruplar olmak üzere çeşitli parti dışı aktörlerden bağımsızlığı ifade etmektedir. Tutarlılık partilerin içsel olarak görüş ayrılıklarını tolere edebildiği bir tutarlılığa vurgu yapmaktadır. Kökleşme partilerin toplumla arasındaki bağlantıya odaklanarak bunun güçlü olması gerektiğini söyler. Organizasyon ve karmaşıklık düzeyi partilerin iyi ve güçlü bir örgütlülüğe sahip olup olmadığını ve bu örgütün birimlerinin ne derece karmaşık olduğuna bakmaktadır. Uyarlanabilirlik partilerin uzun süre var olması gerektiğini ve son olarak meşruluk ise partilerin elitler ve seçmenler düzeyinde meşruluğunu ifade etmektedir.

Başka bir çalışmada A. Chiaramonte ve V. Emanuele parti sisteminin kurumsallaşmasının parti yeniliği ve istikrarı, rekabet örüntüsü, partilerin seçim gücü ve ulusallaşması olmak üzere dört boyut üzerinden incelenebileceğini ifade etmektedir (aktaran Lisi, 2016, s.219). Ancak daha sonraki çalışmalarında Emanuele ve Chiramonte (2020, s.3) kurumsallaşmanın “istikrar, öngörülebilirlik ve zaman” olmak üzere üç boyutlu olduğunu söylemektedir. İstikrar ve öngörülebilirlik boyutlarının uzun bir zaman dilimi boyunca var olmasıyla parti sisteminin kurumsallaştığı ifade edilmektedir. Çünkü kurumsallaşma bir süreçtir ve farklı zaman dilimlerinde farklı düzeyde görülebilmektedir. Sürekli tekrar eden bir fenomen olarak da kurumsallaşma böylece istikrar ve öngörülebilirlik boyutun daha uzun aralıklarla incelenmesi ve analitik olarak daha geniş bir zaman dilimine yayılması ile incelenebilir. Bernhard ve Karakoç (2011) da komünizm sonrası parti sistemlerinde rekabetin düzensizliğinin veya kurumsallaşmanın parti oynaklığı, partilerin ortadan kalkması ve iktidar dezavantajı gibi üç boyut üzerinden incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yazarlara göre iktidarda olan partilerin tekrar seçilme şansı daha az olduğundan iktidarda olmak bir dezavantaj sağlamaktadır ve bu durum da partiler arası rekabette düzensizliğin önemli bir göstergesidir.

İki boyutlu tanımlamalar da farklı yazarlarca kullanılmıştır. Örneğin Basedau ve Stroh (2011, s.176) kavramı iki boyutlu olarak düşünmekte ve kurumsallaşmış parti sistemlerinin “istikrar ve meşruluk” boyutları olduğunu ifade etmektedir. İstikrar kavramı ilk olarak siyasal partilerin toplumla güçlü bağlar kurmasını, bürokratik organizasyonlar olarak örgütlü olmasını ve tutarlı olmasını, son olarak da lider seçiminde rekabetçi-katılımcı mekanizmalara sahip olmasıyken ikinci olarak da birbirini takip eden seçimler boyunca oynaklığın düşük olmasını ifade etmektedir. Meşruluk ise parti sisteminin karar verme mekanizması olarak tek geçerli alan kabul edilmesi ve diğer aktörler tarafından

(ordu veya diğer güçlü aktörler) bunun kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Rodriguez ve Rosenblatt (2020, s.253-254) parti sisteminin kurumsallaşması kavramını istikrar ve içirme (incorporation) olmak üzere iki boyutlu olarak düşünmektedir. Mainwaring'ın kurumsallaşma kavramının toplumsal talepleri es geçtiği iddiasıyla, Huntington'ın uyarlanabilme (adaptability) ölçütünün karşılığı olarak kullanılan içirme/özümseme kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram parti sisteminin toplumdan gelen talepleri karşılayabilme yeteneğini ifade etmektedir. Eğer bu talepler karşılanabiliyorsa ve istikrarlıysa parti sisteminin kurumsallaştığını ifade etmektedirler. Parti sistemlerini istikrar ve içirme olarak iki boyutta düşündüğümüzde böylece dört tip kurumsallaşma düzeyine erişmiş bulunmaktayız. Bunlar; (a) katılmış parti sistemleri, (b) kurumsallaşmış parti sistemleri, (c) istikrarsız ve kapsayıcı parti sistemleri ve (d) istikrarsız ve dışlayıcı parti sistemleridir. Katılmış parti sistemlerinde istikrar yüksek ancak toplumsal talep ve çıkarların içerilmesi düşüktür. Aşırı kurumsallaşma durumudur. Kurumsallaşmış parti sistemlerinde ise hem istikrar hem de içirme kapasitesi yüksektir. İstikrarsız ve dışlayıcı parti sistemlerinde her ikisi de düşük iken istikrarsız ve kapsayıcı parti sistemlerinde aktörler istikrarsız ancak içirme düzeyi yüksektir. Ya da Siaroff (2019, s.22) parti sistemlerinin kurumsallığını tutarlılık ve istikrar üzerinden tanımlamaktadır. Parti sistemlerindeki temel partilerin, ideolojik ve çekirdek seçmen açısından farklılıkları ve toplumla kurdukları bağlar açısından ne derece tutarlı ve istikrarlı olduklarına bakarak kurumsallıklarını anlamaya çalışmaktadır.

Çok boyutlu kavramsallaştırmaların temel sorunu Luna ve Altman'ın da ifade ettiği gibi (2011) boyutların beraber hareket etmemesinde ortaya çıkmaktadır. Ampirik olarak bu kavramlar Mainwaring ve Scully'nin (1995) söylediğinin aksine doğrusal bir ilişki içerisinde değildir. Bu yüzden çok boyutlu kavramsallaştırmalar parti sistemlerini çeşitli ekseninde böldüğünden farklı kurumsallaşma tipleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin iki boyutlu çalışmalarda daha net olarak görüleceği üzere parti sisteminin kurumsallaşması bir yandan istikrarlı olabilirken diğer yandan meşruluğu ya da toplumsal talepleri içermesi düşük olabilmektedir. İki boyut iki farklı yönde hareket edebilmektedir. Böylece aslında parti sisteminin kurumsallaşmasını bir süreç olarak ele almak zorlaşmakta ve farklı kurumsallaşma modelleri ortaya çıkmaktadır. İstikrarlı ama düşük kökleşmiş, meşru ama istikrarsız kurumsallaşma gibi bir anlamda daha keyfi modellemeler görülmektedir.

2.2.2.2. Tek Boyutlu Kavramsallaştırma ya da İstikrar Olarak Parti Sisteminin Kurumsallaşması

Casal Bértoa'nın (2018) belirttiği üzere parti sisteminin kurumsallaşmasına yönelik son dönem çalışmalarda, kavramı istikrar boyutu üzerinden tek boyutlu olarak düşünme eğilimi yaygınlaşmaktadır. Aslında kavramın çok boyutlu ele alınmasında da görüleceği üzere hepsinde ortak olan vurgu istikrar kavramıdır. Her ne kadar bazı çalışmalarda istikrar kavramı yanında bir başka boyutun eklenildiği görülse de (yukarıdaki iki boyutlu kavramsallaştırmalar) hala yaygın eğilim istikrar olarak düşünmek ve dolayısıyla kavramı tek boyutlu bir şekilde ele almaktır. Bunun ardından da çalışmalar istikrarın nerede aranması gerektiği diğer anlamıyla ölçüm yöntemleri üzerinden farklılaşmaktadır. Bu bağlamda Bielasiak (2002) komünizm sonrası Avrupa'da parti sistemlerinin kurumsallaşmasını incelerken kurumsallaşmayı oyunun kuralları üzerinde konsensüse varmak ve yarışmacılar arasında etkileşim örüntüsü olarak düşünmekte ve böylece aslında kurumsallaşma için oyunun kurallarını çizen seçim sistemlerinin ve temel siyasal aktörlerin istikrarına vurgu yapmaktadır. Lindberg (2007) parti sisteminin kurumsallaşmasında en önemli boyutunun istikrar olduğunu söyler ve bunun zaman içerisindeki değişimine partiler üzerinden odaklanır. Ufen (2008) kavramı partiler arası rekabette istikrar olarak değerlendirmekte ve partilerin oy oranlarına odaklanmaktadır. Casal Bértoa ve Enyedi (2016) Peter Mair'den hareketle kurumsallaşmayı partiler arası etkileşimin hükümet düzeyinde istikrarı olarak görmektedir. Borbath (2021) için istikrar boyutu parti sistemlerinin en önemli boyutudur. Ona göre parti sistemlerinde istikrar sadece temel aktörlerin üzerinden değil program olarak da incelenmelidir. Başka bir ifadeyle hem parti değişimi hem de program değişimi parti sistemlerinin istikrarının iki önemli boyutunu oluşturmaktadır. Parti değişimi yerleşik partilerin ortadan kalkıp yerine yeni partilerin sisteme girmesiyle program değişimi ise partilerin ideolojik duruşlarındaki değişimi ifade eder. İki boyut üzerinden parti sistemlerinin istikrarı dört farklı sınıflandırmayı ortaya çıkarmaktadır. Bunlar; (a) istikrarlı parti sistemleri, (b) program olarak istikrarlı ama kısa ömürlü partilerden oluşan parti sistemleri, (c) istikrarlı ama program olarak istikrarsız parti sistemleri ve (d) istikrarsız parti sistemleri şeklindedir.

Parti sistemlerinin kurumsallaşmasını istikrar boyutu üzerinden tanımlama konusundaki eğilim kavramın çok boyutlu kullanımında ve yaygınlaşmasında önemli rolü olan

Mainwaring vd. (2018, s.23-28) tarafından da kabul edilmiştir. Mainwaring vd.'nin 2018 yılında yeniden ele aldığı parti sisteminin kurumsallaşması kavramı 1995'teki dört boyuttan birini, yani partiler arası rekabette istikrarı merkeze alan tek boyutlu bir kavramsallaştırma olarak yeniden formüle edilmiştir. Yazarlar aslında kavramın istikrar ve öngörülebilirlik gibi iki kavrama bağlı olduğunu düşünse de beklentileri ölçmenin pek mümkün olmadığını, bu yüzden istikrar boyutuna odaklandıklarını söylemekte ve bu yüzden kavramı tek boyutlu olarak düşünmektedirler. 1995'te kullandıkları diğer üç boyutsa onlar için artık parti sisteminin topluma ve siyasal sisteme ne derece gömülü olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden kurumsallaşmanın tanımlayıcı bir özelliği olmaktan ziyade aktörlerin öngörülebilirliğinin dolaylı göstergeleri olabilirler. İstikrar boyutu ile eşdeğer değildir. Aralarında asimetrik bir ilişki vardır. Partilerin toplumda güçlü köklerinin olması oy oranlarının istikrarını sağlar, güçlü parti örgütleri siyasete katılacak aktörler için değerli bir şeydir ya da partilerin meşruluk düzeyinin yüksek olması sistemi yabancı aktörlere karşı korur. Bunların her biri ayrı ayrı istikrarı ve öngörülebilirliği arttıracı unsurlardır. Ancak bunlar parti sistemlerinde kurumsallaşmayı mümkün kılan zorunlu şeyler değildir. Bu sebeple üç eski boyutun var olmaması da onun olmayacağı anlamına gelmemektedir.

Şekil 1: Parti Sistemi Kurumsallaşmasının Yeni Konfigürasyonu

Kaynak: Mainwaring vd. (2018, s.26)

Parti sistemi kavramının başlıca aktörlerin istikrarının yüksek olması gibi bir kaygısı yokken. Kurumsallaşmış parti sistemlerinin böyle bir kaygı taşıdığı bu yüzden de istikrarın parti sisteminin kurumsallaşmasında temel bir boyut olduğu ifade edilmektedir. Bu yeni anlamıyla kurumsallaşmış parti sistemlerinde istikrar temel aktörlerin seçimler boyunca bu rolünü devam ettirebildiğini, oy oranlarını koruduğunu ve parti-seçmen bağının sürekliliğine vurgu yapmaktadır. Aktörlerin sürekli değiştiği, yeni oyuncuların

sisteme dahil olup etkili olduğu, seçimsel oynaklığın yüksek olduğu ve parti seçmen arasındaki ideolojik bağın sık sık değıştiği sistemler zayıf bir şekilde kurumsallaşmıştır. Partilerin istikrarı ve düşük seçimsel oynaklık sistemik özellikler iken, parti seçmen bağı partilere ait bir özelliktir ve bu bağlamıyla diğer ikisinden farklılaşır (Mainwaring vd., 2018, s.21-22).

Parti sistemlerinin kurumsallaşmasını istikrar boyutu ile sınırlandırmak öncelikle nerdeyse bu alandaki tüm yazarların vurgu yaptığı bir boyutu merkeze almak açısından önemlidir. Aslında kavramın geniş anlam dünyası kurumsallaşmanın diğer boyutlarını da içerecek şekilde imaya sahiptir. İstikrar kavramı beraberinde sistemin öngörülebilirliğine dair de bir şey söylemektedir. Ya da aynı zamanda partilerin toplumla arasındaki ilişkinin yerleşikliğine de işaret etmektedir. Ya da istikrar uzun sürede kazanılan bir boyut olarak zaman kavramının doğal bir taşıyıcısıdır. Bu yüzden istikrar boyutu diğer boyutları da içeren geniş bir kavramdır. Böylece ikinci olarak kavramın tek boyutlu olmasından dolayı anlaşılması kolaylaşırken çeşitli yazarlarca önemli görülen diğer keyfi boyutlardan da arındırılmakta ve anlamsal karmaşanın önü alınmaktadır. Bu durum son olarak kavramın kullanılabilirliğini de arttırmaktadır ve tartışmayı ölçüm yöntemlerine taşımaktadır. Son olarak kavramı istikrar olarak düşünmek parti sistemlerinde kurumsallaşma çalışmalarını parti sisteminin istikrarı (party system stability) literatürü ile birleştirmeyi de kolaylaştırmaktadır.

En nihayetinde parti sisteminin kurumsallaşması sistem içerisindeki temel aktörlerin birbirini takip eden seçim dönemleri boyunca istikrarlı bir şekilde etkileşim içerisinde olmasıdır. Bu etkileşim sonucunda bilinirlik ve öngörülebilirlik artmakta, aktörler kökleşmekte, beklentiler şekillenmekte ve sistem istikrar kazanmaktadır. Bununla beraber istikrar değışimi dışarda bırakmaz ve kurumsallaşmış sistemler değışimin olmadığı sistemler değildir. Ancak değışimin zor ve kademeli olarak görüldüğü sistemlerdir. Bu yüzden kurumsallaşma bir kere kazanılmış ve sonra hiç değışmeyen bir nitelik değildir.

2.2.3. Bileşenlerden Farklılaşma: Parti Sistemi Kurumsallaşması ve Parti Kurumsallaşması Ayrımı

Parti sistemi kurumsallaşmasına ait çalışmalarında genellikle parti kurumsallaşması (Party Institutionalization) ile sistemsel kurumsallaşmayı birbirinin yerine kullanma

eğilimi görülmektedir. Yazarların bir kısmı parti kurumsallaşmasını sistemsel kurumsallaşmanın temel şartlarından biri saydığı için iki kavram arasında nedensel bir ilişki kurulmakta ve birbiri yerine kullanabilmektedir. Bunun ortaya çıkmasında Mainwaring ve Scully (1995) tarafından ortaya atılan kurumsallaşma tanımlaması ve buna ilişkin boyutların rolü büyüktür. Partiler arası rekabette istikrar, partilerin toplumdaki kökleşmesi, meşruluğu ve kurumsallığına vurgu parti merkezli bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu anlamda kullanılan boyutlar sistemi değil partileri merkeze aldığından aslında parti kurumsallaşması ile sistemsel kurumsallaşmanın eşitlendiği ifade edilmektedir. Çünkü bu boyutların hepsi parti kurumsallaşmasına ilişkin göstergeler olarak kullanılabilir. Nitekim Ufen, (2008, s.329) Mainwaring'in parti sisteminin kurumsallaşmasını çok boyutlu bir şekilde ele alan çalışmaların parti kurumsallaşması ile arasında net bir ayırım yapmadığını ifade etmektedir. Buna ilişkin olarak çeşitli isimlerin⁶⁰ parti sisteminde kurumsallaşma yaklaşımları da buradan hareketle sistemsel kurumsallaşma ile parti kurumsallaşmasını birbirine eşitlemektedir.

Siyasal partiler parti sisteminin bir parçasıdır. Bu yüzden de parti sisteminin kurumsallaşması çalışmalarında ağırlıklı analiz birimi olarak kullanılmaktadır. Çünkü istikrar boyutuna vurgu yapan kavram partiler arası rekabetteki istikrarı da merkezine almaktadır. Bu süreç sürekli değişen ve yeni ortaya çıkan partilerin kurduğu ilişkiyle anlamlı olmayacağından belli bir düzeyde aktörlerin sürekliliğine ihtiyaç duyar. Bu yüzden parti kurumsallaşması genellikle parti sisteminin kurumsallaşmasının önemli belirleyicilerinden biridir. Literatürde güçlü parti örgütlenmelerinin ve kurumsallaşmış partilerin parti sistemlerinin kurumsallaşması ile pozitif anlamda yakından ilişkisi olduğu çeşitli çalışmalarda görülmektedir. Örneğin Van Dyck (2014, s.18) Brezilya İşçi Partisi örneği üzerinden yerel olarak güçlü örgütlere sahip partilerin seçimlerde başarılı olarak daha istikrarlı hale geldiklerini açıklamaktadır. Güçlü örgütleri olmayan partiler istikrarlarını elitlerin söylemleri üzerinden sürdürmektedir. Ancak olası krizler veya kötü seçim ve yönetim performansında dönebilecekleri bir partizan kitlesi bulunmadığından dağılmaları daha kolay olmaktadır. Benzer şekilde Samuels ve Zucco (2014) partizan kimliği geliştirmenin önemine değinerek bunu sağlayabilen partilerin istikrarlı partiler olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Başka bir örnekte Sitter'e göre (2002) Batı

⁶⁰ Parti sisteminin kurumsallaşmasını parti kurumsallaşması ile eşitleyenlerden bazıları için bkz: Kreuzer ve Pettai (2003), Meleshevich (2007), Morlino (1998), Rose and Munro (2003), Shabad and Slomcynski (2004), Toka (1997); Jones (2011); Lewis (2006); Croissant ve Völkel (2012).

Avrupa ülkelerinde Lipset ve Rokkan'ın ortaya koyduğu tarihsel bölünme çizgilerine oturarak zaman içinde konsolide olan partiler, parti sisteminin kurumsallaşmasını sağlarken yeni demokratikleşen Orta Avrupa'nın doğusundaki ülkelerde (Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya) partilerin siyasal pozisyonlarının ve stratejik tercihlerinin belirsizliği nedeniyle henüz bir dengeye oturmamış oluşu sistemin kurumsallığını olumsuz bağlamda etkilemektedir. Bunlar ve benzer örnekler⁶¹ güçlü parti örgütlenmesi veya kurumsallaşmasının aktörlerin sürekliliğini sağlayan önemli bir gösterge olduğunu ve parti sistemlerinin kurumsallaşmasında önemli faktörlerinden biri olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Nitekim bu durum Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin açıklanmasında görülecektir.

Ancak bu iki kavram arasındaki ilişki birbirini besleyebileceği gibi birbirine zıt da olabilir. Diğer bir ifadeyle kurumsallaşmış partiler parti sisteminin kurumsallaşmasına olumlu katkılar yapabileceği gibi olumsuz katkılar da yapabilir. Örneğin Markowski'ye göre (2000) parti kurumsallaşması ile sistemsel kurumsallaşma arasında doğrudan ve deterministlik bir ilişki yoktur ve parti kurumsallaşması bazı örneklerde parti sisteminin kurumsallaşması için faydalı değildir. Özellikle yeni demokrasilerde siyasal partilerin değişen toplumsal taleplere ayak uydurma ve esnekliği, kısacası düşük kurumsallığı güçlü örgütsel yapılara nazaran parti sisteminin kurumsallaşması ve demokratikleşme açısından daha faydalıdır. Ya da Randall ve Svasand'a göre (2002, s.8) eğer partiler arasında eşitsiz bir kurumsallaşma söz konusuysa (örneğin demokrasiye geçiş sürecinde kendi lehine düzenlemeler yaparak sistem içinde kalan partiler) veya partiler belli bir etnik/kültürel bir grupla özdeşleşmişse sistemsel kurumsallaşmanın yapısal ve tutumsal boyutları ciddi anlamda zarar görebilir. Bu durumda parti sisteminin kurumsallaşması ile parti kurumsallaşması arasındaki ilişki lineer değildir ve birbiriyle karıştırılmamalıdır.

Bu çalışma da parti kurumsallaşmasını sistemsel kurumsallaşmanın önemli açıklayıcılarından biri olarak kabul etmekte ancak sistemsel düzeyde kurumsallaşma ile eşitlenmesini doğru bir yaklaşım olarak görmemektedir. Nitekim bu noktada yazarların büyük bir kısmı da parti sisteminin kurumsallaşması ile parti kurumsallaşması arasında ayırım yaparak iki kavramı ve süreci ayrı ele almıştır⁶². Bir sistemde bireysel olarak

⁶¹ Bu noktada üç örnek çalışma parti kurumsallaşmasının önemini göstermesi açısından yeterli görülmektedir. Diğer bazıları içinse bkz: (Mainwaring ve Bizzarro, 2018; Tavits, 2013)

⁶² Parti sisteminin kurumsallaşması ile parti kurumsallaşması arasında ayırım yapan yazarlardan bazıları için bkz: (Lindberg, 2007), (Mair 2006), (Stockton, 2001), (Markowski, 2000), (Randal and Swasand, 2002), (Casal Bértoa, 2011), (Casal Bértoa, 2016a) (Hunter ve Robbins, 2016) (Robbins, 2010)

partilerin kurumsallık düzeyinin yüksek olması⁶³ sistemin kurumsallaşması ile eşdeğer değildir. Partiler örgütsel olarak güçlü kurumlar olsa da aralarındaki rekabet örüntüsü farklılaşabilir. Sistemsel kurumsallık parti sisteminin bileşenlerinden daha kapsamlı ve onları aşan bir şeydir. Bu noktada zaten sistem kavramının bileşenlerinden ayrılması ile mümkün olduğu unutulmamalıdır. Sistem bileşeni ile eşitlenemez. Tanımı gereği sistem zaten bileşenlerin birbirleri arasındaki etkileşimin neticesinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bileşenlerinden birinin istikrarını aşmaktadır. Bu sebeple parti sistemlerinde partilerin kurumsallaşması sistemsel olarak kurumsallaşmayla aynı değildir. Örgütler olarak siyasal partilerin kurumsallaşması parti içi kurallar, sosyal taban, ideoloji, lider değişimi, yerel örgütler kurma ve bunlar gibi çeşitli göstergeler üzerinden incelenebilir. Örneğin lider değişimini gerçekleştirebilmiş, kurucu liderden sonra da siyasal hayatta varlığını devam ettirebilmiş, kısacası liderlerini aşan partiler kurumsallaşmaya yatkındır. Parti sisteminin kurumsallaşması ise partilerin karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan istikrar halidir. İçerisinde seçimler ve kuralları, seçmenler ve hükümet etme gibi çeşitli süreçleri barındırmaktadır. Kurumsallaşmış sistemlerde partilerin kurumsallaşması düşük veya tam tersi kurumsallaşmamış parti sistemlerinde partiler kurumsallaşmış olabilir. Örneğin Türkiye siyasetinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) veya Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) örneği bu durumu açıklamayı açısından önemlidir. Kesintiler olsa da biri yaklaşık 100 yıllık diğeri de 60 yıllık iki partinin de kurumsallaşma düzeyi görece yüksekken Türk parti sisteminin kurumsallaşmasından bahsetmek uzun süre mümkün olmamıştır.

2.2.4. Parti Sisteminin Kurumsallaşmasını Nerede Aramalı?

Bardi ve Mair (2008) parti sistemlerini çok boyutlu fenomenler olarak düşünmeyi önerirken siyasal sistemlerin yapısal özelliklerinin parti sistemlerinin incelenmesinde önemli olduğunu ve herhangi bir siyasal sistem için tek bir parti sisteminden bahsetmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu noktada siyasal sistemleri “dikey, yatay ve fonksiyonel” olmak üzere üç ayırım üzerinden inceleyerek parti sistemlerini gözlemlemek mümkündür. Dikey ayırım Belçika veya Kuzey İrlanda gibi bölünmüş veya parçalanmış sistemlerde görülen bir ayırımdır. Bu ayırımın hâkim olduğu ülkelerde seçmenler ait oldukları ulusal, dilsel ya da dinsel seçim bölgesine ait partilere oy vermektedir. Flaman

⁶³ Parti kurumsallaşmasından anlaşılan partilerin örgütsel olarak istikrarlı yapılar haline gelmesidir. Buna ilişkin göstergeler ve tartışmalar ilgili bölümde yapılmaktadır.

ve Valon bölgeleri üzerinden dilsel olarak bölünmüş Belçika’da partilerin ulusal düzeyde karşılıklı seçimsel yarışı söz konusu değildir. Flemenkçe veya Fransızca konuşulan bölgeler farklı partilerce temsil edilmektedir ve partilerin birbirlerinin bölgesinde yarışması mümkün değildir. Her bölge kendi içinde rekabet eden aynı ideolojilere sahip partilerle yeni bir alt parti sistemi oluşturmuştur. Ancak bu ülkelerde parlamento ve hükümet düzeyinde etkileşim mümkündür. Hükümet Flaman-Valon koalisyonu etrafında şekillenmektedir. Yatay ayrım ulusal veya bölgesel çeşitli düzeylerde hükümetin ve seçimsel rekabetin varlığıyla ifade edilen ayrımdır. Partiler her düzeyde seçimsel rekabete girerken çeşitli düzeylerdeki stratejileri de benzerlik göstermektedir ve rekabet örüntüsü veya parti sistemi genellikle baskın olan rekabet biçimi olan ulusal düzeyle aynıdır. Ancak federal veya bölgesel düzeyde sosyal bölünmelerin veya farklı sorunların varlığı farklı parti sistemlerinin doğmasını da doğurabilir. Buna istinaden partilerin burada yerel ve ulusal olarak farklı stratejileri bulunmaktadır. Örneğin yerel düzeyde etkili olan bir parti ulusal düzeyde o kadar etkili olmayabilir ya da bir parti yerel veya ulusal düzeyde farklı strateji izleyebilir. İspanya’daki Bask bölgesi veya Kanada’daki Quebec bölgesinde bu ayrıma dayalı parti sistemleri görmek mümkündür. Son yıllarda tartışılan “AB parti sistemi” de bu bağlamda ele alınabilir. Fonksiyonel ayrım aynı hükümet veya iktidar düzeyinde farklı rekabet alanlarının varlığını ifade etmektedir. Bu noktada partiler “seçimsel, parlamenter ve hükümet” alanlarında olmak üzere üç farklı düzeyde farklı rekabet örüntüsü sergileyebilirler. Fonksiyonel ayrımlar tüm parti sisteminde görülebilen dikey ve yatay ayrımlar belirli siyasal sistemlere özgüdür.

Dikey ve yatay ayrımlara dayalı parti sistemi incelemeleri belirli ülkelere özgüdür. Federal veya bölgesel düzeyde bölünmemiş toplumlarda, başka bir ifadeyle ulusal veya gözlemlenebilecek tek bir parti sistemine sahip ülkelerde parti sistemlerinin incelenmesi fonksiyonel alandaki ayrımlar üzerinden olmaktadır. Kimi yazarlar fonksiyonel alandaki ayrımlar arasında öncelik sıralaması yaparak sadece birini merkeze alırken kimisi de bu alanları beraber ele almaktadır. Yazarların bu alanlar arasında farklı gerekçelerle tercih yaptıkları görülmektedir. Bu alanların önemine ve yazarların tercihlerine kısaca değindikten sonra ölçüme geçebiliriz.

Seçimler parti sistemi çalışmalarında en çok kullanılan alandır. Örneğin Pedersen (1979) seçimleri parti sistemlerinin merkezine almaktadır çünkü parti sistemlerindeki herhangi bir değişim için seçimlerin sonucunun gerekli olduğunu düşünmektedir. Mainwaring vd.

için (2018, s.19-20) seçimlerdeki rekabet diğer alanlardan önce gelerek onlara zemin hazırlamaktadır. Bu yüzden de parti sisteminin kurumsallaşması incelemelerinde merkeze seçimleri almak gerekmektedir. Chiaramonte ve Emanuele (2017 s.377) seçim rekabetinin öngörülemediği bir ortamda parlamentonun, siyasa yapımının veya hükümetin öngörülemediğini söyleyerek seçimleri kurumsallaşmanın merkezine almaktadır. Onlara göre seçimler ilk olarak seçmen ile partiler arasındaki etkileşimin dikkate alınabileceği tek yerdir. İkincisi parlamento veya hükümet boyutlarından önce gelir. Ve son olarak eğer seçim boyutunda öngörülemezlik artarsa bunun diğer alanlarda da çıktısı olacaktır. Böylece parti sisteminin kurumsallığını yitirmesinin ilk zorunlu koşulu istikrarsız seçimlerin varlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla seçimsel boyut hem teknik olarak sıralamada önce gelen ve böylece diğerlerini etkileyen hem de seçmen-parti arası etkileşimin gözlemlenebileceği bu anlamda tek alan olması sebebiyle parti sisteminin kurumsallaşması incelemelerinde dikkate alınması gereken bir yerdir.

Parlamentolarda seçimler ile hükümet arasında ara mekanizma olarak karşımıza çıkan temsil kurumudur. Bernhard ve Karakoç (2011) gibi isimler kurumsallaşma analizinde parlamentoları merkeze almaktadır. Burada daha çok seçim sistemlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Seçimlerde elde edilen sonuçların sandalyeye dönüşüm sürecinde etkili olan seçim sistemlerinde yaşanan değişimler parlamentodaki sandalye sayısında belirleyici olmaktadır. Buradaki istikrar diğer her iki alanı da etkilemektedir. Bunun yanında parlamento dönemi uzun bir dönem olduğu için partiler arası rekabet zaman içerisinde değişebilmektedir. Bu değişimler hem hükümet düzeyinde karşılığını bulurken (örneğin koalisyonların değişimi veya parlamentodaki ittifakların değişimi) hem de gelecek dönem seçimleri veya yerel seçimler gibi farklı seçim mekanizmalarına etki edebilmektedir. Oy oranı ne olursa olsun bazı partilerin parlamentoya giremediği, parlamentoya girse de etkisiz kaldığı ya da çok az sandalye ile parlamentoda etkili olduğu parti sistemlerinde kurumsallaşma dinamikleri de farklılaşmaktadır. Bu yüzden parlamentolar parti sisteminin kurumsallaşmasının gözlemlenebileceği alanlar arasında gelmektedir.

Hükümet düzeyi ise parti sistemi çalışmalarında henüz yeni ve potansiyeli keşfedilmemiş bir alan olarak görülmektedir (Wollinetz, 2006, s.58). Bu düzey daha çok Peter Mair ve onu takip eden araştırmacıların⁶⁴ kurumsallaşma analizlerinde sık kullandığı bir düzeydir.

⁶⁴ Bunlar arasında ilk sırada Mair'le birlikte de çalışmaları bulunan Fernando Casal Bértoa gelmektedir. Casal Bértoa 2010 yılından beri yaptığı çalışmalarının çoğunda (2010; 2012; 2016a; 2016b) parti sisteminin kurumsallaşmasını analiz ederken en önemli boyutun hükümet boyutu olduğunu ifade etmekte ve Mair

Mair (1997; 2002; 2006) parti sistemi çalışmalarında partilerin temel amaçlarının iktidar olmak istemesini belirterek hükümet boyutunu merkeze almaktadır. Smith (1989, s.351) tarihsel süreç içerisinde Batı Avrupa parti sisteminin hükümet ve muhalefet kavramları ile derin bir bağı olduğunu ve bu yüzden parti sistemlerinin incelenmesinde hükümet boyutunun dikkate alınması gerektiğini söylemektedir. Casal Bértoa ve Enyedi, parti sisteminde kurumsallaşmayı hükümet düzeyinde ele almayı iki sebepten önemli görmektedir. İlk olarak partiler arası rekabetin en önemli sonucu iktidar olmak yani hükümet olabilmektir. Bu yüzden bu alan diğer alanlara göre daha önemli görülmektedir. İkincisi ise bir hükümetin parçası olmak veya dışarıda kalmak diğer alanlara nazaran partilerin daha özerk bir pozisyonda olduğu alandır (2016, s. 266). Bu özerkliğin partiler arası etkileşimi hükümet olma/kurma düzeyinde yakalamanın daha doğru bir sonuç vereceği tahmin edilmektedir. Hükümet düzeyi bu anlamıyla kurumsallaşma incelemelerinin henüz yeni ve belli araştırmacılar tarafından kullanılan bir düzeyidir. Görüldüğü üzere her bir alana ilişkin çeşitli makul gerekçelendirmeler bulunmaktadır. Bu çalışma Pedersen'in (1979) parti sisteminin değişimini seçimsel, parlamenter ve hükümet olmak üzere üç farklı alanda meydana gelen etkileşimin toplamı olarak tanımlamasına ve Bardi ve Mair'in (2008) fonksiyonel ayrımına dayanarak her üç alanın da değerli olduğunu ve bunlar üzerinden parti sisteminin kurumsallaşmasının incelenmesinin gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer ifadeyle fonksiyonel ayrımı merkeze alarak kurumsallaşmayı seçimsel, parlamenter ve hükümet düzeyinde ayrı ayrı ele almayı önermektedir. Siyasal partiler bu anlamıyla her bir bölünme düzeyinde farklı bir etkileşim örüntüsü sergileyebilir ve dolayısıyla parti sisteminin kurumsallaşması her üç düzeyde incelenmesi gereken bir olgu olarak farklı dinamikler sergileyebilir. Her bir aşamanın dinamiği farklı olacağından böylece kurumsallaşmanın farklılaşması da muhtemeldir. Her üç düzeyde de kusursuz bir benzerlik gösteren parti sistemleri ampirik olarak pek mümkün değildir. Nitekim literatürde de üç düzlemli analizleri görmek mümkündür. Calossi ve Cicchi (2018) Bardi'nin önerdiği fonksiyonel ayrımları kullanarak İtalyan parti sistemini yukarıdaki üç alanda incelerken partilerin bu alanlardaki rekabet mantığının farklılaştığını söylemektedir. İtalyan parti sisteminde seçimsel arena için kutuplaşma

ekolünün günümüz temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Zsolt Enyedi, Casal Bértoa ile beraber (2016; 2017; 2021) çalışmalarında hükümet düzeyini parti sisteminin kurumsallaşmasının merkezine almaktadır. Ayrıca Toole (2000) yine Mair'in kavramsal setini ve yöntemini kullanarak Doğu Avrupa'daki bazı ülkelerin parti sistemlerini incelemiştir.

daha çok ifade edilirken aslında bunun parlamenter arenada daha yaygın olduğunu söylemektedir. Ya da seçimsel ve parlamenter anlamda ittifak halinde olan partilerin aynı hükümetin parçası olmasına rağmen farklı rekabet dinamikleri sergilediklerini göstermektedir. Bu yüzden bu ayrımların parti sistemlerini incelemede önemli olduğunu ifade etmektedir. Emanuele ve Chiaramonte (2019, 2020) partiler arasındaki rekabetin istikrar ve öngörülebilirliğinin zaman içindeki değişimi olarak tanımladıkları kurumsallaşmayı yine bu üç fonksiyonel alanda ele almanın daha doğru olduğunu söylemektedir.

2.2.5. Parti Sistemlerinde Kurumsallaşmanın Ölçümü

Parti sisteminin kurumsallaşmasının ölçümünde temel olarak tartışmalı üç başlık bulunmaktadır. Öncelikle sistemsel kurumsallaşmayı yukarıda da görüleceği üzere parti kurumsallaşması ile eşitleyerek ölçme yaklaşımı ilk tartışmadır. İkinci olarak parti sistemlerinde statik (institutionalized) ve dinamik (institutionalizing) iki farklı fenomenin varlığı ölçümü zorlaştırmaktadır. Son olarak da parti sisteminin kurumsallaşmasının nedenleri arasında yer alan göstergelerin onun nedeni mi yoksa sonucu mu olduğu üzerine yürütülen tartışmadır (Markowski, 2000; Castaldo, 2014; Luna, 2014).

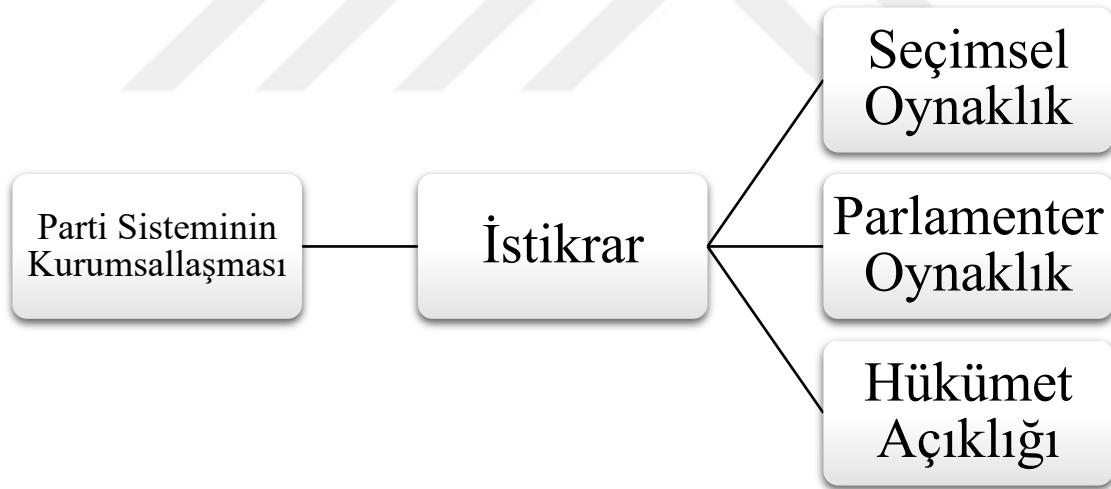
İlk olarak bu çalışmada sistemsel kurumsallaşma ile parti kurumsallaşması arasında bir ayrım yapılmaktadır. Siyasal partiler bir alt sistem olarak değerlendirilmekte ve parti sisteminin kurumsallaşmasının önemli belirleyicilerinden biri olarak ele alınmaktadır. İkinci olarak bu çalışmada kurumsallaşma bir kere elde edilen ve sonra kaybedilmeyen bir olgu değil, süreklilik hali içerisinde inişli-çıkışlı olarak değerlendirilmesi gereken bir kavram olarak, başka bir ifadeyle bir “süreç” olarak ele alınmaktadır. Buna rağmen literatürde bazı ülkeler veya örnek olaylar incelenirken (örn. ABD veya Birleşik Krallık, kimi zaman Avrupa parti sistemi) bu parti sistemlerinden kurumsallaşmış parti sistemleri olarak bahsedildiği görülmektedir. Bir parti sisteminin ne zaman tam olarak kurumsallaştığını veya kurumsallaşmakta olduğunu gösteren ayrım bulunmamaktadır. Buna ilişkin kavramsallaştırma çok uzun süredir değişmeyen parti sistemlerine bakarak oluşturulmaktadır. Nitekim kimi yazarlar (Mainwaring vd. 2018, Wollinetz, 2006, Chiaramonte ve Emanuele, 2017) seçim dönemlerini bir kriter olarak kabul etmekte ve ondan sonra (örneğin üç seçim dönemi) parti sistemlerini kurumsallaşmış kabul etmektedir. Bu çalışmadaysa kurumsallaşma bir süreç ve düzey olarak ele alınmaktadır.

Buna göre parti sistemlerinin farklı boyutlarda farklı bir şekilde kurumsallaşması mümkündür ve bunlar arasında süreklilik içerisinde gözlemlenebilecek bir kavramsallaştırmadır. Üçüncü olarak da parti sistemlerinde kurumsallığın nasıl ortaya çıktığı veya nedenleri ile kurumsallığın sonuçları arasında tartışmalar bulunmaktadır. Örneğin Schleiter ve Voznaya (2016, s.4), Mainwaring ve Scully'nin göstergeleri arasında yer alan boyutları farklı değerlendirmektedir ve partilerin toplumda kökleşmesini parti sisteminin kurumsallaşmasının nedeni, partilerin meşruluğunu ise kurumsallaşmanın sonucu olarak ele almaktadır. Ya da Mainwaring ve Torcal (2006) parti-seçmen bağının ideolojik olmasını istikrara ulaşmanın temel aracı olarak görmektedir. Bunlar gibi kurumsallaşmanın çeşitli nedenlerine ilişkin tartışma parti sistemlerinde kurumsallaşmanın belirleyicileri başlığında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Sonuçları arasındaysa yaygın kabul gören kurumsallaşmanın sonucu olarak demokrasilerin gelişmesidir. Parti sistemlerinin kurumsallaşması ve demokrasi ilişkisi aynı zamanda bu kavramı çalışmanın neden bu kadar önemli olduğunu da gösteren bir yere işaret etmektedir.

Bu çerçeveyi çizdikten sonra bu başlık altında bir süreç olarak parti sisteminin kurumsallaşmasının nasıl ölçülmesi gerektiğine ilişkin bir tartışma yürütülmektedir. Üç düzlemde yapılan analiz bağlamında parti sisteminin kurumsallaşması nasıl ölçülmelidir veya hangi göstergeler kullanılmalıdır sorusu, başlığın ana sorusudur. En nihayetinde kavramın ölçümü noktasında herkes tarafından kabul edilmiş tek bir metot bulunmamaktadır. Kurumsallaşmayı tespit edebilmek için literatürde farklı boyutlandırmalar yapıldığı ve bu boyutlara ilişkin birçok indikatör/gösterge kullanıldığı da bilinmektedir. Bu göstergeler kimi zaman bir tane olurken kimi zaman birden çok olmaktadır. Ayrıca her göstergenin de kendi içinde farklı ölçümleri bulunmaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar hem en doğru göstergeyi hem de o göstergenin en doğru ölçüm yöntemini bularak parti sisteminin kurumsallığına ulaşmaya çalışmaktadır. Bunlar arasında örneğin; parti yaşı (Mainwaring ve Scully, 1995; Rodriguez ve Rosenblatt, 2020; Basedau ve Stroh, 2011; Ridge, 2022; Robbins, 2010), siyasal katılım (Siaroff, 2019; Basedau ve Stroh, 2011), partilere duyulan güven (Siaroff, 2019; Lisi, 2016), meşruluk (Mainwaring ve Scully, 1995; Basedau ve Stroh, 2011), parti sayısı (Bielasiak, 2002; Castaldo, 2014), seçim sistemi (Bielasiak, 2002), partilerin ideolojisi veya programı (Mainwaring, 2018; Borbath, 2021;), çeşitli anket sorularından oluşan göstergeler

(Kuenzi ve Lambright, 2001; Basedau ve Stroh, 2011; Rodriguez ve Rosenblatt, 2020) ve bunlar gibi birçok gösterge belirli boyutları ölçmek için beraber veya ayrı ayrı kullanılmıştır.

Tüm bu farklı göstergeleri tartışmak bu çalışmanın konusu dışındadır. Bu çalışmada istikrar olarak parti sisteminin kurumsallığının ölçümüne ilişkin üç düzlemde analiz yapılmakta; seçimsel ve parlamenter oynaklık hesaplamalarına ve hükümet düzlemine odaklanılmaktadır. Çünkü Powell ve Tucker'ın de ifade ettiği gibi (2013, s.123) oynaklık siyaset biliminin en temel meselelerinden biri olan istikrar ile yakından ilişkilidir. Nitekim Sikk'e göre de (2005, s.392) oynaklık ile parti sisteminin istikrarı arasında ilişki bulunmaktadır. Mainwaring (2018) ve Toka (1997) oynaklığı kurumsallaşmanın en önemli göstergelerinden biri olarak görmektedir. Hem bu çalışmalarda hem de ileride daha farklı çalışmalarda görüleceği üzere oynaklık sıkça kullanılmaktadır. Bu çalışma da istikrar boyutuna ilişkin olarak parti sisteminin kurumsallaşmasının ölçümünde oynaklığı kullanmaktadır.

Şekil 2: Parti Sisteminin Kurumsallaşması Diyagramı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

Ancak parti sistemlerinde kurumsallaşmanın istikrar boyutuna ilişkin ölçümlere bakıldığında da çeşitlilik görülecektir. Rodriguez ve Rosenblatt (2020) istikrar ve içermek olarak ele aldığı kurumsallaşma için istikrarı parti yaşıyla; Basedau ve Stroh (2011)

kavramı istikrar ve meşruluk şeklinde iki boyutlu düşünürken istikrar seçimsel oynaklık indeksi, yeni partilerin sandalye sayısı ve parti yaşı gibi göstergelerle; Mainwaring ve Scully'nin (1995) parti rekabetinde istikrarı Pedersen'in seçimsel oynaklık indeksiyle; Bielasiak'ın (2002) komünizm sonrası Avrupa ülkelerinde seçim sistemleri, siyasal aktörler ve zaman içerisindeki destekleri üzerinden istikrar olarak parti sisteminin kurumsallaşmasını seçim sistemlerinin değişimi, seçimsel oynaklık ve etkin seçimsel parti sayısı gibi ölçekleri kullanarak, Mainwaring'in (2018) istikrarı parti sistemi üyeliğinde, partilerin oy oranlarında ve partilerin ideolojisinde istikrar olmak üzere üç boyutta toplam 13 gösterge kullanarak ölçtüğü görülmektedir.

2.2.5.1. Oynaklık Hesaplamaları

Oynaklık hesaplamaları seçimsel ve parlamenter düzlemde olmak üzere iki bağlamda ele alınmaktadır. Oynaklık kavramı bir seçimden diğerine alınan oy oranları ve sandalye sayıları arasındaki değişim hesaplamalarının genel adıdır. İlgili bir örnek olayda t zamandaki seçim ile t-1 zamanındaki seçim arasındaki dalgalanmaların toplamı oynaklığı göstermektedir. Bu noktada en sık başvurulan yöntem Pedersen'in (1979) seçimsel oynaklık indeksi adını verdiği hesaplama yöntemidir. Pedersen'in seçimsel oynaklık hesaplaması partilerin iki seçim arasındaki oy oranlarının farklarına odaklanmaktadır. Aşağıda formülü görüleceği üzere: i partisinin t zamanındaki seçimde aldığı oy oranı $p_{i,t}$ şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre $p_{i,t}$ ile $p_{i,t-1}$ ile arasındaki fark partinin oy oranındaki değişimi göstermektedir. Toplam değişim teorik olarak 0 ile 200 arası bir değer alabileceğinden yüzdelik olarak ifade etmek için ikiye bölünmektedir ve böylece 0 ile 100 arasında bir ifade alması sağlanmaktadır. Sonuç olarak partilerin iki seçim arasındaki oy farkları mutlak sayı olarak ifade edildikten sonra toplanır ve ardından bu sayının ikiye bölünmesi ile toplam oynaklık elde edilmektedir.

$$\Delta p_{i,t} = p_{i,t} - p_{i,t-1}$$

$$Toplam\ Değişim = \sum_{i=1}^n |\Delta p_{i,t}|$$

$$Oynaklık = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |p_{i,t} - p_{i,t-1}| \text{ ya da } Oynaklık = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |\Delta p_{i,t}|$$

Seçimsel oynaklığın fazla olduğu ülkelerde oyunun kuralları üzerinde mutabakat yoktur ve belirsizlik hâkimdir. Elitlerin aday stratejileri ve seçmenlerin oy stratejileri sürekli

değişmektedir. Partiler ile seçmenler arasında kurulan bağ programa dayalı değildir. Partiler seçmenlere programa dayalı bir vaat de bulunmaz. Partilerin pozisyonları zor ayırt edilir. Yeni kurulmuş partilerin sisteme girmesi kolaydır ve sistem karşıtı siyasetçilerin kişisel gayretleri ile iktidara gelmesi muhtemeldir (Mainwaring ve Zoco, 2007, s.157-158). Tüm bunlar da doğal olarak kurumsallaşmanın düzeyi noktasında önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Pedersen'in indeksi zaten özellikle üçüncü dönem parti sisteminin kurumsallaşması çalışmalarında en sık kullanılan gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Casal Bértoa, 2018). Yine çeşitli çalışmalarda oynaklık hesaplamalarının sık sık kullanıldığı ve aslında parti sisteminin kurumsallaşmasının merkezine oturduğu görülmektedir⁶⁵. Özellikle seçimsel oynaklığa ilişkin çalışmalarda bu indeks kimi zaman tek başına bir gösterge olarak kullanılırken (Birnir, 2005; Madrid, 2005; Hicken, 2006; Thames ve Robbins, 2007; Booth ve Robbins, 2010; Hicken ve Kuhonta, 2011; Hunter ve Robbins, 2016; Dassonneville ve Hogghe, 2017; Kim vd., 2022) kimi zaman diğer farklı göstergelerle beraber (Mainwaring 2018; Borbath, 2021; Lisi, 2016; Castaldo, 2014; Siaroff, 2019) kullanılmıştır. Tek başına gösterge olarak kullanılan çalışmalarda seçimsel oynaklık parti sisteminin kurumsallaşmasının doğrudan göstergesi olarak okunmakta ve eşitlenmektedir. Diğer çalışmalardaysa seçimsel oynaklık farklı göstergelerle beraber toplam skorun bir bileşenidir.

Seçimlerdeki oynaklık seçmenlerin bireysel olarak parti tercihindeki değişim; yeni seçmenlerin girişi/çıkışı veya çekimserliği gibi nedenlerden kaynaklanan seçmen kompozisyonundaki değişim ve partilerin sisteme girişi/çıkışı ve koalisyonundaki

⁶⁵ Buna rağmen seçimsel oynaklığın kullanımına ilişkin çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Örneğin Wollinetz'e göre (2006, s.30) seçimsel oynaklık partilerin sadık seçmenler yaratması ile alakalı olduğundan esasında parti sisteminin bir niteliği değil onun bir bileşeni olan partilerin bir niteliğidir. Batıdaki iyi kurumsallaşmış parti sistemlerinde eski bölünme çizgileri aşıldığından partiler seçmenlerini de kaybetmektedir ve oy oranları düşmektedir. Ancak buna rağmen eski partiler varlığını göstermektedir. Dolayısıyla bu durum parti sistemlerinin daha az kurumsallaştığını gösteren bir şey değildir. Bakke ve Sitter (2005, s.249-250) seçim oynaklığın parti sistemlerinin kurumsallaşmasının ölçümünde kullanılmasının dikkat dağıtmaktan başka bir şey olmadığını söylemektedir. Doğu Avrupa'da seçimsel oynaklığın parti sisteminin gelişimi ve konsolidasyonu sürecinde önemli bir nitelik olmasından dolayı parti sisteminin istikrarsızlığı için iyi bir gösterge değildir. Bu yüzden de Lisi'ye göre, (2016) parti sisteminin kurumsallığı sadece seçimsel arena ile sınırlandırılmamalıdır. Partilerin örgütsel gücü de dikkate alınmalıdır. Başka bir eleştiriye göreyse bu indeks partilerin oy oranlarındaki değişimi yakalarken seçmenlere yönelik bir şey söylememektedir. Örneğin iki seçimde de %30 alan bir parti iki seçimde de aynı seçmenlerden oy almış anlamına gelmemektedir. Ancak seçimsel oynaklık 0 olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu oynaklık seçmen değişiminden ziyade partilerin oy oranlarındaki veya sandalye sayılarındaki değişimi açıklamaktadır.

dengelerin değişimi gibi nedenlerden kaynaklanan parti seçeneklerindeki değişim olmak üzere üç faktörün birleşimi olarak okunabilir (Birch, 2003, s.121). Benzer şekilde Toka da (1997, s.11-12) toplam oynaklığı mevcut partiler arasındaki oy kaymasından kaynaklanan seçmen davranışındaki değişim ve partilerin bölünmesi, birleşmesi veya yeni partilerin ortaya çıkmasından kaynaklı elit davranışındaki değişim olmak üzere iki boyuta bölmektedir. Yerleşik batı demokrasilerini merkeze alan oynaklık çalışmaları, merkezine seçmen davranışını almaktadır. Bu demokrasilere ilişkin çalışmalarda temel eğilim oynaklığın seçmenlerin taleplerinde yaşanan değişimden kaynaklandığı üzerinedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin parti sistemindeki değişimi seçmenlerin talepleri üzerinden açıklamak doğru değildir. Örneğin Doğu Avrupa’daki ülkelerde partilerin ortaya çıkışı seçmen taleplerinden ziyade elit merkezli ve onların istek ve talepleri doğrultusunda şekillenmektedir. Bu sistemlerde parti sisteminin istikrarsızlığı partilerin oynaklığı, birleşmesi, ayrılması ve zayıf bağlar gibi değişkenlere bağlı olarak gelişmektedir (Birch, 2003, s.121).

Bir rnek olay düşünerek iki farklı parti sisteminin aynı seçimsel oynaklığa sahip olduğunu varsayalım. Bir örnekte yeni partilerin aniden ortaya çıkıp önemli aktörlerden biri olduğunu diğerindeyse partilerin kendi arasında oy oranlarının değiştiğini düşünelim. Bu durumda oynaklığın iki farklı şekilde gerçekleşmiş olduğu görülecektir. İlk örnekte belirsizlik ve istikrarsızlık daha fazla iken ikinci örnekte tam tersidir. İlk durum ne kadar yaygınsa sistemden duyulan rahatsızlık o kadar yaygındır. Bir seçimden diğerine ne kadar fazla yeni partinin sisteme girdiği ve önemli bir aktör olduğu görülürse o derece artan bir rahatsızlık olduğu söylenebilir. Bazı durumlarda tüm önemli aktörlerin değiştiği görülmektedir. Bu durum seçimsel oynaklığın zirve yaptığı bir noktadır ve parti sisteminin bir anlamda çöküşünü ve yeni bir sisteme evrilmeye başladığını gösterir. İkinci durumsa sistem içinde yer alan yani iktidar-muhalefet partileri arasında bir geçişkenliğe işaret eder (Mainwaring, 2018, s.36). Oynaklık indeksi tüm bunları tek bir indeks etrafında bir araya getirerek aslında bu ayrımları ortadan kaldırmaktadır. Bu noktadan hareketle Pedersen’in oynaklık hesaplaması eleştirilmekte ve araştırmacılar bu indeksi genellikle ikiye bölmektedir.

Seçimsel oynaklığı ikiye bölenlerin ilk temsilcilerinden biri olan Amerikalı siyaset bilimci Sarah Birch (2003, s.122) parti sisteminin arz ve talep yönünü merkeze alarak iki tip oynaklıktan bahsetmenin daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Birch sistemdeki

partilerin kendi arasındaki değişimini süreklilik içeren standart oynaklık olarak hesaplarken partilerin ortadan kaybolmasına dayalı oynaklığıysa parti yenilenmesi (party replacement) olarak hesaplamaktadır. Margit Tavits de (2008) bunu takip ederek parti sistemlerinin arz ve talep boyutunu ayırmış ve yeni partilerin ortaya çıkışını parti arzı (supply of parties) kavramı ile tartışmıştır. Ancak Powell ve Tucker (2013) tarafından yapılan çalışmaya kadar yeni tip oynaklık yaygınlık kazanamazken bu iki yazarın çalışması sonrasında kullanımı da artmıştır. Her iki tip oynaklığı da formüle eden ve metodolojik bir biçimde ortaya koyan yazarlar oynaklığı parti sistemine yeni giren bir partinin meydana getirdiği A Tipi Oynaklık (Type A Volatility) ve parti sistemindeki partilerin kendi içinde oy oranlarının değiştiği B Tipi Oynaklık (Type B Volatility) olmak üzere ikiye bölmektedir. Özellikle komünizm sonrası demokratikleşen ülkelerde yeni partilerin kurulup dağıldığı süreçte bu ayrımı yapmanın önemli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü onlara göre A Tipi Oynaklık parti sisteminin istikrarsızlığı ile daha yakından ilgili iken B tipi oynaklık temsili demokrasilerin sağlıklı bir aracı olarak kabul edilmektedir. B Tipi Oynaklık olan sistemlerde ilgili aktörlerin kimler olduğu bilinmektedir. İktidar değişecek olsa da nasıl bir muhalefetin iktidar olacağı kestirilmektedir. A Tipi Oynaklığın olduğu sistemlerse aktörlerin kimler olacağına ilişkin öngörülebilirliğin düşük olduğu sistemlerdir.

Bu tarihlerden sonra hem Pedersen'in seçimsel oynaklık indeksine yönelik eleştiriler artmış hem de Powell ve Tucker'in ölçüm yöntemine yönelik eleştiriler üzerinden iki tip oynaklığın ölçümü alan kazanmıştır. İtalyan siyaset bilimciler Chiaramonte ve Emanuele (2017, s.378) Pedersen'in seçimsel oynaklığın ölçümünde kullandığı yöntemi eleştirerek parti sisteminin kurumsallığını yitirmesinde seçimsel oynaklığın ikiye bölünmesi gerektiğini ifade etmektedir. Onlara göre Pedersen'in seçimsel oynaklığı ölçen indeksi parti sistemindeki partilerin birbirleri arasındaki oynaklık ile parti sisteminin dışındaki partilerin yol açtığı oynaklığı ayırt edememektedir. Parti sisteminin içinde yer alan partiler arasında yaşanan ve parti sisteminde değişim (alteration) olarak adlandırılan oynaklık iktidar dengesinde yaşanan değişimi ifade ederken partiler arası rekabeti ve dolayısıyla parti sisteminin kurumsallığını yitirmesine yol açmayabilir. Aksine bu süreç, örneğin muhalefet partisinin bir sonraki seçimde oyunu arttırması ve hükümet partisinin oy oranının düşmesi gibi bir oynaklık ise demokratik gelişim için de pozitif olarak kabul edilir. Ancak parti sisteminin dışında bulunan yeni aktörlerin sisteme girmesiyle veya

eski aktörlerin sistemden çıkmasıyla meydana gelen ve parti sisteminde yenilenme (regeneration) olarak adlandırılan oynaklık partiler arasındaki rekabetin istikrarını etkiler. Mainwaring vd., (2017) yeni partilerin oy oranlarından kaynaklanan oynaklığı sistem dışı oynaklık (extra-system volatility) olarak adlandırırken yerleşik partiler arasındaki oy değişimlerini ise sistem içi oynaklık (within-system volatility) olarak adlandırmaktadır. İspanyol siyaset bilimciler Lago ve Torcal (2020, s.572) da aynı şekilde oynaklığı ikiye bölerek seçmenlerin sistemdeki partiler arasındaki oy değişimini içsel oynaklık (endogenous volatility), sistem dışındaki partilere kayan oylardan kaynaklı oynaklığı ise dışsal oynaklık (exogeneous volatility) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Her iki tip oynaklık da demokrasiler için birbirine zıt sonuçlar doğurmaktadır. İçsel oynaklık demokrasiler için olumlu iken, dışsal oynaklık için aynısını söylemek mümkün değildir. İçsel oynaklık hesap verebilirlik mekanizmalarını işlettiği için yöneticilerin performansları cezalandırılır veya ödüllendirilir. Dışsal oynaklık ise parti sisteminin kurumsallığını bozan temel oynaklıktır ve ne kadar az ise sistem o kadar kurumsallaşmış demektir. Özellikle ekonominin durumundan bağımsız olarak (ekonomi iyi veya kötü de olsa) dışsal oynaklık az ise vatandaşların partilerini terk etmediği ve hükümetin sorumlu tutulmadığı kabul edilmektedir. Bu noktada demokrasiler için ideal senaryo düşük dışsal oynaklık ve yüksek içsel oynaklık olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden de bu tip oynaklık hali yapıcı (constructive) oynaklık olarak da değerlendirilebilir. Diğer oynaklık ise hem parti sistemleri açısından hem de demokrasiler açısından istenmeyen sonuçlar yarattığından bu tip oynaklık hali de yıkıcı (disruptive) oynaklık olarak adlandırmak da mümkündür.

Bu çalışma oynaklık çalışmalarının sistemdeki partiler arasında ve sisteme yeni giren partiler arasındaki ayrımını merkeze alarak sistem içi ve sistem dışı iki tip oynaklığın ölçümüne odaklanmaktadır.

$$\text{Sistem İçi Oynaklık} = \frac{1}{2} \sum_{e=1}^n |p_{et} - p_{e(t+1)}| \quad (1)^{66}$$

$$\text{Sistem Dışı Oynaklık} = \frac{1}{2} \sum_{y=1}^n |p_{yt} - p_{y(t+1)}| \quad (2)^{67}$$

⁶⁶ Formülasyondaki “p” partilerin oy oranını ifade ederken, “e” ise t zamanda sistemde mevcut olan eski partilerdir.

⁶⁷ Formülasyondaki “p” partilerin oy oranını ifade ederken, “y” ise t zamanda sistemde mevcut olmayan yeni partilerdir.

Seçimsel oynaklığın hesaplanmasında tüm partileri dikkate almak anlamsız olduğundan birçok yazar bu bağlamda bir sınır koymaktadır. Diğer bir ifadeyle sisteme girme ve çıkma kriterinin uygulanmasında ya da partileri parti sisteminin bir elemanı olarak sayma noktasında çeşitli barajlar uygulanmaktadır. Powell ve Tucker (2013, s.127) için bu baraj %2’dir. Bir nceki seçimde bu barajın altında kalan parti sonrasında stndeysel sistemde yeni olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde bir parti ilk seçimde bu barajın stndeysel ve sonraki seçimde bu barajın altındaysa sistemden çıkmış olarak kabul edilmektedir. Kim vd. (2022) %2 altında oy alan partileri ve çeşitli veri setlerinde “diğer” kategorisinde yer alan partileri de A tipi olarak değerlendirmektedir. Chiaramonte ve Emanuele (2017) burada barajı %1 olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla %1 altında kalan partiler sistem dışı olarak kabul edilmekte ve farklı bir kategoride değerlendirilmeye alınmaktadır.⁶⁸ Mainwaring vd., (2017) ise bu hesaplamalarda baraj kullanmamaktadır. Birch’e göre (2003, s.123) sürekli partiler ile yenilenme arasındaki farklı belirleyen temel kriter örgütsel süreklilik (institutional continuity) olmaktadır. Lago ve Torcal (2020) partilerin sistem içi veya dışı olduğunu belirlemek için uygun (viable) partileri belirlemektedir. Buna göre parlamentoda en az bir sandalye sahibi olan partiler uygun partiler iken, hiç sandalyesi olmayan partiler uygun olmayan partiler olarak değerlendirilmektedir. Partilerin içsel veya dışsal oynaklık içerisinde değerlendirilmesine ilişkin farklı uygunluk (viability) kriterleri belirlemektedir. Buna göre partilerden biri t zamanda seçimde uygunken t+1 zamanındaki seçimde uygun olsa da olmasa da bu oynaklık içsel oynaklık olarak değerlendirilmektedir. Ancak eğer bir parti t zamandaki seçimde uygun değil veya yarışmamış ise sonraki seçimde uygun olsa da olmasa da dışsal oynaklık içerisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ilk seçimlerdeki durumu partilerin içsel veya dışsal oynaklık içerisinde değerlendirilmesi için önemlidir.

Bu çalışmada %1 barajı dikkate alınarak bunun altında oy oranına sahip partiler, parti sisteminin bir elamanı olarak değerlendirilmemektedir. Böylece parti enflasyonuna değil sistemin temel aktrlerindeki oynaklığa odaklanmak mümkün olacaktır. %1 altına düşen veya üstüne çıkan partiler parti sisteminden çıkmış veya yeni girmiş olarak değerlendirilmektedir. %1 altında oy alan partiler seçim ittifakı yapmış ve bu ittifak %1’i

⁶⁸ Chiaramonte ve Emanuele %1 altında oy alan partileri oynaklık hesaplamasında ayrı bir kategoride “diğer oynaklık” adı altında değerlendirmektedir. Ayrıca bağımsızlar da bu kategoride değerlendirilmektedir. Tüm bunların ardından toplam oynaklığı ölçmek için şu formül kullanılmaktadır; toplam oynaklık = değişime dayalı oynaklık + yenilenmeye dayalı oynaklık + %1 altında kalan partilerin oynaklığı (2017, s.378).

aşmış ise ittifak içerisinde bir önceki seçimde %1 altında kalan partiler sisteme ilk defa giriyor gibi kabul edilerek sistem dışı hesaplanmıştır.

Bu noktada partilerin birleşmesi, ayrılması, kapanması veya seçim ittifakları gibi çeşitli durumlarda izlenecek yola ilişkin tartışmalar bulunmaktadır. Seçimsel oynaklık hesaplamalarında en önemli sorunlardan biri partilerin birleşme (merger), ayrılma (split) ve isim değişikliği gibi durumlarda nasıl hesaba katılacağıdır (Hellman, 2014, s.60). Bu çalışmada seçimsel oynaklık sistem içi ve sistem dışı partiler üzerinden hesaplandığı için sistem dışı partiler başka bir ifadeyle yeni partilerin hangi partiler olduğu meselesi ayrı bir önem kazanmaktadır. Yeni partilerin ortaya çıkışı parti sisteminin değişimi, istikrarı ya da kurumsallaşması için önemli belirleyicilerden biri olmuştur (Hug, 2001; Tavits, 2006; Emanuele ve Chiaramonte, 2019). Bu yüzden parti sisteminin kurumsallaşmasını ifade etmek için yeni partilerin tanımlanması gerekmektedir. Nitekim siyasal partiler literatürü partileri “yeni” olarak tanımlama noktasında çeşitlilikler göstermektedir. Partilerin ayrılması, birleşmesi, kapanması, isim değiştirmesi veya temsilcileri noktasında tartışmalar partilerin yeniliğinin değerlendirilmesinde aşılması gereken engeller olarak görülmektedir. Tüm bu başlıklarda tartışmalar sürmekte ve araştırmalarda yeni parti tanımı bu yüzden farklılık göstermektedir.

Bu çalışmada yeni partiler parti markası olarak sistemdeki partilerden açıkça farklılaşmış yeni partileri kapsamaktadır. Bir partiden veya sıfırdan örgütlenerek kurulan partiler yeni bir parti markası oluşturdukları için yeni parti olarak değerlendirilmekte ve bunların ortaya çıkardığı oynaklık türü sistem dışında değerlendirilmektedir. Partilerin ayrılması durumunda kamuoyunda yarattıkları imaj önemli bir yenilik göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu partiler sisteme girdikleri anda kamuoyu tarafından dikkatleri üzerine çekmekte ve parti sisteminin dinamiklerini değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Böylece yeni partiler sıfırdan başlayarak örgütlenen partiler ve ayrılma yoluyla yeni bir parti markası yaratarak (sadece isim değişikliği değil) sisteme giren partilerdir. Diğer bir ifadeyle mevcut bir partiden ayrılanlar farklı bir örgüt çatısı altında yeniden kurumlaşıyorsa ve yeni bir parti markası yaratıyorsa bu partiler yeni olarak kabul edilmektedir.

Parti markası yaratılmasında bu yeni kurum herhangi bir sebeple kapanmış bir partinin örgütsel ya da program olarak devamı olmamalıdır. Durum sadece bir isim değişikliğinden kaynaklanmamalıdır. Eğer öyleyse sadece isim değişikliği olarak kabul

edilmektedir. Nitekim isimlerini değiştiren partiler birçok yazar tarafından da (Birch, 2003, Mainwaring vd., 2017, Mainwaring ve Zoco, 2007, Lago ve Torcal 2020) rgtsel olarak değişikliğe gitmediyse birbirinin devamı olarak düşünülmektedir. Bu kapsamda kapanan partiler ve ardından mirasçıları kurulan partiler sistemde devamlı yani eski partiler olarak kabul edilmektedir. Böylece zellikle Türkiye gibi ülkelerde asker, anayasa mahkemesi gibi kurumlarca kapatılan ve ardından farklı bir amblem ve isim ile (aslında eskisine çok yakın) yeniden örgütlenen partiler yeni parti olarak kabul edilmemektedir (rn: Refah, Fazilet, Saadet). Ya da aynı gelenek içerisinde olup zaman içerisinde birleşen partiler ister isim değişikliğine gitsin ister gitmesin yeni parti olarak kabul edilmemektedir (rn: Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), CHP ve Milliyetçi alışma Partisi (MP), MHP).

Ayrıca partiler seçim ittifakı ya da tek bir parti çatısı altında seçime girmek de dahil olmak üzere çeşitli şekillerde birleştiğinde bunların meydana getirdiği oynaklık sistem içinde değerlendirilmektedir ve eski aktörler olarak ele alınmaktadır. Seçim ittifakları sistem içinde değerlendirilirken eğer %1 ve altında oy alan partiler bulunuyorsa ve ittifak %1'i aşmışsa %1 altındaki partiler sistem dışı olarak ele alındığını ifade etmiştik. Seçim ittifakları dağıldıktan sonra ise ittifak aktörlerinin t+1 zamandaki oy oranları toplanarak t zamandaki ittifaka göre oranlanmaktadır. Böylece ortaya çıkan oynaklık sistem içine kaydolunmaktadır.

Tüm bunların ardından ayrıca %1 oy oranı altında kalan partilerin meydana getirdiği oynaklığın da önemsiz olmadığı dşnlmekte ve %1 ve altında oy alan partilerin oynaklık hesaplaması ayrı bir kategoride yapılmaktadır. Çünkü zbudun'a göre (1981, s.235) küçük partilerin oy oranlarının artması ya da parçalanmanın artışı kurumsallaşma açısından negatif bir anlam ifade etmektedir. Her ne kadar zbudun burada %1 altındaki partileri spesifik olarak belirtmese de bu önermeden hareketle %1 altında oy oranına sahip partilerin fazlalığının da kurumsallaşmanın düşük olduğu yerlerde olabileceği varsayımı makul görülmektedir.

Her iki seçimde de %1 ve altında kalanların oy oranlarındaki değişim %1 ve altındaki oynaklık başlığına girilirken seçimlere ilk defa katılan veya t zamandaki seçimlerde olup da t+1 zamandaki seçimlerde olmayan %1 altındaki partiler de %1 ve altındaki oynaklık başlığında değerlendirilmiştir. Ancak bu oynaklık türünün, parti sisteminin oynaklığı

içerisinde değil de parti sisteminin elemanı olmayan aktörlerin oynaklığını işaret ettiği unutulmamalıdır.

Parti sistemi kurumsallaşmasının üç düzlemdeki analizinde seçimsel oynaklık hesaplamalarının doğrudan parlamentolara da uygulandığı görülmektedir. Bu çalışma da kurumsallaşmanın parlamento düzlemini ölçmek için seçimsel oynaklığın ikili ayrımını aynı şekilde kullanmaktadır. Bu noktada çeşitli ölçümler ve opsiyonlar da bulunmaktadır. Örneğin Bernhard ve Karakoç (2011) kurumsallaşma ölçümünde parlamentodaki sandalye sayısına göre oynaklığı parlamentodaki toplam oynaklık, parlamentodan çıkan partilerin oynaklığı ve iktidardaki partilerin oynaklığı olmak üzere üç oynaklık göstergesi üzerinden analiz etmektedir. Ancak uygulamadaki kolaylık ve devamlılık açısından bu çalışma seçimsel oynaklık hesaplamasında kullanılan ayrımı parlamento düzlemine de uyarlamaktadır ve yine sistem içi ve sistem dışı oynaklık hesaplaması yapılmaktadır. Buradaki temel kriter sandalye sayısı olduğundan en az bir sandalyeye dahi sahip olan partiler değerlendirmeye alınmaktadır. Parlamento'daki her partinin sandalye sayısı toplam sandalye sayısına oranlanarak yüzdelik dilimlere çevrilmektedir. Ardından seçimsel oynaklıkta olduğu gibi yine aynı şekilde bir seçimden diğerine parlamentoda sandalye sahibi olan partiler arasındaki oynaklık hesaplanmaktadır. Parlamenteoya ilk defa giren veya parlamentodan çıkan partiler sistem dışı oynaklık altında değerlendirilirken birbirini takip eden seçimlerde parlamentoda yer alan partiler arasındaki sandalye değişimi sistem içi oynaklık altında değerlendirilmektedir.

Son olarak bağımsız adaylar konusundaysa Birch (2003, s.185) bağımsız adayları analiz dışında bırakıp oranları kalan oylar üzerinden hesaplamaktadır. Bu çalışmadaysa bağımsızlar Mainwaring vd. (2017), Mainwaring ve Zoco (2007), Lago ve Torcal (2020) gibi bir grup olarak ele alınmış ve değişimler izlenmiştir. Çünkü bağımsız adaylar da parti sisteminin kurumsallığının önemli göstergelerinden biri olmaktadır. Kurumsallaşma düzeyi düşük ülkelerde sistemin, partilerin taleplerinin taşınabilmesine imkân sağlamayan düşük bir kapasiteye sahip olduğu görülmekte ve parti sistemi kurumsal/örgütsel taleplere cevap verememektedir. Bu durum doğal olarak partilerin kurumsal yapısını sarsmakta ve parti sistemlerinin kurumsallaşma düzeyine etki etmektedir (Özbudun, 1981, s.236).

2.2.5.2. Hükümet Açıklığını Hesaplamak

Parti sisteminin kurumsallaşmasını hükümet düzleminde ele alan çalışmalar da aslında bir oynaklık hesaplaması yapmaktadır. Siyasal partilerin hükümet içerisinde elde ettiği bakanlara⁶⁹ bakılarak daha sonraki ve önceki hükümetler boyunca yaşanan değişim merkeze alınmaktadır. Bu değişim hesaplanırken yine Pedersen'in yöntemine başvurulmaktadır. Dolayısıyla hükümet düzeyinde ele alınan kurumsallaşmanın da bir çeşit oynaklık hesaplaması olduğunu söylemek mümkündür.

Parti sisteminin kurumsallaşması hükümet bağlamında ele alan çalışmaların odak noktası iktidar olmaktadır. Çünkü parti sisteminin merkezinde iktidarı elde etmek olduğu ve bu alanda gerçekleştirilen rekabetin ve bunun oluşturduğu örüntünün parti sisteminin kurumsallığını açıkladığı düşünülmektedir. Genellikle İrlandalı siyaset bilimci Peter Mair, onun öğrencisi Fernando Casal Bértoa ve Macar siyaset bilimci Zsolt Enyedi gibi isimlerin ön plana çıktığı ve literatürü taşıdığı hükümet düzeyinde kurumsallaşma literatürü parti sistemlerinin kapalılığı (closure) ve açıklığı (openness) gibi kavramlar etrafında tartışılmaktadır. Bu bakış açısıyla Casal Bértoa ve Enyedi'ye göre (2016, s.266) kavram, seçmen davranışlarını veya siyasetçileri merkeze alan literatürün aksine özellikle iktidar olma potansiyeli taşıyan partilerin tercihlerine odaklanmakta ve bu tercihlerin seçmenleri ve siyasetçileri nasıl etkilediğini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla partilerin hükümetteki eylemlerini inceleme sahası olarak değerlendirmenin merkezine alır. Partilerin birçok yerde birbiriyle etkileşime girmesine rağmen hükümet düzleminde ele alınması onlara göre iki sebeple önemlidir. İlki partilerin temel amacı iktidarı elde etmektir. İkincisiyse hükümete katılma ya da katılmama tercihlerinde partiler daha özerk davranırlar ve bu anlarda partilerin varoluş amaçlarına ihanet etme ihtimalleri daha muhtemeldir.

Kapalı parti sistemleri, hükümet değişiminin tam bir değişim içinde ya da neredeyse hiç olmadığı, hükümet alternatiflerinin belirli olduğu ve yeni partilerin sisteme girmesinin neredeyse imkânsız olduğu sistemleri ifade etmektedir. Bu sistemlerde öngörülebilirlik yüksektir. ABD, İngiltere gibi ülkeler buna örnektir. Açık parti sistemleri ise aksine öngörülemez sistemlerdir. Hükümet alternatifleri belli değildir ve sürekli değişmektedir.

⁶⁹ Bu sistemde bakanlıkların değil bakanların değişimi merkeze alınmaktadır. Çünkü aynı bakanın altında birden çok bakanlık olabilmektedir (Casal Bértoa ve Mair, 2010; 2012).

Yeni kurulmuş partilerin iktidara ulaşması kolaydır (Mair, 1997, s.211; 2002, s.99). Hükümet düzeyinde partiler arası istikrarlı ilişkilerin kurulması parti sisteminin kapanması kavramının merkezindedir. Kapalı parti sistemlerinde partiler birbiriyle uyumlu, birbirine sadık ve iktidar mevcut partilerin küçük gruplarıyla sınırlıdır (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016, s.265). Dolayısıyla hükümet değişimi ve partilerin bu bağlamda kurduğu ilişkiler kısa ve orta vadede öngörülebilirdir ve sistemde istikrar hakimdir. Bu bağlamıyla da kapalı parti sistemleri kurumsallaşmış parti sistemleridir. Parti sisteminin kapanması kavramı siyasi partilerin hükümet düzeyinde girdiği etkileşim biçimine bakarak parti sistemindeki ilişkilerin öngörülebilirliğini, yani sonraki hükümetin hangi parti (ler) olacağını, ele alır. Kapanma yaklaşımı ittifak örüntüsünü, partiler arasındaki bağlılık düzeyini ve onların istikrarını dikkate almaktadır (Casal Bértoa ve Enyedi, 2020, s.12). Kapalı parti sistemlerinde seçmenler, siyasetçiler veya diğer aktörler mevcut partilere veya ittifaklara meydan okumanın maliyetinin yüksek olduğunu bildikleri için onlarla karşı karşıya gelmek istemezler ve davranışlarını ona göre şekillendirirler. Bu sebeple kapalı parti sistemleri “güçlü kurumlar” olarak değerlendirilirler. Bu güçlü kurumlar içerisinde sosyal değişimlerin karşılık bulması yavaş yavaş olmaktadır. Aksi takdirde sosyal değişimler dışardan ifade edilir (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016, s.266). Hükümet düzleminde temel aktörlerin veya ittifaklarının istikrarlı, bilinir ve öngörülebilir olduğu parti sistemleri kurumsallaşmış iken bunların olmadığı sistemler açık yani kurumsallaşmamış veya kurumsallaşma düzeyi düşük parti sistemleri olarak değerlendirilmektedir.

Göstergeler	Kapalı	Açık
Hükümet Değişimi	Tam Değişim veya Değişim Yok	Kısmi
Hükümet Formülasyonu	Aynı Partiler	Yenilikçi
Hükümete Ulaşım	Kapalı	Açık

Tablo 5: Parti Sisteminin Kurumsallaşması (Kapalılık-Açıklık)

Kaynak: Mair (1997, s.212)

Mair (1997, s.207-210; 2002, s.94-98) parti sistemlerini hükümet düzleminde üç gösterge⁷⁰ etrafında tartışmaktadır. İlk olarak hükümetteki değişim (alternation in government) gelmektedir. Hükümetteki partiler ya tam (wholesale) ya kısmi (partial) olarak değişmektedir ya da hiç (non) değişmeden aynı şekilde devam etmektedir. Tam değişim hükümetteki partilerin tamamen muhalefet partilerinden biriyle değişimini ifade eder. Burada iktidar tamamen değişmiştir. İngiltere ve hatta klasik iki partili sistemler bu değişim türünün en açık örnekleri arasındadır. Kısmi değişim örneği yeni hükümet kuran partinin bir önceki hükümetten en az bir partiyi içinde barındırmasıdır. Almanya’da CDU-CSU ve SPD arasında değişen hükümetlerde FDP’nin yer alması kısmi değişimin en açık örneklerinden biridir. Bazı durumlarda da değişim uzun bir süre gerçekleşmemektedir. Aynı partiler uzun süre boyunca hükümeti şekillendirmektedir. Bu durum da değişimin hiç olmadığı hükümetler olarak kabul edilmektedir. Nitekim 1959’dan bu yana İsviçre aynı dört parti etrafında kurulan koalisyon hükümetleri ya da hâkim partili yönetimler buraya uymaktadır. İkinci gösterge hükümet formülasyonudur (government formulae). Parti sisteminin kurumsallığı sadece hükümetteki değişime değil aynı zamanda kurulan hükümetin aynı partiler etrafında mı (familiarity) yoksa yeni partilerle mi (innovation) kurulduğuna da bakmaktadır. İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde hükümetler hep aynı parti etrafında dönmekte olduğundan bilinirlik hakimdir. Sistemin öngörülebilirliği yüksektir. Son göstergeyse hükümete ulaşım (access to government). Burada sisteme giren partilerin hükümete ulaşma noktasındaki rollerine bakmaktadır. Hükümetler sınırlı bir grup etrafında ya da daha geniş bir parti grubuna açık şekilde kurulabilir. Eğer dışardan yeni aktörlere kapalı ise sistem kapalılığa işaret etmektedir.

Belirtilen üç göstergeye ilişkin ölçüm yöntemleri de yine bu yazarlarca geliştirilmiştir. Hükümetteki değişim Pedersen’in seçimsel oynaklık indeksini merkeze alan hükümet değişim indeksini (index of government alternation, IGA) kullanarak hesaplanmaktadır. Hükümet formülasyonu veya hükümet alternatiflerinin bilinirliği için yenilikçi değişim

⁷⁰ Mair 2007 yılında dördüncü bir bağlam olarak değişim sıklığını da bunlar arasına eklemiştir (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016). Değişim frekansı hükümette yer alan partilerin ne sıklıkta değiştiğine odaklanmaktadır. Kurumsallaşmış parti sistemlerinde bu değişim sıklığı azdır ve aynı zamanda yavaş ve düzenli bir şekilde gerçekleşir. Her iki seçim arasında değişiklik gözlemlenmez, değişim belli bir seçim dönemi sonrasında gerçekleşir. Değişim sıklığı parti sistemlerinin açıklığını göstermektedir (Casal Bértoa ve Mair, 2010) Ancak Casal Bértoa daha sonraki çalışmalarında bu değişkenin parti sisteminin istikrarından ziyade kabine istikrarını merkeze aldığından kullanmamış ve diğer üç değişkeni kapalılık kavramının ölçüm merkezine yerleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016).

indeksi (index of innovative alternation, IIA) kullanılmaktadır. Hükümete ulaşmayı ölçmek için ise açıklık indeksi (index of openness, IO) kullanılmaktadır (Casal Bértoa ve Mair, 2010, 2012; Casal Bértoa ve Enyedi, 2016; 2021). Ancak Mair'in bu kavramlara ilişkin ilk ölçümlerinde Casal Bértoa'ya göre (2015, s.120) iki temel problem bulunmaktadır. Buna göre ilk olarak ölçümler üç göstergeyi yakalayamıyordu ve örneğin IGA ölçümü hükümette hiç değişim olmaması halini ıskaladığı için ölçümlerde doğru sonuçları engellemekteydi. İkinci olaraksa ölçümleri tek bir indeks haline getirmek zordu. Buna ek olarak Mair kavramı dikotomik olarak ele almaktaydı ki bu da ayrı bir sorundu. Casal Bértoa ve Enyedi (2016, 2021) ise kavramı sürekli hale getirerek kendi ölçüm yöntemlerini sunmaktadır. Buna göre ölçüm her üç boyutta da şöyle yapılmaktadır:

Göstergeler	Hesaplama*
Hükümet Oynaklığı	Eğer; - oynaklık %50'den yukarıdaysa=Oynaklık skoru - oynaklık %50'den aşağıdaysa=100 - Oynaklık skoru
Hükümette Yenilik	Eğer; - hükümet eskisi ile aynıysa=100 - hükümet tamamen yeni hükümetle değiştiyse=0 - bir kısmı eski hükümet ile aynıysa=aynıların oranlarının toplamı - eskiden hükümette olan bir parti tek başına hükümet kuruyorsa=100-eski koalisyon üyeleri
Hükümet Ulaşma	Eski hükümetlerde yer alan partilerin bakanlık oranı

Tablo 6: Parti Sisteminin Kurumsallaşmasının Hükümet Boyutunda Ölçümü

Kaynak: Casal Bértoa ve Enyedi (2016, s.271). *Tüm hesaplamalarda demokratik hayata geçişte kurulan ilk hükümet kurucu hükümet (founding government) olarak ele alınmakta ve sayım ondan sonra başlamaktadır. Ayrıca eğer ülkede aynı yılda birden fazla hükümet kurulduysa o yıldaki skorların ortalaması alınmaktadır.

Hükümetteki değişim ya da oynaklık birbirini takip eden iki hükümette partilerin sahip olduğu bakanların oranları arasındaki değişimi ifade etmektedir. Aynı Pedersen oynaklık hesaplaması gibi yapılan bu hesaplamada oynaklık 0-200 arası bir değer alacağından en nihayetinde ikiye bölünerek 0-100 arası bir değer alması sağlanmaktadır. Kapalı parti sistemlerinde hükümet değişimi ya tam değişimle ya da hiç değişimin olmaması diğer bir ifadeyle aynı partinin devam etmesiyle gerçekleşir. İki durum da istikrar göstergesidir. Değişim skoru 0 ya da 100'dür. Ancak zaman zaman küçük partilerin de hükümete girdiği ya da değişen hükümetlerin bir parçası olduğu görülmektedir. Bu durum istikrarlılığı çok

fazla etkilemese de sayısal gösterimini iyi ayarlamak gerekmektedir. Örneğin hükümetin %85 değiştiği bir yerde bu durum tam değişime yakındır. İndekste bu durum 85 rakamı girilerek gösterilir. Bu durum istikrarın yüksek olduğunu gösterir çünkü tam değişime yakındır ve tam değişim kapalı parti sistemlerinde görülür. Ancak hükümet değişiminin %10 olduğu bir yerde aslında istikrar daha fazladır buradaki rakam 10 girilirse yanıltıcı bir sonuç elde edilir. Ve bu yüzden indekse 90 olarak girilmelidir. Dolayısıyla aslında tüm rakamlar 50 ile 100 arası bir değer almaktadır. Açıklık 50'ye yakınlık ile hesaplanmaktadır ve kısmi değişim rakamı 50 olarak kabul edilmektedir. En nihayetinde diğer iki değişkenle dengelemek için ortaya çıkan skordan 50 çıkarılıp iki ile çarpılmaktadır⁷¹ (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016; 2021).

Hükümet alternatiflerinin bilinirliği ya da yenilik için hesaplanan yenilikçi değişim indeksi ise hükümetteki partilerin bilinirliğini ölçmektedir. Değişim indeksinin aksine bu indeks tüm inceleme dönemini dikkate almaktadır. Örneğin inceleme 1990-2000 arası dönem ise bu dönemde kurulan tüm hükümetleri dikkate almaktadır. Ve karşılaştırma yaparken en çok ortak parti olan hükümetleri dikkate almaktadır. Eski hükümetler ile yeni hükümetler arasındaki karşılaştırmada bu indeks hesaplanırken, incelenen tüm dönem dikkate alındığından bilinirlik de daha fazla çakışan partinin olduğu kompozisyonu dikkate almaktadır. Örneğin Komünist, Sosyalist ve Yeşillerin olduğu bir kabine Komünist, Sosyalist ve Liberallerin olduğu kabine yerine Komünist, Sosyalist, Yeşiller ve Popülistlerin olduğu bir kabine ile karşılaştırılır ve bilinirlik daha çok partinin çakıştığı örnekler üzerinden hesaplanır. Eğer aynı sayıda örtüşen birden fazla hükümet varsa da en yakın dönemde kurulan hükümet dikkate alınır (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016; 2021).

Bilinirlik ya da yenilikçi değişim indeksinde temel olarak üç muhtemel durum bulunmaktadır. İlk olarak t zamandaki hükümet t+1 zamandaki hükümet ile aynıdır. Bu durumda skor 100'dür (familiar). İkinci olarak hükümetler tamamen farklıdır. Bu durumda skor 0'dır (innovative). Üçüncü olaraksa yeni partiler t+1 zamandaki hükümete ya dahil olmuş ya da çıkmıştır. Kısmi değişim söz konusudur. Burada bilinirlik puanı hesaplanmakta ve incelenen hükümette bilinir olan partilerin sandalye oranları toplanmakta ve indeks 0-100 arası değerler almaktadır. Örneğin A, B ve C partilerin

⁷¹ Hükümetteki değişimin mevcut aktörler veya tamamen yeni aktörlerle olduğu durumlarda değişim 100 değerini almaktadır. Bu iki değer de istikrar olarak görüldüğü için parti sisteminin kurumsallaşmasında yanlış bir sonuç çıkarılmasına sebep olabilmektedir. Ancak zaten bu durumu Casal Bértoa ve Mair (2016) kabul etmektedir. Ancak buna rağmen bilinirlik ve ulaşma ölçütlerine 0 girildiği için toplam skordan düşüğü ifade edilmektedir.

olduğu hükümette bir önceki veya sonraki hükümet A, B, C ve D partilerinden oluşuyorsa elde edilen bakanlık oranlarına göre “bilinirlik=A+B+C” partisi şeklindedir. Koalisyon örneklerinde örneğin bir parti başka bir dönemde farklı partiler ile koalisyondaysa bu durum farklı ele alınmakta ve bilinirlik 0 olarak hesaplanmaktadır. Eğer koalisyondaki parti daha sonra tek başına iktidar olmuşsa burada diğer partilerin bakanlık oranları 100’den çıkarılır. Yani A partisi %90 ve B partisi %10 bakanlığa sahipse, ardından A partisi tek başına iktidar olmuşsa bilinirlik yüksektir. Skor ise 90’dır (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016; 2021).

Hükümete ulaşmayı ölçen açıklık indeksiye daha önce hükümette yer almayan partilerin bakanlık oranlarını dikkate almaktadır. Eğer yeni bir parti iktidara geldiyse bu skor 0 olmaktadır. Eğer partilerden biri eskiden hükümette bulunmuşsa elde ettiği bakanlık oranları doğrudan veri setine girilmektedir (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016; 2021).

Tüm bu göstergeler ve onların ölçümü; temel olarak bakanların yüzdesel değişimine odaklanmakta, sürekli, hiç değişim olmama hallerini kurumsallaşma göstergesi olarak ele almakta, yenilik indeksini hesaplarken özel hesaplama teknikleri uygulamakta ve son olarak da hükümete ulaşmayı hesaplamaktadır (Casal Bértoa ve Enyedi, 2016, s.270). Üç göstergeye ilişkin ölçümler de bu çalışmanın da kavramı ele alış biçimine daha uygun olarak süreklilik içermektedir. Böylece istikrar merkezli kurumsallaşma tanımını yakalamak için bu ölçüm yöntemleri benimsenmektedir.

Bu kısımda cevaplanması gereken son soru ise hükümetin ne zaman ve nasıl değiştiğidir. Müller ve Strom (2000, s.12) hükümetteki değişimi üç kriteri merkeze alarak açıklamaktadır. Buna göre kabinedeki partilerin ağırlığında meydana gelecek bir değişim, kabinenin liderinin yani başbakanın değişimi ve seçimler bu anlamda kabinedeki değişimi tanımlamanın üç aracıdır. Her üç durumdan birinde meydana gelen değişim “gerçek değişim” olarak kabul edilmektedir. Siaroff’a göreyse (2019, s.103) hükümet değişimi şu şartlardan herhangi biri olursa gerçekleşmektedir:

- 1- Kabine kompozisyonunun değişimi, başka ifadeyle kabineye bir partinin girmesi veya çıkması,
- 2- Hükümetin çoğunluk statüsünü kaybetmesi
- 3- Başbakanın değişmesi
- 4- Seçimler (seçimler arasında aynı hükümetin istifa edip tekrar kurulması yeni bir hükümet olarak ele alınmamaktadır.)

Casal Bértoa ve Enyedi (2016, s. 268) sadece seçimler ve parti kompozisyonundaki değişimi hükümet değişimi olarak ele almakta ve başbakanın değişmesinin ağırlığına baktığında bunu seçimler veya koalisyonun dağılması kadar önemli görmemekte, dolayısıyla da bir değişim kriteri olarak ele almamaktadır. Başbakanın değişiminin seçimler veya koalisyonların dağılması neticesinde olmayan ülkeler genellikle başbakanın pozisyonunun daha değersiz olduğu ülkelerdir. Başbakanın istifası veya farklı bir sebeple değişimi parti içi bir mesele olarak görülmektedir. Lijphart (2016, s.159-160) seçimler, başbakan değişimi ve hükümetteki parti bileşiminin değişimini hükümet değişiminde kullanılan yöntemler olarak görmekte ancak burada sadece hükümetteki parti bileşimi değişiyorsa hükümet değişimi olarak değerlendirmektedir. Eğer değişmiyorsa onu tek bir hükümet olarak görmektedir. Böylece seçimler sonucunda kurulan hükümetler aynı parti ise hükümet değişmemiş olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada hükümet değişimi “iktidar kompozisyonunda değişim”, “seçimler sonucunda kurulan yeni hükümet” ve “başbakanın değişmesi sonucu kurulan yeni hükümet” olarak ele alınmaktadır. Eğer iki hükümet arasında iktidar kompozisyonu değişmişse, diğer ifadeyle farklı partiler hükümete girmiş, eski partiler hükümetten çıkmış veya mevcut partilerin hükümet içerisindeki bakanlık oranları değişmişse hükümet değişmiş olarak düşünülmektedir. Nitekim bu hükümet değişiminin en açık göstergelerinden biridir. Partilerin sahip oldukları bakanlıkların değişimi iktidar ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bu noktada seçimler de en az tartışılan konulardan biridir. Her seçim öncesi dönem parti sisteminin en canlı olduğu dönemdir ve seçim sonrası hükümetler istikrar/değişim açısından çok şey ifade etmektedir. En tartışmalı alan ise başbakanın değişimi olarak görülmektedir. Nitekim yukarıda da görüldüğü gibi Casal Bértoa ve Mair ekolü başbakan değişimini parti içi bir değişken olarak ele almakta ve sistemik bir nitelik olarak değerlendirmemektedir. Ancak özellikle Türkiye gibi siyasal liderliğin etkili olduğu ülkelerde başbakan partiler arası rekabetin dinamiklerini veya denge durumunu doğrudan değiştirmektedir. Bu noktada başbakanın her değişimi sadece parti içi dengeleri değil (ki bu durumda ortaya çıkan liderlik rekabeti de partiler arası rekabet yapısını belirlemektedir. Koalisyon ihtimalleri, ideolojik ve program değişiklikleri yeni liderler etrafında canlılık kazanmaktadır) partiler arası ilişkileri, rekabeti ve koalisyon yapılarını da doğrudan etkilemektedir. Siyasal liderliğin bu derece güçlü olduğu ülkelerde başbakan değişimi parti içi bir mesele olmaktan öte bir şeye işaret

etmektedir. Bu sebeple başbakan değişimi hükümet değişimi olarak değerlendirilmektedir⁷².

Bunlar dışındaysa Casal Bértoa ve Enyedi (2016) hükümet değişimine ilişkin olarak genellikle teknokratik, vekaleten veya geçici hükümetleri incelemeye dahil etmemektedir. Bu hükümetler kendine özgü şartlarda kurulmakta olduğundan partiler arası rekabetin düzenliliğine ilişkin analizde yeri bulunmamaktadır. Bu çalışmada da benzer şekilde seçim hükümetleri veya güvenoyu alamayan hükümetler hesaplamalarda dikkate alınmamaktadır.

⁷² Ancak açıkçası bu durum Türk parti sisteminin hükümet boyutuna ilişkin değerlendirmemizde çok ciddi bir değişikliğe sebebiyet vermemiştir.

3. BÖLÜM: TÜRK PARTİ SİSTEMİNİN ANALİTİK ÇERÇEVESİ (1983-2017)

Bu bölüm kavramsal ve kuramsal çerçevenin Türk parti sistemi örnek olayı bağlamında nasıl tartışıldığını göstermektedir. Temel olarak Türk parti sisteminin nasıl dönemlendirilmesi gerektiğine ve Türk siyasal hayatında görülen parti sistemi tiplerine ilişkin ilk bölümde ortaya koyduğu perspektifi uygulamaktadır. Ardından formel ve elit merkezli yaklaşımlar çerçevesinde Türk parti sistemini ortaya çıkaran dinamiklere değinilerek özellikle 1983 sonrası siyasette bu dinamiklerin etkisini tartışmaktadır.

3.1. Türk Parti Sistemini Dönemlendirmek

Bir inceleme sahası olarak Türk parti sistemini dönemlendirmek hangi dönemler üzerine neyi referans alarak konuşulacağını göstermek açısından önemlidir. Bu kapsamda tarihsel olarak benzerlikler, süreklilikler, kırılmalar ve farklılıklar merkeze alınarak Türk parti sisteminin 1950-2017 arası yıllarının dört farklı dönem (bkz: Tablo 7) içerisinde incelenmesi mümkündür. Bu dönemlendirmelerin ayırt ediciliği mevcut siyasal partilerin eski dönemlerden büyük oranda farklılaşmasından ve bu yolla parti sisteminin dinamiklerinin değişerek yeni parti sistemi tiplerinin belirmesinden kaynaklanmaktadır⁷³. Gerek suni yollarla (darbeler, partilerin kapatılması) gerekse doğal yollarla (seçimler, sistem değişikliği, partilerin kendiliğinden ortadan kalkması) bu farklılaşmayı gözlemlemek mümkündür. Nitekim Türkiye örneğinde tarihsel olarak askeri darbelerin veya müdahalelerin, parti kapatmaların ve siyasal elitlerin ilişkilerinin parti sistemini şekillendirmede oynadığı rol daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, Türk parti sistemine ilişkin çalışmalar 1923-1950 arası dönemi de parti sistemi çatısı altında değerlendirmekte⁷⁴ ve bu dönemi tek parti sistemi olarak adlandırmaktadır. Ancak birinci bölümde görüleceği üzere parti sistemleri çoğulcu ve rekabetçi siyasal sistemlerin bir fonksiyonudur. Bunun sağlanmadığı siyasal sistemlerde rekabet veya iş birliği temelinde partiler arası ilişkilerden bahsedilemeyeceği için bu dönemde parti sistemi aramak doğru olmayacaktır⁷⁵. Bu kapsamda Türkiye’de

⁷³ Siaroff’un (2019) parti sisteminin belirlenmesinde kullandığı yöntem uygulanarak parti sistemi tipleri belirlenmiştir. Bunun için bkz: dipnot 45

⁷⁴ Bkz: Özbudun (2013); Arslantaş ve Arslantaş, (2020)

⁷⁵ Sartoryan anlamda bu tür dönemler yarışmacı olmayan parti sistemleri çatısı altında değerlendirilmekte olduğundan zaten bu şart aranmamaktadır.

parti sistemine ilişkin değerlendirmeleri yapmak için 1946 sonrası döneme odaklanmak gerekmektedir. Ancak 1946 seçimlerinin genel şaibesinden ötürü⁷⁶ Türk parti sisteminin partiler arası ilişkiler bağlamında tarihsel olarak başlangıcı her ne kadar 1946 ile başlasa da seçimsel anlamda 14 Mayıs 1950’de gerçekleştirilen seçimler sonrasına denk gelmektedir.

Türk parti sistemine ilişkin dönemlendirmede⁷⁷ ilk dönem, çok partili hayata geçişin ardından CHP’nin tek parti hakimiyetine son veren Demokrat Parti’nin (DP) seçimleri kazanarak iktidarın demokratik yollarla değiştiği ancak 10 yıl sonra, yani 27 Mayıs askeri müdahalesi ile biten ve DP’nin kapatılması ile sonuçlanan 1950-1960 arası dönemi ifade etmektedir. Bu dönem neredeyse tüm çalışmalarda klasik iki parti sistemine referans vermektedir.

27 Mayıs müdahalesi ardından geçiş süreci bir yıl kadar sürmüş ve 1961 yılında yeni anayasa ve seçimler ile hem Türk siyasi hayatında hem de Türk parti sisteminde yeni bir dönem başlamıştır. Yine bir askeri müdahale ile biten (arada bir askeri müdahale (muhtıra) unutulmamalı) bu dönem 12 Eylül 1980’de sonlanmıştır. 1961-1980 arasını kapsayan ve kendi içinde kısa dönem de olsa farklılaşan bu istikrarsız ve parçalı yıllara genel karakterini veren iki büyük parti ve etrafındaki küçük partilerden oluşan iki buçuk partili koalisyoncu çok parti sistemi olmuştur.

1980 askeri müdahalesiyle beraber geçiş süreci bu sefer daha uzun sürmüş ve üç yılın ardından 1983 yılında yapılan seçimler ile yeni dönem başlamıştır. Önceki dönemin aksine tüm siyasi partiler yasaklanmış ve parti sistemi sil baştan yeni aktörler etrafında kurgulanmıştır. 1983 ile başlayan bu dönemde iki dönem biraz zorlamayla da birlikte Anavatan Partisi (ANAP) hakimiyeti görüldükten sonra ardından tekrar istikrarsız çok partili dönem örneği gösteren yaklaşık 10 yıllık süreç yaşanmıştır. Aslında bu süreç de 1980’lerin ortasından itibaren koalisyoncu karakterini geri kazanmaya başlamıştı ve bu yüzden parti sistemini döneme genel havasını veren koalisyoncu çok parti sistemi şeklinde adlandırmak bu noktada anlamlıdır. 2002 seçimlerinde geçmiş döneme ait tüm

⁷⁶ Bu seçimlerde uygulanan açık oy gizli sayım ilkesi sonucunda iktidar partisi olan CHP’nin seçimleri manipüle ettiği algısı pekişmiş ve çok partili hayatın henüz yasal-kurumsal dayanaklardan yoksun olduğu görülmüştür (Çarkoğlu vd., 2000, s.38).

⁷⁷ Bu noktada farklı yazarların farklı dönemlendirmeleri de mevcuttur. Örneğin Wuthrich (2015) Türk parti sistemini 1950-1965, 1965-1980, 1983-1991, 1995-2007 ve 2011 sonrası şeklinde dönemlendirmektedir. Sartori de (2005, s.247) Türk parti sisteminin 1950-1973 arası dönemini, 1961-65 arası döneme rağmen hâkim parti sistemi örneği olarak ifade etmektedir. Siaroff (2019, s.468) Türk parti sistemini 1950-1957, 1965-1977 ve 1983-2018 arası dönemler olarak ele almaktadır.

partilerin parlamento dışında kalarak silinmesi ile sonlanan bu 1983-2002 arası dönem özellikle ANAP sonrası yıllarda istikrarsız koalisyon hükümetleri ve parçalı parti sistemi ile çok partili sistemlerin denk büyüklükte partilerin yer aldığı koalisyoncu örneklerinden birini oluşturmuştur.

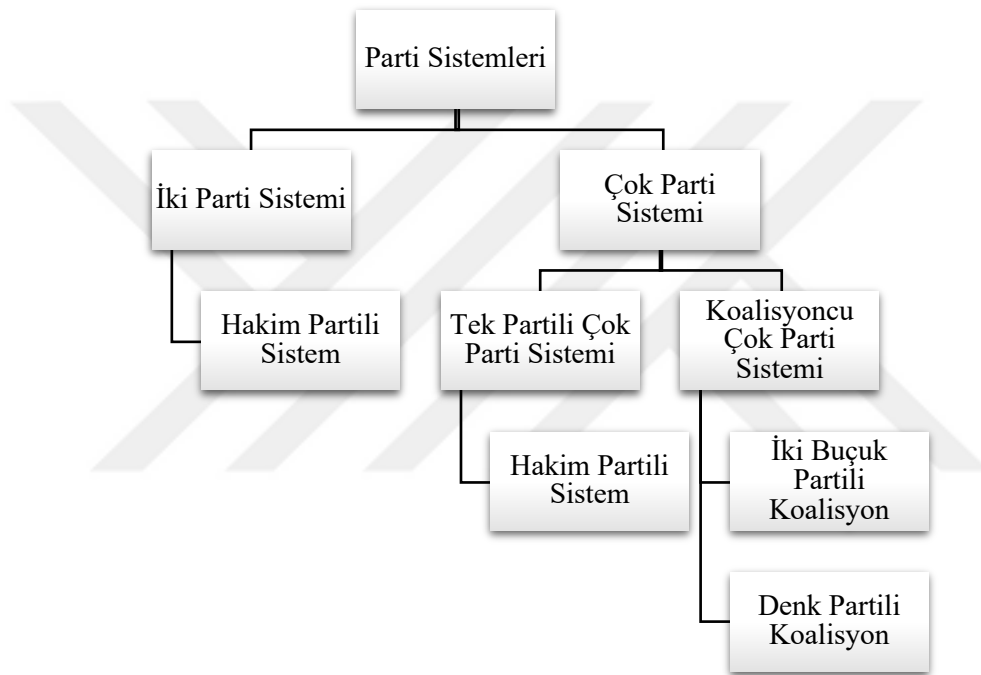
2002 ile başlayan yeni dönemse 2017 yılında parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş sağlayan anayasa değişikliği ve 2018 yılında bu değişiklikler çerçevesinde yapılan seçimlerle sonlanmış olan dönemdir. Bu dördüncü dönem 2001 yılında kurularak parlamento giren AK Parti hakimiyeti altında geçen süreci ifade etmektedir. Her ne kadar bu dönemin ardından AK Parti hakimiyetinin devam ettiğini gözlemlemek ve halen eski aktörlerin devamlılığını izlemek mümkünse de hükümet sistemi değişikliği iktidar ilişkilerini ve partiler arası ilişkileri kökten değiştiren bir yapısal değişiklik olduğundan (Casal Bértoa, 2012; 2015) bundan sonraki dönemin ayrı bir parti sistemi dönemi olarak incelenmesi gerektiği iddia edilmektedir. İktidar ilişkilerinin parlamento dağılımından ziyade doğrudan seçimler etrafında şekillenmesi parti sistemleri tipleri açısından büyük bir değişikliği ifade etmektedir ve kısa vadede olmasa da uzun vadede farklı sonuçlar doğurması muhtemeldir.

3.2. Türk Parti Sisteminde Görülen Parti Sistemi Tipleri

Bu dönemler içerisinde görülen parti sistemini belirlerken daha önce de belirtildiği üzere parlamenter parti sayısı ve hükümet formasyonu üzerinden partilerin göreceli ağırlığı belirleyici kriterler olarak dikkate alınmaktadır. Parti sisteminin farklı dönemlerine bakıldığında her dönem içerisinde eski dönemden partileri görmek mümkündür. Ancak bu durum bir şey değiştirmemektedir çünkü parti sisteminin dinamiği yeni partilerle büyük oranda değişmiş ve bu eski partilerin bazıları kimi zaman ortadan kaybolurken kimi zaman çok küçük oy oranlarına kadar gerilemiştir. Ayrıca bu partiler parti sistemi içerisindeki etkin rolünü kaybetmiş ve yeni aktörlerle arasındaki ilişki değişmiştir. Dolayısıyla bu partilerin ne etkin parti sayısında ciddi bir ağırlığa sahip olduğu ne de hükümet formasyonunda bir rolü olmadığı görülmektedir.

Hem parlamenter parti sayısı hem de partilerin göreceli ağırlığına göre hükümet formasyonu üzerinden yapılan değerlendirmede ilk bölümdeki tipolojilerden de faydalanarak Türk parti sistemine ilişkin 1950 sonrası süreçte iki ana tip ve altı alt tipten oluşan parti sistemi üzerine konuşmak mümkündür. Bu iki ana tip: iki parti sistemi ve çok

parti sistemi olmak üzere ayrılmaktadır. İki parti sistemi içerisinde bir partinin uzun süre (en az 10 yıl) tek başına iktidarı elinde tutması hâkim partili alt tipi doğurmaktadır. Çok parti sistemleri ise tek partili çok parti sistemi ve koalisyoncu çok parti sistemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Tek partili çok parti sistemlerinde de tek başına iktidarı elde eden partinin hâkim parti olma eşiğini aşarak iktidarda olması hâkim parti sistemini doğururken koalisyoncu çok parti sistemininse iki buçuk partili koalisyon ve denk partili koalisyon olmak üzere iki alt tipi bulunmaktadır.

Şekil 3: Türk Parti Sisteminde Görülen Parti Sistemi Tipleri Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu parti sistemi tiplerini birbirinden ayıran noktalara bakıldığında görülecektir ki iki parti sisteminde etkin parlamenter parti sayısı 1 ile 2 arasında olan sistemlerdir. Sistemde bir parti (seçim sisteminden de kaynaklı) genellikle çok daha fazla temsiliyet kazanmış olmakta ve bu yüzden de etkin parti sayısı 1 ile 2 arasında kalmaktadır. Ayrıca bu parti sistemlerinde hükümet kurma iki partiden biri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden iki partili sistemlerde hükümet formasyonu sadece hâkim partiyi belirleme açısından önemli hale gelmektedir. Onun dışında bu tip parti sistemlerinde partilerden biri hükümeti rahatlıkla kurmaktadır.

Seçimler	Etkin Parlamentar Parti Sayısı*	Partilerin Sandalye Oranı**	Hükümetler***	Parti sistemi
I. Dönem				
1950	1,33	%85 (DP)	DP	İki Parti Sistemi
1954	1,15	%93 (DP)	DP	İki Parti Sistemi
1957	1,76	%70 (DP)	DP	İki Parti Sistemi (Hâkim Partili)
II. Dönem				
1961	3,26	%38 (CHP) %35 (AP) %14 (YTP) %12(CKMP)	CHP+AP CHP+YTP+CKMP	Koalisyoncu Çok Parti (iki buçuk partili)
1965	2,62	%53 (AP)	AP	Tek Partili Çok Parti
1969	2,34	%57 (AP)	AP	Tek Partili Çok Parti
1973	3,32	%41 (CHP) %33 (AP) %11 (MSP) %10 (DeP)	CHP+MSP AP+MSP+MHP+CGP	Koalisyoncu Çok Parti (iki buçuk partili)
1977	2,47	%47 (CHP) %42 (AP) %5 (MSP)	AP+MSP+MHP CHP+CGP+DeP AP + (MSP+MHP)	Koalisyoncu Çok Parti (iki buçuk partili)
III. Dönem				
1983	2,52	%53 (ANAP)	ANAP	Tek Partili Çok Parti
1987	2,05	%65 (ANAP)	ANAP	Tek Partili Çok Parti
1991	3,58	%39 (DYP) %25 (ANAP) %19 (SHP) %14 (RP)	DYP+SHP/CHP	Koalisyoncu Çok Parti (Denk partili)
1995	4,40	%29 (RP) %25 (DYP) %24 (ANAP) %14 (DSP)	ANAP+DYP RP+DYP ANAP+DSP+DeTP	Koalisyoncu Çok Parti (Denk partili)
1999	4,87	%25 (DSP) %23 (MHP) %20 (FP) %16 (ANAP) %15 (DYP)	DSP+MHP+ANAP	Koalisyoncu Çok Parti (Denk partili)
IV. Dönem				
2002	1,85	%66 (AK Parti)	AK Parti	İki Parti Sistemi
2007	2,25	%62 (AK Parti)	AK Parti	Tek Partili Çok Parti
2011	2,34	%60 (AK Parti)	AK Parti	Tek Partili Çok Parti
2015(1)	3,13	%47 (AK Parti)	Anayasal	-
2015(2)	2,45	%58 (AK Parti)	AK Parti	Tek Partili Çok Parti (Hâkim Partili)

Tablo 7: Türk Parti Sistemine İlişkin Dönemlendirme ve Parti Sistemi Tipleri

Kaynak: *Etkin Parlamenter Parti Sayısı, Laakso ve Taagepera'nın formülü kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır (formül için ilk bölüme bakabilirsiniz). **Partilerin sandalye oranı verilirken koalisyoncu sistemler dışında sadece birinci partilerin sandalye oranı dikkate alınmıştır. ***Tüm hükümetler yerine genel karakteri yansıtan hükümetler gösterilmiştir.

Çok parti sistemiye kendi içinde tek partili ve koalisyoncu olmak üzere iki alt tipe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan tek partili çok parti sistemleri bir partinin parlamenter çoğunluğu ele geçirdiği ve bu yüzden hükümeti rahatlıkla kurduğu ancak muhalefetin dağınık ve parçalı olduğu parti sistemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek partili çok parti sistemlerinde etkin parti sayısı 2-2.5 arasında/civarında olmaktadır. Bu sistemler teknik olarak çok partili sistemlerdir ve Türk parti sisteminde bu sistem tipi yaygın olarak görülmektedir. Özellikle merkez sağ olarak adlandırılan partiler bu tip çok parti sistemlerinin tek partisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Adalet Partisi (AP), ANAP ve AK Parti gibi partiler bu sistemlerde hükümeti tek başına kurmuş partiler arasında yer almaktadır. Bu sistemlerde parlamentoda çoğunluğu elde eden partinin uzun süreli iktidarı elde tutması ise sistemin hâkim partili bir yapıya evrilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda AK Parti'nin uzun süren parlamento hakimiyeti bu alt tipe örnek teşkil etmektedir.

Çok parti sistemlerinin ikinci alt tipi olan koalisyoncu sistemlerde etkin parti sayısının daha da artarak genellikle 2.5 ve üzeri olduğu sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemlerde parti sayısı arttığı ve hükümeti kurma görevi tek başına bir parti tarafından başılamadığı için koalisyon kurma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden parti sistemi parçalı ve koalisyoncu bir karaktere bürünmektedir. Parti sisteminin dinamikleri bu sistemlerde çok daha farklı işlemektedir. Hükümetlerin dağılması ve yeniden kurulması sıklıkla gözlemlenmektedir. Koalisyoncu parti sistemlerinde parlamentodaki bir milletvekilinin dahi önemli bir fonksiyon üstlenmesi mümkündür. Hükümet kurulumunda bazen çok az milletvekilleri olan partiler dahi rol oynayarak güven oyu için gerekli oyu temin edebilmektedir. Bu sebeple bu sistemlerde küçük partiler etkin bir rol oynamaktadır ve tam da bu yüzden sistem kırılma eğilimindedir. Dolayısıyla da daha sık hükümet değişimleri gözlemlenmektedir.

Koalisyoncu çok parti sistemleri kendi içinde iki buçuk partili ve denk partili olmak üzere iki alt tipe ayrılmaktadır. İki buçuk partili sistemlerde mevcut iki büyük parti arasında sandalye sahipliği oranı birbirine yakındır ve her iki partiden birinin sandalye oranı tek başına hükümet kurmaya yetmemektedir. Bu tip sistemlerde etkin parti sayısı 2.5 ile 3.5 arasında olmaktadır. Bu sistemler her iki partinin de yüksek ve yakın oy oranı nedeniyle

asında iki kutupludur. Dolayısıyla hükümet kurulumu iki partiden birinin bir küçük partiyi veya partileri yanına almasını gerektirdiği için daha az sandalyeye sahip küçük partilerin rolü önemli olmaktadır. İşte bu küçük partilerin koalisyon ortağı olduğu durumlarda parti sistemi de değişmekte ve buçuk partileri içine alan koalisyonlar ortaya çıkmaktadır. Denk partili sistemlerdeyse sistemdeki etkin parti sayısı 3.5 ve üzerine çıkmaktadır. Artık küçük partilerden ziyade denk büyüklükteki sandalyeye sahip partiler arasında ittifak örüntüleri görülmektedir. Bu sistemlerde partilerin sandalye oranları birbirine yakın dağılmaktadır. Bu sebeple hükümet kurmak için iki denk büyüklükteki partinin sandalye dağılımı yetmiyorsa yanına bir küçük veya başka bir denk büyüklükteki partinin daha gelmesi gerekebilmektedir. Nitekim bu tip de 1990'lı yıllarda sıklıkla görülen parti sistemi tipini oluşturmaktadır.

3.3. Türk Parti Sistemini Belirleyen Dinamikler

Parti sistemlerini belirleyen dinamiklere yönelik olarak kullanılacak iki yaklaşımın çerçevesi birinci bölümde çizilmiştir. Seçim sistemleri ve elit merkezli olmak üzere ortaya konulan iki açıklama biçimi de aslında parti sistemlerinin belirlenmesinde etkilidir. Nihayetinde Türk parti sisteminde de bu faktörlerin etkisi belirgin olarak görülmektedir. Burada elitlerin rolü ve onların politik pozisyonlarını güçlendirmek için seçim sistemleri başta olmak üzere parti sistemini belirleyen formel faktörleri araçsallaştırması ve ardından bu formel faktörlerin elitleri etkilemesiyle ortaya çıkan karşılıklı etkileşimin belirleyici olduğu düşünülmektedir⁷⁸. Nitekim Çarkoğlu'na göre (1998), Türkiye'de parti

⁷⁸ Türkiye'de siyasetin ana bölünme çizgisinin modernleşme projesi karşısında alınan tutum çerçevesinde şekillendiği ve bunun üzerinden özellikle Mardin (2004) ile başlayarak yapılan merkez-çevre analizleri önemli bir yer tutmaktadır. Bir devlet projesi olarak ortaya çıkan ve kültürel alanı merkezine alarak baskıcı bir şekilde orayı dönüştürmeye çalışan dolayısıyla devletin sivil toplumdan güçlü olduğu, bürokratik ve özgürlükleri sınırlandıran siyasal bir proje olarak modernleşme süreci buna karşı olan veya rahatsız olan politik muhalefeti yaratmıştır (Erdoğan, 2004). Bu süreç sonunda ortaya çıkan gruplar Türk siyasetinde temel bölünmeyi de belirlemiş ve merkez-çevre ekseninde bir bölünme çizgisi ortaya çıkmıştır. Buna göre milliyetçi, merkezci ve laik devlet elitleri karşısında kültürel olarak heterojen, karmaşık, dini ve anti devletçi çevre elitleri bulunmaktadır. Her ne kadar 1990'lardan bu yana merkez ve çevrenin bu kadar tutarlı bir ayrımı söz konusu olmasa da bu ayrım hala Türk siyasetini açıklamada kullanılmaktadır. Nitekim 2000'li yıllarda AK Parti çevrenin CHP ise merkezin partisi olarak bu bölünmelerin temsilcisi olarak görülmektedir (Özbudun, 2006, s.134). Türk siyasi hayatının en uzun ömürlü partisi olan CHP tarihsel süreçte devletin yanında dururken, resmî ideolojinin taşıyıcısı olmuş ve devleti toplumun efendisi olarak gören bir perspektif benimsemiştir. Bürokratik tahakküm CHP'nin benimsediği ideolojinin merkezinde yer almıştır. Zora dayalı ve halkı dışarda bırakan bu siyaset perspektifi 1970'lerde Ecevit'le beraber kırılmışsa da 12 Eylül sonrasında tekrar hâkim olmuştur. 12 Eylül sonrası siyasetin sol partileri bu gelenek üzerine oturmuştur. 28 Şubat süreci de bunu iyice pekiştirmiştir. Ayrıca Ecevit de 70'lerdeki iddialarını terk ederek devlete yaslanmıştır (Erdoğan, 2004). Çevre ise bu değerlerin karşısında yer alan yaşam tarzı geleneksel ve din ağırlıklıdır. Daha çok milli irade kavramına yaslanan halkın değerlerinin taşıyıcısıdır. Çok partili hayata

sistemini elitler arası rekabet ve çatışmalar belirlemektedir. Sayarı'ya göre de Türkiye bir "lider demokrasisidir" (2008a). Liderlere yönelik ilgi çoğu zaman partilerden fazla olmaktadır. Özellikle belli siyasal liderlerin temsil gücü partilerini de aşmaktadır. Bu liderler uzun süre siyaset sahnesinde yer aldığından partiler ile liderleri arasında neredeyse bir özdeşlik de bulunmaktadır. Liderlerin parti içindeki ve diğer liderlerle kurduğu ilişkiler parti sisteminin niteliklerini değiştirebilmektedir. Liderler parti içinde güçlü olduğundan parti içi itirazlar genellikle itiraz edenlerin yeni parti örgütlenmesi kurmasıyla sonuçlanmaktadır. Kişisel hırs ve ihtiraslar yanında parti liderliğinin sarsılmazlığı parti içi elit değişimini güçleştirmektedir. Çarkoğlu vd. (2000) Türk parti sisteminin temel özellikleri arasında seçkinler ve lider kontrolü, parti içi demokrasi yerine parti içi elitlerin özellikle de liderlerin belirleyici olduğunu göstermektedir (2000, s.36). Yine Miş'e göre (2022, s.44) Türk demokrasi tarihine bakıldığında siyasetin temel dinamiklerinin şekillenmesinde siyasi liderliğin etkisi diğer tüm değişkenler karşısında daha fazla etkili olmaktadır.

Bunun yanında devlet elitleri olarak adlandırılan elitler de parti sisteminde önemli bir rol ifa etmektedir. Türkiye'de parti sistemi başından beri yukarıdan aşağı bir şekilde devlet elitlerinin etkisini hissetmektedir. Askeri müdahaleler, parti kapatmaları ve parti değiştirmeler gibi kaynaklar etrafında Türk parti sistemi bir elitler arası mücadele üzerinden şekillenmektedir (Sayarı, 2008b). Özellikle Türk parti sisteminde Cumhurbaşkanlığı, Ordu ve Anayasa Mahkemesi gibi aktörlerin sistemdeki ağırlıkları açıktır. Kimi zaman gölge belirleyen olan bu aktörler kimi zaman da doğrudan müdahaleyle partiler arası ilişkilerin etkili bir değişkeni olmuştur. Bu kurumların perspektifinden siyasal partiler uzun bir süre meşru birer aktör olarak görülmezken toplumla kurdukları ilişkilerse sorunlu görülmektedir. Bu yüzden örneğin 1982 anayasası hazırlanırken Sayın ve Çınar'a göre (2007, s.462) siyasetçileri kendi haline bırakmamak

geçişle birlikte İslam ve buna bağlı çeşitli kurumlar sosyo-politik hayatı şekillendirmede daha belirgin bir rol oynamaktadır. Bu yıllardan itibaren çevrenin temsilcisi merkez sağ partiler dini referansları kullanarak dindar gruplar, ağlar ve organizasyonlar arasında etkinliğini arttırmaktadır. CHP ise bu durumu seküler rejime ve bireysel özgürlüklere karşı tehdit olarak düşünmektedir. Muhafazakâr çoğunluk aydınlatılması ve kültürel olarak dönüştürülmesi gereken eğitimsiz kimseler olarak görülmektedir (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007, s.218). Uzun yıllardır Türk siyasetini açıklamada dondurulmuş bir şekilde kullanılan bu tür analizler yaşanan değişim ve dönüşümlere cevap üretmekte yetersiz kalmaktadır. Merkez ve çevre elitlerinin değerler kümesini monolitik bir bütün olarak ele alan bu açıklamalar parti sisteminin dinamik doğasını açıklama noktasında da etkili değildir.

fikri hakimdi. Güçlü bir Cumhurbaşkanlığı ve Ordu bu anlamda sistemin de teminatı olarak görülmekteydi.

Hem siyasi elitler hem de devlet elitleri için politik sistem kar maksimizasyonu için oyun alanı olarak görülmektedir. Bu anlamda özellikle 1995 yılına kadar elitler seçim sistemlerini parti sistemini şekillendirmek için kullanırken bu tarihten sonra en azından temel nitelikler (seçim formülasyonu, seçim barajı ve seçim çevresi büyüklüğü) istikrar kazanmıştır (bkz: Tablo 8). Ancak 2002 seçimlerinde seçim barajının etkisi çok net olarak görülmüş ve bu parlamentoda nerdeyse seçmenlerin %50'si temsil edilememiştir. Bu tarihten sonra aktörler arasındaki eşitlik dengesi sağlandığından seçim sistemine yönelik itirazlar parti sistemine giremeyen aktörlerin cılız sesi olarak kalmıştır. Nihayetinde kurumların bir kere ortaya çıktığında kolay değişmezliği prensibi devreye girmiştir. Yeni denge noktası oluşana kadar formel faktörlerin değişmezliği devam etmiştir.

Seçim Yılı	Seçim Sistemi	Seçim Çevresi Sayısı	Milletvekili Sayısı
1950	Liste Usulü Çoğunluk	63	487
1954	Liste Usulü Çoğunluk	64	542
1957	Liste Usulü Çoğunluk	67	610
1961	Çevre Barajlı Nispi Temsil (D'Hondt)	67	450
1965	Milli Bakiye Sistemi	67	450
1969	Barajsız Nispi Temsil (D'Hondt)	67	450
1973	Barajsız Nispi Temsil (D'Hondt)	67	450
1977	Barajsız Nispi Temsil (D'Hondt)	67	450
1983	Ülke (%10) ve Seçim Çevresi Barajlı Nispi Temsil (D'Hondt)	83	400
1987	Ülke (%10) ve Seçim Çevresi Barajlı ve Kontenjan Milletvekilliği Nispi Temsil (D'Hondt)	104	450
1991	Ülke (%10) ve Seçim Çevresi Barajlı ve Kontenjan Milletvekilliği Nispi Temsil (D'Hondt)	107	450
1995	Ülke Barajlı (%10) Nispi Temsil (D'Hondt)	83	550
1999	Ülke Barajlı (%10) Nispi Temsil (D'Hondt)	84	550
2002	Ülke Barajlı (%10) Nispi Temsil (D'Hondt)	85	550
2007	Ülke Barajlı (%10) Nispi Temsil (D'Hondt)	85	550
2011	Ülke Barajlı (%10) Nispi Temsil (D'Hondt)	85	550
2015	Ülke Barajlı (%10) Nispi Temsil (D'Hondt)	85	550
2015(2)	Ülke Barajlı (%10) Nispi Temsil (D'Hondt)	85	550

Tablo 8: 1950 Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri, Seçim Çevresi Sayısı ve Milletvekili Sayısı

Kaynak: TÜİK (2012)’deki veriler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türk parti sisteminin tarihsel arka planına bakıldığında da yine bu iki faktörün önemli etkilerini gözlemlemek mümkündür. 1950-1960 arasında temel aktörleri DP-CHP olan ve DP'nin hâkim parti olduğu 1950-1960 arası iki parti sistemi ve 1961-1980 arası Türkiye'de ilk defa koalisyonların görüldüğü ve hükümet krizlerinin sık yaşandığı, siyasetin parçalandığı ancak hala iki büyük partinin görece daha etkin olduğu çok parti sistemi olarak iki darbe arasında (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980) görülen koalisyoncu çok partili sistemi olarak iki farklı dönemde de bu faktörlerin etkisini izlemek mümkündür. Ancak çalışmanın kapsamı dışarısında kaldığından bir sonraki kısım bu ilişkiler ağı çerçevesinde elitler ve formel faktörler arasındaki karşılıklı etkileşim üzerinden 1983-2017 arası dönemi analiz etmektedir.

3.4. 12 Eylül'ün Parti Sistemi Tahayyülü

12 Eylül Türk siyasi hayatında sert bir kırılma yaşatmıştır. Darbe sonrasında üç yıl boyunca Kenan Evren başkanlığında Milli Güvenlik Konseyi (MGK)⁷⁹ tarafından yönetilen Türkiye'de, siyasal sistemin tüm boyutlarına ilişkin yeni düzenlemeler hayata geçmiştir ve 27 Mayıs'a veya 12 Mart'a kıyasla Türk parti sistemi üzerinde daha fazla etkili olmuştur. 27 Mayıs'tan sonra sadece DP, 12 Mart'tan sonra da Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Milli Nizam Partisi (MNP) kapatılırken diğer partiler siyaset sahnesindeki yerini korumuştur. 12 Eylül darbesinin ardındansa öncelikle tüm siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri 7 Numaralı MGK Bildirisiyle (Resmî Gazete, 17103, s. 10) yasaklanmıştır. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan gibi isimler kontrol altına alınarak siyasi faaliyette bulunmaları engellenmiştir. Nihayet 16 Ekim 1981 tarihli Siyasi Partilerin Feshine Dair 2533 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 17486) tüm siyasi partiler teşkilat, temsilcilik, yardımcı kuruluş ve yan organlarıyla beraber feshedilmiş ve mal varlıkları da hazineye aktarılmıştır.

12 Eylül öncesi dönemin şiddet ve aşırı kutuplaşma ortamı askeri rejimin gözünde devletin güçsüzleştiğini ve toplumun güvenilmez olduğunu göstermekteydi. Böylece 12 Eylül askeri rejiminin temel amacı toplumun zayıflatılarak devletin güçlendirilmesi oldu. Anayasanın da temel felsefesi bireyleri değil devleti bireylere karşı korumaktı. Bu

⁷⁹ 4 numaralı bildiriyle ((Resmî Gazete, 17103, s. 8) duyurulan Konsey üyeleri arasında: Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer ve Sedat Celasun bulunmaktadır. Konsey'in genel sekreterliğini ise Haydar Saltık yürütmektedir. Anayasa'nın kabulü sonrası Kenan Evren Cumhurbaşkanı olurken konseyin diğer üyeleriye yeni ihdas edilen Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin parçası olarak Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı süresi boyunca görev yapmıştır.

bağlamda 1995 değişiklikleri ile çıkarılana kadar Türk Devleti'nden “kutsal” olarak bahsedilmekteydi. Hak ve özgürlüklere ilişkin anayasal sınırlandırmalar da istisna halini aşmakta ve genel norm olan sınırlandırmalar haline gelmekteydi (Özbudun ve Gençkaya, 2010, s.31). Nihayetinde 1982 Anayasası yapılırken temel kaygı *iç sorunlara* çözüm bulmak olduğundan bu noktada liberal, demokratik ve uluslararası ilkeleri göz önüne alan bir perspektifle anayasa hazırlama kaygısı bulunmamaktadır (Özsoy, 2010, s.58). Geçmişin kutuplaşma ortamına ve kargaşasına (kurucu ilkeleri göz ardı etmeden) çözüm üretmek istenmekteydi. Bu yüzden Anayasa bir yandan Kemalist ideolojinin ilkelerini benimserken diğer yandan da muhafazakâr perspektifi benimseyerek bu ortamı yumuşatmayı hedeflemekteydi. Bu sebeple Kemalist laiklik ilkesi ile İslam arasında da bir sentez oluşturmaya çalışarak hem milli manevi değerlere hem de laikliğe atıflar anayasada gözlemlenmektedir (Parla, 1995, s.46). Nitekim anayasanın 24.maddesi din kültürü ve ahlak öğretimini orta öğretim kurumlarında zorunlu dersler olarak belirlemekteydi.

12 Eylül öncesinde bir yandan yaşanan güvenlik sorunları, artan toplumsal kutuplaşma, merkez partilerin birbirleri ile uzlaşmaz tavrı, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin uzaması vb. hadiseler otorite boşluğu yaratırken diğer yandan vekil transferleri ve küçük partilerin oy oranları veya sandalye sayılarının ötesinde güç elde etme çabası siyasetin ve siyasetçilerin saygınlığına gölge düşürmüştür. Parti sisteminin parçalanmışlığı karşısında 1980 yılının ilk aylarında Demirel ile yaptığı görüşmelerde Ordu, nispi sistem yerine çoğunlukçu sisteme geçilerek seçim kanununun değiştirilmesini ve muhalif partilerin kontrol altına alınması için siyasi partiler kanununun değiştirilmesini isterken (Ataay, 2020, s.567) bu parçalanmışlıktan rahatsızlığını göstermekteydi. 1973 ve 1977 seçimleri sonucunda ortaya çıkan tablo 70'li yıllar boyunca parti sisteminin parçalanmasını arttırmıştı. Bu yüzden bir taraftan partiler hükümet kurmak için vekilleri ayartmaya çalışmış diğer yandan birkaç sandalye kazanmış partiler hükümet kurma süreçlerinde kritik rol oynamış ve anahtar parti haline gelmiştir. Böylece Ordu yaşanan sorunları aşmanın yolunun daha güçlü bir iktidardan geçtiğini düşünmüş ve üç yıllık ara dönemde parti sisteminin formel boyutuna ilişkin çeşitli düzenlemeler getirerek yürütmeyi güçlendirirken parti sistemini de daha merkezci, ılımlı ve az partili bir şekilde tasarlamak istemiştir.

Bunun için hazırlanan 1982 anayasası siyasal partiler, politikacılar veya sivil toplum kuruluşlarına geçmiş anayasaya göre çok daha az güvendiğinden siyasal partiler ile sivil örgütler arasında herhangi bir iş birliği olması istenmiyordu. Ayrıca sivil bürokratik mekanizmalara karşı da güvensizdi. Yargı veya üniversite gibi kurumlar karşısında Cumhurbaşkanı'na geniş atama yetkileri tanınmıştı. Bu noktada 1982 anayasasının temel mantığında güçlü bir Cumhurbaşkanı ve MGK ile siyasal sistemi korumak ve kontrol etmek yatıyordu (Özbudun, 2000, s.59). Diğer bir ifadeyle yarattığı vesayet kurumlarıyla seçilmiş aktörlerin siyaset alanını daraltmayı ilke edinmekteydi (Özbudun ve Gençkaya, 2010, s.32). Ordu nezdinde devleti başsız bırakmamak gerekirken siyasetçileri de kendi haline bırakmamak fikri hakimdi (Sayın ve Çınar, 2007, s.462). Bu sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının önemli bir işlevi bulunmaktaydı. Çünkü 1982 Anayasası'nı yapanlar tüm diğer bürokratik ve sivil kurumları zayıflatarak ordunun kontrol ettiği güçlü bir cumhurbaşkanlığı aracılığıyla iktidarını devam ettirmek istiyordu (Özbudun ve Gençkaya, 2010, s.30). Dolayısıyla yeni anayasada tüm güçler devlet başkanlığında toplanmış ve 12 Eylül öncesi yaşanan krizlerin önüne geçilmek istenmiştir. Cumhurbaşkanı; parlamentoyu feshedip seçimlere gitme (hükümetin güvenoyu alamaması halinde Cumhurbaşkanı 45 gün içinde erken seçime götürebilecektir), kararnameler çıkarma, AYM üyelerini ve diğer üst düzey kamu görevlilerini atama, MGK'yı toplama ve başkanlık etme gibi birçok yetkiye sahipken bu eylemlerinden kaynaklı yasal bir hareketin de hükümsüzlüğü bulunmaktaydı (Ahmad, 2010, s.188; Hale, 2014, s.306-307).

12 Eylül öncesinde AP'nin temel düşüncesi “bozulduğunu savundukları otorite-hürriyet dengesinde otoritenin, diğer bir deyişle yürütmenin güçlendirilmesidir.” (Özsoy, 2010, s.8). Anayasaya ilişkin eleştirilerini sıklıkla dile getiren Demirel ile Evren'in fikirleri de güçlü bir yürütme tesis etme noktasında birleşiyordu (Ataay, 2020, s.570). 1982 anayasası da net bir şekilde yasama faaliyetlerini hızlandırmak ve yürütmeyi güçlendirmek istiyordu. Bu yüzden örneğin yasama faaliyetlerini geciktirdiği gerekçesiyle senato kaldırılmıştı (Alkan, 1999, s.58). Yasama faaliyetinin 400 üyeli ve görev süresi 5 yıl olan tek meclisli bir parlamento altında yürütülmesi kararlaştırılmıştı.

Kenan Evren otoriter ve devletçi bir perspektifle olaylara bakmakta ve kendi Atatürkçülük düşüncesi dışında kalan tüm fikirleri “sapık ideolojiler” olarak görmekteydi (Özsoy, 2010, s.48). Bu yüzden de iki partili, ılımlı ve merkez siyasete dayalı bir parti

sistemi inşa etmek istiyordu. Aşırı sol, aşırı milliyetçi ve İslamcı partiler siyaset dışında bırakılmak istenmişti. 12 Eylül öncesi partilerin devamı olabilecek partilerin seçimlere girmesine veya kurulmasına da bu yüzden izin verilmemiştir. Ordu'nun bu seçimlerdeki geçiş senaryosuna göre eski general olan Sunalp'ın partisi Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) seçimleri kazanacak ve eski bürokrat Necdet Calp'ın partisi Halkçı Parti (HP) ise muhalefette yer alacaktı. Turgut Özal'ın ise zaten yeterli desteği alamayacağı düşünüldükçe seçimlere katılmasına izin verilmişti (Sayarı, 2002, s.15-16; Tachau, 2002, s.36). CHP'nin devamı olarak düşünülen Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) (İsmet İnönü'nün oğlu olan Erdal İnönü liderliğinde), AP'nin devamı olan Büyük Türkiye Partisi (BTP)⁸⁰ ve ardından Doğru Yol Partisi (DYP), MHP'nin devamı Muhafazakâr Parti, MSP'nin devamı Refah Partisi (RP) kurulmuş olmasına rağmen bu partilerin kurucular kurulu veto edilerek seçimlere girmesi engellenmiştir. Böylece Evren'in ifade ettiği “parti enflasyonu” da önlenmiştir (Hale, 2014, s.317). Partiler dışında 1983 seçimleri öncesinde parti kurmak isteyen 416 kişi ve milletvekili olmak isteyen 672 kişi MGK'nın vetosuyla karşılaşmıştır (Alkan, 1999, s.59). Seçimlere katılmasına izin verilen partilerin bazı isimleri de vetoyla karşılaşmıştır. HP'nin 89, ANAP'ın 81 ve MDP'nin 74 adayını seçimlere girememiştir. Nihayet bu gelişmelerden dolayı 1983 seçimleri “yarı rekabetçi” (Sayarı, 1997 s.33) veya “güdümlü demokrasi” (Abadan-Unat, 1989) şeklinde tasvir edilmektedir.

Darbenin ilk yıllarında AP ve CHP karşısında ılımlı olan Ordu, bu partilerin liderleri iş birliğine yanaşmadıkça tavrını sertleştirdi ve onlardan umudu kesti. 12 Eylül sonrası kurulacak ilk hükümette bu partilerden de isimler olmasını isteyen Turhan Feyzioğlu beklediği desteği göremeyince hükümeti emekli Oramiral Bülent Ulusu kurmuştur. Bürokrat, Profesör ve emekli askerlerden oluşan Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığı görevini Turgut Özal üstlenmişti. 12 Eylül öncesi hükümette başlatılan 24 Ocak kararlarının devam etmesi istenmişti. Bu yüzden Ulusu hükümeti “Demirel'siz Demirel Hükümeti” olarak adlandırılmaktaydı (Hale, 2014,

⁸⁰ Emekli General Ali Fethi Esener başkanlığında kurulan BTP kurucu listesinde ağırlıklı olarak asker kökenli isimler ve Danışma Meclisi üyeleri bulunmaktaydı. Bu isimler geçiş sürecinin hasarsız atlatılması için seçilmişti. Bunun yanında eski AP'li isimler de partinin vitrinindeydi. Ancak BTP'nin kurulduğu günün ardından eski AP kökenli siyasetçilerin partiye katılması tabloyu değiştirdi. Bu durum Ordu'yu ürkütmüş ve 20 Mayıs'ta ANAP ve HP ile beraber kurulan BTP, 31 Mayıs'ta kapatılmıştı. Bunun ardından Demirel hiç durmadan yeni parti hazırlıklarına başladı ve 23 Haziran 1983'te DYP kuruldu (Çavuşoğlu, 2007).

s.296). 24 Ocak kararlarıyla birlikte ithal ikameci politikalardan vazgeçilerek serbest piyasa temelli liberal ekonomi politikaları uygulamaya konulmuştur. 12 Eylül ve sonrasındaki süreç ise bu ekonomik dönüşüme hizmet edecek yapısal ortamı ve yasal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Ordu, piyasa ağırlıklı, ihracatı önceleyen, serbest kur rejimine dayalı, iş gücünü ucuzlatan ve sendikal faaliyetleri askıya alan 24 Ocak kararlarını uygulamaya devam etti. Ordunun MHP ve MSP karşısındaki tavrı ise başından beri olumsuzdu. Örneğin darbe sonrası Demirel ve Ecevit bir ay sonra serbest bırakılırken Erbakan ve Türkeş yargılanmaya devam ediyordu. Daha sonrasında Ecevit ve Demirel siyasi faaliyetlerine devam ettiği gerekçesiyle tekrar gözetim altına alındılar (Ataay, 2020, s.572, 576).

12 Eylül darbesi meşruluğunu devlet otoritesinin ortadan kalkışından alıyordu. 1980 öncesi kaybolan devlet hakimiyeti ve kargaşa ortamının bir daha yaşanmaması için eski partiler kapatılırken ve liderlerine de siyaset yasağı getirilmişti. Askeri yönetimin temel hedefi küçük siyasi partilerin sisteme girmesini engellemek ve iki partili ılımlı bir parti sistemi yaratmaktı (Akgün, 2002, s.156). Eski parlamento üyeleri beş yıllığına, siyasi liderler de on yıllığına siyasetten menedilmişti⁸¹. Eski partilerin isimleri ve amblemlerini kullanmak ve bu partileri andıran partiler kurmak yasaklanmıştı. Bu karar Türk siyasetinin kurumsal temellerini dönüştürerek geleneksel parti sisteminin yeniden yapılanmasını sağlamıştır. Böylece Ordu tarafından geçmişten sorumlu tutulan eski partiler kapatılırken anayasa ve yeni kanunlar aracılığıyla yapısal ortam da değiştirilmiştir (Sayarı, 1997, s. 32). Bu dönemde anayasanın yanında, 669 yasa, 90 KHK, 76 MGK kararı ve 3 MGK bildirisiyle beraber toplam 838 yasa çıkarılması (Aydın ve Taşkın, 2016, s.332) değişen yapısal ortamı göstermesi bakımından önemlidir.

3.5. Suni Tek Partili Sistemden Yeniden Koalisyonlara (1983-2002)

1983 seçimlerine gidilmeden Anayasayla beraber 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (Resmî Gazete, 18027) ve 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu (Resmî Gazete, 18076) parti sisteminin çerçevesini çizmiştir. Bu kanunlardan ilki olan siyasi partiler kanunu siyasi partilerin sivil toplum ile ilişkisini kesmek istemiş ve kadın veya gençlik kolları gibi alt örgütler kurmalarını engellemiştir. Milletvekili seçim kanunuysa seçim sistemini

⁸¹ Bu dönemde toplam 723 kişiye siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Kamuoyunda 10 Yıllıklar ve 5 Yıllıklar olarak adlandırılan bu isimlerden 242'i 10 yıl, 481'i ise 5 yıl süreyle siyasetten uzaklaştırılmıştır. Bu isimlerin tümü için bkz: (Milliyet, 30 Nisan 1983).

değiştirmiş ve çifte barajlı bir seçim sistemi getirerek seçime çok fazla partinin girmesini engellemek istemiştir. %10'luk ülke barajı ve seçim çevresi barajı (seçim çevresindeki geçerli oyların seçim çevresinden çıkacak milletvekiline bölünmesiyle elde edilen baraj) olmak üzere iki tür baraj getirilmiştir. Barajları aşamayan partiler milletvekili çıkaramamıştır. Bu kanunlar aracılığıyla Ordu koalisyon hükümetlerini engellemek ve büyük partilere avantaj sağlayarak yürütmeyi güçlendirmeyi amaçlamakta ve yönetimde istikrarı hedeflemektedir (Ataay, 2020, s.581). Milletvekili seçim kanunun ilk halinde seçim çevreleri büyüklüğünde 7'ye kadar milletvekili çıkaran iller bir seçim çevresi olarak hesaplanmıştır. 7'den fazlaysa her seçim çevresi en az 3 milletvekili çıkaracak şekilde düzenlemiştir. Seçim çevresi büyüklüğü en fazla 7 en az ise 3'tür. Buna 1983 yılı seçim çevresi sayısı toplam 83 olmuştur. Seçim çevrelerindeki baraj ise değişken bir barajdır ve hiçbir parti barajı aşamazsa milletvekili dağılımı baraj yokmuş gibi yapılmaktadır. Seçim çevresi barajı iki milletvekili için %50, üç milletvekili için %33, dört milletvekili için %25, beş milletvekili için %20, altı milletvekili için %16 ve yedi milletvekili için %14 şeklindedir.

Seçimlere katılım noktasında da bu dönem yüksek katılımlara şahitlik etmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen beş seçimde ortalama katılım %88 olmuştur. 1983 seçimlerinde %92,3, 1987 seçimlerinde %93,3, 1991 seçimlerinde %83,9, 1995 seçimlerinde %85,2 ve 1999 seçimlerinde %87,1 katılım gerçekleşmiştir (TUIK, 2012, s.5). Oy kullanmayı zorunlu kılan ve kullanmayanlara para-hapis cezası öngören düzenlemelerin varlığını bu noktada katılımın yüksek olmasını açıklayan sebeplerden biri olarak görmek mümkündür. 1983'te başlayan siyasal hayat icazetli partiler etrafında şekillenmiştir. Ordu, seçimler gerçekleşmeden kurulmasına izin verdiği partilerin birçoğunu veto ederek sadece üç partinin yarışmasına izin vermiştir. Ordu'nun temel isteği merkez sağ ve merkez sol olmak üzere iki partili bir sistem kurmaktır (Okutan, 2020, s.592). Diğer bir ifadeyle küçük ideolojik partileri sistem dışında bırakarak parti sistemini iki veya üç partili daha idare edilebilir bir sisteme dönüştürmek istemiştir. Nitekim 1983 seçimlerinde sadece üç partiye seçimlere katılma izni vererek de bunu hayata geçirmiştir (Özbudun, 2000, s.75-76). Evren'e göre istikrar iki veya üç partiyle sağlanırdı (Alkan, 1999, s.59). Aslında kendisiyle yakın ilişkiler kuracak yeni merkez partiler kurulması planlanmıştı (Sayarı, 1997, s. 32). Bunun için emekli Orgeneral Turgut Sunalp liderliğinde MDP merkez sağ olarak kurulurken İsmet İnönü'nün özel kalem müdürü Necdet Calp liderliğinde merkez

solu temsil edecek HP kurulmuştur. Seçimlere girmesine izin verilen Turgut Özal'ın ANAP'ı ise çok ciddiye alınmamaktaydı. Ordu seçimler öncesinde MDP'ye destek verip Özal'ı eleştirerek tercihinin hangi parti olduğunu belli etmişti.

1983 seçimleri sonucuna bakıldığında (bkz: Tablo 9) Ordu'nun hayal kırıklığı yaşadığı görülecektir. Önemsenmeyen ANAP %45,1 oy oranı ve 211 milletvekiliyle⁸² şaşırtıcı bir sonuç elde etmiştir. Bu sayede tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşılırken Özal liderliğinde dört yıl sürecek 45. Hükümet kısa zaman sonra kurulmuştur. 1965 ve 1969 Demirel hükümetlerinden sonra tek parti hükümeti ancak kurulmuştu. ANAP karşısında ordu destekli MDP ise %23,3 oy oranı ile 71 milletvekili çıkarabilmiştir. CHP'nin devamı olarak merkez solu temsil etmesi beklenen HP ise %30,5 oy oranı ile 117 milletvekili çıkarmıştır.

Seçimlerin ardından Ordu tarafından kurulmak istenen parti sisteminin ANAP dışında kalan suni aktörleri desteklerini hızlıca kaybetmiş ve yerini eski aktörlere bırakmıştır. Henüz 1984 yerel seçimlerinde bu değişimin olacağını gözlemlemek mümkündü. Bu seçimlerde ANAP birinci parti olurken Özal da yerel seçimlerle meşruluğunu kanıtlamıştı⁸³. Daha önce genel seçimlere katılmasına izin verilmeyen partilerden SODEP ve DYP ise sırasıyla ikinci ve üçüncü parti olmuştu. Dört buçuk ay önceki genel seçimlerde mecliste ikinci parti olan HP ise hiçbir ili kazanamamıştı. Sonuçlar HP ve MDP'nin oy oranlarının eridiğini gösteriyordu. Nitekim bu durum kısa bir süre sonra iki partinin de ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. 1985 yılında HP SODEP ile birleşerek SHP adını aldı. 1986 yılındaysa MDP kendini feshederek bu partinin milletvekillerinin bir kısmı ANAP'a bir kısmı DYP'ye geçti⁸⁴.

Merkez sol tam birleştiğini düşünürken Ecevit faktörü devreye girdi ve Rahşan Ecevit önderliğinde Kasım 1985'te Demokratik Sol Parti (DSP) kuruldu. Daha önce eski CHP'lilerin liderlik teklifine sıcak bakmayan Ecevit CHP geleneğinden koparak kendi partisini kurarken sol siyasette de uzun bir süre bölünme tartışmalarının temel aktörü

⁸² Aslında 212 olması gerekirken Bingöl'de aday listelerindeki eksiklikten dolayı üç milletvekili yerine iki milletvekili çıkarılmıştır.

⁸³ Seçimler sonucunda ANAP üçü İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehirleri olmak üzere 67 il belediyesi içinde toplam 55'ini kazanmıştı (Turan, 2008, s.207). Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir 1984 yılında kurulan ilk büyükşehir belediyeleridir.

⁸⁴ 4 Mayıs 1986'da MDP'nin 18 milletvekili ANAP'a geçerken 21 milletvekili de DYP'ye giderek parlamentoda grup kurmasını sağladı. 21 milletvekili ise Hür Demokrat Partisi'ni kurdu. Ancak Mehmet Yazar liderliğinde kurulan Hür Demokrat Parti kurulduktan 6 ay sonra ANAP'la birleşme kararı aldı (Sunay, 2010, s.414).

olacaktır.⁸⁵ DSP kısa sürede mecliste grup kurarak bölünmeyi daha da derinleştirmiştir. HP-SODEP birleşmesinde bu birleşmeye karşı çıkan milletvekilleri DSP'ye geçerek mecliste grup oluşturulmasını sağlamıştır.

Nihayet Özal da Ecevit'in DSP'sini sol siyaseti bölmek için kullanmak istemiştir. 1986 Temmuz ayında Özal 10 ilde 11 milletvekilliği için erken seçim kararı almıştı. DSP kurultayını yapmadığı ve mecliste de grubu olmadığı için ara seçime giremiyordu. Ancak Özal DSP'nin seçime katılmasını istemekteydi. Özal seçim yasasında değişiklik yaparak tüm partilerin seçime katılmasını sağlamak istiyordu. DSP-ANAP arasındaki pazarlıklarda DSP ara seçimlerin sonuçlarının da hazine yardımı için dikkate alınmasını ve mecliste grubu olmayan partilerin de TRT'de yer alabilmesini istiyordu. Özal bu istekleri kabul etti ve DSP seçimlere girdi. Böylece seçim yasalarında düzenlemeler yaparak DSP'nin erken seçimlere katılması sağlanmıştı (Özdalga, 2005, s.154-155).

Yaklaşık iki buçuk milyon seçmenin katıldığı 1986 ara seçimleri ANAP, DYP ve SHP'nin parti sistemini şekillendiren partiler olacağını bir kez daha göstermiştir. 11 milletvekilinin altısını %32,1'lik oy oranı ile ANAP, dördünü %23,5'luk oy oranı ile DYP ve birini %22,7'lik oy oranı ile SHP kazandı. DSP oyların %8,5'unu alırken Refah %5,5 oy oranı ile gelecekte etkili olacaklarını hissettirmiştir. Bu seçimler sonucunda Erdal İnönü İzmir'den seçilerek meclise girerken, Hüsamettin Cindoruk⁸⁶ da Samsun'dan meclise girmiştir (Resmî Gazete 19247, 1986).

Her ne kadar yasaklansa ve 1983 seçimlerine girmesine izin verilme de eski siyasi figürler siyaset sahnesinden kaybolmamıştı. Bu isimler gölgelerde varlıklarını sürdürmeye devam ediyorlar ve yeni parti markaları altında örgütlenen geleneklerinin liderliğini sürdürüyorlardı. Demirel DYP'nin, Ecevit DSP'nin, Erbakan RP'nin ve Türkiye MÇP'nin⁸⁷ görünmez lideriydi. 1986 yılının ortalarına gelindiğindeyse siyasi yasaklar fiilen kalkmaya başlamıştır. Normalleşen siyasal hayat ve suni partilerin etkinliğini yitirmesi bu aktörleri tekrar siyasetin bir parçası haline getirmekteydi. Bir yandan Demirel diğer yandan Ecevit gölge partilerinin mitinglerine katılıp destek vermeye

⁸⁵ 12 Eylül sonrası Demirel'e siyaset yasağı geldiğinden çalışmalarını arka planda kalarak yürütmektedir. Bu yüzden basında "bir bilen" veya "antrenör" olarak anılmaktaydı (Komsuoğlu, 2003, s. 199). Buna karşılık sol siyaseti böldüğü gerekçesiyle Bülent Ecevit için de "bir bölen" ifadesi kullanılmaktaydı (Fişek, 1998).

⁸⁶ Mayıs 1985 yılında DYP'nin I. Büyük Kongresinde Hüsamettin Cindoruk genel başkan olmuştu.

⁸⁷ 1983'te Muhafazakâr Parti etrafında örgütlenen eski MHP geleneği 1985 yılında parti adını ve amblemini (eski amblem çınar ağacı iken yenisi dokuz ışığı andıran dokuz yıldızlı bir hilal olmuştur) değiştirerek MHP'yi çağrıştıran Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) adını almıştı (Bora ve Can, 2009, s.260).

başlamıştı (Milliyet 12 Nisan 1986; 3 Mayıs 1986). Ara seçimlerle beraber artık eski siyasi liderlerin siyaset sahnesine girdiği görülmektedir. 1986 Ağustos ayında da Kenan Evren siyasi yasakların kalkması için referanduma gidilmesi gerektiğini ve kendisinin siyasi yasakların kalkmasına ilişkin görüşünü kamuoyuyla paylaşmıştı (Çelebi, 2021, s.305). Ancak bu fiili durum 1987 yılında gerçekleştirilen referandum neticesinde hukuki bir nitelik kazanacaktır. Özal'ın hayır kampanyasının başını çektiği referandumda diğer liderler ve partiler evet için mücadele etmesine rağmen referandum çok az bir farkla Özal aleyhine sonuçlanmıştır. 6 Eylül 1987'de gerçekleştirilen referandumda %50,16 Evet oyuna karşılık %49.84 Hayır oyu çıkmıştır. Aradaki fark 75.000 civarı oy kadar olmuştur (TBMM Araştırma Merkezi, 2010, s.131). Çok az bir farkla da olsa yasaklar kalktığında emanetçi liderler de yerini perde arkasındaki gerçek liderlerine bırakmışlardır. Özal eski siyasi liderleri politik tehdit olarak görmekteydi. 1987 yılında eski siyasi liderlerin yasaklarının kalkmasını sağlamak pek ala mümkünken Özal değişikliği referanduma götürecek şekilde düzenlemişti⁸⁸. Böylece referandum sonrası liderler siyasete dönünce aralarındaki gerginlik daha da artmıştı⁸⁹.

1987'de referandum ardından Özal "eski kurtları" kendine gelmeden kapana kısırmak istemekteydi. Bu yüzden referandumun sonuçlarını beklemeden yaptığı basın toplantısında Kasım ayında erken seçime gidileceği kararını almıştır (Cumhuriyet, 7 Eylül 1987). Sadece kendisi tarafından yürütülen hayır kampanyasına rağmen çok az bir farkla evet oyu çıkması Özal'ı daha da iştahlandırmış ve hayır oylarını partisinin oyları gibi değerlendirmesine yol açmıştır. Böylece Eylül'de sonuçlanan referandumun ardından aynı yılın Kasım ayında baskın seçimlere gidilmiştir. Dolayısıyla Özal rakipleri partilerinde toparlanmadan seçimleri gerçekleştirmek istemiştir. Seçim sonuçlarına bakıldığında da ANAP'ın stratejisi tutmuş görünmektedir. Sonuçlar, sürecin uzaması durumunda oy kaybının da daha fazla olmasını mümkün göstermektedir. Sonraki yıllarda yaşananlar da bu düşüş ihtimalini doğrulayacaktır. Özal'ın siyasal yasakların kaldırılması noktasındaki tavrı nedeniyle Demirel ile arasında bir nefret ilişkisi de doğmuştu. Çaha'ya göre Demirel için Özal, Türk siyasetinin en önemli sorunlarından biri olarak görülmekteydi (2006, s.111).

⁸⁸ 3361 sayılı kanunla düzenlenen bu anayasa değişikliği eski siyasi liderlere yasak getiren geçici dördüncü maddenin kaldırılması için referanduma gidilmesini zorunlu kılmaktaydı (Resmî Gazete, 19464). Oysa anayasanın değiştirilmesine ilişkin 175.madde de referandum kararı ihtiyati bir tedbirdi.

⁸⁹ Nitekim bu gerginliği Özal'ın Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde veya Özal ile diğer liderlerin Çankaya buluşmalarında görmek de mümkündür.

1987 seçimlerinde ANAP yaşanan oy kaybına rağmen seçim kanununda yeni düzenlemeler gerçekleştirilerek tekrar yüksek bir temsil kazanmıştır. Bu seçimlerde ülke barajı ve seçim çevresi barajına ek olarak kontenjan milletvekilliği uygulaması getirilerek kontenjan adayı gösterilen büyük illerde birinci olan partinin (ki bu büyük oranda ANAP'tır) ek milletvekili elde etmesi sağlanmıştır.

Bu seçimlere gidilirken öncelikle 1986 yılında 3270 sayılı kanunla yapılan değişiklikler (Resmî Gazete, 19079) kontenjan milletvekilliği uygulamasını getirmiştir ve bu sayede aslında seçim çevresinde en çok oyu alan partinin ek milletvekili kazanması sağlanmıştır. Ayrıca kontenjan aday çıkaran seçim çevrelerinde seçim çevresi barajı da bir milletvekili eksik hesaplanarak yükseltilmiştir. Böylece örneğin %20 olan seçim çevresi barajı %25'e çıkmıştır. 1987 yılında 3377 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 19476, s.4) seçim çevresinin hesaplanmasında dikkate alınan milletvekili sayısı 6'ya düşürülmüştür ve böylece toplam seçim çevresi 104'e çıkmıştır. Yine kontenjan milletvekilliği gösterecek seçim çevreleri için gerekli olan milletvekili sayısı 6'dan 4-6 arasına düşürülmüştür. Böylece ilk etapta 34 olarak belirlenen kontenjan milletvekilliği sayısı 46'ya yükselmiştir. Seçim çevresi barajıysa tekrar eski haline getirilerek kontenjan milletvekili çıkarılan yerlerdeki ekstra avantaj kaldırılmıştır. Ayrıca toplam milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştır. 1987 yılında 3403 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 19476) tekrar seçim çevresi baraj hesaplaması değiştirilerek altı milletvekili çıkaran her seçim çevresinde barajın seçilecek milletvekilinin bir eksiği ile hesaplanması kuralı getirilmiştir. Böylece aslında tekrar kontenjan aday çıkaran seçim çevrelerine bir avantaj sağlanmıştır ve beş ile altı milletvekili çıkaran seçim çevreleri birbirine eşitlenmiştir. 1987 yılında tekrar değişiklik yapılarak 3404 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 19609) kontenjan milletvekili çıkaran yerlerde seçim çevresi hesaplamasının vekil sayısının bir eksiği ile yapılması kararlaştırılmıştır.

Üç partinin meclise girmeyi başardığı seçimler sonucunda partilerin oy oranları ara seçimlerden çok farklı değildi (bkz: Tablo 9). ANAP %36,3 oy oranıyla 292 milletvekili elde ederek seçimlerden birinci parti olarak çıkmakla kalmamış seçim sisteminin getirisi sayesinde aşırı bir temsil gücüne kavuşmuştur. 450 üyeli parlamentoda 292 milletvekili kazanarak %65'e varan bir temsil yakalamıştır. Bu seçimlerde ANAP'ın oy oranı %10'a yakın bir şekilde düşmüş olmasına rağmen sandalye sayısı seçim değişiklikleriyle beraber arttırmıştır. Seçimler de ikinciliğiye %25'lik oy oranı ve 99 milletvekiliyle SHP elde

etmiştir.⁹⁰ Onu %19,1 oy oranı ve 59 milletvekiliyle DYP takip etmiştir. İki partiye yaklaşmasına rağmen %10'luk seçim barajına takılarak milletvekili çıkaramamıştır. DSP'nin oyu %8,5⁹¹, RP'nin oyu ise %7,2 olarak kalmıştır. Seçimlere katılan ve parlamentoya giremeyen partilerin oy oranları toplamı %20'yi bulmuştur. Diğer bir ifadeyle %20'ye yakın seçmenin oyu temsile kavuşamamıştır.

Yasaklanan siyasi liderler 1987 seçimleri sonrasında siyasete tekrar dönünce parti sistemi de tekrar parçalı bir hale gelecektir. Üstelik bu sefer liderlerin parti örgütleri üzerindeki etkisi daha da artmıştır (Çarkoğlu vd., 2000, s.39). Bu havayı fark eden Özal yine hızlı davranıp yerel seçimlerin de erkene alınmasını istemiştir. Yerel seçimler anayasaya göre beş yılda bir yapılmaktadır. Böylece 1989 yılında yapılması gereken yerel seçimler siyaset daha fazla hareketlenmeden bir yıl erkene alınmak istenmiştir. Ayrıca 1989 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in de görev süresi dolacağından bir an önce yerel seçimlere gidilmesi ve alınacak güzel sonuçlar Özal'ın muhtemel Cumhurbaşkanlığı için de elini rahatlatıyordu.

Yerel seçimlerin 1988 yılında yapılmasını sağlamak için ANAP Mahalli İdareler kanununda değişiklikler gerçekleştirmişti. Buna göre seçimlerin Ekim 1988'de yapılmasını öngörmekteydi. Ancak AYM bu değişikliği anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etti⁹². Ardından ANAP anayasa değişikliği yaparak tekrar yerel seçimlerin öne çekilmesini (Kasım 1988) sağlamak için adım attı ancak değişiklik parlamentoda doğrudan kabul için yeterli sayıya ulaşamadığından (450 üyeli parlamentoda 284 oy ile doğrudan anayasa değişikliği için gerekli 2/3 sağlanamamış ancak 3/5'in de üzerinde kalmıştır) referanduma gitme zorunluluğu doğdu (TBMM Araştırma Merkezi, 2010, s.134). Böylece 1988 yılında yerel seçimlerin erkene alınması için referanduma gidildi. Referandum sonuçları her açıdan ilginçtir. İlk olarak Türk siyasi hayatında ilk defa bir referandumdan hayır oyu çıkmıştır ve böylece %65 hayır ve %35'lik evet ile yerel seçimlerin normal tarihi olan 26 Mart 1989'da yapılacağı da

⁹⁰ Kısa bir süre sonra Erdal İnönü SHP genel başkanlığından istifa etse de daha geniş yetkiler ile tekrar Kurultay'da genel başkan seçilmiştir. Ancak bundan sonra partide Deniz Baykal ve ekibinin hakimiyeti artacaktır. Üstelik Deniz Baykal Erdal İnönü ile üç kere başkanlık yarışına girmiş ancak üçünü de kaybetmiştir.

⁹¹ Seçimlerin ardından Ecevitler siyasetten çekilme kararı almıştır. Ancak 1989 Ocağında Bülent Ecevit tekrar DSP'nin genel başkanı seçilmiştir.

⁹² Karara ilişkin ayrıntılar için bkz: (AYM, E.1988/14, K.1988/18, 13/06/1988, § ...)

kesinleşmiştir. İkinci olarak da 1987'deki referandum ardından bu referandum da ANAP'ın istediği sonuçları üretmemiştir.

Genel seçimlerde oy oranı düşen ve her iki referandumda da istediğini alamayan ANAP'a bir darbe de yerel seçimlerden gelmiştir. 1989 yılına gelindiğinde gerçekleştirilen yerel seçimlere yedi parti katılırken seçimlerin galibi SHP olmuştur. Sekiz büyükşehir belediyesinden altısını SHP, birini DYP ve birini de RP kazanmıştır. İl genel meclisi üyeliği seçimlerinde oyların %28'ini SHP, %25'ini DYP, %22'sini ANAP, %10'unu RP, %9'unu DSP, %4'ünü MÇP almıştır. (Resmî Gazete, 20178, s.10). İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirleri kazanan SHP özellikle büyükşehir seçimlerinde katılımın %72'ye kadar düştüğü dikkate alınırsa oy oranı açısından ciddi bir artış göstermemiştir. Hatta Turan'a göre (2008, s.238) solun tüm seçmenler nezdindeki oyu azalmış ve geçerli oylarda da bir artış olmamıştır. SHP'nin oyunun yüksekliği katılımın düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak her halükârda seçim sonuçları ANAP'ı sıkıştırmak için yeterliydi. İktidardaki ANAP'ın üçüncü parti olması meşruiyet tartışmalarını daha da arttırdı. Nitekim Özal bunların ardından bakanlar kurulunun yarısına yakının değiştirdi 15 yeni ismi bakanlar kuruluna atadı ve ardından parlamentodan güven oyu tazeledi (Tanör, 1995, s.77-78).

Yerel seçimlerin üstünden kısa bir süre geçtikten sonra aynı yılın (1989) Ekim ayında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresi dolduğu için Cumhurbaşkanı seçimi yapılacaktı. Art arda yaşanan oy kayıpları nedeniyle partisinin düşüşü zaten Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasının da önünü açmıştı (Tachau, 2002, s.37). Böylece ANAP'ın devam etmesi için geçiş sürecinin daha hasarsız ve avantajlı bir şekilde gerçekleşmesi de sağlanacaktı (Aşık, 2017, s.433). Bunun yanında Cumhurbaşkanlığı makamının etkili rolü ve makamın ordu için kurulmuş olduğu algısını kırarak sivilleştmek/demokratikleştirmek istemesi Cumhurbaşkanı olmak istemesinin nedenleri arasında yer almaktadır (Özdemir, 2007). SHP ve DYP'nin oylamalara katılmadığı seçimlerde Özal üçüncü turda Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Turgut Özal 9. Cumhurbaşkanı olurken ANAP'ın başına da önce Yıldırım Akbulut geçmiştir. Hasan Celal Güzel ile girdiği yarışta Özal'ın desteklediği Yıldırım Akbulut kongrede kazanan olmuştur. Ancak Akbulut pasif bir liderlik sergilerken kararları alan Özal olmuştur. Yaklaşık bir buçuk yıl süren bu zayıf liderlik parti içindeki tartışmaları da alevlendirmiştir. Dış işleri bakanı Mesut Yılmaz bakanlıktan istifa ederek parti içi liderlik

mücadelesine başlamış ve önce genel başkan ardından başbakan olmuştur. Ancak Mesut Yılmaz hükümeti de uzun sürmezken kurulduktan dört ay sonra 20 Ekim 1991 için erken seçim kararı alınmıştır (Tanör, 1995, s.80, 83-84). Mesut Yılmaz'ın ANAP'ın başına geçmesinin ardından Özal'ın partisiyle arasındaki mesafe açılmıştı ve Mesut Yılmaz'a karşı cephe almıştı⁹³. Bu bağlamda Özal'ın ölümü öncesinde yeni parti kuracağı tartışmaları da başlamıştı⁹⁴.

Katılımın %83,92 olduğu 1991 seçimlerinde DYP %27,03 oy oranıyla 178 milletvekili, ANAP %24,01 ile 115 milletvekili, SHP %20,75 oy oranıyla 84 milletvekili, RP %16,88 oy oranıyla 62 milletvekili, DSP %10,75 oy oranıyla yedi milletvekili kazanmıştır (bkz: Tablo 9). Seçimlerden birinci olarak çıkan DYP parlamentonun %40'ını kazanmıştır. Oy oranını %11'e çıkararak barajı aşan DSP'ninse parlamentoda temsili oransal olarak sadece %1,5 olmuştur. ANAP bir önceki seçimlere göre %10'dan fazla oy kaybetmiştir. Zaten genel seçimler sonrası her seçimde bu düşüş görülmekteydi. 1987 sonrası siyasi yasakları kalkan liderlerin geri dönmesi ANAP'ın bir araya getirdiği eğilimleri bir arada tutmasını zorlaştırmıştı (Akgün ve Çelik, 2020, s.617). 1991 seçimlerindeyse Mesut Yılmaz modern, kozmopolit, Ankara SBF mezunu ve Almanca bilen karizmatik bir lider olarak yeniden partiyi toplayabilecek bir lider olarak görülüyordu (Ahmad, 2010, s.195). Ancak o da partinin ikinci olmasını engelleyememişti.

⁹³ Özal'a göre ANAP yenilikçi bir partiydi ve Mesut Yılmaz döneminde bu karakterini kaybederek statükocu bir çizgiye kaymıştı. Örneğin Kürt meselesinde Mesut Yılmaz'ın tavrının özgürlükçü perspektiften uzaklaşarak eski parti zihniyeti olarak adlandırdığı “ezelim, bitirelim!” söylemlerine gelmesini eleştirmekte ve parti çizgisinin bozulduğunu örneklendirmektedir (Milliyet, 19 Ağustos 1992).

⁹⁴ 1990'lı yıllarda Turgut Özal'ın kuracağı yeni partinin isminin “İkinci Cumhuriyet Partisi” olacağı konuşuluyordu (Livaneli, 2023).

	1983		1987		1991		1995		1999	
Siyasi Partiler	Oy %	Mv	Oy %	Mv	Oy %	Mv	Oy %	Mv	Oy %	Mv
ANAP	45,1	211	36,3	292	24	115	19,6	132	13,2	86
BBP									1,5	-
BP									0,2	-
CHP							10,7	49	8,7	-
DBP									0,1	-
DEPAR									0,1	-
DP									0,3	-
DSP			8,5	-	10,8	7	14,6	76	22,2	136
DTP									0,6	-
DYP			19,1	59	27	178	19,2	135	12	85
EMEP									0,2	-
HADEP							4,2	-	4,7	-
HP	30,5	117								
IDP			0,8	-						
İP							0,2	-	0,2	-
LDP									0,4	-
MÇP/MHP			2,9	-			8,2	-	18	129
MDP	23,3	71								
MİLLET P.							0,5	-	0,3	-
ÖDP									0,8	-
RP/FP			7,2	-	16,9	62	21,4	158	15,4	111
SHP			24,8	99	20,8	88				
SİP										
SP					0,4					
YDH							0,5	-		
YDP							0,3	-		
YENİ P.							0,1	-		
Bağımsız	1,1	-	0,4	-	0,1	-	0,5	-	0,9	3
Toplam	100	399	100	450	100	450	100	550	100	550

Tablo 9: 1983-1999 Arası Seçim Sonuçları ve Sandalye Dağılımı

Kaynak: TUIK (2012)'deki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Bu seçimlere gidilirken yine seçim kanununda düzenleme yapılmıştı. 1991 yılında 3757 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 20972) sabit çevre barajına geçilerek iki, üç ve kontenjan dahil dört milletvekili çıkan seçim çevrelerinde baraj %25 olarak sabitlenmiştir. Beş milletvekili olan seçim çevrelerindeyse baraj %20 olarak belirlenmiştir (Madde 7). Seçim çevresinin hesaplanmasında dikkate alınan sayı 6 olduğundan ve burada kontenjan milletvekili uygulamasından dolayı hesaplama beş üzerinden yapılacağından aslında burada baraj %20 olmuştur. Ve böylece aslında %25 ve %20 olmak üzere iki sabit baraj uygulanmıştır.

Seçim sisteminin küçük partilere karşı getirdiği adaletsizlik karşısındaysa ittifaklar kurulmuş ve bu ittifaklar sayesinde seçim sisteminin engelleri aşılmıştır. Bir nceki 1987 seçimlerinde görüldüğü gibi oy oranlarının %20'ye yakını temsil hakkı kazanamayınca bu sefer IDP⁹⁵, MP ve RP etrafında kurulan seçim ittifakında adaylar RP listelerinden seçime girerken 1989'da Parti Kürt Konferansına katıldıkları gerekçesiyle SHP'den ihraç edilen yedi milletvekili etrafında kurulan ve Kürt hareketinin siyasi partisi olarak Halkın Emek Partisi (HEP) de seçimlere yine SHP çatısı altında girmiştir. ANAP'tan kopan bir grup da Bedrettin Dalan liderliğinde Demokratik Merkez Partisi'ni (DMP) kurmuştu ancak bu parti de daha sonra DYP'ye katıldı. Nitekim o günlerde yapılan anketlerde Dalan'ın partisinin adının geçmemesi de ⁹⁶ bu kararın önemli etkenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak seçimlere katılan partiler arasında sadece SP parlamentoda temsil hakkı kazanamazken diğer partilerin hepsi bir şekilde parlamentoya girmiştir. Böylece liderler ve hareketleri meclise taşınmış oluyordu. Nitekim seçimler sonrasında 19 MP kökenli vekil ittifaktan ayrılarak kendi parti markalarının altında toplanırken, Aykut Edibali de aynı şekilde davranarak RP'den ayrıldı. Bunun yanında 22 HEP'li vekil de parlamentoda yaşanan yemin krizi sonrasında⁹⁷ SHP'den ayrıldılar. Böylece partilerin kurduğu ittifakların dağılmasıyla parlamentodaki parti sayısı da sekize kadar çıkmıştır.

Seçimler sonucunda koalisyon kaçınılmaz olunca hükümet kurma görüşmeleri de başlamıştı. Süleyman Demirel'e verilen görevle seçimlerden bir ay sonra yine Demirel'in Başbakan olduğu ve Erdal İnönü'nün Başbakan yardımcılığını üstlendiği DYP-SHP koalisyonu kurulmuştur. Türkeş liderliğinde ayrılan MP de DYP-SHP hkmetine destek vermiş ve ardından siyasi partilere hazine yardımını düzenleyen madde değişmiştir. Buna göre daha önce geçici olarak ihdas edilen geçici 16. Madde 3789 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 21185) sürekli kılınarak aşağıdaki şekilde değişmiştir.

⁹⁵ 1984'te Aykut Edibali önderliğinde kurulmuştur.

⁹⁶ Sonar tarafından 1991 yılının Haziran ayında yapılan araştırmada DMP'nin oy oranı %0,4-0,5'tir. Ayrıca Ekim 1990'da yapılan araştırmada da oy oranı gözükmemektedir. Diğer partilerin oy oranıysa %1,7 gözükmektedir. (Milliyet, 24 Haziran 1991). Konda tarafından Ağustos 1991'de yaptırılan ankette de DMP'nin oy oranı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer partilerin oy oranı %3 olarak gözükmektedir (Milliyet, 19 Ağustos 1991).

⁹⁷ 1991 seçimlerinden sonra Hatip Dicle'nin "anayasa baskısı altında" yemin ettiğini söylemesi ve Leyla Zana'nın yemin sonrası Kürtçe konuşması beraberinde protestoları getirmiş ve krize sebep olmuştur.

“Türkiye Büyük Millet Meclisinde 10 veya daha fazla milletvekili bulunup da Devlet yardımı alamayan ve seçimlere girme hakkını elde edecek şekilde teşkilatlanmasını tamamlamış siyasî partilere, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra, ... en az Devlet yardımı alan siyasi partiye yapılan yardım kadar Devlet yardımı yapılır. Bu partilerin 10'dan az olmakla birlikte en az 3 veya daha fazla milletvekiline sahip olmaları halinde kendilerine en az Devlet yardımı alan siyasî partiye yapılan yardımın 1/4'ü tutarında devlet yardımı yapılır.” (3789 sayılı kanun 2.madde)

Demirel 11 yıl aradan sonra tekrar Başbakan olarak dönmüştür. Meşhur tabirle altı kez gitmiş ve yedinci kez gelmiştir. Yaklaşık bir buçuk yıl süren bu hükümet Turgut Özal'ın vefatının ardından Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ve ardından DYP'nin başına Tansu Çiller'in geçmesiyle yerini Çiller Başbakanlığında yeni hükümete bırakmıştır. Kısa süre sonra Erdal İnönü'nün de parti başkanlığından çekilip yerini Murat Karayalçın'a bırakmasıyla hükümetin başbakan yardımcısı da değişmiştir. Daha sonrasında CHP ile SHP Hikmet Çetin genel başkanlığında ve CHP altında birleşince koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı tekrar değişmiştir. En sonunda 9 Eylül 1995'te CHP kurultayında Deniz Baykal'ın genel başkan seçilmesiyle yeni anlaşma sağlanamamış ve Çiller hükümeti istifasını sunmuştur. Ardından bir azınlık hükümeti kurma girişimince bulunan ancak meclisten güvenoyu alamayan Çiller tekrar CHP ile seçim koalisyonu kurarak 1995 seçimlerine kadar görevde kalmıştır (Gençkaya, 2020, s.662-664).

Bu yıllarda partiler dünyası da açılan, kapanan, birleşen ve isim değiştiren partilerin hareketliliğine sahne olmaktadır. 1992 Haziran'ında 12 Eylül sürecinde kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasını sağlayan 3821 sayılı kanuni düzenlenmenin (Resmî Gazete, 21273) hayata geçmesiyle eski partiler yeniden açılmaya başlamıştı. Yapılan düzenlemeye göre;

“2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanuna göre kapatılmış olan siyasi partiler ile Anayasa Mahkemesi dışında başka mahkeme veya kurullarca kapatılan siyasi partiler, son büyük kongre veya kurultay üyelerinin hayatta kalanlarınca alınacak kararla, aynı ad, rumuz, amblem, rozet ve benzeri işaretleri kullanarak yeniden açılabilirler” (3821 Sayılı Kanun, Madde 2).

Buna istinaden öncelikle 9 Eylül 1992'de yapılan kongre sonrasında CHP Deniz Baykal liderliğinde yeniden açılırken solda bir bölünme daha gerçekleşmiştir. Nihayet 1995 Şubat'ında solda birleşme tartışmaları ilk meyvesini vermiş ve SHP ile CHP, CHP çatısı altında birleşme kararı almıştır. Eski MHP de toplanarak kendini feshetmiş (Milliyet, 28

Aralık 1992) ve ardından MÇP isim değişikliğine giderek 1993 Ocak ayında MHP adını almıştır. Eski Millet Partisi tekrar açılırken, Bayrak Partisi, Birlik ve Barış Partisi gibi küçük partilerle IDP'ye katılmış ve ardından IDP'nın adı Millet Partisi (MP) olarak değiştirilmiştir (Milliyet, 24 Kasım 1992a). AP ve DP de tekrar kurulmuş ancak AP ilk kongreden sonra kendini feshederek DYP'ye katılmıştır (Milliyet, 20 Aralık 1992). DP ise Hayrettin Erkmen genel başkanlığında varlığını devam ettirmiştir (Milliyet, 3 Aralık 1992).

Eski partilerin açılması yanında bu dönemde yeni partiler de kurulmuştur. Bu partiler arasında MÇP içindeki tartışmaların alevlenmesiyle partiden ayrılan beş kişiyle, muhafazakâr ve İslamcı damarı temsil eden eski ülkü ocakları başkanı Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde 1993 yılında kurulan Büyük Birlik Partisi (BBP); Eski ANAP'lı Hasan Celal Güzel liderliğinde kurulan Yeniden Doğuş Partisi (YDP) (Milliyet, 24 Kasım 1992b); yine eski ANAP'lı milletvekillerinin içinde bulunduğu ve Turgut Özal'ın kardeşi tarafından 1993'te kurulan Yeni Parti (YP) (Milliyet 8 Ekim 1993); Özal sonrası siyasette siyasal liberalizm vurgusunun eksik olduğunu düşünen isimlerin 1994'te Cem Boyner öncülüğünde kurduğu Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) adını verdikleri parti (Yıldırım ve Haspolat, 2016, s.164) ve 1991 yılında yemin sırasında yaşananlardan sonra kapatılan HEP yerine kurulan Demokrasi Partisi (DEP) ancak kısa süre sonra o da kapatılınca yerine kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) gibi Kürt hareketinin temsilcisi olmuş partiler (Barkey, 1998, s.130) bulunmaktadır.

1995 seçimlerine gidilirken aslında iki yerel seçim 1995'in habercisi olmuştu. Bunlardan ilki 1 Kasım 1992'deki yerel ara seçimler olmuştu. 23 ilçe ve belde de yapılan seçimlerin sonucunda DYP sekiz, RP beş, ANAP dört, SHP üç yerde belediye başkanlığını kazanmıştı (Milliyet, 2 Kasım 1992). RP'nin kazandığı belediye başkanlıklarının dördünün İstanbul'da olması gelecek için önemli göstergelerden biri olmuştur. SHP ise düşüşe geçmiştir. Nitekim 13 partinin katıldığı ikinci yerel seçimler olan 1994 yerel seçimlerinde de SHP İstanbul ve Ankara'yı RP'ye, İzmir'i de DYP'ye olmak üzere üç büyükşehiri de kaybetmiştir. Bu sebeple yerel seçimler SHP için hüsrans olurken sol için de birlik tartışmalarını alevlendirmiştir ve bunun ardından 18 Şubat 1995'te SHP ile CHP, CHP altında birleşmiştir. Böylece tekrar eski CHP geleneği merkez solu ele geçirmiştir (Kömürcü, 2016, s.122). Bu yerel seçimlerde RP %25,2 oy alarak İstanbul Büyükşehir'i ve beraberinde 14 ilçeyi kazanmıştır. İstanbul'un yerel seçimlerde tarihsel olarak ayrı bir

önemi olmuştur⁹⁸. Nitekim Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanı olduğu bu dönemde ürettiği siyaset ilerde Türkiye siyaseti açısından da önemli bir işlev görecektir (Miş, 2018). Sadece İstanbul değil Ankara başta olmak üzere diğer büyükşehir belediye seçimlerinde toplam 15 büyükşehirin altısını (İstanbul, Ankara, Kayseri, Konya, Diyarbakır ve Erzurum) RP kazanmıştır. ANAP üç (Bursa, Adana ve Mersin), DYP üç (Eskişehir, Antalya ve İzmir), SHP iki (Antep ve Kocaeli) ve CHP ise bir büyükşehirde (Samsun) kazanmıştır. Büyükşehirler dışında kalan 61 belediyenin de 22'sini RP kazanarak en çok belediye kazanan parti olmuştur (YSK, 1994 Yerel Seçim Sonuçları). 1995 seçimleri öncesinde 4125 sayılı yasada (Resmî Gazete, 22447) yapılan düzenlemelerle parlamenter sayısı 450'den 550'ye çıkarılmıştı. Bunlardan 100'ünün ise Türkiye milletvekili olarak seçilmesi öngörülmüştü. Bu 100 vekil ülke barajını aşan partilere dağıtılacaktır. Kontenjan uygulamasıysa kaldırılmıştır. Ayrıca yine seçim çevresi barajı değiştirilerek iki ve üç milletvekili çıkaran yerler için %25 diğerleri içinse değişken baraj öngörülmüştür. Ancak AYM 1995 yılında yapılan değişiklikler arasında ülke milletvekilliği uygulaması (madde 3) ve çevre barajı (madde 34) gibi iki önemli maddeyi iptal ederek yürürlükten kaldırmıştır. Yine bu yasayla seçim çevresinin belirlenmesinde dikkate alınan sayı değiştirilmiştir ve il seçim çevresinin belirlenmesinde gerekli sayı 18'e çıkarılmıştır. 18 ile 35 arası milletvekili çıkaracak seçim çevreleri ikiye, 36'dan fazla olanlarsa üçe bölünecektir. Böylece seçim çevresi sayısı da tekrar 83'e düşmüştür (Oder, 1997; ayrıca bkz: Ekler kısmı).

1995 seçimlerinde RP yerel seçimlerdeki başarısını devam ettirerek %21,4 oy oranıyla 154 milletvekili kazanmış ve 1995 seçimlerini ilk sırada bitirmiştir. Böylece 1970'lerde kurulan Milli Görüş Hareketi için bir dönüm noktası olmuştur. DYP %19,2 oy oranına rağmen 135 milletvekiliyle, %19,6 oyu olan ve 132 milletvekili kazanan ANAP'ın önünde seçimleri tamamlamıştır. Soldaysa DSP %14,6 ile 76 milletvekili elde etmiş, CHP'de az farkla barajı aşarak 49 milletvekili elde etmiştir. İsim değiştiren MHP %8,2'de kalarak barajı aşamazken, HADEP'de %4,2 ile baraj altı kalmıştır.⁹⁹ Bunun dışında BBP ANAP listelerinde seçime girerken toplam yedi vekille temsil hakkı kazanmıştır. Seçimler öncesinde kurulan/birleşen diğer partiler (MP, YDH, YDP, Yeni P.) baraj

⁹⁸ İstanbul'da yerel seçimlerin tarihi için bkz: Miş, N. (2015). "İstanbul Seçimleri 1940-2014", Büyük İstanbul Tarihi Cilt 3, s.346-371.

⁹⁹ 1995 seçimlerinde baraj olmasa ya da düşük olsa HADEP 23 milletvekili, MHP ise 33 milletvekili çıkarabilecekti (Oder, 1997, s.107).

altında kalmanın ötesinde çok marjinal oylarla etkisiz kalmışlardır. Dolayısıyla seçim sonuçları İslamcı siyaset açısından büyük bir zafer olurken siyasette parçalanma da artmıştır.

Seçim sonuçları hükümette tekrar koalisyonu zorunlu kılmaktaydı ve bu hususta önceliğin RP'ye ait olduğu bilinmekteydi. Ancak seçimlerin hemen öncesinde hem DYP hem de ANAP liderleri RP ile koalisyon kurmak istemediklerini belirttiğinden seçim sonrası beklentiler de ANAP-DYP arasında sol destekli bir hükümet kurulması yönündeydi (Milliyet, 25 Aralık 1995). Nitekim ilk görev teamülen RP lideri Erbakan'a verildi ancak Erbakan diğer liderlerle yaptığı görüşmede bir sonuca varamadı ve hükümet kurulamadı. Ardından Çiller koalisyon görüşmelerine başladı ancak o da başaramayınca bu sefer Mesut Yılmaz bu görevi aldı. Nihayet Mesut Yılmaz ile Tansu Çiller arasındaki görüşmelerde iki parti liderinin de dönüşümlü bir şekilde başbakan olacağı ANAP-DYP ya da ANAYOL hükümeti kuruldu ve ikinci Mesut Yılmaz dönemi başladı. Kurulan bu hükümet 544 milletvekilinin toplandığı parlamentodan 257 oy almıştır. 207 vekil güven oyu vermezken 80 vekil de çekimser kalmıştır (TBMM, 2013c, s.7383). Ancak bunun ardından RP, güven oylamasının anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla AYM'ye dava açmış ve yapılan incelemede hükümetin güven oyu alabilmesi için toplantıya katılanların salt çoğunluğunun yani 273 kabul oyu gerektiğini belirterek oylama işlemini iptal etmiştir (AYM, E.1996/19, K.1996/13, 14/05/1996, § ...) ve ardından hükümet düşmüştür.

Yaklaşık üç ay süren bu hükümetin ardından tekrar Erbakan'a hükümet kurması için görev verilince RP, DYP ile anlaşarak 28 Haziran 1996'da REFAHYOL hükümetini kurmuştur. Bu hükümet ise 28 Şubat 1997'de MGK kararlarıyla beraber sarsılmış ve 18 Haziran 1997'de Erbakan'ın istifası ile sonlanmıştır. Post modern darbe olarak adlandırılan bu kararlar Ordu hükümete karşı Türkiye'nin laikliğine vurgu yaparak "siyasal İslam'ın" ve Kürt meselesinin milli güvenlik sorunu olduğunu ifaden eden bir muhtıra vermiştir. Ordu'nun özellikle siyasal İslam'ı tehdit olarak algılaması bu darbeyi tetiklemiştir (Karakaya Polat, 2009, s.131). Hemen ardından 30 Haziran'da ANAP-DSP-DeTP (Demokrat Türkiye Partisi) arasında MGK kararlarını uygulayacak (nitekim koalisyon protokolünde de bu hassasiyet gözetilmiştir) ANASOL-D hükümeti kurulmuştur. Dışarıdan CHP ve bağımsızların destek verdiği Mesut Yılmaz başbakanlığında kurulan bu hükümet bu dönemin en uzun hükümeti olmuştur. Yaklaşık

bir buçuk yıl süren bu hükümet de güvensizlik oyuyla çökünce son olarak Ecevit liderliğinde azınlık hükümeti kurularak seçimlere gidilmiştir.

Bu dönemde siyasal partiler yine kapanma, lider değişimi ve ayrılmalara şahitlik etmiştir. MHP içerisinde lider değişimi yaşanmıştı. 1997 Nisan'ında Alparslan Türkeş'in ölümünden ardından partinin liderliğini Devlet Bahçeli üstlendi (Milliyet, 7 Temmuz 1997). RP hakkındaysa kapatma davası açılmıştı. 16 Ocak 1998'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın açtığı dava sonucunda AYM'nin verdiği kararla RP kapatıldı ve malvarlıklarına el konuldu. Erbakan'la birlikte altı milletvekilinin vekilliği düşürüldü ve beş yıl boyunca başka partilerde yer alamayacaklarına ilişkin yasak getirildi (AYM, E.1997/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1998/1, 16/01/1998, § ...). Bu sırada 17 Aralık 1997'de İsmail Alptekin başkanlığında Fazilet Partisi (FP) kurulmuştu ve kapatılan RP üyeleri bu partiye geçti. Daha sonra partinin başkanlığına Recai Kutan seçildi ve Erbakan'ın yokluğunda liderlik görevini üstlendi. Bu dönem ayrıca ANASOL-D hükümetinde yer alan DeTP doğuşuna şahitlik etmişti. REFAHYOL koalisyonuna DYP içinden tepkinin sonucunda DeTP doğmuştu. REFAHYOL hükümeti kurulduktan sonra DYP içindeki vekillerden sekizi istifa etti. Yeni oluşumcular olarak adlandırılan bu grup daha sonra DYP'nin eski önemli isimlerinden ancak Çiller ile anlaşamayıp partiden ihraç edilen Hüsamettin Cindoruk liderliğinde DeTP'yi kurdu (Milliyet, 8 Ocak 1997). Ayrıca bu dönemde entelektüel camiada adından söz ettiren sol Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) kurulmuştu. 1980 sonrası süreçte özellikle 90'lı yıllarda Birikim dergisi¹⁰⁰ etrafındaki isimler (Murat Belge¹⁰¹, Ömer Laçiner vd.) Kemalist ideoloji ile hesaplaşan yazılar yazmış ve 1996 yılında ÖDP adıyla Ufuk Uras liderliğinde siyasal partileşme sürecine gitmiştir (Milliyet, 23 Ocak 1996). Bunun dışında aleviler tarafından kurulan Barış Partisi (BP), DSP'den ayrılan Gökhan Çapaoğlu tarafından Değişen Türkiye Partisi (DEPAR) ve Besim Tibuk tarafından önce Liberal Parti olarak kurulan sonra adını Liberal Demokrat Parti (LDP) olarak değiştiren parti gibi küçük partiler de bu dönemde siyasete girmiştir (Turan, 2008, s.302-303).

1999 Seçimleri genel ve yerel seçimlerin beraber yapıldığı seçimlerdi. Seçimler bir yandan 28 Şubat sürecinin gölgesinde geçerken diğer yandan terör örgütü lideri Abdullah

¹⁰⁰ Nitekim bu derginin çeşitli sayıları doğrudan ÖDP'yi ele almıştır. Bu sayılardan bazıları için bkz: Birikim Sayı 82 (Şubat 1996), 83 (Mart 1996), 92 (Aralık 1996), 103 (Kasım 1997), 122 (Haziran 1999), 132 (Nisan 2000), 146 (Haziran 2001)

¹⁰¹ Bkz: Belge, M. (1996) "Yeni Partimiz", Birikim 82

Öcalan'ın yakalanmasının ortaya çıkardığı milliyetçi hava seçimlerin belirleyicisi olmuştur. Öcalan'ın yakalanmasına ilişkin haberi Ecevit tek başına basın mensuplarına duyurarak bu başarıyı sahiplenmiş ve bunun sonuçlarını da seçimlerde almıştır (Alkan, 2020, s.733-735). Bundan dolayı 1999 seçimlerinin gündemi milliyetçilik, terör ve laiklik bağlamında olmuştur. Özellikle Öcalan'ın yakalanması sonrasında DSP gibi sol milliyetçi veya MHP gibi milliyetçi söyleme sahip partiler güç kazanmıştır.

Seçimlerde ilk sırayı alan DSP'nin oy artışı soldaki erimeden ziyade ANAP ve DYP'nin erimesiyle açıklanabilir. Çünkü bu seçimlerde DSP, ANAP ve DYP'nin bir önceki seçimlerde birinci olduğu 14 ilde ilk sıraya almıştır (Alkan, 2020, s.736). MHP ise Türkeş'in ölümünden sonra daha ılımlı bir çizgiye kaymış ve geleneksel İslami değerlere vurgusu ve Kürt meselesinde izlediği sert tutumuyla öne çıkmıştır (Kubicek, 1999, s.188). Bu sayede bir yandan merkez sağ partilerin hâkim olduğu Akdeniz ve Ege gibi bölgelerde oy oranlarını arttırırken diğer yandan RP'nin etkin olduğu İç Anadolu ve Doğu Anadolu illerinde de oy oranlarını arttırmıştır. Toplam 14 ilde yine RP ile MHP yer değiştirmiş ve MHP birinci parti olmuştur. Böylece hem merkez sağın laik kanadından hem de Anadolu'nun muhafazakâr milliyetçi kanadından oyları toplamıştır (Alkan, 2020, s.736-737). Tüm bunlara ek olarak yolsuzlukların sık sık gündemde olduğu bu dönemde daha önce denenmemiş ve siyasetteki yolsuzluklardan uzak kaldığı düşünülen DSP ve MHP seçimlerde avantaj elde etmiş ve merkez sağın eriyen desteğini daha rahat bir şekilde kendinde toplamayı başarmıştır.

Genel seçimler açısından seçimlere katılan partilerde artış vardı. 18 partinin girdiği seçimlerde yine beş parti barajı aşmayı başarmıştır. Her iki seçimlerde de hiçbir parti %25'i aşamamıştır. İlk sırayı alan DSP kurulduğu günden bu yana düzenli olarak oy oranlarını arttırmaktadır ve bu seçimlerde %22,2 oy oranıyla 136 milletvekili çıkarmıştır. Türkeş'in 1997'deki ölümünden sonra genel başkan olan Devlet Bahçeli 1999 seçimlerinde önemli bir başarı elde ederek ikinci parti konumuna yükselirken %18 oy oranıyla 129 milletvekili kazanmıştır. Ardından gelen partiler 1995 seçimlerine göre %6-7 puana yakın oy kaybetmişlerdir. Bunlardan FP %15,4 oy oranıyla 111 milletvekili, ANAP %13,2 oyla 86 milletvekili ve DYP %12 oy oranıyla 85 milletvekili kazanmıştır (bkz: tablo 9). CHP %8,7 oyla baraj altı kalarak kuruluşundan bu yana ilk defa meclise giremezken, HADEP 11 ilde birinci parti konumunda olmasına ve bu illerde %40 oy oranını aşmasına rağmen 1995'e yakın oy oranıyla %4,7 oy alarak baraj altında kalmıştır.

Yeni kurulan partilerden DeTP (%0,6) ve ÖDP (%0,8) %1 altında kalarak varlık gösteremezken. %1 oy oranını geçen tek parti %1,5 oy oranıyla 1995'te ANAP listelerinden seçime giren BBP olabilmıştır.

1999 seçimleri genel ve yerel seçim sonuçları açısından farklılık göstermekteydi. Yerel seçimler ile genel seçimler arasında farklılığa birkaç örnek vermek gerekirse örneğin CHP, Kocaeli'nde genel seçimlerde %10 oy alırken yerel seçimlerde %39 oy, Antalya'da genel seçimlerde %12 oy alırken yerel seçimlerde %22'yle belediyeleri kazanmıştır. ANAP genel seçimlerde Adana'da %12 oy alırken yerel seçimlerde %26 oy, Manisa'da genel seçimlerde %11 oy alırken yerel seçimlerde %24 oy alarak belediyeleri kazanmıştır. RP Ankara'da %17 oy alırken yerel seçimlerde %34 oy, Kayseri'de genelde %23 oy alırken yerelde %39 oy almıştır. DSP ise Ankara'da genel seçimlerde %23 oy alırken yerelde %10 oy almış, Kocaeli'nde %23 oy alırken yerelde %11 oy almıştır (Öniş, 2000, s.301). Genel seçimlerde seçimler de ilk sırayı alan DSP yerel seçimlerde biri İzmir olmak üzere 9 belediye kazanabilmiştir. MHP ise 20 belediye kazanmıştır. FP ise İstanbul ve Ankara gibi belediyeleri yine kazanarak toplam 17 belediye kazanmıştır. Merkez sağdaysa ANAP 13 belediye kazanırken DYP eriyerek sadece üç belediye kazanabilmiştir. Barajı aşamayan CHP 10, HADEP ise yedi belediye kazanmıştır. 1994'teki yerel seçimlerine girmeyen Kürt hareketi böylece ilk defa belediyelerle tanışmış oldu.

Seçimlerden sonra en muhtemel koalisyon senaryosunun DSP-MHP ve ANAP arasında olacağı konuşuluyordu. Hem Ordu açısından hem de iş dünyası bakımından¹⁰² bu birlikteliğe sıcak bakılmaktadır. Buradaki temel sorun DSP ile MHP arasındaki tarihsel ve ideolojik mesafeydi. Buna ilişkin olarak da Ecevit tarafından Bahçeli'ye ılımlı mesajlar gelirken¹⁰³ Bahçeli'de ılımlıydı. Böylece seçimler öncesinde pek mümkün olmayan bir senaryoyla DSP, MHP ve ANAP arasında üçlü koalisyon hükümeti kurulmuştur (Kubicek, 1999, s.190). Bu koalisyonda MHP Sağlık, Sanayi, Tarım, Bayındırlık ve İskân gibi icracı bakanlıkları almıştı. Nitekim daha sonra bu bakanlıklar en büyük sınavını verdi. 1999 yılında gerçekleşen depremler başta MHP olmak üzere üçlü koalisyonun da en büyük sınavı oldu ve koalisyon bu süreçte ağır yara aldı.

¹⁰² Seçimlerin hemen ardından TUSİAD tarafından yapılan açıklama şu şekildeydi: "... Ecevit kurabileceği koalisyonların, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu tüm reformları süratle gündeme getirebileceğine inanıyoruz. Bu konuda kendileriyle yakın çalışma içinde olmayı da arzu ediyoruz" (Milliyet, 21 Nisan 1999, s.10).

¹⁰³ Seçimlerin ardından Ecevit MHP'nin artık eskisi gibi olmadığını ve çok değiştiğini ifade ediyordu (Cumhuriyet, 20 Nisan 1999).

Bu dönem içerisinde yaşanan önemli gelişmelerden biri de Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresi 2000 yılında dolmaktadır. İlk etapta partiler Demirel'in görev süresini uzatmak istemiştir. Bunun için DSP, MHP, ANAP ve DYP tarafından hazırlanan 5+5 anayasa değişikliği önerisi mecliste yeterli çoğunluğu sağlayamayıp 303 kabul alınca (gerekli olan 330) cumhurbaşkanının görev süresini uzatma çabalarından sonuç alınamamıştır. Ardından Meclisteki beş parti tarafından ortak aday olarak AYM başkanı Ahmet Necdet Sezer'in ismi gündeme gelmiştir. Tüm partilerin ortak adayı olmasına rağmen Sezer ancak üçüncü tur oylamada salt çoğunluğu sağlamış ve böylece meclis dışından seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur (Tuncer, 2013, s.96-100).

3.6. Hâkim Partili Sistem ve AK Partili Yıllar

2000'lere doğru yaşanan çeşitli krizler 2004'te yapılması gereken seçimlerin o tarihe kalmayacağını göstermekteydi. Öncelikle 1999 Ağustos ve Kasım aylarında gerçekleşen iki büyük deprem devletin ve siyasetçilerin yetersizliğini göstermişti. Ancak bu krizler hem parlamento dağılımı hem de toplumsal baskının gerekli tepkiyi hükümete yönlendirememesi nedeniyle siyasetteki dengeyi çok fazla değiştirmemiştir. Bu denge esasında Kasım 2000 ve Şubat 2001'deki ekonomik krizlerle ciddi anlamda sarsılmıştır. Artan kamu borcu, devalüasyon, işsizlik ve küçülen ekonomi karşısında koalisyon ortakları sorumlu görülmüştür (Çarkoğlu ve Hinich, 2006, s.373). Özellikle 2001 krizi Türkiye siyasetinde yaşanan en kötü krizlerden biri olmuştur ve kriz sonrası kitlesel işten çıkarmalar koalisyon hükümetinin kredibilitesini son derece zayıflatmıştır (Sayarı, 2007, s.199). Bu sorunlara ek olarak özellikle 2002 yılında Başbakan Ecevit'in sağlık sorunları ve hastane süreçleri¹⁰⁴ erken seçim tartışmalarını alevlendirmişti. Ardından DSP içinde yaşanan istifaların da etkisiyle kriz tırmandı ve partiler TBMM'de 449 kabul oyuna karşılık 62 ret ve 3 çekimser oyla 3 Kasım 2002 için erken seçim kararı aldı (Resmî Gazete, 24834).

2002 seçimlerine gidilirken siyasal partiler arenasında da hareketlilik artmıştı. İlk olarak 1999 seçim sonuçlarının ardından Baykal CHP genel başkanlığını bırakmıştı. Kurultaya giden CHP'nin yeni genel başkanı 26 Haziran 1999'da Altay Öymen oldu. Ancak Baykal

¹⁰⁴ Bu sürecin anlatımı için bkz: 32.Gün (2020, 25 Mayıs). 2001 Krizi ve Ecevit'in Siyasete Vedası: 32. Gün Arşivi (Video). Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=XZ9JPXw_t9U Erişim Tarihi: 13/07/2021

ekibi parti meclisinde hala etkindi. İsteddiği reformları yapamayan Öymen olağanüstü kurultayı toplayarak 10 Eylül 2000’de tekrar Baykal ile genel başkanlık yarışına girdi ve Baykal karşısında kaybetti. Bunun ardından Baykal tekrar CHP’nin başına geçti.

İkinci olarak 1999 seçimlerinden sonra yemin için TBMM’ye gelen Merve Kavakçı başörtüsünden dolayı başta DSP’liler ve Ecevit tarafından şiddetli bir şekilde protesto edildi. Bunun ardından Merve Kavakçı’nın milletvekilliği düşürülürken FP’ye yönelik bir kez daha kapatma davası açılmıştı. 1999 Mayıs ayında açılan dava 2001’de sonlanmış ve AYM yine laiklik karşıtı eylemler nedeniyle FP’yi 2001 Haziran’ında kapatmıştır (Resmî Gazete, 24631). FP’nin kapanmasından önce parti içinde iki farklı grup ortaya çıkmıştı. Yenilikçiler ile Gelenekçiler olarak adlandırılan bu grupların parti içi mücadelesinden yeni bir parti doğacaktır. FP kongresinde yenilikçilerin temsilcisi olarak Abdullah Gül ile gelenekçilerin temsilcisi Recai Kutan yarıştı. Bu ikili arasındaki liderlik mücadelesinde 623’e karşılık 521 oyla genel başkan Recai Kutan seçildi. Gelenekçiler karşısında ciddi bir oy alan Yenilikçiler parti içinde gücünü gösterdi (Çakır, 2000). Ancak henüz ayrılık gerçekleşmemişti. AYM’nin FP’yi kapatması sonrasında partileşmenin de önü açıldı ve İslamcı hareket bölündü. Erbakan’ın ekibi Saadet Partisi’ni kurarak oraya katılırken yenilikçiler Erdoğan liderliğinde 14 Ağustos 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AK Parti) kurdular. Kurucular arasında 51 milletvekili bulunuyordu.

Üçüncü olarak 2002 seçimleri öncesinde DSP içinde derin bir bölünme gerçekleşti. Başbakan yardımcısı Hüsamettin Özkan’ın bakanlıktan ve partiden istifasını izleyen günlerde parti içerisinde İsmail Cem gibi birçok isim istifa etti. 2001’deki ekonomik krizlerin ardından Ecevit’in ekonominin yönetimine çağırdığı Dünya Bankası eski uzmanı Kemal Derviş de bu sırada istifa edenler arasındaydı ancak daha sonra istifasını geri aldı. Troyka olarak adlandırılan grubun içerisinde yer alan Kemal Derviş, Hüsamettin Özkan ve İsmail Cem isimlerinin yeni parti kuracakları konuşuluyordu ve Kemal Derviş bu partinin en önemli ayaklarından biriydi. Onsuz bir partinin ölü doğacağı kabul ediliyordu (Karahanoğulları, 2002). Nihayet 22 Temmuz 2002 tarihine gelindiğinde İsmail Cem liderliğinde 63 Milletvekili Yeni Türkiye Partisi (YTP) etrafında örgütlendiler (Yenişafak, 23 Temmuz 2002). DSP milletvekillerinin yarısını kaybetmişti. Kısa süre sonra Derviş tekrar istifa etti ancak YTP yerine CHP’ye katıldı. Böylece beklenildiği gibi YTP ölü doğmuş oldu.

Son önemli gelişmeysen Uzan Grubu lideri Cem Uzan'ın Genç Parti'yi kurarak siyasete girmesiydi. Genç Parti'nin kuruluşu 10 Temmuz 2002 tarihinde, seçimlerden hemen önce, birçok TV ve Radyo yayını vasıtasıyla Cem Uzan tarafından açıklanmıştı. Ancak aslında Cem Uzan'ın parti kurma hazırlıkları bundan birkaç ay önce başlamıştı. Bu hazırlıklardan ilki Uzan grubunun kontrolünde olan Star TV'nin ambleminin değişimiydi. Daha önce mavi S harfi ve beyaz yıldızdan oluşan amblem artık kırmızı S harfi ve beyaz yıldızla çevrilmişti. Sonrasındaysa Uzan grubunun kuruluşunun 46.yılına ilişkin olarak gerçekleştirdiği çeşitli kutlamalar¹⁰⁵ parti kuruluşuna yaklaşıldığını haber veriyordu. Bu kutlamalarda Cem Uzan, dönemin önemli sanatçıların sahne aldığı konserlerin ardından sahneye gelerek güncel meselelerle birlikte siyasete ilişkin konularda eleştirilerini dile getiriyordu (Angılı, 2004, s.48). Nihayetinde Genç Parti kuruldu ancak seçim kanununa göre en az 40 ilde örgütlenmesi gerektiğinden seçimlere girememeye tehlikesi bulunuyordu. Henüz o düzeyde bir örgütlenmeye sahip olmayan Genç Parti bu sorunu aşmak için seçimlere girebilecek bir partiyle birleşmeyi düşündü ve çözüm için bulunan parti Hasan Celal Güzel'in¹⁰⁶ YDP'si oldu. Uzan YDP liderliğini ele geçirerek partinin adını Genç Parti olarak değiştirdi ve seçimlere bu şekilde girildi (Türk, 2007, s.83).

2002 ve sonrası dönemde gerçekleştirilen seçimlerde 2017 yılındaki hükümet sistemi değişikliğine kadar seçim sisteminin formülasyonunda bir değişiklik olmamış ve eleştirilmesine rağmen baraj uygulaması da devam etmiştir. Bu dönemde milletvekili sayısı da 1995'ten beri uygulandığı şekliyle 550 olarak devam etmiştir. Bu dönemde katılım oranı da 2002 seçimleri haricinde Türkiye ortalamasında seyretmiştir. 2002 seçimlerindeki katılım 1983 sonrası genel seçimlerde görülen en düşük katılım olmuştur. 2002 seçimlerinde %79,1, 2007 seçimlerinde %84,2, 2011 seçimlerinde %83,2, 2015 Haziran'ında %83,9 ve 2015 Kasım seçimlerinde %85,2 katılım olmuştur.

Laçiner'e göre nasıl ki 1946-50 seçimleri Türkiye siyasetinde bir devrim olarak niteleniyorsa 3 Kasım 2002 seçimleri de bu anlamda ve hatta daha "kapsamlı ve derinlikli" bir devrimdir (2002). Bu seçimleri diğer seçimlerden ayıran en önemli yanlardan biri 1950-1960 arası dönemden bu yana ilk defa bir meclisin iki partili bir yapıda olmasıyken diğer önemli tarafıysa parti sisteminin neredeyse tüm aktörlerini sistem

¹⁰⁵ Kutlamalardaki konserlerin adı "Türkiye ile kucaklaşma"dır (Sağlam, 2007).

¹⁰⁶ Hasan Celal Güzel bu süreçte itirazlarını dile getirerek partisinin önde gelenlerinin rüşvet aldığını dahi ileri sürmüştür ve ardından partiden ayrılmıştır (Angılı, 2004, s.50).

dışına itmiş olmasında yatmaktadır. Bu seçimlerde daha önceki dönemde parlamentoya girmeye hak kazanan tüm partiler parlamento dışında kalmıştır. Bu anlamıyla 2002 seçimleri parti sisteminde çok büyük bir kırılma yaratarak parti sisteminin eski aktörlerini sistem dışına itmiştir. Eski parti sisteminin çöküşü gerçekleşmiş ve 2002 sonrası yeni parti sisteminden bahsetmek gerekliliği doğmuştur. 18 partinin katıldığı bu seçimlerde AK Parti ve CHP olmak üzere sadece iki parti parlamentoya girebilmiştir. Seçimlerin öncesinde kurulan, siyasetin yeni aktörü AK Parti %34,3'lük oy oranıyla 363 milletvekili elde ederken 1999 seçimlerinde barajı geçemeyerek parlamento dışında kalan CHP %19,4'lük oy oranıyla 178 milletvekili elde etmiştir. Bu seçimler sonucunda oluşan parlamento oy oranlarının yaklaşık %45'ine temsil hakkı sağlayamamıştır¹⁰⁷.

Seçimlerin galibi seçim öncesi araştırmalarda öne çıkan AK Parti olmuştur ancak diğer partilerin baraj altında kalmasıyla yakaladığı aşırı temsil sayesinde beklenmedik bir başarı elde edilmiştir. Henüz bir yıl önce kurulan bir parti olarak AK Parti, kimliğini muhafazakâr demokrat olarak tanımlarken Erdoğan bu kimliğin: “muhafazakârlığın genlerine ve tarihî kodlarına uygun şekilde, ama, siyaset yaptığımız coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak” (TBMM, 2013d, s.8095) ortaya konduğunu ifade etmekteydi. Erdoğan'ın muhafazakâr demokrat kimliği tanımlarken “uzlaşıya, toplumsal değerlere, milli irade kavramına, siyasal iktidarın sınırlandırılmasına, kültürel farklılıklara ve bireysel özgürlüklere” (TBMM, 2013d, s.8095-8097) vurgu yaptığı görülmektedir. Bora'ya göre (2002) taşıyıcı omurgası Millî Görüş kökenli olan yeni bir sağcı parti olarak AK Parti, milliyetçi-muhafazakâr değerler, milli iradeye dayalı meşruiyet, refah ve zenginlik vaadi, hizmet siyaseti, çoğunluk fikri ve pragmatizm gibi Türk sağının temel meselelerine bünyesinde yer vermektedir. Nitekim tam da bu bağlamda Çetinsaya'nın (2002, s.36) gösterdiği gibi AK Parti kazandığı oyların yarısını geçen seçimde FP ve MHP'ye oy verenlerden, %30'a yakını ANAP-DYP-DSP üçlüsünden ve %17'lik bir kısmını ise ilk defa oy kullananlardan almıştır.

CHP ise niteliksel olmasa da niceliksel bir başarı yakalamıştır. Eriyen sol ve merkez partiler karşısında oy oranındaki artış sınırlı kalmıştır. 1999 seçimlerinde parlamento dışı kaldığından dolayı bu seçimlerde elde ettiği aşırı temsil onu başarılı göstermektedir. Ancak toplumda değişim isteyen seçmenin CHP'ye karşı ilgisi sınırlı kalmıştır. Bunda

¹⁰⁷ Bu durum beraberinde meşruiyet tartışmalarını getirmiştir (Heper, 2002).

CHP'nin toplumla arasında bağ kuramaması ve yaşanan ekonomik sorunlara karşı Kemal Derviş'e rağmen inandırıcı politikalar üretilmemiş olması etkili olmuştur. Ki bu durum büyük oranda CHP'nin geçmişinden gelen devletçi bakıştan ve kurucu ideolojinin taşıyıcısı olmasından kaynaklanmaktadır (Öniş ve Keyman, 2003, s.101-102).

Bu seçimlerde, 1983 sonrası parti sistemin temel aktörleri arasında yer alan tüm partiler baraj altında kalmıştır¹⁰⁸. Böylece %45'lik bir oy oranı parlamentoda temsil hakkı kazanamamıştır. Özellikle bir önceki dönemin koalisyon hükümetinde yer alan partilerden DSP-MHP-ANAP üçlüsünün toplam oy oranı %53,4'ten %14,7'ye gerileyerek yaklaşık %40'a varan bir oy kaybına uğramıştır. Bunlar içerisinde DSP tam anlamıyla bir çöküş yaşamıştır. 1999 seçimlerinde %22,2 oy oranıyla zirvesini gören DSP bu seçimlerde kazandığı %1,2 oy oranıyla da bir anlamda dibi görmüştür. Bir önceki seçimlerde Bahçeli'nin liderliğinde ikinci sırada yer alan MHP ise %10'a yakın oy kaybederek %8,4'lük oy oranıyla baraj altında kalmıştır. Koalisyonun son üyesi ANAP da %5'lere gerilemiştir ve böylece 1983'ten bu yana ilk kez parlamentoda temsil hakkı yakalayamamıştır. Merkez sağın bir diğer önemli aktörü DYP'de seçimler sonucunda parlamento dışında kalmıştır. %9,5 gibi bir oy oranıyla düşüşü diğer partilere göre sınırlı kalsa da (bir önceki seçimde %12) o da barajı aşamayarak parlamento girememiştir. Sadece 2002 seçimlerinde aşağıdaki tabloda da (Tablo 10) görüleceği üzere seçim sisteminin etkisi net bir şekilde görülebilmektedir. Bölünen partilerden YTP ve Saadet Partisi de oy oranları çok düşük düzeyde kalan partiler arasına girmiştir. Saadet Partisi ise %2,5 oy alırken YTP %1,2'de kalmıştır. Bölünen milli görüşün geleneksel kanadı Saadet Partisi bu geleneğin en düşük oy oranlarından birini görürken Kemal Derviş'in partiye katılmamasıyla bir anlamda ölü doğan ve arkasındaki popülariteyi kaybeden YTP de seçimlerden bir anlamda hezimetle ayrılmıştır.

2002 seçimlerinde dikkat çeken başka iki parti daha olmuştur. Bunlardan biri oy oranlarını artıran DEHAP'tır. HADEP hakkında 1999 yılında kapatma davası açılmıştı. Ancak dava yaklaşık dört yıl sürdü ve 2003 yılında partinin kapanması ve yöneticilerine beş yıllık siyaset yasağı geldi (Resmî Gazete, 25173). Partinin kapatılmasından sonra 1997'de kurulan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) etrafında örgütlenen Kürt hareketi 2002 seçimlerine DEHAP altında girdi. DEHAP, Emek Partisi (EMEP) ve Sosyalist

¹⁰⁸ 2002 seçimlerinde baraj olmasa parlamento dağılımı Tarhan Erdem'e göre AK Parti 217 vekil, CHP 125 vekil, DYP 60, MHP 48, Genç Parti 35, DEHAP 30, ANAP 20, SP 6 ve Bağımsızlar 9 vekil şeklinde olacaktır (Milliyet, 5 Kasım 2002, s.17).

Demokrasi Partisi ile ittifak kurarak sol cephe oluşturmuştu (Ete, 2009, s.12). Bir önceki seçimlere göre oy oranını arttırmasına rağmen DEHAP yine barajı aşamayıp parlamento dışında kalmıştır.

AĞRI İLİ SEÇİM SONUÇLARI			
Parti İsmi	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
DEHAP	51.947	35,1	-
AK Parti	26.219	17,7	3
CHP	14.230	9,6	2
DYP	11.550	7,8	-
Saadet	10.690	7,2	-

İZMİR İLİ SEÇİM SONUÇLARI			
Parti İsmi	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
CHP	544.862	29,1	16
Genç Parti	328.338	17,5	-
AK Parti	321.865	17,2	8
DYP	174.838	9,3	-
MHP	146.155	7,8	-

DİYARBAKIR İLİ SEÇİM SONUÇLARI			
Parti İsmi	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
DEHAP	236.689	56,1	-
AK Parti	67.298	16	8
DYP	30.330	7,2	-
CHP	24.963	5,9	2

AYDIN İLİ SEÇİM SONUÇLARI			
Parti İsmi	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
CHP	101.830	20,7	4
DYP	97.232	19,8	-
AK Parti	89.713	18,3	4
MHP	58.815	12	-
Genç Parti	47.789	9,7	-

SAKARYA İLİ SEÇİM SONUÇLARI			
Parti İsmi	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AK Parti	189.246	43,8	6
Genç Parti	108.822	25,2	-

Tablo 10: Seçili İllerde 2002 Seçimlerinin Sonuçları

Kaynak: Veriler YSK'dan alınmıştır.

Seçimin dikkat çeken isimlerinden bir diğeri de kampanya stratejisi ve medya gücüyle öne çıkan Genç Parti olmuştur. Genç Parti, konserli ve ikramlı mitinglerde genç, kudretli ve yakışıklı iş adamı olan Cem Uzan'ın "fukaralık istismarı" yapan, öfkeli ve milliyetçi söylemleriyle ve en nihayetinde çok sayıda reklamla 2002 seçimlerinde %7.2'lik oy oranına ulaşmıştır (Bora, 2002). Cem Uzan'ın partisi 1999 seçimlerinde MHP'ye oy

veren her beş kişiden birinin oyunu almayı başarmıştır. Büyükşehirlerin yanında Ege ve Trakya bölgesinde etkili olmuştur. Nitekim Genç Parti'nin ağırlıklı oylarının batılı ve kentli seçmenlerden oluşması partinin MHP ve DSP milliyetçiliğinin kesiştiği yerde etkili olduğunu göstermektedir (Yanardağ, 2002). Bu dönem yaptığı mitinglerle ön plana çıkan Cem Uzan'ın konuşmaları neredeyse birbirinin aynısıdır. Konuşmalar temel olarak ekonomik politikalarında etkili olan IMF'in eleştirisi, (IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomik kurumların Türk ekonomisinde ve özellikle siyasetindeki etkisi sıklıkla eleştirilmiştir) mevcut siyasal partilerin yolsuzluğu ve kötü durumun sebebi olduğu anlatısı (ve buna dayalı anti-elitizm) ile AB üyeliğinin yapaylığı üzerinde temellenmektedir (Angılı, 2004, s.52). Bu eleştiriler genellikle popülist¹⁰⁹ bir siyaset tarzı ile ifade edilmektedir. Konuşmalar (ve hatta genel olarak partinin imajı) milliyetçi¹¹⁰ bir vurgu etrafında, öfkeli-heyecanlı bir şekilde seçmenlere iletilirken ayrıca yer yer dindar¹¹¹ öğeler de barındırmaktadır. Medya patronu olan Cem Uzan'ın sahibi olduğu Star TV ve Star Gazetesi adeta parti resmi yayın organı ve parti bülteni olarak kullanılmıştır. Cem Uzan örneği siyasal propaganda da medyanın ve poplaşmanın (Bora, 2002) önemini göstermiştir.

2002 seçimlerinin ardından eski parti sisteminin aktörleri için yaşanan hezimet istifaları da beraberinde getirmiştir. İlk istifalar merkez sağ partilerden gelmişti. DYP'de istifa eden Çiller'in yerine Mehmet Ağar partinin başına geçerken ANAP'ta Mesut Yılmaz'ın yerine Ali Talip Özdemir partinin yeni lideri oldu. MHP lideri Bahçeli genel başkanlığı bırakacağını açıklasa da 12 Ekim 2003'te gerçekleştirilen kongrede tekrar genel başkan olarak seçildi. Solda ise Ecevitler 2004 Temmuz'unda DSP'yi ve aktif siyaseti bırakarak köşeye çekilirken partinin yeni lideri Zeki Sezer olmuştur.

Seçimleri AK Parti kazanmasına rağmen partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için genel seçimlere katılamamıştı. Seçimlerden sonra da hükümet kurması için Abdullah Gül isminde anlaşıldı ve 18 Kasım 2002'de Abdullah Gül başbakanlığında da yeni hükümet kuruldu. 1987 sonrası seçimlerden sonra 1991'e kadar tek parti hükümetiyle yönetilen Türkiye'den sonra tekrar tek parti hükümeti ancak 2002

¹⁰⁹ Popülist strateji Genç Parti'nin başarısının temel sebepleri arasında sayılabilir (Sarıkaya, 2022)

¹¹⁰ Ambleminin Türk bayrağına benzetilmesi, konuşmalarda sıklıkla Türk ifadesinin kullanılması, Gençlik Marşı ve Onuncu Yıl Marşı'nın sıklıkla çalınması (Sarıkaya, 2022, s.230) partinin sahip olduğu milliyetçilik vurgusunun temel göstergeleridir.

¹¹¹ Cem Uzan konuşmalarında "Allah korkusu" ve "iman" gibi kelimeler sıklıkla kullanmakta, mitinglerinin sonunu "Allah'a emanet olun" ile getirmektedir (Sarıkaya, 2022, s.230)

seçimleri sonrasında kurulabilmiş oldu ancak bu sefer de ilk defa bir partinin genel başkanlığı ile başbakanlığının farklı isimler arasında paylaşıldığı görülecekti. Hükümet kurulduktan sonra temel gündemlerden biri bu yüzden Erdoğan'ın siyasi yasağın kaldırılmasına yönelik oldu. O sırada YSK 3 Kasım 2002'de Siirt'te gerçekleştirilen seçimleri AK Parti'nin başvurusu üzerine iptal etti ve Siirt'te yenilenme seçimlerine gidileceği kararlaştırıldı (3 Kasım seçimlerinde Siirt'ten AK Parti ve CHP bir milletvekili çıkarmış ve ayrıca bir de bağımsız aday olarak Jet Fadıl lakaplı Fadıl Akgündüz seçilmişti). Ancak Erdoğan'ın seçimlere girebilmesi ve siyasi yasağının kaldırılabilmesi için anayasa değişikliği yapılması gerekiydi. Buna istinaden hem AK Parti hem de CHP milletvekillerinin destek verdiği değişiklik paketi 4774 sayılı anayasa değişikliği kanunu olarak mecliste kabul edildi. Buna göre Anayasa'nın milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76. maddesinde yer alan "ideolojik ve anarşik eylemlere" ibaresi "terör eylemlerine" ibaresiyle değiştirilmiş, Anayasa'nın 78.maddesine yeni bir fıkra eklenerek ilde veya seçim çevresinde ye kalmaması halinde ara seçimin n açılmış ve son olarak seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin yürürlüğe girmesiyle bir yıl içinde yapılacak seçimlere uygulanamayacağını düzenleyen 67. maddenin ilgili fıkrası da geçici madde ile 22. dönemde uygulanmaması yönünde düzenlenmiştir. Ancak bu düzenleme Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından "znel ve kişiye özgü" olduğu gerekçesiyle vetoya uğramış ve değişiklik yapılması için tekrar görüşülmek üzere meclise gönderilmiştir. Ardından meclis tarafından aynen kabul edilen değişiklik metni 4777 sayılı kanun olarak (Resmî Gazete, 24980) yürürlüğe girmiştir. Böylece Erdoğan'ın milletvekili olmasının önünde engel de kalmamıştır. Nihayet 9 Mart 2003'te Siirt'te yapılan ara seçimlerde Siirt'te AK Parti oyların %85'ini alarak  milletvekilliğini de kazanmıştır. Bu sayede AK Parti milletvekili sayısını 365'e çıkarmış ve Erdoğan da meclise girmiştir. Hemen ardından da yaklaşık dört ay görev yapan 58.hükümet yerine yeni hükümeti yani 59. Hükümeti kendi başbakanlığında kurmuştur ve 2007 seçimlerine kadar bu hükümet görevde kalmıştır.

2004 yerel seçimleri AK Parti'nin genel seçim başarısını perçinlemiştir. AK Parti il genel meclisi seçimlerinde %42 oy oranına ulaşmış ve üyeliklerin %71'ini kazanmıştır. İllerin %90'ında AK Parti birinci sırayı almıştır. 12 bykşehiri AK Parti, 2'sini CHP, diğerlerini de SHP ve DSP almıştır. AK Parti sadece dört ilin hiçbir ilçesinde (Artvin, Kilis, Muş ve şırnak) belediye başkanı çıkaramamıştır. Büyükşehir olmayan 46 ili

kazanmıştır (Tuncer, 2009). 2004 yerel seçimleri 1984 sonrası yerel seçimler arasında katılım oranı en düşük seçimlerden biri olmuştur. İl genel meclisi düzeyinde katılım %76'da kalmıştır. 2004 yerel seçimlerinde Demokratik Güç Birliği çatısı altında SHP¹¹² ve dört sol parti ile yerel seçimlere giren DEHAP, oy oranı açısından düşüş yaşadı. Bu düşüş Siirt, Bingöl, Ağrı ve Van gibi belediyeleri de kaybetmesine neden oldu ve kazanılan il sayısı beşe düştü (Ete, 2009, s.13). 2004 seçimlerinden sonra DEHAP'ın başarısızlığı üzerine yeni bir yapılanma içerisine girmek isteyen Kürt hareketi eski partilerin liderleri ve milletvekillerinin bir arada olduğu Demokratik Toplum Hareketi'ni (DTP) başlattı ve ardından bu hareket 2005 yılında DTP'yi kurdu. Zaten 2003 yılında DEHAP'a da kapatılma davası açılmıştı. Parti dava sonucunu beklemeden¹¹³ 2005 yılında kendini feshetti ve DTP hareketin yeni adresi oldu. (Ete, 2009, s.5-6). YTP ise 2004 yerel seçimlerinde de başarısızlığın ardından CHP ile birleşme kararı alarak siyasal hayattan çekilmiştir.

AK Parti açısından 2004 seçimlerindeki bu başarı 2007 seçimlerinin de AK Parti gölgesinde geçeceğinin erken bir habercisi olmuştur. Ancak 2007 seçimlerine gidilirken gündem de değişmiştir. 2007 seçimlerine 27 Nisan e-muhtırası, Cumhuriyet Mitingleri ve Cumhurbaşkanı seçimi gibi gündemler etrafında ve gergin bir atmosferde gidilmiştir. 2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi dolmaktaydı. 2007 Nisan ayına gelindiğinde Cumhurbaşkanlığı için yapılacak oylamanın tarihleri belirlenmişti. Buna göre ilk oylama 27 Nisan, ikinci oylama 2 Mayıs ve üçüncü oylama 9 Mayıs'ta yapılacaktı. Parlamento aritmetiğine bakıldığında AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayının seçilmemesi için bir neden yoktu. Daha önce gerçekleştirilen seçimlerde Özal, Demirel ve Ahmet Necdet Sezer aynı şekilde seçimlere girerek üçüncü turda Cumhurbaşkanı olarak seçilmişti. Ancak bu sefer atmosfer iyice gerilerek AK Parti'nin adayının seçilmesi engellenmek isteniyordu.

¹¹² 24 Mayıs 2002'de Murat Karayalçın liderliğinde Sosyaldemokrat Halk Partisi olarak kurulmuş SHP'dir. Bkz: (Milliyet, 25 Mayıs 2002, s.18).

¹¹³ DEHAP kendini feshetmesine rağmen dava sürecinin devam etmesini sağlayan 2820 sayılı siyasal partiler kanunun 108. maddesiydi. Bu maddeye göre kapatma davası açılan bir partinin kendini kapatması AYM tarafından davanın yürütülmesine engel olmadığını söylemekteydi. Söz konusu madde 2010 yılında AYM tarafından anayasaya aykırılık gerekçesiyle iptal edilince davanın devam etmesine yönelik yasal dayanak da ortadan kalktığı için 2011 yılında dava düşmüştür. Davaya ilişkin anayasa mahkemesi kararı için bkz: (AYM, E.2003/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2011/1, 24/02/2011, § ...). Ayrıca siyasi partiler kanunun iptal edilen maddesine ilişkin karar için de bkz: (AYM, E.2010/17, K.2010/112, 08/12/2010, § ...).

Bu gerilen atmosferde 14 Nisan 2007’de Ankara’da başlayan ve daha sonra İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde gerçekleştirilen “Cumhuriyet Mitingleri” laiklik tartışmalarını merkeze alarak 2007 seçimlerinin en önemli gündemlerinden birini oluşturdu. Bu mitinglerin oluşturduğu iklim çerçevesinde DSP ile CHP arasında seçim ittifakı kurulurken siyasal atmosfer laiklik ve karşıtları şeklinde ikiye bölündü (Tuncer, 2007, s.137).

27 Nisan tarihine gelindiğinde AK Parti’nin adayı Abdullah Gül olmuştu ve 361 üyenin katıldığı ilk tur oylamada 357 oy almıştır. Ardından CHP bu oylamayı AYM’ye taşımıştır. 367 krizi ilk olarak anılan bu kriz aslında Aralık 2006 tarihinde Dünya gazetesinde Ali İhsan Karacan tarafından “Köşk Seçiminde Anayasadaki Püf Nokta” başlıklı yazıyla ortaya atılmıştır. Daha sonra Sabih Kanadoğlu tarafından da savunulan bu iddiaya göre Anayasanın 102. Maddesi Cumhurbaşkanlığı seçiminde toplantı ve karar yeter sayısına ilişkin olarak net bir ayırım yapmamaktadır. Bu yüzden cumhurbaşkanlığı için mecliste yapılacak ilk iki oylamada üye tam sayısının 2/3 çoğunluğunun olması gerektiğini ve bunun sağlanamadığı durumlarda birinci oylamanın da yapılmamış sayılacağını ve diğer oylamalara geçilemeyeceğini iddia etmiştir. Bu tartışmanın ardından 1 Mayıs’ta AYM ilk kararını açıklamış ve oylamayı iptal ederek yürürlüğü durdurmuştur. Nitekim AYM’nin bu kararından sonra parlamento tıkanmıştır. Bunun ardından 2 Mayıs’ta AK Parti meclis grubu milletvekili seçimlerinin yenilenmesine ilişkin meclis kararı almıştır. Buna ek olarak da AK Parti 10 Mayıs’ta yaşanan krizin ardından Cumhurbaşkanlığı seçiminin halk tarafından yapılmasına ilişkin anayasa değişikliği düzenlemesini kabul ederek bundan sonraki süreçte Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine izin veren düzenlemeyi gerçekleştirmiştir (Göztepe, 2007; Eroğul, 2007).

22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan seçimlerde meclis aritmetiği de değişmiştir. AK Parti 341 milletvekili elde ederek yine Cumhurbaşkanlığı seçilmesi için gerekli çoğunluğa ulaşamamıştır. Henüz dışarıdan 26 vekilin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Ancak AK Parti ve CHP dışında bu sefer MHP de 71 milletvekiliyle parlamentoya girmiştir. Bunun üzerine yeni mecliste Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci yeniden başlamıştır. AK Parti’nin adayı Abdullah Gül tekrar adaylığını koyarken CHP yine oylamalara katılmamıştır. Bunun karşısındaysa MHP’nin oylamalara katılacağını ve kendi adayını göstereceğini açıklamasının ardından kriz de bir anlamda aşılmıştır ve Abdullah Gül 28 Ağustos 2007 tarihindeki üçüncü oylamada 339 oy alarak 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Anayasa değişikliği teklifi yürürlüğe girmek için gerekli çoğunluğu sağlayamayınca Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından referanduma sunulmuştur. 21 Ekim’de gerçekleştirilen referandum sonucunda da %67,5’luk katılım oranı bulunurken evet oyu %69, hayır oyu ise %31 olmuştur. Anayasa değişikliği ile yasama dönemi beş yıldan dört yılan inerken, toplantı yeter sayısı her durumda 1/3 (184) olarak belirlenmekte ve görev süresi beş yılla sınırlı, en fazla iki defa görev yapacak Cumhurbaşkanı’nı halkın seçmesi sağlanmıştır (TBMM Araştırma Merkezi, 2010).

2007 seçimlerinde AK Parti %46,6’lık oy oranıyla 341 milletvekili, CHP %20,9’luk oy oranıyla 112 milletvekili, MHP %14,3’lk oy oranıyla 71 milletvekili elde etmiştir (bkz: Tablo 11). Seçimlere bağımsız adaylarla giren DTP 43 ilde 60’a yakın bağımsız adayı desteklemiş ve bunlardan 22’si seçilmiştir. DSP’de CHP listelerinden seçime girmiş ve seçimler sonrasında 13 vekil çıkararak DSP’ye dönmüştür. AK Parti 2002 seçimlerinden sonra oy oranını %34’ten %47’ye çıkararak önemli bir başarı elde etmiştir. 1954 seçimlerinden sonra DP 1950 yılında aldığı oy oranının üzerine çıkmıştı. Benzer şekilde CHP’de 1977 seçimlerinde 1973’te aldığı oy oranının üzerine çıkmıştı. Tıpkı bunlar gibi AK Parti’de oy oranını arttırmıştır (Kalaycıoğlu, 2010, s.29). 2007 seçimlerinde DTP %4 oyla 22 milletvekili çıkarmıştır. Oy oranı bir önceki seçime göre yine düşüş göstermiştir. 20 vekili Doğu ve Güneydoğu bölgesinden iki vekiliyse İstanbul’dan çıkarmıştır. Bu bölgede DTP’nin oy oranı düşerken AK Parti’nin oy oranı ise artmıştır. 2002 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu’da %32,5 oyu olan AK Parti 2007 seçimlerinde bu bölgede %55’e ulaşmıştır (Ete, 2009, s.14-15).

	2002		2007		2011		2015		2015-2	
Siyasi Partiler	Oy %	Mv	Oy %	Mv	Oy %	Mv	Oy %	Mv	Oy %	Mv
AK PARTİ	34,3	363	46,6	341	49,8	327	40,9	258	49,5	317
ANAP	5,1	-								
ANADOLU P							0,1	-		
ATP			0,3	-						
BBP	1,0	-			0,8	-			0,5	-
BTP	0,5	-	0,5	-			0,2	-	0,1	-
CHP	19,4	178	20,9	112	26,0	135	25	132	25,3	134
DEHAP	6,2	-								
DP			5,4	-	0,7	-	0,2	-	0,1	-
DSP	1,2	-			0,3	-	0,2	-	0,1	-
DYP	9,5	-			0,2	-	0,1	-		
EMEP			0,1	-	0,1	-				
GENÇ PARTİ	7,2	-	3,0	-						
HEPAR					0,3	-				
HAS PARTİ					0,8	-				
HAKPAR							0,1	-	0,2	-
HDP							13,1	80	10,8	59
HKP							0,1		0,2	-
HYP			0,5	-						
İP	0,5	-	0,4	-						
KP									0,1	-
LDP	0,3	-	0,1	-			0,1	-	0,1	-
MERKEZ P.							0,1	-		
MHP	8,4	-	14,3	71	13,0	53	16,3	80	11,9	40
MMP					0,1	-				
MİLLET P.	0,2	-			0,1	-			0,4	-
ÖDP	0,3	-	0,2	-						-
SAADET P.	2,5	-	2,3	-	1,3	-	2,1	-	0,7	-
TKP	0,2	-	0,2	-	0,1	-				
TÜRK P.							0,2	-		
VATAN P.							0,4	-	0,3	
YP	0,9	-								
YTP	1,2	-								
Bağımsız	1,0	9	5,2	26	6,6	35	1,1		0,1	-
Toplam	100	550	100	550	100	550	100	550	100	550

Tablo 11: 2002-2015 Arası Seçim Sonuçları ve Sandalye Dağılımı

Kaynak: TÜİK (2012)'deki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Seçimler öncesinde merkez sağın eski iki aktörü DYP ve ANAVATAN¹¹⁴ arasında birleşme görüşmeleri başlamıştı. DYP adını değiştirerek Demokrat Parti (DP2) adını alacak ve ANAVATAN, DP2'ye katılacaktı. Ancak bu birleşme çalışması başarısızlıkla sonuçlandı. DYP adını DP2 olarak değiştirdi (Hürriyet, 2007 17 Mayıs) ve seçimlere tek başına katıldı. DP2 %5,4'te kalarak baraj altı kalmıştır. ANAVATAN ise işlemlerini yapamadığı için seçimlere katılamadı. Seçimlere giremeyen ANAVATAN daha sonraki süreçte de erimesini durduramadı ve 2009 yılında kendini feshederek DP ile birleşme kararı aldı. 2002 seçimlerinin çarpıcı partilerinden olan Genç Parti ise bu seçimlere Cem Uzan liderliğinde popülist sloganlar¹¹⁵ hazırlayarak gitmişti. Ancak bunlar topluma çok fazla karşılık bulmadı ve 2002'de %7 olan oy oranı bu seçimlerde %3'e düştü. Nitekim bundan sonraki seçimlere katılmayan Genç Parti'nin lideri Cem Uzan 2009 yılında hakkında açılan davalar sonucunda Fransa'ya sığınmıştır. 2011'de dağılan milli görüş geleneğinin gelenekçi kanadını oluşturan Saadet Partisi girdiği ikinci genel seçimde de varlık gösteremedi ve %2,3'te kalarak 2002'dekine yakın sonuç elde etmiş oldu.

2007 seçimlerinde MHP nc parti olmuştu. Bunda seçim öncesinde yükselen ulusalcılık dalgasının, CHP seçmenlerinin stratejik oy kullanarak AK Parti'yi zayıflatmak istemesinin ve AB reformları ve diğer demokratikleşme bağlamında atılan adımlar neticesinde bir kısım Türk milliyetisinin AK Parti'den ayrılmasının etkileri bulunmaktaydı. Ancak bundan da öte hem geleneksel merkez sağ partilerin hem de Genç Parti'nin sistem dışına çıkması önemli bir etken olmuştur. 2002 seçimlerinde 3 milyon oy alan DYP'nin oy oranı 1,9 milyona gerilemiş, 2,3 milyon oy alan Genç Parti'nin oy oranı erimiş ve böylece 2002 seçimlerinde baraj altında kalan MHP bu seçimlerde oylarını yaklaşık iki katına çıkararak (2,5 milyondan 5 milyona) %14,3'lk bir temsil elde etmiştir (Miş, vd., 2015, s.17).

Seçimlerden ve referandumdan ardından Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle AK Parti hakkında kapatma davası açılmıştır. Bu davayla Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Gl de dahil olmak

¹¹⁴ 2002 seçimlerinden sonra liderlik krizine giren ANAP'ta liderliğe 2005 yılında AK Parti'den ayrılan Erkan Mumcu geçmişti. Bunun ardından parti imaj yenilemek için adını ve logosunu değiştirmiştir. Yeni kısaltma ANAVATAN şeklinde olmuştur (Hürriyet, 2005 19 Ekim)

¹¹⁵ "Mazot 1 YTL olacak", "Emekliye 14 maaş verilecek", "SS ve harçlar kalkacak", "Fındık 8 YTL olacak", "tohum bedava verilecek" vb. bkz: GenPartililer (2007, 21 Temmuz). Genç Parti Genel Başkanı Cem UZAN TRT 1 de Seçim konuşması (Video). Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=a6ZvY2ay2o0> Erişim Tarihi:17/10/2022

üzere AK Parti'nin temel aktörlerinin siyasetten beş yıl süreyle menedilmesi istenmiştir. AYM tarafından yapılan inceleme sonrasında partinin kapatılmamasına ancak devlet yardımından yoksun bırakılmasına karar verilmiştir (Resmî Gazete, 27034).

Kapatma davasını atlatan AK Parti 2009 yerel seçimlerinde il genel meclisinde toplam %38,4'lük bir oy oranı elde etmiştir. Bir önceki yerel seçim ve genel seçime göre oy oranını düşürmüş olsa da 16 büyükşehirin 10'unu kazanmıştır. Ayrıca oy oranındaki düşüşe rağmen AK Parti toplumun her kesiminden oy almayı başaran parti olma hüviyetini korumuştur. Her ile ait mecliste %20 üzerinde oy alabilen tek parti ve 957 ilçenin 945'inde %10'un üzerinde oy alan tek parti yine AK Parti olmuştur. Buna karşın örneğin CHP 210'un üzerinde ilçede %1'in altında kalmıştır. DTP ise doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesinde oy oranını arttırarak AK Parti'nin de oyunun gerilemesine sebep olmuştur (Sevinç, 2009, s.221). AK Parti yerel seçimler sonucunda 81 ilin 45'ini kazanırken, CHP 13, MHP 10 ve DTP 8 ili kazanmıştır. Seçimlerde dikkat çeken partilerden biri olan Saadet Partisi %5,2 lik oy oranına rağmen hiçbir ili kazanamamıştır. AK Parti'nin oy kaybında temel olarak iki faktör etkili olmuştur. İlk olarak PKK'nın artan eylemleri sonrasında buna karşı askeri tedbirleri alan hükümetin bölgede oy oranının düşmesini sağlarken ikinci olarak 2008 ekonomik krizi sonrasında özellikle Türkiye'nin batı bölgesindeki ihracat odaklı şirketlerin bu durumdan olumsuz etkilenmesi batı bölgesinde AK Parti'nin oy kaybetmesine yol açmıştır (Aydın-Düzgit, 2012, s.331).

2009 yılında AK Parti için kapatma davası açılacağına ilişkin söylentiler tekrar gündeme gelmişti. Buna karşın hükümet yargı reformu hazırlayarak anayasa değişikliğine gitmek istedi. Parlamento aritmetiği buna yetmediği için yapılan değişikliklerin referanduma sunulması gerektiğinden 12 Eylül 2010'da anayasa değişikliklerini gerçekleştirebilmek için referanduma gidileceği kararlaştırıldı. 26 maddeyi değiştirmek için gidilen bu referandum %58 evet oyuna karşılık %32 hayırla kabul edildi (Aydın-Düzgit, 2012, s.332). CHP ve MHP'nin hayır propagandası yaptığı oylamada AK Parti genel ve kısmen yerel seçimlerde gösterdiği başarıyı referandumda da devam ettirerek ikinci kez halkoyuna götürdüğü bir değişikliği daha hayata geçirmiş oldu. 2010 referandumuyla kabul edilen değişikliklerle YAŞ kararlarına yönelik yargı yolu açılmış, Askeri mahkemelerinin görev alanının daraltılması sağlanmış, AYM'nin ve HSYK'nın üye sayısının arttırılırken 12 Eylül döneminde MGK üyeleri gibi kadroların yargılanmasını engelleyen geçici 15.madde kaldırılmıştır.

Bu yıllarda Ergenekon soruşturmaları, demokratik açılım tartışmaları ve 12 Eylül’le hesaplaşma stratejisi AK Parti’nin söylemsel ve politik gücünü arttırmasına imkân sağlarken 2011 seçimlerine giden süreçte gündemi oluşturmuştur. Ergenekon soruşturmaları süreciyle beraber derin devleti ve sivil asker ilişkilerini merkeze alan tartışmalar başlamıştır. AK Parti’nin 2009 yılında terörün sonlandırılması ve demokratik standartların yükseltilmesi gayesiyle başlayan açılım süreci ve ardından darbe anayasası ile hesaplaşma ya da vesayetle mücadele söylemi etrafında kurduğu 12 Eylül 2010 referandum stratejisi¹¹⁶ demokratikleşme anlamında önemli adımlar olarak görülmüştür. Bu süreçte özgürlük, demokratikleşme, vesayetle mücadele ve AB uyum çerçevesinde gelişen politik duruşu liberal, muhafazakâr ve bir kısım sol aydınların AK Parti’ye söylemsel desteğini arttırarak ilişkilerini derinleştirmiştir. Hem Ergenekon davaları sürecinde hem de 12 Eylül 2010 referandumu sırasında bu desteğin zirveye ulaştığı söylenebilir (Yıldırım, 2016, s.196-197).

2011 seçimlerine girilirken çeşitli kaset skandalları gündemdeydi. Bu bağlamda CHP içerisinde lider değişimi yaşandı. 2010 yılında Deniz Baykal’ın içinde olduğu bir kaset skandalı patlak verince liderlikten istifa eden Baykal’ın yerine 2009 yerel seçimlerinde partinin İstanbul büyükşehir belediye başkanı adayı olan Kemal Kılıçdaroğlu tek aday olarak girdiği kurultayda CHP’nin yedinci genel başkanı olmuştu. Deniz Baykal’ın istifası ardından CHP içinde değişim teması ve “Yeni CHP” vurgusu ön plana çıkmıştı. CHP’nin Kemalizm statükosundan kurtularak eski devrimci kimliğine dönmesi gerektiği tartışmaları yürütülüyordu (İzgili, 2013, s.30-32). Bu bağlamda “yoksulların, ezilenlerin, işçilerin, emeklilerin haklarını korumak için geliyoruz.” Kılıçdaroğlu’nun kurultay açılış konuşması olmuştu¹¹⁷. Ancak CHP için Kemalizm’den kurtulmak o kadar kolay olmamıştır. Bezci’ye göre yeni CHP soft/seyreltilmiş Kemalizm ile sosyal demokrasinin karışımı politikaları Kılıçdaroğlu ile beraber hayata geçirmek istemekteydi (2012, s.20). Benzer bir kaset skandalını seçimler öncesinde MHP’de yaşamıştı ve bunun neticesinde partinin önemli isimleri arasında yer alan 10 isim istifa etmişti (Habertürk, 22 Mayıs 2011).

¹¹⁶ Ki bu referandumda kullanılan “yetmez ama evet” söylemi Türk siyasi hayatında uzun süre etkisini sürdüren tartışmalara yol açmıştır.

¹¹⁷ Kılıçdaroğlu’nun kurultay konuşmasının tamamı için bkz: Kapsinan (2010, 24 Mayıs). Kemal Kılıcdaroglu CHP_KURULTAY2010_1-8 (Video). Youtube
<https://www.youtube.com/watch?v=hnw4zikoT44> Erişim Tarihi:17/10/2022

Bu gelişmeler ışığında gidilen 2011 seçimlerinde AK Parti %49,8 oy oranıyla 327 milletvekili, CHP %26 oyla 135 milletvekili, MHP %13 oyla 53 milletvekili kazanırken Kürt hareketi de yine sol hareketlerle seçime katılmış ve 35 bağımsız vekil elde etmiştir (bkz: tablo 11). Seçimlere katılan diğer partilerden sadece Saadet Partisi %1,3 oy oranıyla %1'i geçebilmiştir. 2011 seçimleri AK Parti'nin tekrar oy oranını arttırdığı seçimler olarak Türk siyasi hayatında bir ilke şahitlik etmiştir. İlk defa iktidardaki parti üç seçim art arda oy oranını arttırmıştır. Yine 1950-1960 arası DP iktidarından sonra ilk defa bir parti üç seçim art arda kazanmıştır. AK Parti nerdeyse her bölgede oy oranını arttırmıştır. AK Parti oy oranını arttırmasına rağmen milletvekili sayısında düşüş olmuştur. 2007 seçimlerinde %46,6 ile 341 vekil çıkarırken bu seçimlerde %49,8 ile 327 vekil çıkarabilmiştir. Yine tek başına hükümet kurma yetkisini kazanan AK Parti için 2011 seçimleri sonrasında artık hâkim parti olarak tanımlamaları yapılmaya başlanmıştır (Düzgit, 2012; Çarkoğlu 2011; Gümüşçü, 2013; Keyman, 2014 Müftüler-Baç ve Keyman, 2012). AK Parti 81 ilin 66'sında ve 733 ilçede birinci parti olmuştur. CHP 7 il ve 126 ilçede ilk sırada yer alırken MHP 1 il ve 6 ilçede ilk sırayı almıştır (Kaya vd., 2015, s.6). CHP ise hem oy oranını hem de milletvekili sayısını arttırmayı başarmıştır. 2011 seçimlerinde CHP'nin "herkes için CHP" sloganıyla aile sigortası, emeklilere milli gelirden pay, tarım ve çiftçiyi desteklemek için mazotta ÖTV'nin kaldırılması ve böylece 1,5TL'ye indirilmesi gibi sosyal demokrasinin uygulamalarına ilişkin önerileri bulunmaktaydı (CHP Seçim Bildirgesi 2011). Nitekim hem sosyal söylemler hem de yenilenen parti yönetimi altında girilen ilk seçimlerde CHP'de oy oranını %21'den %26'ya ve 112 olan milletvekili sayısını da 135'e çıkarmıştır.

AK Parti iktidarının ilk on yılında demokratikleşme ve reform çerçevesinde hareket ederek vesayetten beslenen yapıları ve kurumları zayıflatmıştır. Bu yıllarda siyaseti normalleştirme AK Parti'nin temel hedefi olmuştur. Siyasal alanı sınırlandıran ve krizlere sebebiyet veren sorun alanlarına odaklanarak özgürlükleri genişletmiştir. Başörtüsü yasağına ilişkin düzenlemeler, Alevi açılımı, gayrimüslim azınlıkların mallarının iade edilmesi gibi birçok sorunlu alanda adım atarak meşruiyetini güçlendirmiş ve siyasete alan açmıştır (Miş, 2022, s.42). Ancak seçimlerin ardından geçen dönemde yaşanan MİT krizi, Gezi Parkı eylemleri, 17-25 Aralık süreci gibi çeşitli krizler sosyo-politik alanın dinamiklerini belirlemiştir. Özellikle 17-25 Aralık süreci "yargının siyasal alana yönelik vesayet girişimi" (Miş ve Eren, 2014, s.26) ve bunun üzerinden "soft-modern darbe

teşebbüsü” (Şahin, 2014) olarak adlandırılmaktaydı. Bu gelişmeler altında gidilen Cumhurbaşkanlığı ve yerel seçimler sonucunda da AK Parti açısından hâkim parti olma durumu devam etmiştir. Böylece 2014 yerel seçimleri hizmet siyaseti veya yerel sorunlar ötesinde sosyal ve siyasal krizler karşısında AK Parti’ye onay anlamına gelen referandum havasında geçmiştir (Dalay, 2014; Miş ve Eren, 2014). Yaşanan gelişmelerden sonra kamuoyunda özellikle AK Parti’nin oy oranlarında sert düşüşler olacağına dair beklentinin aksine AK Parti yine birinci parti olurken belediye meclis üyeliği seçimlerine göre oyların %42,87’sini almayı başarmıştı. Büyükşehir belediye başkanlıklarının 30’u arasından¹¹⁸ İstanbul ve Ankara dahil 18’ini kazanmıştır. Diğer şehirlerin de 51’i arasından 30’unu kazanmıştır. Onu takip eden CHP %26,34 alırken altı büyükşehir belediyesini ve sekiz ili kazanırken, MHP ise %17,82 oy ile üç büyükşehir belediyesini ve beş ili kazanmıştı. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ve daha geniş bir sol bloğun partisi Halkların Demokratik Partisi (HDP) olmak üzere iki partiyle seçimlere giren Kürt hareketi de sırasıyla %4,16 ve %2,12 oy elde ederek üç büyükşehir belediyesi ve sekiz ili kazanmıştır (Coşkun, 2014). BDP güçlü olduğu doğu illerinde seçime girmişti. HDP ise diğer illerde seçimlere girdi.

AK Parti’nin ve Erdoğan’ın siyasal başarısı aslında muhaliflerin de AK Parti ve Erdoğan karşıtı siyaseti merkeze almalarına yol açmıştır. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri de bu bağlamda özellikle muhalif elitler ve medya tarafından “rejimin otoriterleşmesi, Erdoğan’ın tek adamlığı ve özgürlüklerin baskı altına alındığı” imaları etrafında gerçekleşti (Özipek, 2014, s.103). 10 Ağustos’ta gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimleri 2007’deki krizin ardından kabul edilen anayasa değişikliği sonrasında ilk defa bir Cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesi anlamına gelmekteydi. Bu seçimlerde adaylar seçim kampanyaları yürütürken diğer yandan bağış da toplanması önemli ilklerden diğerleridir. AK Parti Recep Tayyip Erdoğan’ı, CHP-MHP “çatı aday” olarak Ekmeleddin İhsanoğlu’nu ve HDP Selahattin Demirtaş’ı aday olarak göstermişti. Seçimler sonucunda Erdoğan %51,79 oy alarak 12. Cumhurbaşkanı oldu. Diğer adaylardan İhsanoğlu %38,44 ve Demirtaş %9,76 oy aldı. Seçimlere katılımsa %74,13 ile genel seçimlerin altında kalmıştı. Seçimlerin ardından geçmişte Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan siyasal krizlerin ya da rejim krizlerinin olmaması parti sistemi

¹¹⁸ 2012 yılında yapılan 6360 sayılı yasal düzenlemeyle (Resmî Gazete, Sayı:28489) 13 büyükşehir belediyesi daha kurulmuş ve ayrıca büyükşehir belediyelerinin sınırları içinde kalan köyler de mahalleye dönüştürülmüştür.

açısından önemli bir kazanım sağlarken diğer yandan parti sisteminin dinamiklerini değiştirecek hükümet sistemi tartışmaları da başlayacak ve 2017 yılına kadar sistemin revizyonuna ilişkin tartışmalara eşlik edecektir.

2015 yılında yapılan seçimlerinin ilkinde (Haziran) AK Parti %40,9 oy oranıyla 258 milletvekili, CHP %25 oy oranıyla 132 milletvekili, MHP %16,3 oy oranıyla 80 milletvekili, HDP %13,1 oy oranıyla 80 milletvekili elde etmişti. %1'i geçen tek parti yine Saadet Partisi olmuştu (%2,1) (bkz: Tablo 11). Kürt hareketinin HDP çatısı altında ilk defa parti olarak %10 barajını aştığı ve parlamento girdiği seçimlerde Parlamentosu'daki siyasal temsil %95'e ulaşmasına rağmen parlamento aritmetiği bir partinin tek başına hükümet kurması için yeterli olmamıştır. Seçim sonrasında AK Parti lideri Davutoğlu'na verilen hükümet kurma görevi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 45 gün geçen bu sürenin ardından hükümet kurulamayınca Cumhurbaşkanı anayasadan kaynaklanan seçim kararını aldı ve ardından seçim hükümeti kurulmuştur.

Erdoğan 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçildikten sonra AK Parti'nin başına güçlü Cumhurbaşkanı ve güçlü Başbakan modeli çerçevesinde Ahmet Davutoğlu geçmişti. Ancak bu durum zamanla hem AK Parti'de hem de devlette çift başlılığa sebebiyet verdi. Hem çözüm sürecinin ortaya çıkardığı şiddet ortamı ve güvensizlik hem de Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki iki başlılık görüntüsü 2015 Haziran seçimlerinde AK Parti için seçmen kaybıyla sonuçlandı ve oy oranı %40 seviyelerine kadar düştü. Bu kayıp karşısında HDP ve MHP'nin oy oranlarının yükselmesi de çözüm sürecinin seçimlerde oynadığı rolü göstermesi açısından önemlidir. İlk defa bağımsız adaylar yerine parti ismiyle giren HDP barajı aşarak %13 oyla 80 milletvekili çıkarmıştı (Ete, 2018, s.301).

2011 seçimlerindeki başarısının ardından Ankara'da Halkların Demokratik Kongresi adı altında sosyalist, kadın aktivistleri, çevre, LGBT+, Aleviler gibi çeşitli kesimlerin bir araya geldiği bir platform oluşturulmuş ve bu platform 2012 yılında HDP'yi kurmuştu. Çeşit sol hareketlerin ve Kürt hareketinin bir araya geldiği geniş tabanlı radikal bir sol parti olarak ortaya çıkan HDP'nin politik başarısının arkasında yatan temel dinamik gezi protestoları olmuştur. “Gezi ruhu” etrafından birleşerek Erdoğan karşıtlığını kurumsallaştıran bu protestolar HDP'nin bu miras üzerinden kendini kurgulamasını sağladı ve 2013 yılındaki ilk olağan üstü kongresinde gezi protestolarının tüm söylemlerini sahiplendi. Erdoğan karşıtlığında kümelenebilecek bu söylemler 2014

yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçiminde popülist söylemlerle desteklenerek HDP'nin oy tabanını genişletmesine imkân sağladı ve Demirtaş bu seçimlerde %10'a yakın oy aldı. Ardından 2015 seçimleri popülist söylemlere ivme kazandırarak (seni başkan yaptırmayacağız) HDP'nin oy oranının da artmasına imkân sağladı ve gezi protestolarına katılan aleviler ve seküler-liberal seçmenler gibi gruplar üzerinden oy tabanını genişleterek %13'lere ulaştı (Kaya, 2019).

2015 Kasım'ında gidilen seçimlerin ikincisindeyse AK Parti %49,5 oy oranı elde ederek 317 milletvekili çıkarmış ve tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşmıştır. CHP ise %25,3 oy oranı ve 134 milletvekiliyle oyunu ve milletvekilini çok az da olsa arttırmıştır. Seçimlerin oy kaybedeni MHP ve HDP olmuştur. MHP %11,9 oy oranıyla 40 milletvekili kazanırken milletvekili sayısını yarı yarıya kaybetmiştir. HDP ise %10,8 oy oranıyla 59 milletvekiline düşmüştür. İki seçim arası süreçte iki parti toplam %6,7 oy kaybetmiştir. Bu partiler dışında kalan hiçbir partiye %1'i geçememiştir (bkz: Tablo 11).

Bu ara dönemde PKK'nın şiddet olayları da artışa geçmişti. 6-7 Ekim şiddet olayları ve Çözüm sürecini bitiren hendek ve çukur olayları sonrasında oluşan güvenlik açığını kapatmak için AK Parti de pozisyonunu değiştirerek bu anlamda sert bir mücadele başlatmıştır. Bu koşullar altında gidilen 1 Kasım 2015 seçimlerinde AK Parti %49,5 oy alarak yeniden tek başına iktidar kurabilecek sayısal çoğunluğa ulaştı. Haziran 2015 seçimlerinde 2.6 milyon oy kaybeden AK Parti Kasım 2015 seçimlerinde 4,8 milyon yeni oy kazanmıştı. Haziran seçimlerde görülen AK Parti'nin kaybettiği oyların büyük bir kısmının MHP'ye gitmesi olmuştu (Ete, 2018, s.301).

2015 seçimlerinde HDP meşruluğunu “Türkiyelileşme” söylemini kullanarak sağlamıştır. 2015 Haziran seçimleri öncesinde ve sonrasında PKK'nın artan şiddet eylemleri çözüm sürecinin sonunu getirirken ardından HDP'nin 6-7 Ekim şiddet eylemlerine yönelik çağrısı neticesinde 50'ye yakın insanın ölmesi Kasım seçimlerinde tekrar HDP'nin oyunun düşmesine sebep olsa da %10 barajının üzerinde tutmuştur.

2015 seçimleri sonrasında AK Parti içinde liderlik mücadelesi de gün yüzüne çıkmıştı. Davutoğlu'nun başbakanlığı döneminde yaşanan çeşitli krizler (milletvekili listelerinin hazırlanması, 7 Haziran-1 Kasım arası koalisyon görüşmeleri, AB ile varılan göç anlaşması vd.) Erdoğan ve Davutoğlu arasındaki siyaset yapma farklılıklarını göstermişti (Çağlar, 2016). Seçimler öncesinde de görülen ikilik görüntüsünü sonlandırmak için Cumhurbaşkanı Erdoğan parti üzerindeki ağırlığını arttırınca Mayıs 2016'da Davutoğlu

görevi bıraktı ve yerine Binali Yıldırım geçti (Ete, 2018, s.301). Bunun ardından fiilen de olsa parti içindeki tartışmalar sönümlenmiş oldu.

Seçimlerin üzerinden bir yıl kadar bir süre geçmemişken Türkiye bir kez daha darbeyle sınıandı. Daha önceki dönemde laik-Kemalist devletin hegemonyasını kırmak için AK Parti ile iş birliği yapan ancak ardından siyasal nüfuzunu arttırmak için bürokratik makamları kendi adamlarıyla dolduran FETÖ, kendisine sadık bir askeri bürokrasi de oluşturmuştu ve paralel devlet yapılanması inşa etmişti (Kardaş ve Balcı, 2019). Nihayetinde 17-25 Aralık süreciyle başlayan çeşitli operasyonlarla nüfuzunu daha da arttırmak isteyen ve siyaset sahnesini tasarlamak isteyen bu yapı bir vesayet mekanizması haline gelmişti. Siyaset kurumu da bu kapsamda tedbirlere başvurarak müdahalede bulundu ve bu sürecin sonunda FETÖ 15 Temmuz 2016 tarihinde yüzlerce kişinin ölümüne sebebiyet veren bir darbe teşebbüsü gerçekleştirdi. FETÖ tarafından gerçekleştirilen darbe teşebbüsü siyasal alanın dinamiklerini de top yekûn değiştirdi. Erdoğan liderliğinde bastırılan darbe girişimi sonrasında AK Parti hükümeti olağanüstü hâl ilan ederek KHK'lar¹¹⁹ üzerinden hem FETÖ'ye karşı mücadeleyi sert bir şekilde yürütmeye başladı¹²⁰. Bu esnada da söylemini ve politikalarını daha milliyetçi, devletçi ve güvenlikçi bir alana taşımıştı. Böylece bu gruplara karşı duran ulusalcı ve milliyetçi gruplar AK Parti ile yakınlaşırken MHP'nin de 15 Temmuz sonrasında AK Parti ile yakınlaşmasını sağladı. Nihayet bu birliktelik 15 Temmuz sonrası yaşanan fiili duruma hukuki bir boyut kazandırma gerekçesiyle 11 Ekim 2016'da Bahçeli'nin AK Parti'ye Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş için yeşil ışık yakmasıyla birlikte başka bir boyuta evrildi. Aralık ayında meclise gelen düzenlemeler 2017 Ocak ayında AK Parti ve MHP'nin desteğiyle 339 oyla kabul edildi ve 16 Nisan 2017 referandumuna giden yol açıldı (Ete, 2018, s.301-302). %85,4'lük bir katılım gerçekleştiği referandum neticesinde Evet oylarının oranı %51,4 ve Hayır oylarının oranı %48,6 şeklinde gerçekleşti (YSK).

¹¹⁹ Bunlardan bazıları için bkz: (Resmî Gazete, Sayı: 29779, 23 Temmuz 2016); (Resmî Gazete, Sayı: 29783 (2.Mükerrer), 27 Temmuz 2016); (Resmî Gazete, Sayı: 29787, 31 Temmuz 2016); (Resmî Gazete, Sayı: 29804, 17 Ağustos 2016); (Resmî Gazete, Sayı: 29818(Mükerrer), 1 Eylül 2016); (Resmî Gazete, Sayı: 29872, 29 Ekim 2016); (Resmî Gazete, Sayı: 29896, 22 Kasım 2016).

¹²⁰ Tabi bu darbe girişimi ve ardından yaşanan mücadele batılı aktörler tarafından şarkiyatçı bir perspektifle değerlendirilmekten kurtulamadı. Bu hususta yapılmış önemli bir çalışma için bkz: (Balcı ve Turan, 2017).

4. BÖLÜM: TÜRK PARTİ SİSTEMİNİN KURUMSALLAŞMASI (1983-2017)

Bu bölümde Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyine dair hesaplamalar ortaya konulmakta ve zaman içerisindeki değişim gösterilmektedir. Türk parti sisteminin kurumsallığı daha önce de ifade edildiği gibi seçimsel, parlamenter ve hükümet formasyonu olmak üzere üç farklı düzlemde ölçülmüş ve sonuçları paylaşılmıştır. 1983-2017 yılları arasında toplam 10 seçim gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerin ilkinden sonra parlamento 17.Dönem ile başlamış ve 2015 Kasım seçimleri sonrasında 26. Dönem ile devam etmiştir. Bu dönemlerde toplam 21 hükümet kurulmuştur. İlk kurulan hükümet Özal liderliğinde 45. Hükümet olurken dönemin bitişindeyse Binali Yıldırım başkanlığında kurulan 65. Hükümet bulunmaktaydı.

4.1. Seçimsel Düzlemde Türk Parti Sisteminde Kurumsallaşma

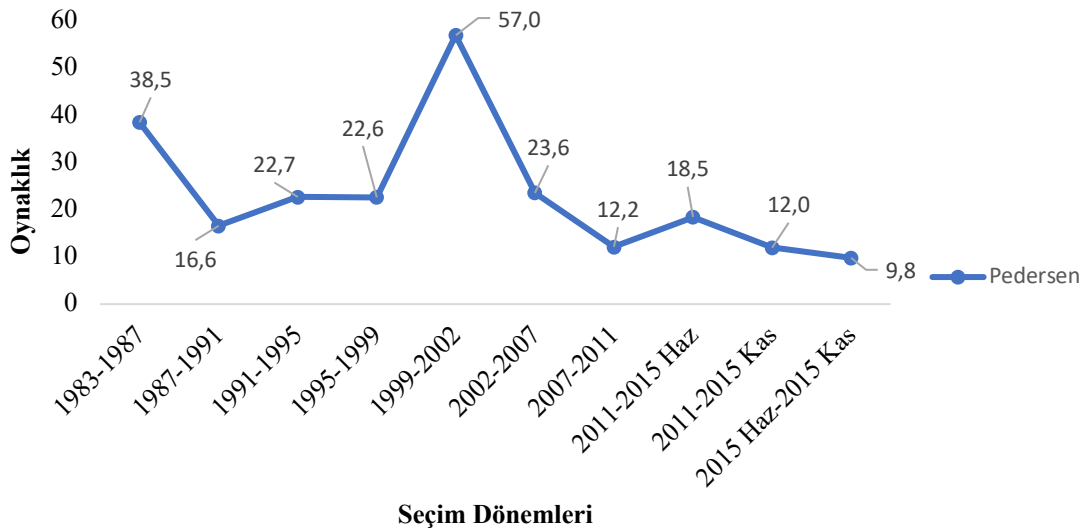
1983 sonrası dönemde 12 Eylül siyasetinin etkisinin zaman içerisinde geçmesiyle beraber seçimlere katılan parti sayısı da her geçen gün artmıştır. 1983 seçimlerinde zaten sadece üç partinin seçimlere katılmasına izin verilirken, 1987 yılında yedi, 1991 yılında altı, 1995 yılında 12, 1999 yılında 20, 2002 yılında 18 ve 2007 yılında 14 parti, 2011 seçimlerinde 15 parti, 2015 Haziran seçimlerinde 20 parti ve 2015 Kasım seçimlerinde 16 parti seçimlere katılmıştır. Türkiye’de seçimler genelde erken seçim olmuştur. 5 yıllık görev süresi olan meclislerin tümü bu süreyi tamamlayamadan erken seçime gitmiştir. Bu bağlamda 1983- 2007 arası seçimlerin hepsi beş yıldan erken yapılmıştır. En uzun süren dönem 2002-2007 arası dönem olmuştur. 2011 ve 2015 seçimleri zamanında yapılırken 2015 Kasım seçimleri yeniden erken seçim olmuştur¹²¹.

4.1.1. Türk Parti Sisteminde Seçimsel Oynaklık

1983-2015 arası dönemde seçimsel anlamda Türk parti sisteminde oynaklığın en yüksek olduğu seçimler 2002 seçimleridir. Bu seçimlerde toplam seçimsel oynaklık %57’dir.

¹²¹ Çalışmanın seçimsel ve parlamenter düzlemde kurumsallaşma düzeyi hesaplanırken hatırlatılması gereken bir nokta bulunmaktadır. Çalışmada 2015 yılında gerçekleştirilen iki seçimin hesaplanması hem kendi içinde hem de bir önceki seçimlerle ayrı ayrı olacak şekilde de yapılmıştır. 2015 Haziran ayında gerçekleştirilen seçimlerin ardından kısa bir süre sonra 2015 Kasım ayında erken seçime gidilmiştir. Bu noktada bu iki seçimin 2011’deki seçimler ve parlamento aritmetiği ile arasındaki oynaklık ayrı ayrı hesaplanarak grafiklere eklenmiştir. Böylece çok kısa sürede gerçekleştirilen iki seçimin arasındaki değişim gözlemlenmiş ve kurumsallaşma açısından ne ifade ettiği tartışılmıştır.

Grafik 1’de de görüleceği üzere bu seçimlerdeki oynaklık diğer seçimlerdeki oynaklıklardan net bir şekilde ayrılmaktadır. 2002 seçimleri 1999-2002 arası hükümette olan partilerin çok büyük oranda oy kaybına uğradığı ve sistemdeki nerdeyse tüm partilerin oy kaybettiği seçimlerdir. Bu seçimlerde özellikle DSP’nin %22’lerden %1’lere düşmesi ve yeni kurulan AK Parti’nin girdiği ilk seçimlerde %34’e varan oy alması oynaklığın en büyük faktörlerinden biri olmuştur. Bunun yanında MHP, ANAP, CHP ve FP’nin devamı Saadet Partisi gibi partilerin oy oranlarındaki oynaklıklar ve yine AK Parti gibi yeni kurulan Genç Parti’nin %7’lere varan oy oranı seçimsel oynaklığın diğer sebepleri arasında yer almaktadır. Oynaklığın en yüksek olduğu ikinci seçimlerde 1987 seçimleri olmuştur. Burada da 12 Eylül partilerinin ortadan kalkması ve eski siyasi liderlerin yasaklarının kalkarak seçimlere partilerinin başında girmesi gibi faktörler etkili olmuştur.

Grafik 1: Seçimsel Oynaklık (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu dönemde en düşük oynaklık 2015’teki iki seçim arasında %9,8 olarak gerçekleşmiştir. 2015’teki iki seçim arasındaki oynaklığın düşük olmasına rağmen zamanın kısalığı dikkate alındığında önemlidir. Yaklaşık dört aylık bir süre zarfında seçmenlerin tercihlerinde bir değişim olmuştur. Burada (bir önceki bölümde de görüleceği üzere) o süre zarfında yaşanan politik gelişmeler ve hükümetin kurulamaması gibi istikrarsızlığı çağrıştıran faktörlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında zaten 2002 sonraki süreçte seçimsel oynaklığın gittikçe düştüğü görülmektedir.

2011 seçimlerinde %12,2 ve 2015 Kasım seçimleri 2011’le kıyaslandığında %12,2 gibi daha düşük oranları gözlemlemek mümkündür. Diğer dönemler karşısında bu dönemde düşen seçimsel oynaklıklar parti sistemin de kurumsallaştığının göstergelerinden biridir. 2015’te gerçekleşen iki seçime ayrı bir parantez açarak şunu ifade etmek gerekir ki diğer ülke incelemelerinde de görüleceği üzere birbirine yakın zamanlarda (aynı yıl veya bir yıl sonra) yapılan seçimlere bakıldığında oynaklığın ilk seçimlerde yüksek olsa dahi ikinci seçimlerde aslında daha az olduğu da görülmektedir. Bu noktada Tablo 12 incelendiğinde seçili örnekler üzerinden Avrupa örneğinde, ikinci seçimlerin yapıldığı dönemlerdeki oynaklık ilk seçimlere göre daha düşüktür. Türkiye örneği de bu anlamıyla birbirine yakın dönemlerde yapılan seçimlerde oynaklığın bir önceki oynaklığa göre daha düşük olduğunu göstermektedir.

Sıra	Ülke	İlk Seçim Yılı*	Oynaklık	İkinci Seçim Yılı	Oynaklık
1	Avusturya	1994	14,1	1995	3,8
2	Yunanistan	1989	8,6	1989	4,2
3	İspanya	2016	36,7	2017	5,3
4	Hırvatistan	2015	25,5	2016	5,6
5	Danimarka	1987	9,2	1988	6,2
6	Yunanistan	2015	22,8	2015	9,3
7	Hollanda	2003	30,5	2004	15,8
8	İzlanda	2016	31	2017	21,7
9	Yunanistan	2012	48	2012	28,1

Tablo 12: Avrupa’da Aynı Yıllarda veya Bir Yıl Arayla Yapılan Seçimler Arası Oynaklık (1980-2017)

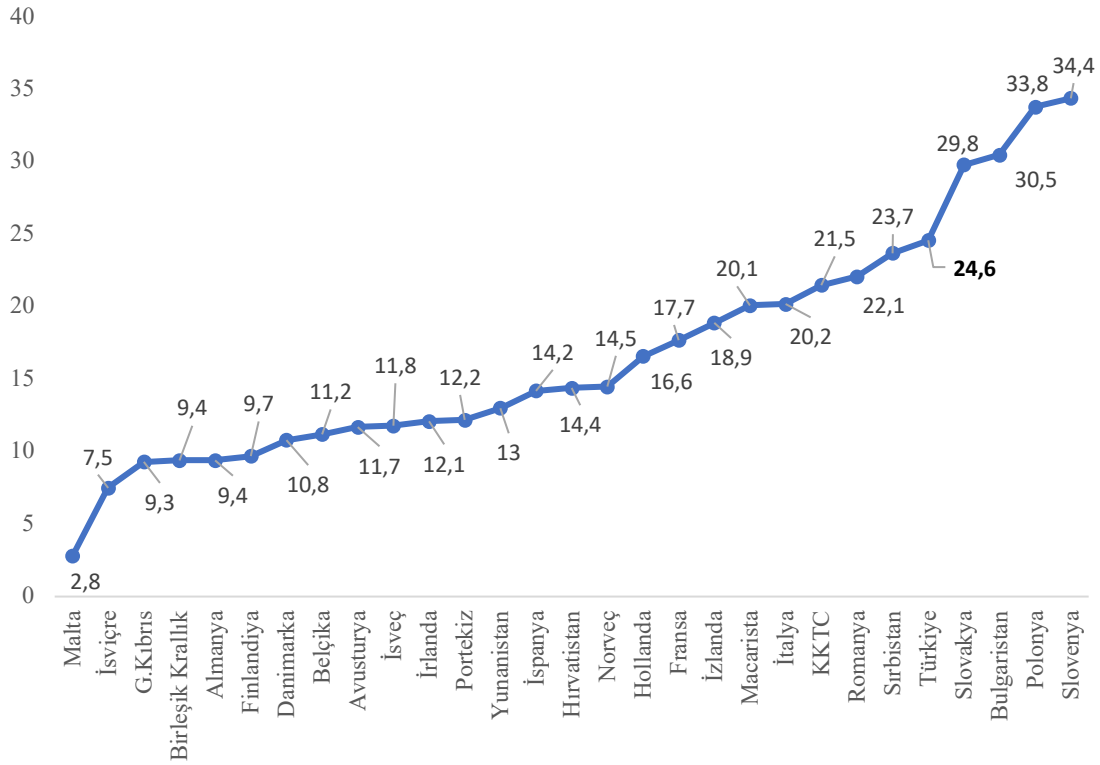
Kaynak: Siaroff (2019)’dan derlenmiştir. *Buradaki seçim yılında hesaplanan oynaklık bir önceki seçimleri dikkate almaktadır.

1983-2015 yılları arasında gerçekleştirilen seçimlerdeki oynaklığın ortalaması %24,6 (2015 Kasım-2011 örneğini de kabul edersek %23,3) olmuştur. 1983-2002 yılları arasında gerçekleştirilen seçimlerde ortalama oynaklık %31,5 iken 2002-2015 seçimleri yılları arasında ortalama oynaklık %16 (2015 Kasım-2011 örneğiyle beraber %15,2) olmuştur. 2007 seçimlerinde 2002’de eriyen partilerin bir anlamda “tasfiye” süreci tamamlandığından seçimsel oynaklık görece yine yüksek kalmıştır. Bu seçimlerde halen kimi partiler sistemden çıkarken kimileriye oyunu arttırmaktadır. Bu süreci sistemin kurumsallaşma yoluna girdiğini gösteren bir gelişme olarak okumak mümkündür.

Dolayısıyla Türk parti sistemi 2002 sonraki süreçte gösterdiği düşük oynaklıkla kurumsallaşmış parti sistemlerinin sahip olduğu düşük oynaklığa doğru hareket etmiştir. Türk parti sisteminin son dönem istikrarına rağmen aynı dönemler içerisinde Avrupa'nın çeşitli ülkeleri ile karşılaştırıldığında seçimsel oynaklığı en yüksek olan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir (bkz: Grafik 2). En düşük oynaklığa sahip ülkeler arasında genellikle kurumsallaşma düzeyi yüksek ve daha erken dönemde demokratikleşmesini gerçekleştirmiş Batı Avrupa ülkeleri bulunmaktadır. İsviçre, Birleşik Krallık, Almanya, Finlandiya vd. ülkeler düşük düzeyde oynaklık göstermektedir. Post-Sovyet veya doğu Avrupa ülkeleri seçimsel oynaklığın en yüksek gözlemlendiği yerler arasındadır. Bu ülkeler Sovyet rejiminin çöküşüyle birlikte demokratikleşmeye başlamış ve partiler arası rekabetin dinamikleri henüz yerleşmemiş ülkelerdir. Birch (2003, s.126-127) bu ülkelerdeki oynaklığın yüksekliğini çeşitli sebeplerle açıklamaktadır. Ona göre eski bir parti sistemi olmadığı için politikacılar, parti-seçmen arasındaki bağı sıfırdan kurmaya başlamış ve hem güçlü bir sivil toplumun olmayışı hem de parti seçmen bağının olmaması oynaklığı arttırmıştır. Ayrıca seçim sisteminin yeni oluşu¹²² ve sonrasında üzerinde yapılan değişiklikler ve partilerin örgütsel yapılarının henüz oturmamış olması gibi gerekçeleri, oynaklığın yüksek olmasının sebepleri arasında saymaktadır.

Türkiye bu yıllardaki ortalama oynaklıklara bakıldığında kurumsallaşma düzeyi düşük doğu Avrupa ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu ülkelerden daha erken demokratikleşmesine ve daha uzun demokrasi tecrübesine rağmen parti sisteminin ordu tarafından müdahaleye maruz kalmasıyla beraber 1983 sonrasında yeniden kurulması ve ardından son bölümde ele alınan yapısal ve aktörsel faktörlerin bu oynaklığın temel gerekçeleri arasında olduğunu ifade etmek mümkündür.

¹²² Komünist dönemde nerdeyse her doğu Avrupa ülkesinde tek turlu çoğunluk seçim sistemi uygulanmaktaydı. Ki bu seçimlerde gerçek bir rekabet olmadığı gibi adaylarda genellikle tek parti&devlet tarafından kontrol edilmekteydi. Rekabet varsa dahi bu partiler arasında değil bireyler arasındaydı (Birch, 2003, s.8).

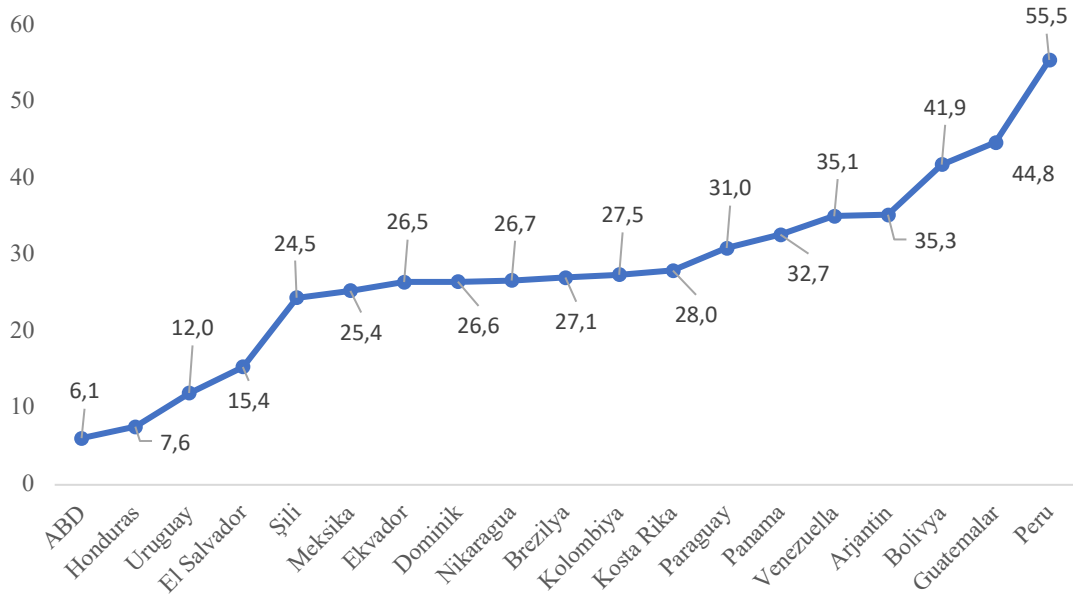
Grafik 2: Avrupa Ülkeleri Seçimsel Oynaklık (1980-2017)

Kaynak: Veriler Siaroff (2019)'dan alınarak derlenmiştir. Türkiye verisi ise yazar tarafından eklenmiştir.

Batı Avrupa ülkeleri ise kurumsallaşma düzeyi yüksek olmasına rağmen Chiaramonte ve Emanuele (2017) tarafından da gösterildiği gibi 1990 sonrası süreçte seçimsel oynaklık oranları gittikçe artmaktadır. Örneğin buna göre Avusturya için 1969-1991 arası dönemde toplam oynaklık ortalaması %4,47 iken 1992-2015 yılları arası oynaklık ortalaması %13,43'tür. Ya da İtalya için yine aynı dönemlerde ilk dönem oynaklık ortalaması %7,57 iken ikinci dönemde ortalama %20,54'e yükselmiştir. Avrupa'daki oynaklık özellikle 2010 sonrası süreçte çok daha yüksek seyretmektedir. 2010 sonrası dönemde Avrupa'da İtalya (%36,65), İzlanda (%35,65), İrlanda (%29,60), Yunanistan (%29,23), Fransa (%23,60), Hollanda (%19,73), Almanya (%16,75), İspanya (%16,75) ve Avusturya (%15,7) gibi ülkelerde oynaklık düzeyi oldukça yüksek çıkmaktadır. Dolayısıyla bu son dönemde yaşanan oynaklık artışı bu parti sistemleri için kurumsallaşmanın çözüldüğüne yönelik çalışmaları da beraberinde getirmiştir¹²³.

¹²³ Bunlardan biri için bkz: Chiramonte, A. ve Emanuele, V. (Edt.). (2022). *The Deinstitutionalization of Western European Party Systems*. Palgrave Macmillan,

Türkiye ise Avrupa'nın aksine 2000 sonrası süreçte oynaklık ortalamasını aşağıya çekerek bu ülkelerden ayrılmaktadır. Yukarıda gösterildiği gibi Türkiye'nin ortalama oynaklığı 2002 sonrasında %16 olmuştur. Bu durum Türkiye'nin parti sisteminin Avrupa'nın dinamiklerine kısmen benzerken kısmen de kurumsallaşma emareleri göstererek farklılaştığını göstermesi açısından da önemlidir. Avrupa siyasetinde aşınan bölünme çizgilerini, ekonomik krizleri ve göç gibi meseleleri parti sisteminin oynaklığını arttıran gelişmeler arasında saymak mümkündür.

Grafik 3: ABD ve Latin Amerika Ülkeleri Seçimsel Oynaklık (1980-2017)

Kaynak: Mainwaring ve Su (2021)'dan alınan verilere dayanılarak derlenmiştir. *Başkanlık seçimleri ve Parlamento seçimlerinin ortalaması alınmıştır. Ayrıca ABD (1972-2018), Kolombiya (1970-2018), Kosta Rika (1953-2018) ve Venezuela (1958-2006) ülkelerine ait veriler 1980 öncesi dönemi de kapsamaktadır.

Seçimsel oynaklığa ilişkin araştırmalarda bu oynaklığın en yüksek olduğu ülkeler arasında Latin Amerika ülkeleri gelmektedir (bkz: Grafik 3). Bu ülkeler Honduras, Uruguay ve El Salvador örnekleri dışında Türkiye ortalamasının üzerinde bir oynaklık göstermektedir. Nitekim parti sistemi çalışmalarında Latin Amerika ülkeleri yüksek oynaklık incelemelerinin merkezinde yer almaktadır. Bu ülkelerdeki popülist liderler arasında şekillenen partiler arası mücadele parti sisteminin kurumsallaşamamasının önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Türkiye, Latin Amerika ülkeleri arasında oynaklık düzeyi açısından daha düşük bir ortalama göstermektedir.

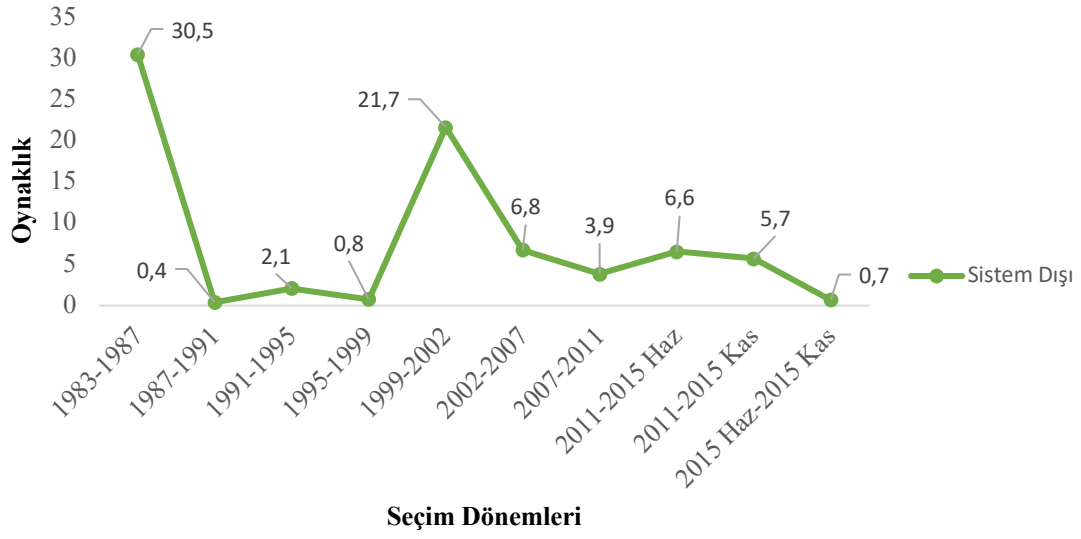
Bu noktada özel olarak vurgulanması gereken örneklerden birini ABD oluşturmaktadır. Parti sisteminin kurumsallaşmasına yönelik çalışmaların neredeyse hepsinde ilk sırayı

alan ABD, çok uzun yıllardır Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasındaki mücadeleden oluşan iki partili sisteme sahiptir. Bu iki partili ABD parti sistemi kurumsallaşmış parti sistemlerinin örnek incelemelerinden biridir. Bu kapsamda ABD'nin 1980-2017 arası süreçte ortalama oynaklığı %6,1'dir.

4.1.2. Türk Parti Sisteminde Oynaklık Türleri

Batılı demokrasilerin parti sistemlerine bakıldığında (her ne kadar son yıllarda bu durum aşılsa da) uzun yıllar boyunca, önemli bir devamlılık ve istikrar gösterdiği görülmektedir. Neredeyse 1920'lerden bu yana aynı partilerin seçimleri ve hükümetleri domine ettiği görülmektedir. Bu durum yeni partilerin sisteme girmesinin de zor olduğunu ve dolayısıyla sistem dışı oynaklığın düşük olduğunu göstermektedir. Örneğin 1930-2000 yılları arası Avrupa'da 13 ülkede 385 yeni partiyi inceleyen Golder (2003) bunlar arasında sadece 26 tanesinin %10 oyu geçtiğini göstermiştir. Yine bunlar arasından ise %25 üstü oy oranı olan üç parti, %20-25 arası oy oranı olan iki parti, %15-20 arası oy oranı olan üç parti ve %10-15 arası oy oranı olan 18 parti bulunmaktadır.

1983-2015 yıllarındaki seçimlerde Türkiye siyaseti sistem dışı oynaklık üzerinden incelendiğinde aslında dikkat çekecek olan nokta Türk parti sisteminde kayda değer bir şekilde sistem dışı oynaklığın olmadığı ve bunun düşük sıklıkta veya nadir görüldüğüdür. Bu anlamda 1987 ve 2002 seçimleri sırasıyla %30,5 ve %21,7'lik oranlarla sistem dışı oynaklığın en yüksek olduğu ve diğerlerinden ciddi bir şekilde farklılaştığı iki seçimdir. Türkiye'de 1987 seçimlerinde görülen toplam oynaklığın büyük kısmı sistem dışından kaynaklanmaktadır. Bu seçimler sistem dışı oynaklığın sistem içi oynaklıktan yüksek olduğu tek seçim olarak da kayda geçmiştir. 1983 sonrası seçimlere girmesine izin verilen üç partiden (diğeri ANAP) ikisi olan MDP ve HP çok geçmeden ortadan kalkmıştır. Bunun beraberinde ilk seçimlere girmesine izin verilmeyen partilerin seçimlere katılmasıyla sistem dışı oynaklık artış göstermiştir. Bu seçimlerde sistem dışı oynaklığın en önemli sebebi MDP'nin 1986 yılında kapanmasıdır. MDP kapandıktan sonra milletvekillerinin bir kısmı ANAP ve DYP arasında dağılmış bir kısmı da Hür Demokrat Parti'yi kurmuştur (nitekim bu parti de daha sonra ANAP'a katılmıştır). DSP, DYP, RP ve MÇP gibi partilerin ve liderlerinin tekrar siyasete dönmesi ve seçimlerdeki başarısı da sistem dışı oynaklığı arttırmıştır.

Grafik 4: Sistem Dışı Seçimsel Oynaklık (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1987 yılının istisnailiği dışında 2002 seçimleri de sistem dışı oynaklığın yüksek olduğu seçimlerden biridir. Zaten bu seçimler beraberinde yeni bir parti sistemi de getirmiş ve eski parti sisteminin çöküşünü sağlayarak oynaklığı yükseltmiştir. Bu yüksekliğin temel sebebi de AK Parti'dir. 2001 yılında kurulduktan sonra girdiği ilk seçimlerde %34,3 oy oranına ulaşarak sistem dışı oynaklığın en belirleyici partisi olmuştur. Aynı şekilde Genç Parti de %7,2'lik oy oranıyla bu oynaklığa neden olan partilerden biridir.

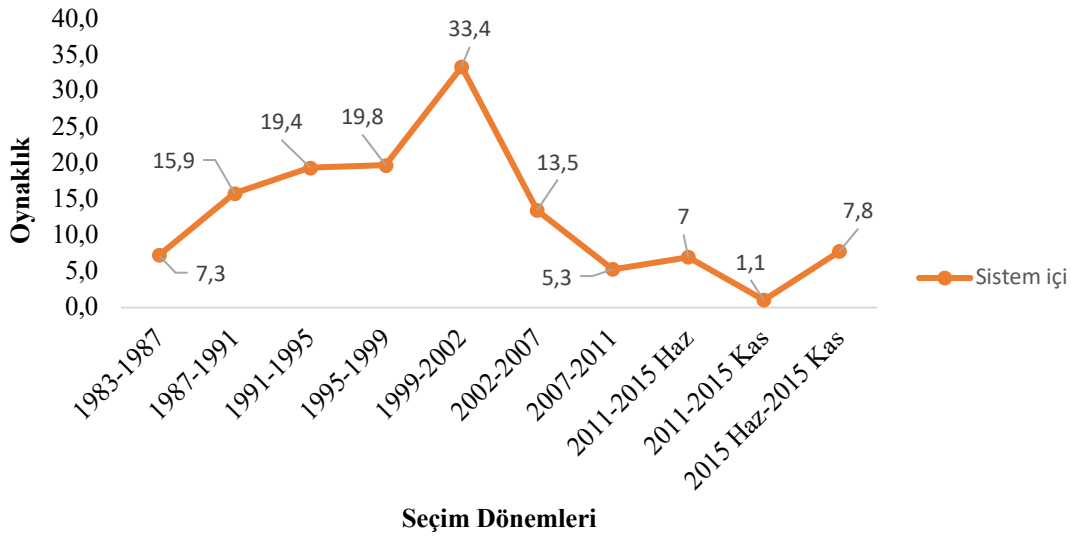
1987 yılında eski siyasal aktörler sisteme girdikten sonra sistem dışı oynaklık 2002 seçimlerine kadar çok düşük düzeyde seyretmiştir. Dolayısıyla bu yıllarda sisteme dışardan girmek zor iken seçmenlerin tercihleri sistem içi aktörler arasında değişiklik göstermiştir. Hakeza 2002 seçimlerinde sistemdeki aktörler tekrar değiştikten sonra da tasfiye süreci veya konsolidasyon süreciyle birlikte bir miktar yükselse de sonraki dönemde sistem dışı oynaklık yüksek düzeyde seyretmemiştir.

Seçim Yılları	Sisteme Giren Partiler	Giren Partilerin Toplam Oy Oranı	Sistemden ıkan Partiler	ıkan Partilerin Geçmiş Seçimlerdeki Toplam Oy Oranı
1987	DSP, DYP, MP, RP	37,7	MDP	23,3
1991	-	-	-	-
1995	HADEP	4,2	-	-
1999	BBP	1,5	-	-
2002	AK Parti, Genç Parti, YTP	42,7	-	-
2007	-	-	ANAP, BBP, DEHAP, YTP	13,5
2011	-	-	Demokrat Parti, Genç Parti	7,7
2015 Haziran	HDP	13,1	-	-
2015 Kasım	HDP	10,8	Saadet Partisi	2,1

Tablo 13: Sisteme Giren ve çıkan Partiler (1987-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Oynaklığın bu ikinci dönemdeki karakteri eski aktörlerin sistemden çıkmasından kaynaklanmaktadır. 2007 seçimlerinde ANAP, BBP, DEHAP ve YTP, 2011 seçimlerinde Demokrat Parti ve Genç Parti gibi partiler ya seçimlere girmeyerek ya da %1'in altına düşerek sistem dışına çıkmıştır. Bu yıllarda aktörler değiştikten sonra sistem uzun süre aynı aktörlerle beraber hareket etmektedir. Bu süreçte sistem dışı oynaklığa sebebiyet veren tek parti 2015 yılındaki seçimlerde %10 barajını aşarak sisteme giren HDP olmuştur. Bu parti daha önceki 2007 ve 2011 seçimlerini bağımsız adaylar üzerinden girerek elde ettiğinden bağımsızlar grubunda değerlendirilmiş ve bu yüzden 2015 yılında ilk defa sisteme girmiş kabul edilmiştir. Buradan hareketle Türk parti sisteminin çöküşünde/değişiminde sistem dışı oynaklığın rolü büyükken sonrasında sisteme girmenin zor olduğu görülmektedir.

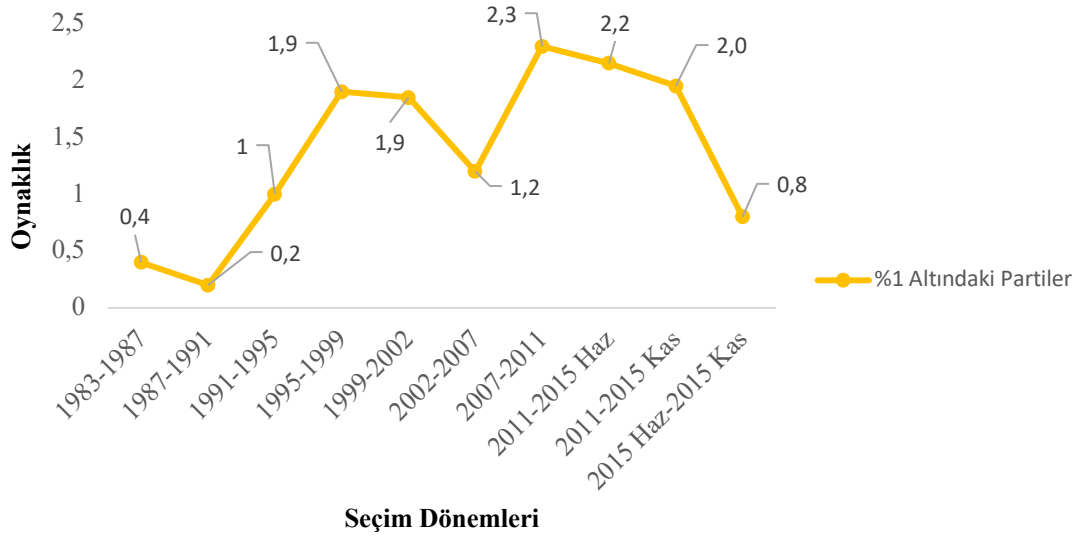

Grafik 5: Sistem İçi Seçimsel Oynaklık (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türk parti sisteminde görülen oynaklık türü daha çok sistem içi oynaklık olarak karşımıza çıkmaktadır. 1983-2015 yılları arasında sistem içi oynaklık noktasında da en yüksek oynaklığın görüldüğü yer 2002 seçimleri olmuştur. Bu durum 2002 yılında parti sisteminin hem sistem dışı hem sistem içi ciddi bir oynaklık göstererek yeni bir aşamaya girdiğini tekraren göstermektedir. Hem mevcut aktörler sistem içinde kalmasına rağmen ciddi oranda oy kaybederek oynaklığa sebebiyet verirken hem de yeni aktörler sisteme girerek oynaklığı arttırmıştır. Bu seçimlerde ANAP'ın oy oranı %13,2'den %5,1'e, DSP'nin oy oranı %22,2'den %1,2'ye, DYP'nin oy oranı %12'den %9,5'a, MHP'nin oy oranı %18'den %8,4'e ve Saadet Partisi'nin oy oranı Fazilet Partisi'nin 1999 seçimlerinde aldığı %15,4'lük oy oranından %2,5'a düşerken sistem içi oynaklığı oy oranını arttırarak sağlayan gelişme CHP'nin %8,7'den %19,4'e çıkması olmuştur. DEHAP da oy oranını %6,2'ye arttırarak (HADEP ile girdiği 1999 seçimlerinde oy oranı %4,7) az da olsa sistem içi oynaklığı arttırmıştır. 2015 Kasım seçimleri 2011 seçimleri ile ele alındığında sistem içi oynaklığın %1,1 ile en düşük seviyede olduğu görülecektir. 2015 seçimleri bu anlamıyla 2011 seçimleriyle (HDP'nin sisteme girmesi dışında) çok yakın sonuçlar üretmiştir. Nitekim 2015 Kasım ve Haziran seçimleri arasında seçmen tercihlerinin değişimi her iki seçim arasındaki oynaklığı yükseltmiştir. AK Parti'nin Haziran ayında gerçekleştirilen seçimlerde %40,9 olan oy oranı Kasım ayında %49,5 olmuş ve 2011 seçimlerindeki %49,8 çok çok yaklaşmıştır. Benzer şekilde CHP 2011 seçimlerinde %26,

2015 Haziran seçimlerinde %25 ve 2015 Kasım seçimlerinde %25,3 oy oranıyla sistem içi oynaklığa çok az neden olmuştur. Aynı şekilde MHP'nin 2011 seçimlerindeki %13 olan oyu 2015 Haziran seçimlerinde %16,3 ve 1 Kasım seçimlerinde %11,9 olmuştur. 2015 Haziran seçimlerinde AK Parti'nin oy kaybetmesi ve CHP, MHP, Saadet Partisi'nin oy artışları sistem içi oynaklığın kaynağı olmuştur.

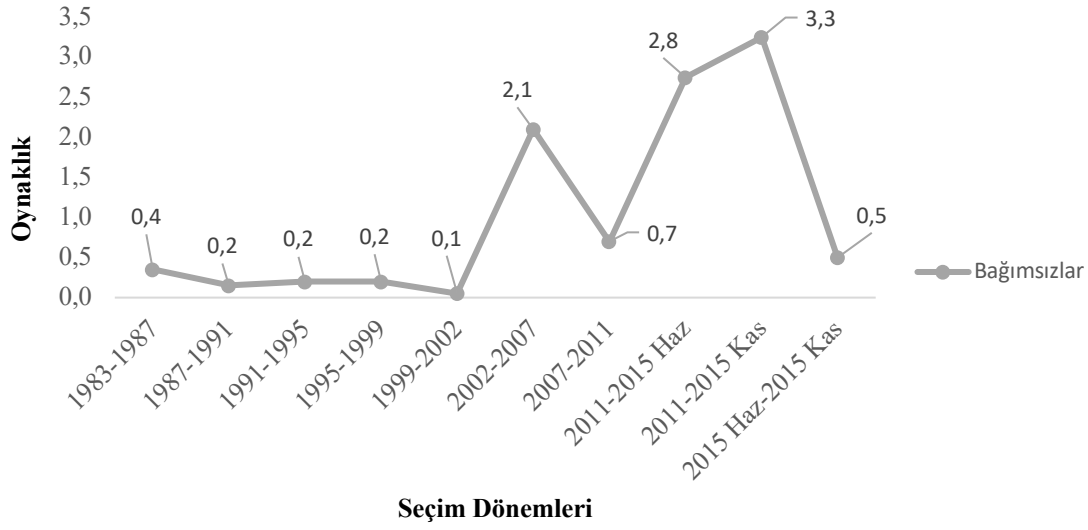

Grafik 6: %1 Altındaki Partilerde Seçimsel Oynaklık (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Daha önce de bahsedildiği gibi küçük partiler ve bağımsızlar düşük düzeyde kurumsallaşmanın önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Özbudun, 1981, s.235). 1987 seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan tek parti %0,8 oy oranıyla IDP olurken 1991 seçimlerinde %0,4 oy oranıyla Sosyalist Parti olmuştur. 1995 seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan beş parti; İşçi Partisi (%0,2), Millet Partisi (%0,5), Yeni Demokrasi Hareketi (%0,5), Yeniden Doğuş Partisi (%0,3) ve Yeni Parti (%0,1) olmuştur. 1999 seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan 12 parti; Barış Partisi (%0,2), Demokrasi ve Barış Partisi (%0,1), Değişen Türkiye Partisi (%0,1), Demokrat Parti (0,3), Demokrat Türkiye Partisi (%0,6), Emek Partisi (%0,2), İşçi Partisi (%0,2), Liberal Demokrat Parti (%0,4), Millet Partisi (%0,3), Özgürlük ve Dayanışma Partisi (%0,8), Sosyalist İktidar Partisi (%0,1) ve Yeniden Doğuş Partisi (%0,1) olmuştur.

2002 seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan yedi parti; Bağımsız Türkiye Partisi (%0,5), İşçi Partisi (%0,5), Liberal Demokrat Parti (%0,3), Millet Partisi (%0,2), Özgürlük ve Dayanışma Partisi (%0,3), Türkiye Komünist Partisi (%0,2) ve Yurt Partisi (%0,9). 2007 seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan sekiz parti; Aydınlık Türkiye Partisi (%0,3), Bağımsız Türkiye Partisi (%0,5), Emek Partisi (%0,1), Halkın Yükselişi Partisi (%0,5), İşçi Partisi (%0,4), Liberal Demokrat Parti (%0,1), Özgürlük ve Dayanışma Partisi (%0,2) ve Türkiye Komünist Partisi (%0,2). 2011 seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan 11 parti; Büyük Birlik Partisi (%0,8), Demokrat Parti (%0,7), Demokratik Sol Parti (%0,3), Doğru Yol Partisi (%0,2), Emek Partisi (%0,1), Hak ve Eşitlik Partisi (%0,3), Halkın Sesi Partisi (%0,8), Liberal Demokrat Parti (%0,1 altında), Milliyetçi ve Muhafazakâr Parti (%0,1), Millet Partisi (%0,1) ve Türkiye Komünist Partisi (%0,2). 2015 Haziran seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan 10 parti; Anadolu Partisi (%0,1), Bağımsız Türkiye Partisi (%0,2), Demokrat Parti (%0,2), Demokratik Sol Parti (%0,2), Doğru Yol Partisi (%0,1), Hak ve Özgürlükler Partisi (%0,1), Halkın Kurtuluş Partisi (%0,1), Liberal Demokrat Parti (%0,1), Toplumsal Uzlaşma ve Kalkınma Partisi (%0,2) ve Vatan Partisi (%0,4). 2015 Kasım seçimlerinde seçimlere katılıp da %1 altında oy alan 10 parti; Büyük Birlik Partisi (%0,5), Bağımsız Türkiye Partisi (%0,1), Demokrat Parti (%0,1), Demokratik Sol Parti (%0,1), Hak ve Özgürlükler Partisi (%0,2), Halkın Kurtuluş Partisi (%0,2), Komünist Parti (%0,1), Liberal Demokrat Parti (%0,1), Saadet Partisi (%0,7) ve Vatan Partisi (%0,3) olmuştur. Görüldüğü üzere özellikle 1999 sonrası süreçte birçok parti %1 altında kalmaktadır. %1 altında kalan partilerin artışında temel sebeple ilgili yeni medya aracılığıyla partilerin kamuoyundaki ağırlıklarının arttığını ifade etmek mümkündür. Bu partilerin politik ağırlıkları, oy oranlarından fazla olmaktadır. Bu durum partilerin neden %1 barajı altında kalsa da varlıklarını sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Türkiye’de halen partilerin, buna bağlı örgütlü yapıların veya parti başkanlığının belli bir düzeyde saygınlığı bulunmakta ve liderler bu parti markaları arkasında durarak seçimsel başarısızlıklarına rağmen istifa etmemekte ve tartışmalara dahil olmaktadır. Geleneksel ve yeni medyanın da etkisiyle parti markası altında olmanın temsil ve söz sahibi olma noktasında çeşitli avantajlarını görmek partileşme sürecine katkı sağlamış ve parti sayısında artışa yol açmıştır.

Grafik 7: 1983-2015 Yılları Arası Seçimsel Oynaklık (Bağımsızlar)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bağımsız adayların meydana getirdiği oynaklıksa 2002 seçimlerine kadar bağımsız aday sayısının azlığından yok denecek düzeydedir. Bağımsızların oy oranı 2007 seçimlerine kadar %1 oranını geçememiştir. En yüksek oransa 2007 sonrası süreçte görülmektedir. 2007 seçimleriyle birlikte seçime bağımsız olarak katılarak seçim barajının engellerini aşmaya çalışan Kürt hareketi bu oynaklığın temel sebebidir. 2007 seçimlerinde bağımsızların toplam oy oranı %5,2'dir. 2011 seçimlerindeyse toplam oy oranları %6,6 olmuştur. 2015 seçimlerinde HDP'nin parti olarak parlamentoya girmesiyle bağımsız adayların da oy oranı Haziran seçimlerinde %1,1'e ve Kasım seçimlerinde %0,7 ile %1'in altında düşmüştür. Seçim sisteminin getirdiği yüksek barajı aşmak için çeşitli illerde bağımsız adaylarca giren Kürt hareketi bu sayede oynaklığın bağımsızlar düzeyinde artışını sağlamıştır. Bunun dışında tüm seçim dönemleri boyunca bağımsız adayların toplam oy oranı %1 civarında seyretmektedir.

Buna rağmen Türk parti sisteminde seçime bağımsız katılan aday sayısı zaman içerisinde sadece Kürt hareketinden dolayı değil genel olarak da artış göstermektedir. Örneğin bu bağlamda 1999 seçimlerinde 150, 2002 seçimlerinde 190 ve 2007 seçimlerinde toplam 700 bağımsız aday bulunmaktadır. Bu bağımsızlardan 600'ü seçime katılmayan partilerin dışında kendi başına yarışmıştır. Bunlardan üçü seçilmiştir. Rize'de Mesut Yılmaz, Tunceli'de Kamer Genç ve Urfa'da Seyit Eyyüpoğlu (Tuncer, 2007, s.140).

%1 altında kalan partilerin artışıyla beraber bağımsız adayların sayısındaki artış da aslında sistemin kurumsal temellerinin sarsıldığına işaret eden bir gösterge olarak okunmaktadır. Bu noktada bağımsız adaylarca toplanan oy parti sisteminin toplumsal talepleri veya çıkarları toplayamadığını ve siyasal sisteme aktaramadığını belirtmektedir (Özbudun, 1981, s.236). Dolayısıyla siyasal partilerin fikirler demeti oluşturma veya kümeleme fonksiyonun işlemediği düşünülerek parti sisteminin kapasitesi sorgulanmaktadır. Bu perspektiften parti sistemlerinde bağımsız aktörlerin artışı uzun vadede partilerin altını oyarak kurumsallaşma karşısında sistemi zayıflatmaktadır. Ancak 2002 sonrası süreçte bağımsızların sayısında yaşanan artışın bir yandan seçim barajının yüksekliği ile diğer yandansa yüksek düzeyde kurumsallaşmayla doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Sistemdeki yerleşik örgütlü aktörlerin istikrarı yeni oyuncuların sisteme girmesinde partilerin elini güçlendirdiğinden burada yer bulamayan farklı aktörler bir anlamda aktörleşebilmek için bağımsız yarışmaktadır. Dolayısıyla bağımsız aktörlerle kurumsallaşma arasında paralel bir ilişki kurmak mümkündür. Seçim barajının yüksekliği de bu anlamda bağımsız aday sayısını arttırmaktadır. Özellikle Kürt hareketinin temsilcisi olan aktörler %10 barajını aşamayacaklarını anladıklarında bağımsız adaylar olarak seçimlere katılmaktaydı. Ancak bu durum 2015 seçimlerinde bu hareketin oy konsolidasyonunu %10 üzerinde sağlamasıyla bir anlamda fiili olarak da kırılmıştır. Yine de her halükârda Türk parti sisteminin bu dönemde sahip olduğu yüksek seçim barajı parti sisteminin talepleri karşılamasına zarar vermiş ve bu anlamda partilileri örgütlü yapılar dışında arayışlara itmiştir.

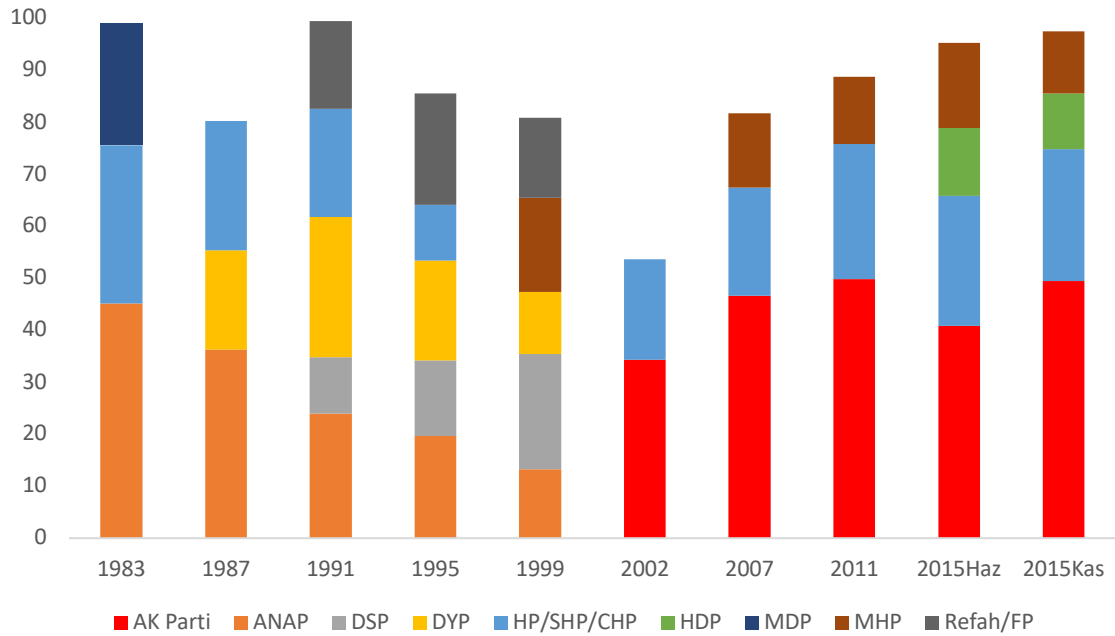
4.2. Parlamenter Düzlemde Türk Parti Sisteminde Kurumsallaşma

Türkiye’de parlamenter düzlemde oynaklık ve kurumsallaşma seçimsel düzlemde farklılık göstermektedir. Aşağıdaki grafikler (8 ve 9) incelendiğinde görülecektir ki parlamentolar baraj nedeniyle eksik temsile sahip olmaktadır. Bu eksik temsilin en net gözlemlendiği seçimlerse 2002 seçimleridir. 2002 seçimlerinde parlamentoda temsil edilen iki partinin seçimsel ağırlığı %55 dolayındadır. 1987 ve 1999 seçimlerinde %80 oy oranı, 2007 seçimlerinde partiler olarak %80 ve bağımsızlar olarak %5 oy oranıyla toplam %85 oy oranı sandalye kazanırken, 1995 seçimlerinde %85 ve 2011 ve sonrası seçimlerde %90 ve üstü oy oranında temsil yakalanabilmiştir. En yüksek temsil üç partinin girmesine izin verilen 1983 seçimleri ve 1987 sonrası dışarda kalan partilerin

ittifakı ve DSP'nin barajı aşmasıyla 1991 seçimlerinde görülmektedir. 1991 seçimlerinde %0,4'lük oy oranıyla Sosyalist Parti hariç tüm partiler parlamentoda temsil hakkı kazanmıştır. 2002 sonrası süreçte de parlamentoda temsil istikrarlı bir şekilde artmıştır.

4.2.1. Türk Parti Sisteminde Parlamenter Oynaklık

1983-2015 arası yıllarda gerçekleştirilen seçimler sonucunda parlamentoya giren partilere bakıldığında 1983 ve 1987 seçimlerinde üç, 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde beş, 2002'de iki, 2007 ve 2011 seçimlerinde üç, 2015 seçimlerinde dört parti olduğu görülmektedir. 2002 seçimlerinde parlamento tamamen yenilenirken bundan sonraki süreçte sadece MHP ve Kürt hareketini temsil eden bağımsızlar ve sonrasında HDP olmak üzere iki parti parlamentoda yer almıştır. 2002 sonrası süreçte iktidar olarak AK Parti ve ana muhalefet olarak CHP parlamentonun iki büyük partisi olmuştur.

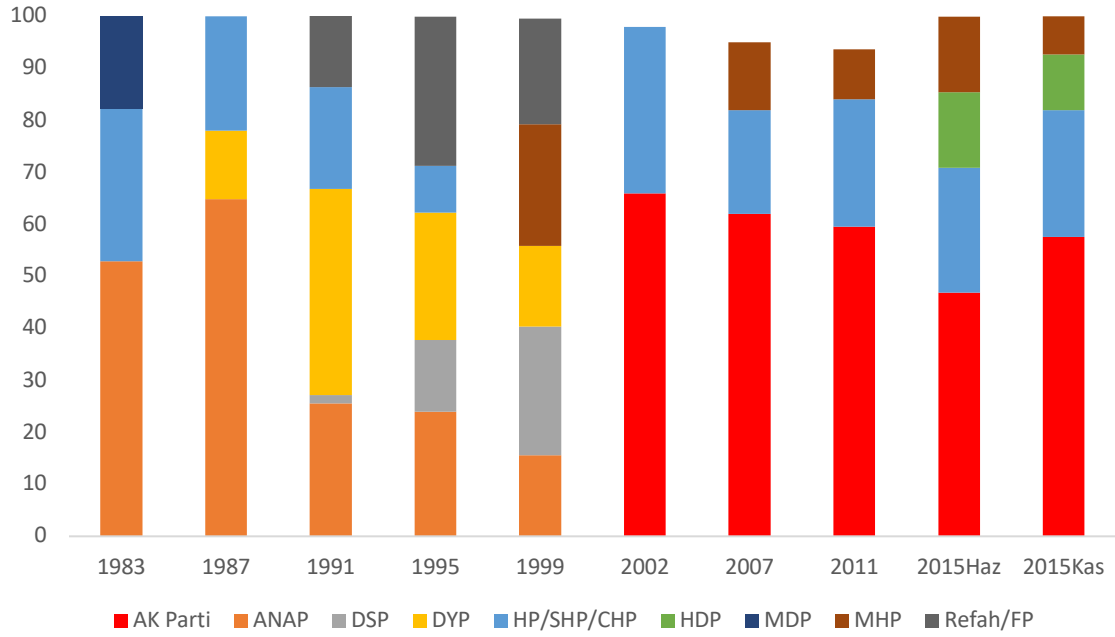

Grafik 8: Parlamentoya Giren Siyasal Partilerin Oy Dağılımı (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu yıllarda tüm dönem incelendiğinde 1983-2015 arası ortalama oynaklık oranı %31,2 (2015 Kasım-2011 seçimleri dahil edildiğinde %29,2) şeklindedir. 1983-2002 arası dönemde ortalama oynaklık %45,7 olmuştur. 2002 sonrasındaysa oynaklık %13,1'dir (2015 Kasım-2011 seçimleri dahil edildiğinde 12,6). Dolayısıyla bu dönem seçimsel

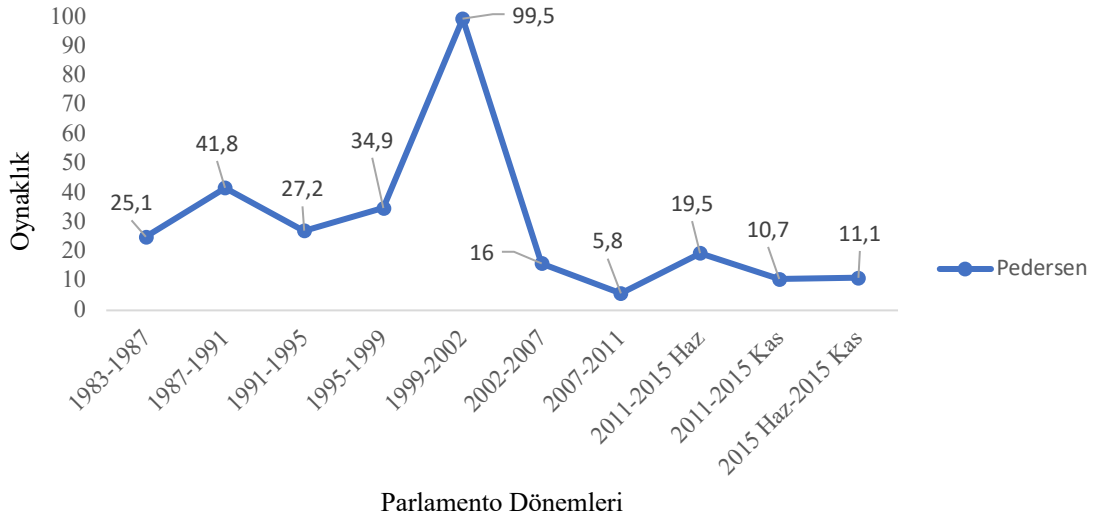
düzlemde görüldüğü gibi parlamenter düzlemde de oynaklığın daha düşük seyrettiği ve böylece kurumsallaşmanın arttığı bir döneme işaret etmektedir. 2002 öncesinde sistem dışı oynaklık yüksekken 2002 sonrasındaysa sistem içi oynaklık toplam oynaklığın büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Grafik 9: Parlamente Giren Siyasal Partilerin Sandalye Oranı (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1983-2015 arası dönemde en yüksek oynaklığa sahip seçimler parlamentonun tamamının bir önceki partilerden farklılaştığı 2002 seçimleri olmuştur. 1999 seçimlerinde parlamente giren ANAP, DSP, DYP, MHP ve FP 2002 seçimlerine gelindiğinde parlamento dışında kalmıştır. Bu seçimlerde seçimsel oynaklığın da yüksekliği dikkat çekmektedir. İkinci en büyük oynaklık 1991 seçimlerinde meydana gelmiştir. %41,8'lik parlamento oynaklığına karşın seçimsel oynaklık diğer seçim dönemlerine nazaran görece düşüktür. Bu durum büyük oranda ANAP'ın oy kaybından ve DYP'nin oy artışından kaynaklanmaktadır.

Grafik 10: Parlamento Oynaklığı (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1987 seçimlerinden sonra oluşan parlamentoda oynaklık %25,1'dir. Bu parlamentoda vekil sayısı 400'den 450'ye çıkarken ANAP'ın sandalye sayısı da 211'den 292'ye çıkmıştır. ANAP'ın parlamentodaki ağırlığı da %53'ten %65'e çıkarak artış göstermiştir. HP, SHP ile birleşirken milletvekili sayısı ve oranı düşmüştür. 1983 sonunda HP'nin 117 vekili bulunurken parlamentodaki sandalye ağırlığı %29'dur. 1987'de SHP'ninse 99 milletvekili bulunmakta ve sandalye ağırlığı %22'ye düşmüştür. MDP kapanmış yerine parlamentonun %13'üne denk gelen 59 milletvekiliyle DYP parlamentoya girmiştir.

1991 seçimlerinde oluşan parlamentoysa %41,8'le oynaklığın en yüksek gözlemlendiği ikinci parlamento dönemidir. DYP'nin birinci parti olduğu seçimler sonucunda Demirel'in partisi parlamentoda 178 milletvekiliyle %39,6'lık bir ağırlığa ulaşmıştır. ANAP'sa oy kaybıyla beraber 115 milletvekiline düşmüş ve %25,6'lık bir parlamento ağırlığına kavuşmuştur. SHP'nin yine milletvekili sayısı ve ağırlığı düşmüştür. Bu seçimlerde elde ettiği 88 milletvekiliyle SHP parlamentoda %19,6'lık bir temsil yakalamıştır. Refah Partisi ve DSP'nin parlamentoya girmesine rağmen DSP'nin toplam 7 milletvekiliyle temsil edilmesi parlamento aritmetiğinde onu etkisiz kılmıştır. DSP'nin parlamentodaki ağırlığı %1,6'dır. Refah ise 62 milletvekili kazanarak oy ağırlığına yakın bir şekilde %13,8'lik bir temsil yakalamıştır.

1995 seçimlerinde milletvekili sayısı 450'den 550'ye çıkmıştır. Parlamentodaki oynaklık da %27,2 olmuştur. Bu yeni dönemde bir önceki dönemde parlamentoya giren partilerin

hepsi yine parlamentoya girmiş olmasına rağmen partilerin milletvekili oranlarında dalgalanma gözükmiştir. Partilerin hem oy oranları hem de parlamenter ağırlıkları birbirine çok yaklaşmıştır. Bu seçimlerde ilk sırada gelen RP'nin parlamenter ağırlığı 158 milletvekiliyle %28,7 olurken diğer partilerden DYP'nin 135 milletvekiliyle %24,5, ANAP'ın 132 milletvekiliyle %24, DSP'nin 76 milletvekiliyle %13,8 ve SHP ile birleşerek yeniden siyasete katılan CHP'nin 49 milletvekiliyle %8,9 şeklinde olmuştur. 1999 seçimlerindeyse parlamentoda yine beş parti bulunurken toplam oynaklık %34,9 olmuştur. CHP %10 barajını aşamayarak parlamento dışında kalırken onun yerine MHP parlamentoda 129 milletvekiliyle %23,5'luk bir temsil yakalamıştır. Bu seçimlerde yine partilerin temsil oranları birbirine yaklaşmaktadır. Bu sefer ilk sırada yer alan parti olarak DSP 136 milletvekili ve %24,7'lik oy oranıyla en yüksek temsile kavuşurken MHP %23,5 Refah Partisi'nin yerine kurulan FP %20,2, ANAP ve DYP'de %15,5 dolayındadır. 2002 seçimlerinde partiler bağlamında parlamentonun tamamı değişmiştir¹²⁴. 12 Eylül sonrasında eski partilerin yasaklanması dışında bu anlamda bir oynaklık Türk siyasi hayatında bir ilktir. 2002 seçimlerinde AK Parti 363 milletvekili kazanarak parlamentoda %66 temsil yakalamıştır. CHP'de 178 milletvekiliyle %32,4'lük bir temsil gücüne kavuşmuştur. Bir önceki dönemde parlamentoda bulunan partilerin hepsi parlamento dışında kalmıştır. Bağımsızlar dışında tüm oynaklık %99,5 olmuştur. 2007 seçimlerindeyse MHP'nin parlamentoya girmesi ve CHP'nin düşen temsil gücü parlamenter oynaklığın %16 olmasının temel sebebi olmuştur. 71 milletvekili elde ederek %13'lük bir temsile ulaşan MHP 2002 öncesi dönemde yer alan partiler arasında sisteme katılan ilk parti olmuştur. Kürt hareketiyse bağımsızlar üzerinden kendine temsil yakalasa da parti düzeyinde temsile henüz kavuşamamıştır. Bu seçimlerde hareket bağımsız milletvekilleri aracılığıyla %5'lik bir temsil gücüne kavuşmuştur. AK Parti ise oy oranını arttırırken 341 milletvekiliyle %62'lik bir temsille çok az bir düşüş gerçekleştirmiştir. CHP 112 milletvekiliyle %20'lik bir temsil elde etmiştir. 2011 seçimlerine gelindiğinde sistemdeki oynaklık iyice düşerek %5,8 olmuştur. AK Parti oy oranı olarak yükselişini sürdürse de milletvekili sayısında düşüş yaşamıştır ve 327 milletvekiliyle %59,5'luk temsil gücü elde etmiştir. CHP 135 milletvekiliyle %24,5, MHP 53 milletvekiliyle %9,6'lık bir temsil elde ederken bağımsızlar da 35 milletvekiliyle

¹²⁴ Milletvekillerinin de %89'u değişmiştir. Bu oran 2007 seçimlerinde de %59 olmuştur (Tuncer, 2007).

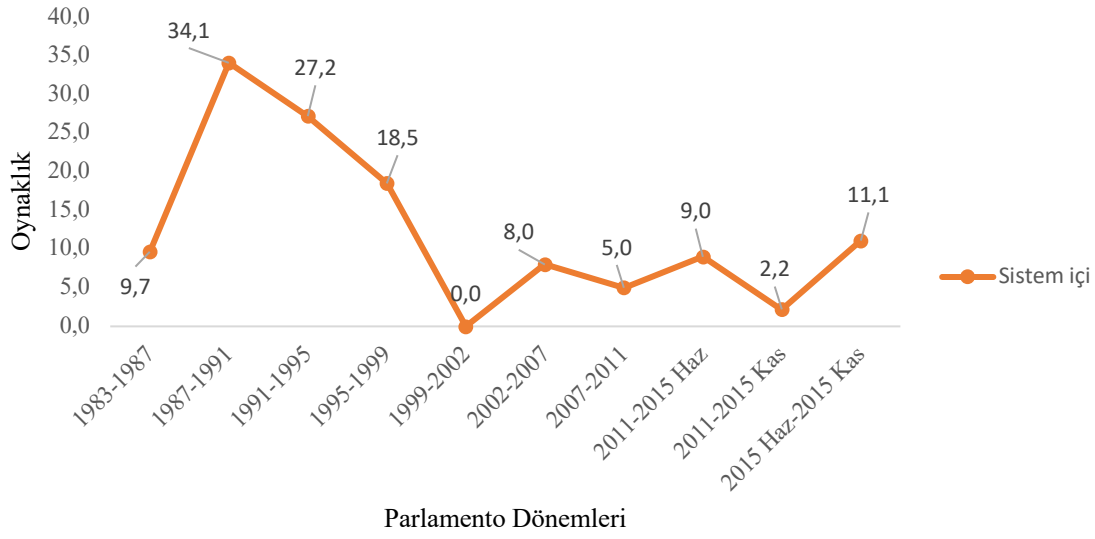
%6,4'lük bir temsil gücü kazanmıştır. Bu bağımsızlar yine Kürt hareketinin temsilcilerinden oluşmaktadır.

2015 Haziran seçimleri bu dönem içerisinde oynaklığın %19,5'le en yüksek olduğu dönemdir. Bu dönemde Kürt hareketinin temsilcisi HDP'nin ilk defa barajı aşacak oy çokluğuna ulaşmasıyla parlamenter oynaklık artarken AK Parti'nin milletvekili kaybı da etkili olmuştur. AK Parti 258 milletvekiliyle temsil gücünü %46,9'a düşürmüştür. HDP ve MHP ise 80'er milletvekiliyle parlamentoda %14,5'luk bir temsil yakalamıştır. CHP 132 milletvekiliyle yine %24'lük bir temsil yakalamıştır. AK Parti halen yüksek temsil gücüne rağmen bu oynaklığın hükümet boyutuna ciddi etkisi olmuştur ve hükümet kurulamayınca erken seçim kararı alınmıştır. 2015 Kasım ayında gerçekleştirilen erken seçimlerde oynaklık HDP ve MHP'nin sandalye kaybı ve AK Parti'nin sandalye kaybından kaynaklanarak %11,1 olmuştur. Buna göre MHP 40 milletvekiline düşerek yarı yarıya sandalye kaybetmiş ve temsil gücünü %7,3'e düşürerek parlamentodaki en düşük temsili elde etmiştir. HDP de 59 milletvekiline düşerek %10,7'lik bir temsil yakalamıştır. AK Parti milletvekili sayısını 317'ye çıkararak %57,6'lık bir temsile kavuşurken CHP yine 134 milletvekiliyle %24,4'lük temsil hakkı kazanmıştır. 2015 Kasım seçimleri ayrıca 2011 seçimleriyle hesaplanırsa toplam oynaklık %10,7'dir.

2002 sonrası dönemde görüleceği üzere parlamenter oynaklık da düşüş eğilimindedir ve sistem kurumsallaşması yüksektir. Bu yıllarda AK Parti %50-60 arası, CHP %20-25 arası MHP %10-15 ve Kürt hareketinin temsilcileri ve partileri %5-15 arasında bir temsil gücüne sahip olurken sistemin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. 2002 sonrasında seçimsel oynaklığın en yüksek gözlemlendiği yer 2007 seçimleriyken parlamenter oynaklığın en yüksek olduğu yere 2015 Haziran seçimleri olmuştur. Dolayısıyla iki değişken bu oynaklık türünde farklılaşmıştır.

4.2.2. Türk Parti Sisteminde Parlamenter Oynaklık Türleri

Türk parti sisteminde parlamenter düzlemde de sistem içi oynaklık sistem dışı oynaklık türüne göre daha yüksek seyretmektedir. 1983-2015 arası dönemde sistem içi oynaklık 1987 ve 2002 seçimleri hariç sistem dışı oynaklıktan yüksek olmuştur. Bu durum parti sistemine dışardan girmenin daha zor olduğunu ve sistem içinde yer alan partiler arasında sandalye değişiminin seçim sisteminin de etkisiyle daha sık olduğunu göstermektedir.

Grafik 11: Sistem İçi Parlamento Oynaklığı (1983-2015)

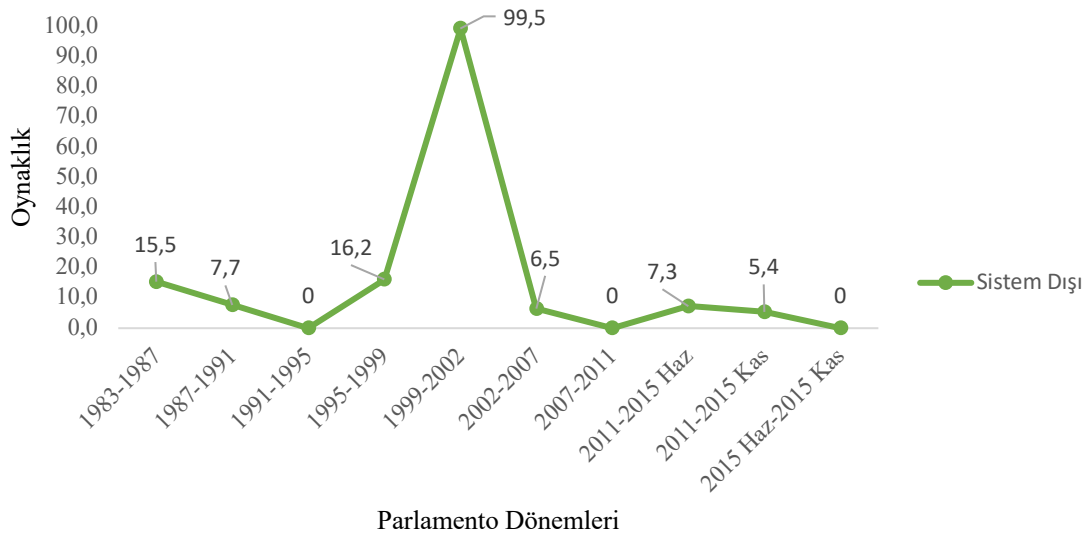
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1987 seçimlerinde sistem içi oynaklık ANAP'ın ve HP ile birleşen SHP'nin sandalye oranlarındaki değişimden kaynaklanarak %9,7 olmuştur. ANAP sandalye oranını 211 milletvekilinden (%52,9) 292 milletvekiline (%64,9) çıkararak %12 oranında arttırırken SHP ise 117 milletvekilinden (%29,3) 99 milletvekiline (%22) düşerek %7 oranında azaltmıştır. 1991 seçimlerinde hem DYP'nin artan sandalye sayısı hem de ANAP'ın sandalye sayısının düşmesi sistem içi oynaklığı %34,1'e çıkararak oynaklıktaki yükselişin temel sebebi olmuştur. DYP 1987'de 59 milletvekiliyle %13,1 olan meclis temsilini 178 milletvekiliyle %39,6'ya çıkarmıştır. ANAP ise 292 milletvekiliyle %64,9 olan temsil gücünü 115 milletvekiliyle %25,6'ya geriletmiştir. Bu iki parti tarafından ortaya konan yüksek oynaklık sistem içi oynaklığın temel sebebi olmuştur. 1995 sonrası oluşan parlamentoda tüm oynaklık sistem içinden kaynaklanmasına rağmen bir önceki dönemden düşüş göstererek %27,2 olmuştur. Beş partinin parlamentoda temsil hakkı kazandığı bu seçimlerde ANAP hariç diğer tüm partiler oynaklığı arttırmıştır. DYP'nin %39,6 olan temsil gücü 135 milletvekiliyle %24,5'a düşerken SHP-CHP arasındaki oynaklıkta düşüş göstermiştir. 1991 sonrası SHP'nin 88 milletvekiliyle %19,6 olan temsil gücü 49 milletvekiliyle %8,9'a düşmüştür. RP ve DSP ise sandalye sayısını artıran partiler olmuştur. RP 62 milletvekiliyle bir önceki dönem parlamentoda %13,8'lik bir temsile sahipken 1995 seçimlerinde 158 milletvekiliyle %28,7'lik bir temsile kavuşmuştur. DSP'de bir önceki parlamentoda yedi milletvekiliyle %1,6 olan temsilini

76 milletvekiline ve %13,8'e çıkarmıştır. 1999 seçimlerinde DSP hariç tüm partiler sandalye oranlarında düşüş yaşamıştır ancak sistem içi oynaklık gittikçe düşmektedir. Bu seçimler sonucunda oluşan parlamentoda oynaklık %18,5 olmuştur. DSP 1995 seçimlerinden sonra tekrar parlamenter oranını arttırmıştır. 1995'te %13,8 olan temsil gücü bu seçimlerde 136 milletvekiliyle %24,7 ile en yüksek temsile ulaşmıştır. RP %28,7'den 111 milletvekiline ve %20,2'ye, ANAP %24'ten 86 milletvekiline ve %15,6'ya, DYP %24,5'tan 85 milletvekiline ve %15,5'e düşen temsil güçleriyle oynaklığı arttıran diğer partiler olmuştur.

2002 seçimleriyle oluşan dönem sistem içi oynaklığın görülmediği ve parlamentonun tamamen bir önceki dönemde olmayan partiler etrafında kurulduğu bir dönemdir. Sistem bir anlamıyla yenilenmiştir. Yeni parti sisteminde aktörler değişirken oynaklık da hem sistem içi hem sistem dışı düzeyde düşük seyretmiştir. 2007 seçimleri de parlamentoda sistem içinde %8'lik bir oynaklık meydana getirmiştir. AK Parti çok az milletvekili kaybederek parlamentodaki hakimiyetini sürdürmüştür. 2002 seçimlerinde 363 milletvekiliyle %66 olan hakimiyeti 2007 sonrasında 341 milletvekiliyle %62 olmuştur. Bu dönemde sistem içi oynaklığın sebebi CHP'nin bir önceki dönemde seçim sisteminin diğer partileri dışarda bırakmasından kaynaklı olarak elde ettiği aşırı temsilden kaynaklanmaktadır. 2002 sonrasında 178 milletvekiliyle %32 olan temsil gücü 2007 sonrasında 112 milletvekiliyle %20'ye düşmüştür. 2011 seçimleri sistem içinde partilerin sandalye sayılarında küçük değişiklikler sonucunda %5'lik bir oynaklık ortaya çıkarmıştır. AK Parti'nin sandalye sayısı 341'den 327'ye düşerek temsil gücü %59,5 olmuştur. MHP'nin de milletvekili sayısı 71'den 53'e ve %12,9'dan %9,6'ya düşen bir temsile düşmüştür. CHP ise sandalye sayısını 112'den 135'e çıkararak temsil gücünü %20,4'ten %24,5'a çıkarmıştır. 2015 Haziran'ında gerçekleştirilen seçimler sonrasında oluşan parlamentoda oynaklık sistem içinde %9'a çıkmıştır. AK Parti'nin 327'den 258'e düşen parlamenter sayısı temsil gücünü de %59,5'tan %46,9'a düşürerek oynaklığı arttırmıştır. Buna karşın MHP'nin de %9,6 olan temsil gücü 80 milletvekiliyle %14,5'a çıkmıştır. 2015 Kasım seçimlerini merkeze alarak 2011 seçimleriyle oynaklık hesaplaması yaparsak oynaklığın sadece %2,2 olduğu görülmektedir. Bu durum sistem içinde partilerin sandalye oranlarının 2011 düzeyine yaklaştığını göstermektedir. Nitekim bu seçimler sonrasında oluşan parlamentoda AK Parti sandalye sayısını arttırarak 317 milletvekiline ulaşmış ve temsil gücü %57,6 olmuştur. MHP sandalye sayısından büyük

kayıp yaşayarak 40 milletvekili kaybetmiş ve 40 milletvekiliyle %7,3'lük bir temsil yakalamıştır. Bu anlamıyla her iki parti de 2011 sonrası parlamentodaki temsil gücünün altında kalsa da bu oran çok ciddi bir oran olarak görülmemektedir. CHP ise hem Haziran hem Kasım seçimlerinde sırasıyla elde ettiği 132 ve 134 milletvekili karşısında %24 ve %24,4'lük bir temsile ulaşmıştır. Bu yıllarda CHP'nin temsil gücünün de istikrara kavuştuğu görülmektedir. 2015 yılında gerçekleştirilen her iki seçim sonrasında oluşan parlamento karşılaştırıldığında sistem içi oynaklığın %11,1 ile dönemin en yüksek skoru olduğu görülmektedir. Burada iki seçim arasındaki kısa döneme rağmen parlamenter sayısında ve temsil oranında AK Parti ve MHP cephesinde yaşanan değişimle beraber sisteme giren HDP'nin de iki seçim arasında sahip olduğu temsil gücü etkili olmuştur. Bu dönemlerde ilk olarak HDP 80 milletvekiliyle %14,5'luk bir temsil gücü elde ederken ikinci seçimlerde 59 milletvekili ve %10,7'lik bir temsil gücüne düşmüştür.

Grafik 12: Sistem Dışı Parlamento Oynaklığı (1983-2015)

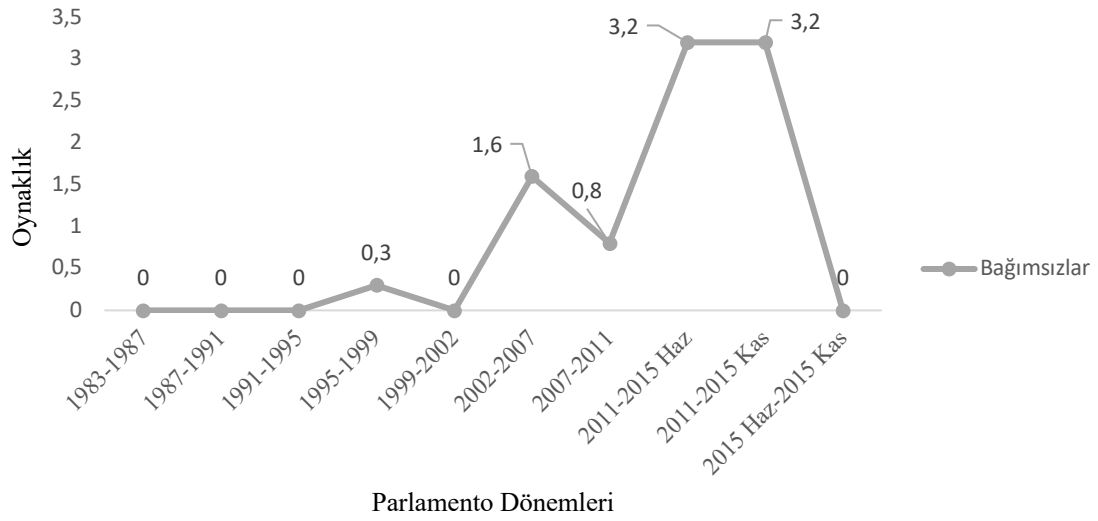
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türk parti sisteminde parti sisteminin dışardan aktörlere kapalı olduğu özellikle 2002 sonrası süreçte görülmekte ve sistemin kurumsallaştığına işaret etmektedir. 1995 seçimlerinde ve 2011 seçimlerinde bir önceki dönem parlamentoda olan partiler dışında hiçbir parti sisteme girememiştir. Tüm dönemler arasında 2002 seçimlerindeki çöküş dışarıda bırakılırsa en yüksek oynaklık 1999 seçimlerinde görülmektedir. Hem CHP hem MHP bu oynaklığın temel sebebidir.

1987 seçimlerinde MDP sistemden çıkarken yerine DYP girmiştir. İki parti bu dönemde sistem dışı oynaklığın kaynağı olurken %15,5'lik bir oynaklığa sebebiyet vermiştir. 1991 seçimlerinde RP ve DSP'nin parlamentoya girmesine rağmen ciddi bir oynaklığa sebebiyet vermediği görülmektedir. Çünkü iki partinin de bu seçimlerde mecliste temsil gücü düşük seyretmiştir. Özellikle DSP mecliste sadece yedi milletvekili kazanarak %1,6'lık bir temsile kavuşmuştur. RP ise 62 milletvekili kazanarak %13,8'lik bir temsil gücü elde etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan toplam sistem dışı oynaklık %7,7 olmuştur. 1995 seçimlerinde parlamentoya hiç yeni parti girememiştir bu anlamıyla sistem dışı oynaklık gerçekleşmemiştir. Ancak buna rağmen sistem içi oynaklığın yukarıda görüldüğü gibi yüksek seyretmesi sistemin kurumsallaşamamasını göstermektedir. 1999 seçimlerindeyse CHP'nin sistemden çıkması ve MHP'nin yüksek temsil gücüyle sisteme girmesi sistem dışı oynaklığın temel sebebi olmuştur. Buna göre CHP %8,9'luk temsil gücünü kaybederken MHP ise 129 milletvekiliyle ve %23,5 temsil gücüyle sisteme girmiştir. Böylece oynaklık %16,2 olmuştur.

Türk parti sisteminde parlamento düzeyinde sistem dışı oynaklık 2002 seçimlerinde zirveye ulaşmıştır. Bu seçimlerde tüm oynaklık sistem dışından kaynaklanmıştır. Bu durum parti sisteminin çöküşünün yeni bir parti sisteminin ortaya çıktığını gösteren delillerden biridir. Bu yeni dönemde AK Parti ve CHP tüm sandalyeleri paylaşmıştır. Oynaklık oranı %99,5 olmuştur.

2007 seçimlerinde MHP tekrar sistem içine girerek 71 milletvekiliyle %13'lük bir temsil gücü yakalamıştır. Bunun yarattığı oynaklık %6,5'tur. 2011 seçimlerinde sistem dışından giren parti bulunmazken 2015 Haziran'ında sistem dışından giren HDP olmuştur. 80 milletvekili kazanarak %14,5 sandalye oranıyla HDP ilk defa parti olarak %10 barajını aşmış ve parlamentoda temsil gücüne kavuşmuştur. HDP'nin etkisiyle bu dönemde oluşan oynaklık %7,3 olmuştur. 2015 Kasım seçimleri sonunda da meclise 59 milletvekiliyle giren HDP temsil gücünü %10,7'ye düşürse de sistemde kalmıştır. 2015 Kasım seçimleri 2011 seçimleriyle hesaplandığında da sistem dışı oynaklık %5,7 olmaktadır.

Grafik 13: Bağımsızların Parlamento Oynaklığı (1983-2015)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1999 seçimlerine kadar parlamentoda bağımsız adayların seçimlerle geldiği görülmemektedir. Bu seçimlerde üç milletvekili parlamentoya bağımsız olarak girerken 2002 seçimlerinde 9 milletvekili parlamentoya bağımsız olarak girmeyi başarmıştır. 2007 ve 2011 seçimlerinin bağımsız adaylar açısından Kürt hareketinin temsilcileri aracılığıyla oynaklığı arttırdığı ifade edilmişti. Bu dönemde 2007 seçimlerinde 26 milletvekili parlamentoya girerken %4,7'lik bir temsil gücü elde etmiştir. 2011 seçimlerindeyse bu sayı 35'e yükselerek %6,4'e çıkmıştır. Nihayet 2015 seçimlerinde HDP'nin meclise girmesiyle bağımsızların sistemden çıktığı ve oynaklık oranının düştüğü görülmektedir.

4.2.3. Türk Parti Sisteminde Parlamento İçi Oynaklık

Türk parti sisteminde parlamento düzleminde, seçimlerin ardından oluşan parlamento dağılımının ve bunun meydana getirdiği oynaklığın ötesinde farklı bir oynaklık türü daha bulunmaktadır. Bu oynaklık parlamento dönemi boyunca kurulan ve dağılan partilerin yarattığı parlamento içi oynaklıktır. Bu durum parlamentonun kuruluş dönemi ile kapanış dönemi arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Barajı aşmak için seçimlere başka parti altında giren isimlerin kendi partilerine dönmek için istifası veya parti içi anlaşmazlıklardan doğan istifalar veya AYM tarafından partilerin

kaplanmasından kaynaklı olarak milletvekilliğinin düşmesi vb. sebepler bu oynaklığın temel kaynakları arasında yer almaktadır.

Bu oynaklık türünün en yoğun gözlemlendiği dönem 1991-2002 arası dönem olmuştur. 1983 sonrası süreçte 1991 yılına kadar Hür Demokrat Parti (1986), Demokrat Merkez Parti (1990-1991), Sosyalist Birlik Partisi (1991), Anadolu Partisi (1991), HEP (1990) gibi çeşitli partiler parlamento içinde küçük temsiller elde etmişlerdir. Ancak bunlar parti sisteminin dinamiklerine yönelik büyük etkiler de bulunmamıştır.

1991-2002 arası süreçteyse seçimler sonucunda oluşan parlamentolar zaman içerisinde daha parçalı bir hale bürünmüştür. Her ne kadar bu partilerin hepsi için yine ciddi temsil gücü olduğu söylenemezse de sürekli istifalar ve parti değişiklikleriyle parlamento içerisinde oynaklığın artışına sebebiyet vermeleri açısından önemli oldukları ifade edilmelidir.

	DYP	ANAP	SHP	RP	DSP	MÇP MHP	MP	CHP	HEP DEP	BBP	Yeni Parti	YDH	Bağımsız	Toplam
1991 Ekim	178	115	88	62	7	-	-	-	-	-	-	-	-	450
1991 Kasım	178	115	88	43	7	-	-	-	-	-	-	-	19	450
1991 Aralık	178	115	88	43	7	19	-	-	-	-	-	-	-	450
1992 Ocak	178	115	86	40	7	19	-	-	-	-	-	-	5	450
1992 Mart	178	115	72	40	7	19	-	-	-	-	-	-	19	450
1992 Haziran	178	115	70	40	7	13	3	-	-	-	-	-	24	450
1992 Ekim	178	112	52	40	3	13	2	21	18	-	-	-	11	450
1992 Kasım	178	96	52	40	3	13	2	21	18	-	-	-	27	450
1992 Aralık	182	95	52	40	3	13	2	21	18	-	-	-	24	450
1993 Ocak	182	94	52	40	3	13	2	21	18	7	-	-	18	450
1993 Şubat	182	94	52	40	3	13	2	21	16	7	-	-	18	448
1993 Mart	182	94	54	40	3	13	2	21	16	7	-	-	16	448
1993 Nisan	182	95	54	40	3	13	2	21	16	7	-	-	15	448
1993 Temmuz	181	99	54	40	3	13	2	21	18	7	-	-	9	447
1993 Eylül	183	98	54	40	3	13	2	20	17	7	-	-	7	444
1993 Ekim	182	98	54	40	3	13	2	20	17	7	3	-	5	444
1993 Kasım	182	98	53	40	3	13	2	20	17	7	3	-	5	443
1993 Aralık	179	98	53	40	3	13	2	19	17	7	3	-	9	443
1994 Ocak	180	101	53	40	3	13	2	19	13	7	3	-	9	443
1994 Şubat	180	101	53	39	3	13	2	19	13	7	3	-	10	443
1994 Mart	178	101	55	39	3	13	2	18	13	7	3	-	11	443
1994 Temmuz	177	100	55	39	3	14	2	18	-	7	3	-	11	429
1994 Eylül	176	94	49	38	9	14	2	16	-	7	3	-	20	428
1994 Ekim	178	94	49	38	9	16	2	15	-	7	3	-	17	428
1994 Kasım	182	96	49	38	10	16	2	15	-	7	3	-	10	428
1994 Aralık	182	96	48	38	10	16	2	15	-	7	3	1	9	427
1995 Ocak	183	96	48	38	10	17	2	15	-	7	3	1	8	428
1995 Şubat	183	97	-	38	10	17	2	65	-	7	3	1	5	428
1995 Temmuz	183	96	-	38	10	17	2	65	-	7	3	1	6	428

Tablo 14:1991-1995 Arasında Parlamentoda Milletvekili Hareketliliği

Kaynak: Meclis Haber Dergisi'nin 1991-1995 arasında yayımlanan ilgili sayılarından yazar tarafından derlenmiştir.

1991-1995 arası dönemde ilk olarak beş parti parlamentoya girerken kısa bir süre sonra Alparslan Türkeş liderliğinde MÇP'li vekiller ittifak yaptığı RP'den ayrılarak 19

milletvekiliyle kendi parti çatısı altında parlamentoda var olmuştur. RP'nin 62 olan milletvekili sayısı da 43'e düşmüştür. Hemen ardından MÇP'den de istifa eden vekillerle BBP kurulurken parlamentoda yedi vekille temsil edilmeye başlanmış ve MÇP'nin vekil sayısı da 13'e düşmüştür. 1992 Ocak ayında parlamentoda 86 milletvekili bulunan SHP istifalarla 1993 Ocak'ında 52 vekile düşmüştür. SHP temsil gücünün nerdeyse yarısını kaybetmiştir. Bu vekillerin bir kısmı 1992 yılında 12 Eylül döneminde kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasını sağlayan düzenlemeyle kurulan CHP'ye geçerken diğer kısmı da seçim sistemini aşmak için SHP çatısı altında seçimlere katılan Kürt hareketinin isimleriydi. Bu isimler yemin krizi sonrasında HEP çatısı altında birleşmiştir. CHP 21 milletvekiliyle HEP de 18 milletvekiliyle ilk temsilini elde etmiştir. 1995 yılında SHP ile CHP arasındaki birleşmeyle de CHP'nin temsil gücü 65 milletvekiline çıkmıştır ve uzun süre parlamentoda bulunan SHP kapanmıştır. HEP'li vekillerin de partinin kapanmasının ardından vekillikleri düşünce parlamentoda temsil imkânı kalmamıştır. Bunun yanında 1992 Haziran ayında Birlik ve Barış Partisi kurulmuş ve üç vekille temsil edilmeye başlanmıştır. Bu parti aynı yıl Millet Partisi, Islahatçı Demokrasi Partisi ve Bayrak Partisi gibi partilerle birlikte birleşme yoluna giderek Millet Partisi etrafında kümelenmiştir. 1993 Ekim ayında da Özal'ın kardeşi Yusuf Bozkurt Özal tarafından kurulan Yeni Parti üç vekille temsil edilmeye başlanmıştır. 1995'e gelirken de Cem Boyner öncülüğünde yeni kurulan YDH çatısı altına bir bağımsız milletvekili girerek temsil imkânı sağlamıştır. Bu dönemde 450 üyeli parlamentonun Milletvekilliğinin düşmesi ve ölüm gibi sebeplerle 22 sandalyesi boşalmıştır.

Bu dönemde siyasetçilerin parlamento içinde mevcut partilerini değiştirmelerinin önünde yasal engel bulunduğundan bu geçişi sağlayabilmek için yine onlarca parti kurulması gerekmiştir. 1995 yılındaki düzenlemeye kadar parlamento içinde günü birlik partilerin ya da meşhur adıyla hülle partilerinin bu geçiş sürecinin aktörleri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu partilerin temel fonksiyonu parti değiştirmek isteyen milletvekiline başka partiye katılmak için imkân sağlamasıdır. Bu dönemde neredeyse hepsi 1990-1995 arasında olmak üzere 20 Hülle partisi¹²⁵ kurulmuştur.

¹²⁵ Gençer'e göre (2004) ve TESAV'a göre (2021) 19 Temmuz 1991'de kurulup ardından 27 Temmuz 1991'de ANAP'a katılan "Yeşil Türkiye Partisi" ve 17 Şubat 1995 yılında kurulup aynı gün kapanarak SHP'ye katılan "Demokratik Sosyalist Parti" olmak üzere iki parti daha bulunmaktadır. Böylece sayı 22'ye ulaşmaktadır. Tüm Hülle partilerinin kuruluş dilekçeleri için bkz: (Gençer, 2004). Daha önce DYP'den ayrılan ve yine DYP'den ayrılan başka bir milletvekiliyle Büyük Anadolu Partisi'ni kuran Hüseyin Özalp buradan da ayrıldıktan sonra 19 Temmuz 1991 yılında "Yeşil Türkiye Partisi" kurmuş ancak kısa süre sonra

Hülle Partisi	Kurulduğu Tarih	Fesih Tarihi	Katıldığı Parti	Katılan Milletvekili Sayısı
Halk Partisi	26 Aralık 1986	29 Aralık 1986	DSP	20
Demokratik Mücadele Partisi	14 Kasım 1990	7 Aralık 1990	DYP	6
Demokratik Hareket Partisi	25 Aralık 1991	29 Aralık 1991	MÇP	18
Özgürlük ve Eşitlik Partisi	25 Haziran 1992	4 Temmuz 1992	HEP	18
Bütünleşme Partisi	24 Eylül 1992	25 Eylül 1992	CHP	16
Demokratik Katılım Partisi	5 Mart 1993	15 Mart 1993	SHP	2
Yeni Ufuk Partisi	27 Ağustos 1993	16 Eylül 1993	DYP	2
Türkiye İçin Birlik Partisi	5 Ocak 1994	11 Ocak 1994	ANAP	3
Sosyal Demokrat Parti	18 Mart 1994	19 Mart 1994	SHP	2
Demokratik Hedef Partisi	13 Haziran 1994	15 Haziran 1994	MHP	1
Solda Katılım Partisi	26 Eylül 1994	29 Eylül 1994	DSP	6
Birliğe Çağrı Partisi	3 Ekim 1994	4 Ekim 1994	MHP	1
Genç Demokrat Parti	4 Ekim 1994	5 Ekim 1994	MHP	1
Milli İrade Partisi	7 Ekim 1994	10 Ekim 1994	DYP	2
Anavatan İçin Bütünleşme Partisi	3 Kasım 1994	4 Kasım 1994	ANAP	2
Söz Milletindir Partisi	15 Kasım 1994	16 Kasım 1994	DYP	4
Solda Birlik ve Bütünleşme Partisi	29 Kasım 1994	30 Kasım 1994	DSP	1
Yükselen Ülkü Partisi	4 Ocak 1995	6 Ocak 1995	MHP	1
İkinci Değişim Partisi	5 Ocak 1995	6 Ocak 1995	YP	1
Öz Adalet Partisi	5 Ocak 1995	6 Ocak 1995	DYP	1

Tablo 15: Türk Siyasetinde Hülle Partileri

Kaynak: TBMM “Siyasi Partiler”; Meclis Haber Dergisi ve Milliyet Gazetesi.

1995 seçimlerinde oluşan parlamentodaysa beş parti bulunurken 1999 seçimleri öncesinde 10 parti ve 29 bağımsız aday bulunmaktaydı. 1995 seçimlerinde ilk sırada olan RP’nin 158 olan milletvekili 6 vekilin milletvekilliğinin düşmesi ve diğer vekillerin istifa ve ölüm halleriyle beraber 144’e düşmüştür. DYP’ninse 1995 seçimleri sonucunda 135 olan milletvekili sayısı 1999 seçimleri öncesinde 89’a düşerken %40’a yakın bir oynaklık göstermiştir. 1995 sonrasında ANAP listelerinden seçime giren sekiz milletvekilinden yedisi ayrılarak BBP’ye geçmiştir. 1997 yılında Hüsamettin Cindoruk liderliğinde kurulan DeTP 6 vekille temsil edilmeye başlanırken kısa süre sonra da grup kuracak çoğunluğa ulaşmayı başarmış ve 22 milletvekiliyle temsile kadar ulaşmıştı. Bunun yanında 1995 seçimlerinde baraj altında kalan MHP 1997 Ağustos ayından sonra iki milletvekiliyle temsil edildi. DP ve DEPAR da birere milletvekiliyle parlamentoda görüldü.

1999 sonrası süreçteyse özellikle 2001 Ekim ayına kadar istikrarlı seyreden parlamento dağılımı bu tarihten sonra FP’nin ve DSP’nin bölünmeleri neticesinde son dönemlerini yüksek oynaklıkla geçirmiştir. 2001 yılında FP’nin de kapatılmasıyla parti Saadet

27 Temmuz 1991 yılında ANAP’a katılmıştır. Bu yüzden listeye alınmamıştır. “Demokratik Sosyalist Parti” hakkındaysa bilgi bulunamamıştır.

Partisi'nin 48 milletvekili ve AK Parti'nin 51 milletvekiliyle temsil edildiği iki partiye bölünmüştür. 2002 yılında da DSP'nin bölünmesiyle YTP'nin 63 vekille temsil edilmeye başlandığı bir parlamento ortaya çıkmıştır. Ayrıca DSP'den daha önce ayrılan üç vekil Toplumcu Demokratik Parti'yi kurmuştu. BBP yine diğer partilerden geçişlerle temsil elde etmiştir. Bu yıllarda beş partiye girilen parlamento yine 10 partinin temsiline ulaşmıştır.

Parlamento içinden doğan partilerin bir sonraki seçimlerde ortadan kalktığı görülmektedir. Genellikle bu partiler vekil transferleriyle parlamentolarda var olan veya vekillerin kişisel olarak kurduğu, katıldığı toplumsal karşılığı az ve bu yüzden de seçimsel başarısı olmayan partiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla başarılı olan tek örneğin AK Parti olduğunu söylemek mümkündür. 2001'de FP'nin kapatılmasıyla ortaya çıkan AK Parti'nin 2002 sonraki süreçte en önemli aktör olduğu görülmektedir.

2002 sonraki süreçte de parlamento içerisinde ciddi temsile kavuşan partiler olmuştur. Bu seçimler sonucunda iki parti meclise girebilirken AK Parti 363 ve CHP 178 milletvekili elde etmiş ve 2007 Nisan'ına gelindiğinde 352'ye 151 şeklinde olmuştur. Bu yıllarda DYP beş milletvekili, ANAP 20 milletvekiline sahip olmuştur. ANAP'lı vekiller bu dönemde Cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmeyerek krizi tırmandırmıştı. Yaşar Nuri Öztürk'ün Halkın Yükselişi Partisi (HYP) ve SHP de bireysel temsile kavuşmuştur. 2007 seçimleri sonucunda da bağımsızların DTP çatısı altında toplanması (21 milletvekili) ve CHP listelerinden seçime giren DSP'lilerin ayrılmasıyla (13 milletvekili) parlamento beş partiye temsil edilir olmuştur. Ayrıca yine bağımsız olarak seçime giren Ufuk Uras ÖDP'nin başına geçmiştir. Bunun yanında Türkiye Partisi ve DP'de 1'er vekille temsil edilmiştir. 2011 seçimleri sonrasında yine bağımsızların BDP çatısı altında toplanması (29 milletvekili) sonrasında dört partili bir parlamento oluşmuştu. Bu dönemde 1'er vekilli altı parti temsili dışında ciddi bir parti doğmamıştır. Aynı şekilde 2015 seçimleri sonrasında da bu anlamda bir oynaklık gözlemlenmemiştir.

Bu hususta parlamento içi oynaklık Türk parti sisteminin kendine özgü koşulları nedeniyle ileride de gözlemlenmesi mümkün bir olgudur. Partiler seçim barajı ve diğer zorlukları aşmak için tek listeler halinde seçime girerek daha sonrasında ayrılmakta ve parlamenter parçalanmayı arttırmaktadır. Ancak buna rağmen düşük kurumsallaşma görülen 1983-2002 arası dönemde bu olgu daha sık ve çok parti etrafında

gerçekleşmektedir. Nitekim parlamento içinde bölünmeleri ve milletvekillerinin geçişkenliği kurumsallaşmanın düşüşünü de kolaylaştırmaktadır.

Bu hususta parti sisteminin de rolünü vurgulamak gerekmektedir. Tek partili çok parti sistemlerinde parlamento içi oynaklık nadir görülürken koalisyoncu çok parti sistemlerinde çok daha sık karşılaşılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada koalisyoncu sistemlerin küçük partileri sistem içinde etkin kılması parlamento içindeki bölünmeleri teşvik edici bir faktör olarak karşımıza çıkarken güçlü tek partili veya hâkim partili sistemlerde bölünme partilerin gücünü kırmakta ve etkisizleştirmektedir. Parti içi disiplini arttırıcı bir etki yaratırken, parlamento içi oynaklığı da azaltıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır. Buralarda bölünme daha çok kişisel partiler etrafında olmaktadır. Nitekim bu durum da ayrıca önemlidir. Çünkü halen milletvekillerinin bir parti markasına ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Güçlü parti örgütleri karşısında bireysel hareket etmek veya bağımsız kalmaktansa bir parti markasının arkasında yer alma fikri milletvekillerine kendini daha iyi ifade etmeyi sağlamakta ve cazip gelmektedir.

4.3. Hükümet Düzleminde Kapanma ve Kurumsallaşma

1983-2017 yılları arasında Türkiye’de toplam 21 hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerden 10 tanesi seçimlerden sonra oluşan yeni parlamentoda kurulurken altı tanesi (46. Yıldırım Akbulut, 47. Mesut Yılmaz, 50. Çiller, 59. Erdoğan, 62. Davutoğlu ve 65. Binali Yıldırım hükümetleri) Başbakan’ın değişimi ardından yeniden kurulan hükümetlerdir. Bunun dışındaysa iki azınlık hükümeti (birinde AYM tarafından güven oylaması iptal edilmiştir) ve üç seçim hükümeti kurulmuştur (ikisi seçimlere götürmek için (III. Çiller Hükümeti ve I. Ecevit hükümeti) biriye (2015 Haziran seçimler sonrası kurulan II. Davutoğlu hükümeti) anayasal zorunluluktan doğan hükümetlerdir). 45.Hükümet ile başlayan dönem 65.Hükümetle bitmiştir.

1983-2017 arası dönemde kurulan hükümetlerin ortalama görev süresi 602 gün olmuştur. En uzun süre görev yapan hükümet Recep Tayyip Erdoğan tarafından kurulan ilk hükümet olan 59. Hükümet olmuştur. Bu hükümetin görev süresi toplam 1630 gün olmuştur. Onu takip eden hükümetler de ikinci en uzun görev süresi olan hükümet 1470 günle 1983 sonrası kurulan Özal hükümeti ya da 45.Hükümettir. Üçüncü sıradaysa 1408 günle Erdoğan tarafından kurulan ikinci veya 60. Hükümet gelmektedir. En kısa süreli görev yapan hükümetse azınlık hükümeti olarak kurulan ve sonrasında başarısızlıkla

sonuçlanan II. Çiller hükümetidir. Bu hükümet 25 gün sonunda dağılmıştır. Ardından kurulan en kısa süreli hükümetse 2015 Haziran seçimleri sonrasında kurulan ve 88 gün görev yapmış bulunan seçim hükümetidir. 1995 seçimleri sonrasında kurulan ve AYM tarafından güven oylamasının iptaliyle dağılan II. Mesut Yılmaz hükümeti de yine 115 gün ile en kısa süreli hükümetler arasında yer almaktadır.

Bu dönemde toplam 11 farklı kişi Başbakanlık görevinde bulunurken Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu üçer kez hükümet kurarak en çok başbakan olan isimler olmuştur. Turgut Özal ve Bülent Ecevit ikişer kez, Yıldırım Akbulut, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Abdullah Gül ve Binali Yıldırım bu dönemde birer kez başbakanlık görevinde bulunan isimler olmuştur. Nitekim Demirel ve Ecevit gibi isimlerin 1980 öncesi dönemde de başbakanlık görevinde bulunduğu unutulmamalıdır. Bu durum başbakan değişiminin hükümet değişiminden daha az olduğunu göstermektedir.

1983-2002 arası iktidara gelen hükümetler içerisinde iktidar partileri bir sonraki seçimde oy kaybetmiştir. Sadece seçim hükümeti kuran DSP oyunu arttırmıştır. Hükümette olmanın maliyeti Türkiye’de Batı Avrupa’ya göre her zaman fazla olmuştur. 1945-1999 arasında örneklerin %33’ünde hükümetteki partiler bir sonraki seçimlerde oy oranını arttırmıştır (Sayarı, 2007, s.207).

Hükümet düzleminde Türk parti sisteminin kurumsallaşması dönemler arasında farklılaşmaktadır. Fazla sayıda hükümet kurulması ve bu hükümetlerin kısa süreli olması 1983-2002 yılları arasında bilinirliği düşürmekte ve sistemi yeni partilerin erişimine açık kılmaktadır. 2002 sonrası dönemse her anlamda kapalıdır.

Boyutlar	Seçim Dönemleri		
	1983-2002 ¹²⁶	2002-2017 ¹²⁷	1983-2017
Değişim	90,8	100	94,9
Bilinirlik	77,2	100	87,2
Erişilebilirlik	82,5	100	90,2
Toplam Kapalılık	83,5	100	90,8

Tablo 16: Parti Sisteminin Kurumsallaşmasında Hükümet Düzlemi

Kaynak: Casal Brtoa ve Enyedi'nin (2021) parti sisteminin kapalılığı hesaplaması merkeze alınarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

1983-2002 arası dönem bilinirlik ve aynı partilerin erişim boyutlarında görece daha düşük bir seyir izlendiği için daha açık bir karakter sergilemektedir. 1983 sonrası kurulan ilk zal hükümeti ve 1987 sonrası kurulan ikinci zal hükümeti Akbulut hükümeti ve Yılmaz hükümeti 1991 yılına kadar parti sisteminin kapanmasını sağlamış ve kabine aritmetiğinde hiç değişim olmamıştır. Bununla beraber bu yıllar, hükümetin bilinirliği ve aynı parti etrafında hükümetin kurulmasından dolayı da erişimi yüksek olmakta ve maksimum değerleri almaktadır. Bu yıllarda zal'ın Cumhurbaşkanlığı sonrası önce Yıldıırım Akbulut tarafından hükümet kurulurken sonrasında Mesut Yılmaz'ın partinin başına geçmesiyle onun tarafından kurulmuştur. Böylece bu dönem dört başbakan grmuştr. 1991 seçimleriyle beraber de hükümet değişimi gerçekleşmiştir ve DYP-SHP arasında yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu dönemde kurulan hükümet tam bir değişim rneği göstermektedir. Bu tam değişim de parti sisteminin kapalılığını gösteren bir değişim türü olduğundan yine bu boyutun tam değer almasını sağlamıştır. Ancak artık yeni partilerin hükümet bağlamında bilinirliği hiç olmadığından ve sistemde tamamen yeni olduklarından diğer değerleri 0 olmaktadır. Bu dönemde özellikle 1995-2000 arası gelişmeler parti sisteminin hükümet düzeyinde kurumsallaşmasını ciddi manada etkileyen hükümet istikrarsızlığına şahitlik etmiştir. Nitekim bundan dolayı parti

¹²⁶ II. Çiller hükümeti parlamentodan güvenoyu alamadığı için dahil edilmemiştir.

III. Tansu iller Hükümeti Seçim Hükümeti olduğu için dahil edilmemiştir.

II. Mesut Yılmaz Hükümeti Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiği için dahil edilmemiştir.

II. Bülent Ecevit Hükümeti seçim hükümeti olduğu için dahil edilmemiştir.

¹²⁷ 7 Haziran 2015'ten sonra kurulan II. Ahmet Davutoğlu hükümeti seçim hükümeti olduğu için dahil edilmemiştir.

sisteminin kapalılığı tüm boyutlarda düşük seyretmiş ve toplam kapalılık %83,5 olmuştur. Nitekim bu dönemde 1994-1997 yılları arasında Sayarı ve Dikici-Bilgin'in aktardığına göre (2011, s.745) Türkiye yedi dış işleri bakanı görmüştür.

2002 sonrası AK Parti hükümetlerinin istikrarı sistemin kapalılık düzeyini arttırmaktadır. Bu anlamıyla 2002 sonrası süreç değişimin hiç olmadığı, bilinirliğin ve aynı partilerin hükümete erişiminin maksimum düzeyde olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Bu yılların ortalamaya dahil olmasıyla birlikte Türkiye'nin 1983-2017 yılları arası dönemde ortalama oynaklığı parti sistemi kapalılığı yüksek Avrupa ülkeleri arasında girdiği görülmektedir (diğer ülkeler için bkz: Casal Bértoa, 2023). Böylece parti sisteminin kurumsallaşmasına ilişkin düzlemler arasında istikrarın 2002 sonrasında en açık bir şekilde görüldüğü düzlem hükümet düzlemidir. Nitekim 2002-2017 arası dönemin toplam skoru 100'dür. Ayrıca 1983-1991 yılları arası dönem de benzer bir sonuç üretmiştir. Bu durum tek partili çoğunluk hükümetlerinin koalisyoncu hükümetlere göre daha istikrarlı ve uzun süreli hükümetler çıkardığını da göstermektedir.

Başbakan	Başlangıç	Bitiş	Hükümet Kompozisyonu Seçimler (% Bakanlıklar)		
Özal I	13.Ara.83	21.Ara.87	ANAP	6.Kas.83	+
Özal II	21.Ara.87	9.Kas.89	ANAP	19.Kas.87	+
Yıldırım Akbulut	9.Kas.89	23.Haz.91	ANAP	-	+
Mesut Yılmaz I	23.Haz.91	20.Kas.91	ANAP	-	+
Süleyman Demirel	20.Kas.91	25.Haz.93	DYP (%64) SHP (%36)	20.Eki.91	+
Tansu Çiller I	25.Haz.93	5.Eki.95	DYP (%64) SHP/CHP (%36)	-	+
<i>Tansu Çiller II</i>	<i>5.Eki.95</i>	<i>30.Eki.95</i>	-	-	<i>Başarısız</i>
<i>Tansu Çiller III</i>	<i>30.Eki.95</i>	<i>6.Mar.96</i>	-	-	<i>Seç. Hük.</i>
<i>Mesut Yılmaz II</i>	<i>6.Mar.96</i>	<i>28.Haz.96</i>	-	<i>24.Ara.95</i>	<i>AYM İptal</i>
Necmettin Erbakan	28.Haz.96	30.Haz.97	RP (%54) DYP (%46)	-	+
Mesut Yılmaz III	30.Haz.97	11.Oca.99	ANAP (%56) DSP (%28) DeTP (%13) BGMSZ (%3)	-	+
<i>Bülent Ecevit I</i>	<i>11.Oca.99</i>	<i>28.May.99</i>	-	-	<i>Seç. Hük.</i>
Bülent Ecevit II	28.May.99	19.Kas.02	DSP (%37) MHP (%34) ANAP (%29)	18.Nis.99	+
Abdullah Gül	19.Kas.02	12.Mar.03	AK Parti	3.Kas.02	+
Recep Tayyip Erdoğan I	14.Mar.03	29.Ağu.07	AK Parti	-	+
Recep Tayyip Erdoğan II	29.Ağu.07	6.Tem.11	AK Parti	22.Tem.07	+
Recep Tayyip Erdoğan III	6.Tem.11	29.Ağu.14	AK Parti	12.Haz.11	+
Ahmet Davutoğlu I	29.Ağu.14	28.Ağu.15	AK Parti	-	+
<i>Ahmet Davutoğlu II</i>	<i>28.Ağu.15</i>	<i>24.Kas.15</i>	-	<i>7.Haz.15</i>	<i>Seç. Hük.</i>
Ahmet Davutoğlu III	24.Kas.15	24.May.16	AK Parti	1.Kas.15	+
Binali Yıldırım	24.May.16	-	AK Parti	-	+

Tablo 17: Türk Parti Sisteminde Hükümetler (1983-2017)

Kaynak: TBMM (2013a; 2013b; 2013c; 2013d). İtalik olarak gösterilen hükümetler hesaplama dahil edilmemiştir.

Türk parti sisteminde hükümet kapalılığı yüksek olmasına rağmen başbakan değişikliği sık sık gözlemlenmektedir. Bu değişiklikler neticesinde hem parti içi ilişkiler hem de partiler arası ilişkiler sarsılmakta ve toparlanma süreci uzun sürmektedir. Bunun meydana getirdiği sorunlar da sistemi daha açık bir hale getirmektedir. Parti içinde başbakan değişiminden sonra hükümetlerin istikrarı da sarsılmaktadır. Bu anlamda tek başarılı örnek Abdullah Gül sonrası Erdoğan'ın liderliğinde kurulan hükümetler olmuştur. Partinin başkanı olmasına rağmen seçimlere katılamayan Erdoğan'ın erteleme seçimleriyle parlamentoya girmesi sonrasında değişen başbakan ve kurulan yeni hükümet Erdoğan'ın kamuoyunda ve parti içinde bilinen doğal liderliği sayesinde kriz

yaratmayarak istikrara katkı sağlamıştır. Bunun Dışında Özal-Akbulut, Demirel-Çiller ve Erdoğan-Davutoğlu örneklerinde istikrarsızlıklar ortaya çıkarmıştır. Özal'ın Cumhurbaşkanlığı ardından parti içi tartışmalar artınca Özal destekli kurulan Yıldırım Akbulut başbakanlığındaki hükümet dağılmış ardından ANAP'ın başına geçen Mesut Yılmaz başbakanlığında yeni hükümet kurulmuştur. Nitekim bu süreç sonunda 1991 seçimleriyle ANAP iktidardan uzaklaşmıştır ve tam bir hükümet değişimi olmuştur. Ardından Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olması sonrasında partinin başına geçen Çiller tarafından kurulan hükümet de iki yılın ardından dağılmış ve yine 1995 seçimleri sonucunda yeni hükümet kompozisyonlarının içinde olsa da oynaklığı arttırmış ve açıklığa katkı sağlamıştır. Nihayet 2014 yılında Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra da Davutoğlu liderliğinde kurulan hükümet 2015 Haziran seçimlerinde çoğunluğu elde edememiş ve ardından Kasım seçimlerinde yeniden seçime gidilmesiyle tekrar hükümet kurabilmiştir. Kısa süre sonra bu hükümet de parti içi anlaşmazlıklardan ötürü dağılarak Davutoğlu istifa etmiş ve yeni hükümet Binali Yıldırım liderliğinde kurulmuştur. Kısacası bu durum hükümet değişimlerinde başbakanın değişiminin önemini göstermektedir. Başbakanın değişimi hükümet düzeyinde kurumsallaşmayı sarsan önemli gelişmelerden biri olarak görülmektedir. Başbakan değişiminin ardından yaşanan istikrarsızlıklar da bu durumu doğrular niteliktedir. Bu isimler parti liderliğini de bıraktığından lider değişim süreçleri sancılı geçmekte ve kurumsallaşma düzeyini düşürme potansiyeli taşımaktadır.

5. BÖLÜM: TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE KURUMSALLAŞMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Her parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi birbirinden farklılaşmaktadır. Bu noktada farklılıkların sebepleri üzerine odaklanmak gerekmektedir. Literatür kurumsallaşmanın nedenleri noktasında çeşitlilik göstermektedir. Hangi faktörlerin parti sisteminin kurumsallaşmasını ne düzeyde etkilediğine ilişkin net bir cevap bulunmamaktadır¹²⁸. Ancak kurumsallaşma düzeyindeki farklılığın çeşitli sebepleri tartışılmaktadır. Bu bölüm Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin farklılaşmasında hangi faktörlerin etkili olduğu sorusunu yapısal ve aktör ilişkileri üzerinden merkeze almaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de parti sisteminin kurumsallaşmasının temel nedenlerini anlamak için parti sisteminin yapısal boyutuna, parti sisteminin diğer özelliklerine, temel aktörlerin istikrarına ve hükümet performansına odaklanılacaktır. Yapısal boyutta yasal düzenlemeler, parti sisteminin diğer özellikleri için parçalanma ve kutuplaşma dikkate alınırken, aktör merkezli incelemede partilerin kurumsallaşması ve son olarak hükümet performansı dikkate alınacaktır¹²⁹. Nitekim burada belirlenen dört boyut ve alt başlıkları aşağıda da görüleceği üzere yaygın bir çalışma alanı bulmuş ve birçok çalışmada parti sistemlerinin kurumsallık düzeyi ile arasında ilişki kurulmuştur.

¹²⁸ Bu bölümde bahsi geçen faktörlerin hiçbirisi tek başına doğrudan kurumsallaşmanın düzeyinde farklılaşmayı garanti etmez. Ancak her faktörün tek başına veya birlikte parti sistemlerinin kurumsallığını bir düzeyde etkilediği görülmektedir. Bunun yanında bahsedilen faktörler birbirilerini de etkileyerek sistemsel kurumsallığı etkilemektedir. Bu noktada hangi faktörün ne derece etkili olduğunu net olarak ölçebilmek de mümkün değildir. Ayrıca parti sistemlerinin kurumsallaşmasıyla onu etkileyen faktörler arasındaki ilişkinin her zaman aynı sonuçlanmadığı unutulmamalıdır. Bazı faktörlerin yapılan ülke incelemelerinde açık bir şekilde parti sisteminin kurumsallaşmasını etkilediği görülürken diğerlerinde etkilemediği görülebilmektedir. Bu konuda ayrıntılar için bkz: (Mainwaring ve Bizzarro, 2018). Bu durum örnek olay incelemelerinin ve bu örnek olaylara analitik yaklaşımların önemini ortaya koyması açısından önemli bir göstergedir.

¹²⁹ Hemen belirtmek gerekir ki parti sisteminin kurumsallığını açıklamada kullanılan faktörler bunlarla da sınırlı değildir. Casal Bértoa (2017) literatürde 14 farklı faktör tespit etmiştir. Bunlardan bir kısmı incelenen dönemdeki hükümet sisteminin farklılığından dolayı ele alınmazken (örneğin başkanlık sistemi faktörü) bir kısmı da daha farklı bir yaklaşımla değerlendirme yapmayı gerektirdiği için (politik kültür, tarihsel miras, demokrasi tecrübesi, demokrasi süresi ve AB ile ilişkiler) temel faktörler olarak buraya dahil edilmemiştir. Literatürde bu 14 farklı faktör ve bunun dışında da çeşitli faktörler ele alınmaktadır. Farklı yazarların ön plana çıkardıkları arasında birkaç tanesine örnek vermek gerekirse, başkanlık sistemlerinde başkanın ve meclisin aynı anda seçilip seçilmemesi (Mainwaring ve Bizzarro, 2018), ne zaman demokrasiye geçildiği ve ne kadar süre demokraside kalındığı (Hicken ve Kuhonta, 2011, Casal Bértoa, 2021; Mainwaring ve Bizzarro, 2018), önceki rejimin yapısı (Hicken ve Kuhonta, 2011), yerel elitlerin gücü, sermaye ile siyasal sınıflar arasındaki ilişki, kitlesel medyanın yükselişi ve geleneksel ilişkilerin aşınması (Ufen, 2008), devlet kapasitesi (Mainwaring ve Bizzarro, 2018), adem-i merkeziyetçilik (Dargent ve Munoz, 2011), eğitim düzeyi (Jones, 2011), şehirleşme, sosyo ekonomik reformlar ve siyasi kampanyalarda TV’nin artan rolü (Boudon, 2000) gibi faktörleri saymak mümkündür.

5.1. Yasal Düzenlemeler

Parti sistemlerinin kurumsallaşmasında parçası oldukları yapısal ortamın rolü bulunmaktadır. Eğer bu ortamda istikrarlı bir işleyiş hâkim olmazsa parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi de düşük olacaktır (Casal Bértoa ve Mair, 2012, s.109). Yapısal ortamı tanımlayan hükümet sistemi (Linz 1990) ve devletin yapısı (örneğin federal yapı (Chhibber ve Kollman, 2004)) gibi çeşitli faktörler bulunmaktadır. Ancak bunlardan da önemli olan partiler arası ilişkileri etkileyen ve parti sistemine ilişkin çerçeveyi çizen yasal düzenlemelerdir. Çünkü “oyunun kuralları” bu metinler aracılığıyla belirlenmektedir. Eğer oyunun kurallarında istikrarsızlık bulunursa veya bu kurallar sürekli değişmekteyse aktörlerin zaman ufku daralacağından belirsizlikler artmakta ve partiler arası ilişkilerde de istikrarsızlıklar gözlemlenebilmektedir. Bu durum kurumsallaşmanın aleyhine işlemektedir.

Rutinleşmiş bir seçim takvimi, kimin oy vereceğinin veya kimin nasıl kazanacağını belirtildiği düzenlemeler, yerleşik ve düzenli işleyen kuralların ve prosedürlerin hepsi, kısacası parti sistemine kimin girip kimin çıkacağını belirleyen kurallar olarak tüm seçimsel düzenlemeler parti sistemlerinin kurumsallaşmasında anahtar bir role sahiptir (Stockton, 2001, s.97). Yasal düzenlemeler zaman içerisinde değişikliklere uğradığından seçim kanunlarında yapılan önemli düzenlemeler de parti sistemlerinin kurumsallık düzeyini etkilemektedir (Roberts ve Wibbels, 1999). Örneğin İtalya’da Matteo Renzi’nin (2014-2016) Senato’nun gücünü ve üye sayısını azaltmaya yönelik değişiklikleri ve seçim sisteminde yapılan düzenlemeler¹³⁰ parti sisteminin kurumsallaşmasını olumsuz yönde etkilemiştir (Lisi, 2016, s.231). Dolayısıyla sistemin sınırlarını çizerek hem partilerin hem seçmenlerin stratejilerini etkileyen resmi düzenlemeler ile parti sistemlerinin kurumsallığı arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Seçimsel düzenlemelere yönelik incelemelerin temelinde mevcut partilerin kökleşmesi ve diğer partilerin sisteme girişlerinin veya çıkışlarının zorluk derecesi bulunmaktadır. Bu düzenlemeler bir yandan sistemdeki partilere sağladığı çeşitli teşviklerle bu partileri güçlendirmek üzerinden değerlendirilirken diğer yandan yeni aktörler açısından sisteme girmeyi kolaylaştırmak ya da zorlaştırmak üzerinden ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle

¹³⁰ Italicum adıyla anılan ve %40 üstünde oy alan partilere bonus milletvekilliği sağlayarak iktidarı güçlendirmeyi hedefleyen seçim yasası gibi (ancak bu değişiklik daha sonra İtalyan Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.)

bunlar ya müsamahakâr (permissive) ya da kısıtlayıcı (restrictive) düzenlemeler olmaktadır (Bielasiak ve Hulsey, 2013). Eğer bu düzenlemeler siyasal sisteme yeni girecek aktörleri teşvik ediyorsa, yani parti sistemi yeni aktörlere açıksa, öngörülebilirlik düşmekte ve dolayısıyla parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi düşük olmaktadır. Müsamahakâr (açık) sistemler aktörlerin sistemde büyük bir oyuncu olabilmesine imkân sağladığından istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Bu yüzden yeni aktörlerin sisteme girmesinin ve büyük birer oyuncu olmasının önüne engeller koyan kısıtlayıcı (kapalı) sistemlerde parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi daha yüksek seyretmektedir (Mainwaring ve Bizzarro, 2018, s.107). Müsamahakâr seçim kuralları kısıtlayıcı olanlara kıyasla daha fazla partinin sisteme girmesini sağlayacağından parçalanmayı arttırmaktadır (Hicken, 2006; Hicken ve Kuhonta, 2011, s.578). Dolayısıyla yasal düzenlemelerin merkezinde yeni aktörlerin parti sistemine girmesine izin verilip verilmediği bulunmaktadır. Müsamahakâr sistemlerde yeni aktörlerin sisteme girmesi ya da aday popülasyonunun artışı kurumsallaşmayı düşürmektedir (Tavits, 2005, s.285). Mevcut partilere destekler sunarak onların varlığını desteklemeye yönelik düzenlemelerse kurumsallaşma düzeyini daha da yükseltmektedir. Randall ve Svasand'a göre (2002, s.7-8) yapılan düzenlemeler ne kadar partileri desteklerse sistem o kadar kurumsallaşmaktadır. Örneğin kamu yardımı, medyaya erişebilme imkânı, anayasal ve yasal düzenlemelerle varlıklarının korunmasını sağlama ve bunlara benzer düzenlemeler partilerin lehine düzenlemeler olduğundan böylece parti sistemi de kurumsallaşmaktadır. Bu bakış açısına göre siyasal partilerin rekabet ettiği sistem kendilerini ifade etmelerini sağlamalı, onlara alan açmalı ve korumalıdır. Aslında burada sistemin demokratik niteliklerinin kaybedilmemesi gerektiğine yönelik de bir vurgu bulunmaktadır. Aktörler sistemde rahatça yarışabilmeli, birbirlerini meşru aktörler olarak görmeli, bu partilere ve seçimsel süreçlere karşı güven yüksek olmalıdır. Dolayısıyla bunu başaran sistemler daha fazla kurumsallaşırken bunun olmadığı sistemlerde kurumsallaşma düşmektedir. Bu noktada örneğin kamusal yardımları ele alacak olursak görülecektir ki partilere yönelik kamusal yardımlar mevcut aktörleri destekleyerek istikrara katkı sağlamaktadır. Aslında siyasal partilere yardıma ilişkin olarak üç tür finansmanın varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar; kamu yardımı, özel bağışlar ve üyelik aidatlarıdır. Seçim yasaları genellikle kamu yardımlarını düzenlemektedir. Devletler, özellikle yeni demokrasilerde, siyasal partilere sağladıkları finansal desteklerle parti sisteminin istikrarına katkı sunarlar.

Devlet yardımı almayan ya da sınırlandırıcı parti finansmanı yasalarına sahip (özel yardımlara da sınırlamalar getiren) ülkelerde parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi de daha düşüktür. Çünkü partiler personel harcamalarını, reklam giderlerini ve seçim dönemlerindeki masraflarını karşılamakta zorlanır ve sonunda kısa ömürlü olurlar. Bu yardımlar olmadan partiler etkili bir şekilde yarışamaz ve bu durum da parti sisteminin istikrarsızlaşmasına yol açar (Booth ve Robbins, 2010, s.632, 634). Eğer parti sistemlerinde kamu yardımları fazlaysa ve bu yardımlar partilerin büyüklüğüne göre dağıtılıyorsa ve bu yardımlara ulaşmak için yüksek bir baraj varsa tüm bu koşullar sistemdeki temel aktörlerin daha fazla lehine olmaktadır ve bu durum istikrar sağlamaktadır (Mainwaring ve Bizzarro, 2018, s.108). Dolayısıyla seçim kuralları partilerin kendi kurumsallaşmasını da etkilemektedir. Bu tür mali yardımlar yanında farklı yerlerde ve şekillerde teşkilatlanma ve üyelik ilişkileri geliştirme zorunluluğu partilerin kökleşmesine katkı sağlarken, kişiler yerine parti merkezli oy vermeyi zorlama ve parti değiştirmeyi kısıtlama gibi düzenlemeler parti markasının güçlenmesine yardım etmektedir (Hicken, 2006; Hicken ve Kuhonta, 2011, s.578).

Parti kurulmasını zorlaştıran, seçimlerle geline pozisyonlar için partilere ayrıcalıklar sunan, yarışacak adayların TV ve Radyo reklamları almasını zorlaştırarak görünürlüğünü azaltan, güçlü kamu yardımları sunan ancak bu yardımları almak için yüksek baraj uygulayan düzenlemelerin parti sisteminin daha yüksek düzeyde kurumsallaşmasıyla ilişkisini görmek mümkündür (Mainwaring ve Bizzarro, 2018, s.107).Yeni aktörlere yönelik düzenlemelerin kısıtlayıcı olması da mevcut aktörlere yönelik desteği devam ettireceğinden en azından sistem dışı oynaklığı azaltmaktadır. Çünkü yeni oyuncuların sisteme kolay girmesi sistem dışı oynaklığa işaret etmektedir. Siyasal partiler için sisteme girmenin herhangi bir maliyeti yoksa yasal engeller sınırlı demektir ve bu durum partilerin çoğalmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu durum özellikle de sistem dışı oynaklığı arttırırken kurumsal engellerin varlığı sistem dışı oynaklığı azaltmaktadır (Powell ve Tucker, 2013, s.135).

Kısacası eğer bir parti sisteminin yasal düzenlemeleri sürekli değişiyorsa veya yeni oyuncuların siyaset arenasına girmesini kolaylaştırıyorsa parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi daha düşük olmaktadır. Eğer bu düzenlemeler mevcut aktörleri desteklerken diğer aktörlerin sisteme girmesini zorlaştırıyorsa kurumsallaşma düzeyi de yükselmektedir. Dolayısıyla yasal düzenlemelerin niteliği ve bu düzenlemelerde yapılan değişikliklerin

seyri (müsamahakâr ya da kısıtlayıcı) parti sisteminin kurumsallığının da belirleyenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.1.1. Türk Parti Sistemini Çerçeveleyen Yasal Düzenlemeler

1983 sonrası Türk parti sisteminde partiler arası ilişkileri düzenleyen yasal düzenlemelere bakıldığında üç temel düzenleme olduğu görülmektedir¹³¹. Bunlardan ilki 1982 yılında kabul edilen anayasadır. Bu anayasa daha önce de bahsedildiği üzere devleti kutsal olarak gören, onu korumaya çalışarak otoriteyi meşrulaştıran ve bunun karşısında yer alan ve bireysel hakları sınırlandıran bir anayasaydı. Buna ilişkin olarak siyasi partilerin toplumla bağlarını zayıflatan, siyasi parçalanmanın önüne geçmek için çeşitli yasaklamalar getiren ve yürütmenin Cumhurbaşkanlığı üzerinden güçlendirilmesini sağlayan bir perspektif ortaya koymaktaydı.

Bu anayasanın ilk haline göre örneğin; sendikaların siyasi faaliyetler yapması, siyasi amaçlı grev ve lokavt yapması ve siyasi partilerin sendikalarla ilişki kurması yasaklanmaktadır (Madde 52-53). Parti üyesi olmak için 21 yaşını bitirmek gerekmektedir. Siyasi partilere ilişkin “yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar” denilmektedir. Ve Yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ve öğrencilerin siyasi partilere girmesi yasaktır (Madde 68). Siyasi partilerin faaliyet alanları tüzük ve programları ile sınırlandırılmış ve bu faaliyetlerin dışına çıkan partilerin kapatılması öngörülmüştür. Ayrıca siyasi partilerin “kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve iş birliği içinde” olması bu kurum ve kuruluşlardan maddi yardım alması yasaklanmıştır. Temelli kapatılan partilerin kurucuları ve yöneticileri yeni bir siyasi partinin kurucusu veya yöneticisi olamamaktadır (Madde 69). Bunun yanında 12 Eylül öncesinde partilerin genel başkan ve diğer yöneticileri 10 yıl süreyle siyasetten men edilirken, milletvekilleri ve senatörler de beş yıl süreyle siyaset yasağı almıştır (Geçici Madde 4).

¹³¹ Bunlar dışında 298 sayılı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun” da seçimsel düzenlemeler içerisinde yer almaktadır. Ancak bu kanun daha çok seçim kurulları, seçmen kütükleri, sandık kurullarının görev ve yetkileri, seçim günü yasakları, oy verme gününün ve sürecinin genel işleyişi ve oyların sayımı ve seçim sonuçlarının ilanı gibi daha çok usul ve esaslara ilişkin düzenlemeler içerdiğinden daha tali bir düzenleme olarak düşünülmüş ve bu kısımda ele alınmamıştır.

Anayasa'nın ilk halinde seçme yaşı "21 yaşını doldurmak" şeklinde düzenlenirken, tutukluların ve hükümlülerin oy kullanması da yasaklanmaktadır (Madde 67). Milletvekili seçilebilmek için "30 yaşını doldurmak" gerekmektedir (Madde 76). TBMM seçimlerinin beş yılda bir yapılması kararlaştırılmıştır (Madde 77). "Partisinden istifa ederek; başka bir partiye giren veya seçim hükümetleri hariç Bakanlar Kurulunda görev alan" milletvekillerinin üyeliği düşmekte (salt çoğunlukla) ve "partisinden istifa eden milletvekili bir sonraki seçimde, istifa tarihinde mevcut herhangi bir partinin genel merkez organlarınca aday gösterilemez" şeklinde (Madde 84) partilerden ayrılmayı zorlaştıracı düzenlemeler getirilmektedir.

Anayasanın ilk hali aslında 1980 öncesinde sorunlu gördüğü alanlara ilişkin düzenleme yapmaktadır. Sendikalar, dernekler, öğrenci hareketleri, parti değiştirmeler vb. gibi sorun alanları karşısında anayasal tedbirler alınmıştır. Bu haliyle anayasa siyasal partilerle toplum arasındaki etkileşimin sadece seçimler aracılığıyla kurulmasını isteyen bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple partilerin faaliyet alanını daraltırken toplumun da siyasete ve siyasal partilere ilişkin ilgisini daha geç yaşlarda kazanmasını sağlamak istemektedir. Seçme ve seçilme yaşının yüksek olmasının bir gerekçesi olarak bunu söylemek mümkündür. Bu haliyle anayasa partilerin toplumda kökleşmesini zorlaştıran bir nitelik de taşımaktadır. Çünkü tüm toplumsal faaliyet alanları daraltılmıştır. Sendikalar, dernekler, vakıflar ve üniversite gibi sivil toplum ve düşünce kuruluşları ile arasında ilişki kurulması ayrıca yurt dışında, yurt içinde örgütlenmesi veya teşkilatlanması da istenmemektedir. Bunun yanında parti değiştirmenin önüne geçen düzenleme aslında parti kurumsallığını destekleyen bir düzenleme olmasına karşın ilerde görüleceği üzere bunu aşmak çok zor olmamıştır.

Parti sistemini şekillendiren ikinci temel düzenlemeyse 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu'dur. 1983 yılında kabul edilen bu kanunun ilk halinde parti kurmak için "milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olma" şartı getirilmektedir (Madde 8). Anayasa'da belirtilen partilere üye olma şartlarını tekrar eden yasa herhangi bir suçtan dolayı ağır hapis ve taksirli suçlar hariç en az üç yıl ceza alanların, halkın kin ve düşmanlığa tahrik etme suçlarından mahkûm olanların ve siyasi ve ideolojik suçlardan mahkûm olanların parti üye olmasını da engellemektedir (Madde 11). Parti genel başkanının en çok iki yıl olmak üzere maksimum altı kez seçilebileceği öngörülürken sonra tekrar seçilmesi içinse dört yıl süre geçmesi istenmektedir (Madde 15). Siyasi

partilerin il ve ilçe başkanlarının en çok iki yıl ve maksimum beş kez seçilebileceği düzenlenmiştir. Yeniden seçilme için de dört yıl geçmesi şartı aranmıştır (Madde 19-20). Siyasi partilerin seçimlere katılması için illerin en az yarısında teşkilatlanması (ilçe teşkilatlanma o ilin ilçelerinin en az üçte birinde teşkilatlanma demektir) ve büyük kongrelerini yapmış olması zorunlu kılınırken (Madde 36) ve aday tespitinde ön seçimi zorunlu kılmaktadır (Madde 37). Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin düzenlemeler kanunun ilk halinde katı bir halde düzenlenmiştir. Örneğin bölgecilik ve ırkçılık amacı güden partilerin kapatılacağı veya Atatürk ilke ve inkılaplarının korunmasına uymayan partilerin kapatılabileceği öngörülmüştür (Madde 103). Partilerin gerekli bildirimleri yapmaması halinde (partilerde görev alanların ad, soyad, doğum yer ve tarihi, mesleği, ikametgâh adresi ve nüfuz cüzdanı gibi bilgilerin İç İşleri Bakanlığı'na ve Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmesi gerekmektedir (Madde 33)) altı aya kadar hapis ve para cezası öngörülmüştür (Madde 115).

Siyasi partiler kanunu parti kurmayı, partilere üye olmayı zorlaştıran ve bunun sıkı takibini yapmak ister şekilde düzenlenmiştir. Soyut düzenlemelerle (“halkı kin ve düşmanlığa tahrik etme”, “siyasi ve ideolojik suçlar”) partilere üye olunmasını engellemek istemektedir. Partilerde görev yapacakları sıkıca kontrol etmek istemiştir. Partilerin kapatılması ise daha kolay işletilmektedir. Parti kapatmasına ilişkin genişçe yorumlanabilecek maddeler düzenlemiştir. Bunun yanında siyasi partilerin süresiz genel başkanları veya il-ilçe başkanları olmasını istememiş ve maksimum görev süresi belirlemiştir. Bu durum parti içi demokrasi açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Yine illerin yarısında teşkilatlanma şartı partilerin kökleşmesi için önemli bir düzenlemedir. Ancak genel olarak bakıldığında kanun siyasal partileri destekleyici düzenlemeler getirmemektedir.

Parti sistemini şekillendiren üçüncü temel düzenleme ise 2839 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'dur. Bu kanunun ilk hali milletvekili seçimlerinin nispi temsil usulüne göre yapılacağını (Madde 2) söylerken milletvekili sayısı da 400 olarak düzenlenmiştir (Madde 3). Seçim çevreleri belirlenirken milletvekili sayısı yediye kadar olan iller bir seçim çevresi olarak belirlenmiştir (Madde 4). Her parti için gösterecek aday sayısı o seçim çevresindeki milletvekili sayısının iki katı aday göstermeleri gerekmektedir (Madde 12). İllerin en az yarısında çıkacak milletvekili sayısının en az iki katı aday göstermeyen partiler tüm seçim çevrelerinde seçime katılma hakkını kaybetmektedir

(Madde 13). Siyasi partilerin müşterek liste oluşturarak aday göstermesi yasaklanmıştır (Madde 16). Aynı zamanda tercihli oy da düzenlenmiştir. Buna göre seçmen “«Evet» mühürünü tercih ettiği bir siyasî partiye ait özel daire içine basmakla birlikte, bu partiye ait aday listesinden o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar olmak kaydıyla seçilmesini istediklerinin adları hizasındaki boş karelere (x) çarpı işaretini” koyarak oyunu kullanabilmektedir (Madde 28). Tercihli oyla seçilmek için o seçim çevresinde o partiye verilmiş tüm geçerli oyların en az %25’ini almak gerekmektedir (Madde 35). Genel baraj %10 (Madde 33) seçim çevresi barajı da o bölgedeki geçerli oyların milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayı şeklinde düzenlenirken seçim formülasyonunda da d’Hondt yöntemi kullanılmıştır (Madde 34). Seçimlerde oy kullanmayanlara 2.500 lira para cezası uygulanması kararlaştırılmıştır (Madde 63).

Milletvekili seçim kanunu belirlediği hem genel hem seçim çevresi barajı nedeniyle parti sistemine girişi oldukça zorlaştırmıştır. Partiler arası resmi iş birliğini yasaklamıştır. Bunun yanında seçimlere girmek için gösterilmesi gereken aday sayısını iki kat şeklinde düzenleyerek küçük partilerin işini daha da zorlaştırmıştır. Ayrıca seçmenlerin zorunlu oy kullanmasını sağlayarak para cezası uygulaması getirmiştir. Böylece seçmenlerin siyasal hayata katılımı sağlanmak ve yeni rejimin politik meşruiyetinin artırılması istenmiştir.

2839 sayılı kanun ayrıca 6 Kasım 1983 olarak belirlenen ilk genel seçimler için bazı istisnai düzenlemeler getirmiştir. Buna göre siyasi partiler kanunun zorunlu kıldığı ön seçim uygulamasının ilk genel seçimler için uygulanmamasını ve iki katı aday gösterme zorunluluğunun yerine seçim çevresindeki milletvekili sayısı kadar aday gösterilmesinin yeterli olduğunu belirtmektedir (Madde 62). Bunun yanında siyasi partilerin büyük kongre yapma şartı yine ilk seçimler için aranmamış (Geçici Madde 2), tercihli oy uygulamasının bu seçimlerde uygulanmaması için düzenleme yapılmış (Geçici Madde 5) ve MGK’nın milletvekili aday listelerini incelemesi kararlaştırılmıştır (Geçici Madde 3). Aslında her üç düzenleme incelendiğinde bir yandan yeni aktörlerin sisteme girmesinin zorlaştırılmak istendiği diğer yandan da siyasal partilerin faaliyet alanlarını ve toplumla ilişkilerini daraltarak mevcut aktörlerin kökleşmesinin de önüne geçilmek istendiği ifade edilebilir. Bu düzenlemeler siyaset kurumunu zayıflatmayı ve toplumla ilişki kurmasını engelleyerek siyasal aktörleri güçsüzleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu metinlerin getirdiği düzenlemeler nerdeyse her yıl çeşitli değişikliklere maruz kalarak (özellikle

2000'lere kadar) daha da karmaşık bir atmosfer yaratmış ve parti sisteminin dinamiklerini bir anlamıyla doğal olmayan şekilde sarsarak kurumsallaşmasının önüne geçmiştir.

5.1.2. Yasal Düzenlemelerde Yapılan Reformlar

Seçim sistemleri ve siyasal partiler bağlamında yapılan değişikliklere kronolojik olarak bakıldığında¹³² bunların kısmen mevcut aktörlerin lehine ve partilerin toplumla ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine yönelik düzenlemeler olduğu görülmektedir. Ayrıca bu düzenlemelerin büyük bir kısmının 2002'ye kadar ki süreçte gerçekleştirildiği ve bunun da parti sisteminin kurumsallaşmasının daha da düşmesiyle sonuçlandığı ifade edilmelidir. Bu dönemde benzer düzenlemelerin tekraren yapıldığı da aşağıda görülecektir. Sürekli değişiklikler doğal olarak yapısal ortamı da iktidar oyuncağı haline getirerek sarsmış ve oyunun kurallarının yerleşmesini engellemiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan çeşitli düzenlemeler yeni aktörlerin sisteme girmesini kolaylaştırdığından (özellikle devlet yardımı bağlamında yapılan değişiklikler) kurumsallaşma da düşük seyretmiştir. Her üç seçimsel düzenlemeye bakıldığında 2002 sonrası süreçte hem seçimsel düzenlemelerin sıklığı iyice azalmış hem de düzenlemeler mevcut partileri korurken yeni partilerin de sisteme girmesini zorlaştıracak bir hal almıştır.

1983 sonrası dönemde siyasal partilere ve seçim sistemine ilişkin olarak anayasal düzeyde çeşitli değişiklikler gerçekleşmiştir. 2017 yılına kadar anayasada toplam 19 değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 1987 yılında yapılan değişikliklerle seçmen yaşı 21'yaşını doldurandan 20 yaşına giren şeklinde değiştirilerek daha da düşürülmüştür. 12 Eylül öncesi siyasetçilere yasak getiren geçici madde kaldırılmıştır. 1995'teki değişikliklerle seçmen yaşı tekrar düşürülmüş ve 18'e çekilmiştir. Dernekler ile siyasi partiler arasındaki bağ kurmayı engelleyen madde kaldırılmış, sendikalara siyaset yasağı kaldırılmıştır. Yurtdışındaki vatandaşlara yönelik oy düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Tutukluların oy kullanmasının önü açılmıştır. Partilere üye olma yaşı 21'den 18'e düşürülmüş ve yükseköğretim üyelerinin ve öğrencilerin partilere üye olabilmesinin önü açılmıştır. Siyasal partilerin faaliyet alanları genişletilirken, hazine yardımı ve diğer maddi yardımlara yönelik genişletici düzenlemeler yapılmıştır. Milletvekilliğinin düşmesi zorlaştırılarak hülle partilerine izin veren uygulama ortadan kalkmıştır.

¹³² Siyasal partiler ve seçimsel düzenlemeler bağlamında Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılan tüm bu değişiklikler EK 1, EK 2 ve EK 3'teki tabloda yer almaktadır.

2001 yılındaki değişikliklerle partilerin kapatılmasına ilişkin zorlaştıracı tedbirler alınmıştır. Odak haline gelme eyleminin “yoğun bir şekilde işlenmesine” ve “kararlılık içinde işlenmesine” gibi ibareler eklenmiştir. Parti kapatma dışında AYM’ye devlet yardımından mahrum bırakma hakkı tanınmıştır. MGK kararlarına yönelik düzenleme yapılarak bu kararların tavsiye kararları olduğu ve “öncelikle dikkate alınması” yerine “değerlendirilir” şeklinde düzenlenmesi sağlanmıştır. 2002’deki değişikliklerle milletvekili seçilmeyi engelleyen nedenler arasında yer alan “ideolojik ve anarşik eylemlere katılma” ifadesi kaldırılarak “terör eylemlerine katılma” ifadesi eklenmiştir. Ve böylece Recep Tayyip Erdoğan’ın milletvekili seçilmesinin de önü açılmıştır. Milletvekili seçilme yeterliliği 2006 yılında 30’dan 25’e ardından 2017 yılında 18’e düşürülmüştür. 2007 yılında TBMM seçimlerinin beş yılda bir yerine dört yılda bir yapılması kararlaştırılmış, Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından beş yıllığına ve en fazla iki defa seçilmesi kararlaştırılmıştır. 2010 yılında parti kapatma şartları zorlaştırılarak AYM tarafından karar için gerekli olan 3/5 oy oranı 2/3 şeklinde değişmiştir. Parti kapanmasına sebep olan milletvekilinin vekilliğinin düşmesini düzenleyen madde kaldırılmıştır. 2017 yılındaysa sistem değişikliğine gidilerek Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine ilişkin düzenlemeler hayata geçirilmiştir ve bu kapsamda milletvekili sayısı 600’e çıkarılmış. TBMM ve Cumhurbaşkanı seçiminin aynı gün yapılması ve görev sürelerinin beş yıl olması kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı seçilen kimsenin partisiyle ilişkisini kesmemesi sağlanmıştır.

2820 sayılı siyasi partiler kanununda da çeşitli yıllarda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1983-2017 arası dönemde kanunda yüzlerce madde üzerinde toplam 24 kez değişiklik gerçekleştirilmiştir¹³³. Bunlardan 16 tanesi 2002 öncesidir. Buna göre örneğin 1984 yılındaki 3302 sayılı kanunla siyasi partilere devlet yardımı imkânı sağlanmıştır. Yardım sandalye sayısına göre yapılması kararlaştırılırken 1984 yerel seçimlerine giren partilere de il genel meclisi seçimlerinde kazandıkları sandalye oranınca TBMM’deki partilere yapılacak yardımın %30’u ayrılmıştır. 1986 yılındaki 3270 sayılı kanunla ((Resmî Gazete, 19079) parti genel başkanlarının partilerinde genel başkan olarak yapacakları görev süresi 12 yıldan 15 yıla çıkarılmıştır. Partilerin seçimlere katılması için illerde ve ilçelerde örgütlenme şartı ½’den 2/3’e çıkarılmıştır. Siyasi partilere yapılacak aynı ve

¹³³ Bu değişikliklerin bir kısmı anayasa değişiklikleri sonrasında yapılan intibak düzenlemeleridir. Bu sebeple bu düzenlemeler altında tekraren bahsedilmemektedir.

nakdi yardımların limiti bir milyondan beş milyona çıkarılmıştır. Parti kapatmada geçen maddeler kaldırılmıştır. Parti organlarında görev alanlarının bildirilmediği için hapis cezasına çarptırılması uygulaması değiştirilmiştir. Aday tespitinde ön seçim uygulaması zorunluluktan çıkarılmış ve partilere bırakılmıştır. 1987 yılı 3349 sayılı kanunla devlet yardımları 3 misline çıkarılmıştır. TBMM’de grubu bulunan partilere devlet yardımından yararlanma imkânı sağlanmıştır. 3370 sayılı kanunla eski liderlerin siyasi yasağı kaldırılmıştır. 1988 yılında 3420 sayılı kanunla partilerin seçimler için örgütlenme şartı tekrar ½’ye düşürülmüş ve oy verme gününden en az 6 ay evvel bunun tamamlanması şartı getirilmiştir. Aynı yıl 3470 sayılı kanunla devlet yarımı için en az %7 oy alan partilere devlet yardımının kapısı açılmıştır.

1990 yılında 3648 sayılı kanunla genel başkanın seçim süresini düzenleyen madde fıkraları kaldırılmış ve genel başkanın en çok üç yıl seçilmek kaydıyla sınırsız genel başkanlığının önü açılmıştır. Aynı yıl 3673 sayılı kanunla TBMM’de 10 ve daha fazla milletvekili bulunan partilere devlet yardımı yapılması sağlanmıştır. 1992 yılındaki 3789 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 21185) en az üç vekile sahip partilere de devlet yardımına ilişkin düzenleme yapılmıştır. 3821 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 21273) eski siyasi partilerin feshine dair 1981 yılı 2553 sayılı kanun feshedilmiştir. 1995 yılında 4125 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 22447) yurtdışındaki vatandaşlara oy hakkı tanınmıştır. 1999 yılında 4445 sayılı kanunla siyasi partilerin teşkilatlanmasının önü açılmıştır. Partilere üye olma yaşı 21’den 18’e düşürülmüştür. Yükseköğretim üyelerine parti üyeliği yasağı kaldırılmıştır. Sendika, dernek ve vakıf gibi STK’ların siyasal partilere yardım yapmasının önü açılmıştır. Partiler kapatıldığında üst düzey yöneticilere verilen 10 yıl siyaset yasağı beş yıl ile sınırlandırılmıştır. Siyasal partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır. 2002 yılında 4748 sayılı kanun temelli kapatmaya ek olarak devlet yardımından yoksun bırakmaya karar verilmesine imkân sağlamıştır. 2003 yılı 4778 sayılı kanunla AYM’nin parti kapatması zorlaştırılmış ve 3/5 oy şartı getirilmiştir. 2005 yılında en az üç vekili olan partilere sağlanan devlet yardımı maddesi kaldırılmıştır. 2014 yılında partiler için eş genel başkanlık uygulaması devreye girmiştir. Devlet yardımından faydalanması için gerekli olan %7 oy oranı %3’e düşürülmüştür.

Görülebileceği üzere yıllar boyunca yapılan düzenlemeler siyasal partilerin önünü açarken, partilerin sivil toplumla bağını kuvvetlendirerek toplumda kökleşmesine zemin hazırlamıştır. Küçük partilerin devlet yardımı almasını sağlayan düzenlemeler

parçalanmayı arttırırken 2005 yılından sonra yapılan düzenlemeyle parti sisteminde parçalanmayı düşürmüştür. 2014 yılındaki düzenlemeyle %3'e düşen oran ise ilerleyen yıllarda sisteme girişleri teşvik edecek düzenleme olarak görülmektedir.

2839 sayılı milletvekili kanunundaysa 1983-2017 arası dönemde toplam 14 değişiklik gerçekleştirilmiştir¹³⁴. Bunlardan dokuz tanesi 2002 öncesindedir. Buna göre 1986 yılında 3279 sayılı yasa ile önce seçim çevrelerindeki milletvekili sayısını düzenleyen madde değiştirilmiştir. En az üç milletvekili göstermek kaydıyla milletvekili sayısı yediden fazla olan seçim çevrelerinde sayıma ilk yedi çıktıktan sonra başlanması düzenlemesi getirilmiştir. Çeşitli seçim çevrelerinde aday gösterme şartı milletvekili sayısının iki katı kadar olmak zorunluluğu taşımaktayken yine bu yasada yapılan düzenlemeyle “milletvekili sayısı kadar” olacak şekilde değiştirilmiştir. Ayrıca yine bu düzenlemeyle kontenjan aday uygulaması getirilmiş ve kontenjan milletvekili çıkan yerlerde bu milletvekilinin seçim barajının hesaplanmasına katılmayarak seçim barajının yükselmesi sağlanmıştır. Kontenjan adayın seçimi de farklılaşmakta ve en çok oyu alan partinin kontenjan adayı kazanması sağlanmıştır. Ayrıca seçimlere katılmayanların cezası dört kat arttırılarak 2.500 liradan 10.000 liraya çıkmıştır. 1987 yılında 3377 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 19476, s.3) milletvekili sayısı arttırılmış, seçim çevresinin belirlenmesinde geçerli olan milletvekili sayısı yediden altıya düşürülmüştür. Sıkı yönetim tarafından işine son verilenlerin milletvekili olmasını düzenleyen geçici madde de kaldırılmıştır. Aynı yılda çıkan 3403 sayılı kanun da (Resmî Gazete, 19476) altı milletvekili çıkaran yerlerdeki seçim barajını bir eksikle hesaplatarak yükseltmiştir.

1990'lı yıllarda da milletvekili kanununda değişiklikler devam etmiştir. 1991 yılında çıkan 3757 sayılı kanunla (Resmî Gazete, 20972) partilerin seçim çevrelerinde aday gösterme şartı “kontenjan adayı çıktıktan sonra milletvekili sayısının iki katı kadar” olacak şekilde düzenlenmiştir. 1995 yılında yapılan 4125 sayılı kanun çerçevesinde (Resmî Gazete, 22447) milletvekili sayısı 450'ye çıkarılmış ve bunun 100 tanesinin ülke seçim çevresi milletvekili olması istenmiştir. Seçim çevresi belirlenmesinde kullanılan milletvekili sayısı 18'e çıkarılmış ve 18'e kadar milletvekili çıkaran iller bir seçim çevresi, 19-35 arası milletvekili çıkaran iller iki seçim çevresi ve 36'dan fazla milletvekili çıkaran iller üç seçim çevresine bölünecek şekilde değişmiştir. Tercihli oy kaldırılmış,

¹³⁴ Aynı şekilde bu değişikliklerin bir kısmı da anayasa değişiklikleri sonrasında yapılan intibak düzenlemeleridir. Bu sebeple bu düzenlemeler altında tekraren bahsedilmemektedir.

kontenjan adaylığı kaldırılmıştır. Seçim çevresi barajı devam ettirilmiş ve iki ve üç milletvekili çıkaran yerlerde sabit baraj uygulanarak %25 oranı belirlenmiştir. (Ancak AYM seçim çevresi barajı ile ülke milletvekilliği uygulamasını kaldırmıştır).

Milletvekili seçim kanununda özellikle 2000’li yıllara kadar seçim çevrelerindeki baraj, aday gösterme şartı ve usulü tekraren değişmiştir. Kontenjan aday uygulaması bu dönemde ayrıca çoğunluk usulü seçim sistemini de getirmiştir çünkü kontenjan aday doğrudan en çok oyu alan partiye verilmektedir. Kontenjan aday gösterilen yerlerde seçim çevresi barajı değişmiştir. 1995’te AYM müdahalesine kadar sürekli bunlarla oynanmakta olduğu görülmektedir. Bu noktada 1995 sonrasında sistem bu anlamda istikrar kazanmıştır. 2000’lerdeyse kanunda önemli sayılabilecek veya partiler arası ilişkileri değiştirebilecek bir düzenlemeye (intibak yasaları dışında) rastlanılmamıştır.

Hem anayasada hem siyasi partiler kanununda hem de milletvekili seçim kanununda yapılan tüm bu düzenlemeler partiler arası ilişkileri şekillendiren parti ekosistemini etkileyen dinamikler olarak karşımıza çıkarken parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin de özellikle 2000’li yıllarda yükselmesini sağlamıştır. 1983-2002 arası dönemi boyunca sık sık seçimsel düzenlemeler yapılmakta ve sistemin bir türlü istikrara kavuşamadığı görülmektedir. 2000’li yıllara kadar sıklıkla değişen bu kanunlar bu yıllardan sonra çok az değişmiştir ve değişim yönü genellikle mevcut partileri korumaya yönelik olmuştur. Dolayısıyla 2002 sonrası parti sisteminde yasal düzenlemelerin daha az gerçekleştiği ve değişim hengamesinin sonlandığı görülmektedir. 12 Eylül’ün parti sisteminin kurumsallaşmasını engelleyen düzenlemelerinin büyük bir kısmı 20 yıllık süreçte yapılan düzenlemelerle hafifletilerek 2002 sonrası parti sistemindeki temel aktörlerin istikrarına katkı sağlamıştır.

5.2. Parti Sisteminin Özellikleri

Parti sistemlerinin en temel iki karakteristiği arasında parti sayısı ile ifade edilen parçalanma boyutu ve ideolojik pozisyonları merkeze alan kutuplaşma boyutu gelmektedir. Parti sistemleri çalışmalarında bu alanın duayeni olan ve 1976 yılından bu yana literatürdeki temel eser olma özelliğini koruyarak nerdeyse her çalışmanın başvuru kaynağı olan Sartori’nin “Parties and Party Systems: A Framework for Analysis” ([1976], 2005) adlı meşhur çalışması bu iki özelliği dikkate alarak parti sistemlerinin karşılaştırılmasında başvurulması gerektiğini ifade etmektedir. Dalton (2008) parti

sisteminin bu iki özelliğinden parçalanmanın parti sisteminin niceliğine ilişkin olduğunu, kutuplaşmanın ise niteliğine dair olduğunu ifade etmektedir.

5.2.1. Parti Sisteminde Parçalanmanın Rolü

Parti sisteminin önemli özelliklerinden biri parti sayısı ile ifade edilen parçalanmadır. Parti sistemlerindeki parçalanma parti rekabetinin niceliğine ilişkin bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bir parti sisteminde parti sayısı ne kadar fazlaysa sistem o kadar fazla parçalanmış demektir. Parçalanmış sistemlerin daha istikrarsız ilişkiler ürettiği düşünülmektedir. Çünkü temel mantık aktör sayısı ne kadar fazlaysa ilişkilerin de o kadar istikrarsız olacağı üzerine oturmaktadır.

Parti sistemindeki parçalanmanın hesap verilebilirlik, temsil ve demokrasiler bakımından sistemi etkilediği görülmektedir. Kimileri parti sayısının artmasını demokratik temsil için avantajlı olarak görürken kimileri de demokratik karar alma mekanizmalarının düşmanı olarak görmektedir. Parçalanmanın yüksek olması kararların alınmasında krizlere sebebiyet vererek sistemik krizleri körükleyebilir. Dolayısıyla parçalanmanın iki kutbu da zararlıdır. Parçalanmanın çok düşük olması sistemin demokratikliğine ilişkin sorgulamayı beraberinde getirirken aşırı parçalanmış sistemlerde de çeşitli siyasal krizler ortaya çıkması muhtemeldir (Hicken, 2009, s.7-8).

Parlamentodaki parti sayısı yani siyasal parçalanma ne kadar azsa partiler arası muhtemel etkileşim de göreceli olarak az olmaktadır bu durum da partiler arası iş birliğini daha öngörülebilir kılmakta ve zamanla sistemi istikrarlı kılmaktadır (Casal Bértoa, 2012, s.467). Parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin gözlemlendiği her üç alanda da parçalanmanın etkisi gözlemlenmektedir. Başkanlık sistemleri üzerine yapılan araştırmada örneğin parti sistemindeki parti sayısı sistemin işleyişini temelden etkilemektedir. Hiçbir partinin parlamentoda çoğunluğu elde edemediği aşırı parçalı çok parti sistemlerinde başkan güvenilir ittifaklar kurmakta zorlanırken bu durum sistem içinde krizlere yol açmaktadır. Ancak başkanın partisinin parlamenter çoğunluğu elde ederek parçalanmanın daha düşük olduğu durumlarda sistem daha iyi işlemektedir (Mainwaring ve Shugart, 1997b, s.394). Bununla beraber parçalanmanın fazla olması seçimsel anlamda oynaklığın daha yüksek olmasını beraberinde getirmektedir (Mainwaring ve Bizzarro, 2018, s.121). Çünkü parçalanmanın arttığı yerde parti pozisyonları ve ittifak ilişkileri de daha rahat değişmektedir. Son olarak parlamentoda

parti sayısının fazla olması kararların alınmasını zorlaştırarak karar alma süreçlerini akamete uğratma tehlikesi taşımaktadır. Parçalı parlamentolarda ilişkileri sürdürmek daha zordur.

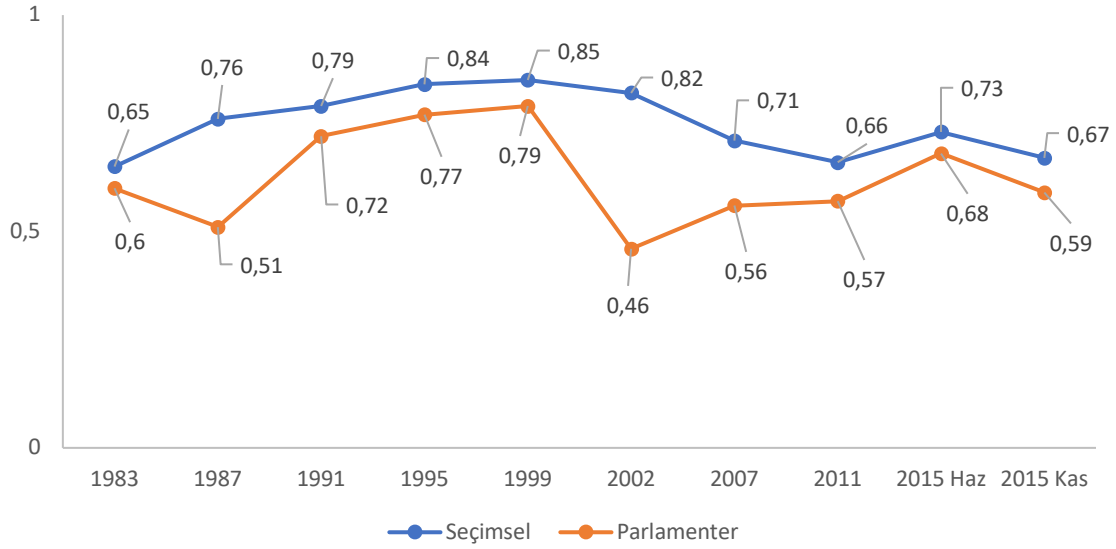
Bu sebeple parti sisteminin kurumsallaşmasının çözülmesi süreci parçalanma süreciyle beraber gitmektedir. Buradaki temel iddia parti sistemindeki parçalanmanın artışının oynaklığı artırarak kurumsallaşmanın çözülmesine sebep verdiği üzerinedir. Daha az parçalanmış sistemlerde partiler arasında bölünmeler daha zordur. Dolayısıyla bu durumda seçmenlerin mevcut partilerden ayrılması da zordur. Ancak parçalanma arttıkça yeni partilerin de başarılı olması kolaylaşmakta ve oynaklık da artmaktadır. Başka bir ifadeyle parti sisteminin parçalanması sistemdeki parti sayısını arttırdığından parti değişimi için daha fazla imkân sağlamaktadır ve bu da oynaklığı etkilemektedir (Roberts ve Wibbels, 1999; Mainwaring vd., 2017; Powell ve Tucker, 2013).

Sonuç olarak parçalanma stratejik düzeyde partilerin birbirleri arasında kuracağı rekabeti ve ilişkileri doğrudan etkileme potansiyeli bakımından önemli bir kurumsallaşma belirleyenidir. Parçalanmanın düşük olduğu yerlerde partiler arası ilişkilerin veya ittifakların her iki taraf için de maliyetinden dolayı kolay değişmesi beklenmezken aşırı parçalanmış sistemlerde bu ilişkiler alternatiflerin çokluğundan dolayı daha rahat değişebilir. Bu durum doğal olarak parti sisteminin kurumsallaşma düzeyini etkilemektedir.

Parti sistemlerindeki parçalanmanın hesaplanması için Rae tarafından geliştirilen parçalanma endeksi ve Laakso ve Taagepera tarafından kullanılan etkin parti sayısı kullanılmaktadır (hesaplama için bkz: 1.3.1 bölüm). Rae endeksine göre saf bir tek parti sisteminde parçalanma sıfır olurken parti sayısı arttıkça bire doğru hareket edilmektedir. Saf bir iki parti sistemindeyse parçalanma endeksinin değeri 0,5 olmaktadır. Dolayısıyla bire yaklaştıkça parçalanma artmakta ve çok partili sisteme doğru geçilmekteyken sıfıra yaklaştıkça parçalanma azalmakta ve tek parti hakimiyetine doğru yaklaşılmaktadır. Bu indeks hem seçimlere katılan partilere (electoral fractionalization) hem de parlamenter partilere (legislative fractionalization) uygulanabilmektedir.

Laakso ve Taagepera'nın etkin parti sayısı da etkin seçimsel parti sayısı (effective number of electoral parties) ve etkin parlamenter parti sayısı (effective number of parliamentary parties) olmak üzere iki alanda da kullanılmaktadır. Bu hesaplama göre eğer tüm partiler aynı orandaysa etkin parti sayısı gerçek parti sayısına eşit olacaktır. Örneğin

%25'er oy oranına sahip dört partinin olduğu durumda etkin parti sayısı da dört olacaktır. Burada düşük orana sahip partilerde meydana gelen küçük değişimler sistemdeki etkin parti sayısında da küçük değişiklikler meydana getirmektedir. Bu bölümde aşağıda da görüleceği üzere her iki yönetime göre de hesaplamalar yapılmıştır.

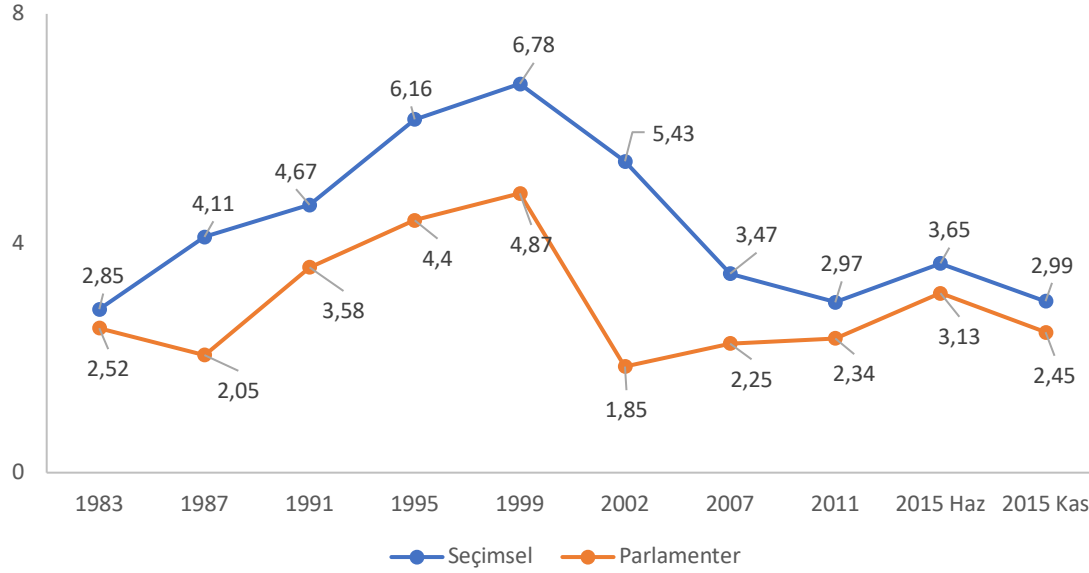

Grafik 14: Türk Parti Sisteminde Parçalanma (1983-2015)

Kaynak: Rae'nin formülasyonu kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Parçalanma endeksine göre 1983-2002 arası dönemde özellikle 90'lı yıllarda parçalanma hem seçimsel hem de parlamenter anlamda istikrarlı bir şekilde artarak ve aynı zamanda bire yaklaşıp yüksek seyretmiştir. Seçimsel ve parlamenter anlamda yüksek parçalanmanın olduğu yıllar 1995 ve 1999 olmuştur. Düşük seçimsel parçalanmalar 1983 döneminde üç partinin seçimlere katılmasına izin verilen dönem yanında 2011 ve 2015 Kasım seçimlerinde olmuştur. Parlamenter anlamdaysa düşük parçalanmalar en net 2002 seçimlerinde ve sonrasında 1987 seçimlerinde gerçekleşmiştir. 1987 ve 2002 yıllarında iki parçalanma arasındaki mesafenin fazlasıyla açıldığı görülmektedir. 1987 seçimlerinde beş parti seçimlere girmiş, ANAP oy kaybederken DSP ve RP de sırasıyla %7,2 ve %8,5 oy oranlarına ulaşmıştır. Bu durum seçimsel parçalanmayı artırmıştır. Ancak bu partilerin %10 barajını aşamaması ve yine ANAP'ın bu sayede aşırı temsil elde etmesi parlamentodaki parçalanmayı azaltmıştır. Böylece seçimsel parçalanmayla parlamenter parçalanma arasındaki mesafe de açılırken parlamenter parçalanma düşük olmuştur. Nitekim benzer bir senaryo 2002 seçimlerinde daha net bir şekilde görülmüştür. Bu seçimler sonrasında oluşan parlamentoda AK Parti'nin aşkın temsil elde etmesi

parlamenter parçalanmayı düşürmüştür. Ancak %10'a yaklaşarak barajı aşamayan partilerin çokluğu (DYP (%9,5), MHP (%8,4), Genç Parti (%7,2), DEHAP (%6,2), ANAP (%5,1)) seçimsel parçalanmayı 1995 ve 1999 seviyelerine çok yaklaştırmıştır.

Grafik 15: Türk Parti Sisteminde Etkin Parti Sayısı (1983-2015)

Kaynak: Laakso ve Taagepera'nın formülasyonu kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Etkin seçimsel parti sayısı ve parlamenter parti sayısı da benzer bir şekilde 1995 ve 1999 seçimlerinde parti sayısının her iki gösterge için de yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. 1999 seçimlerinde seçimlerdeki etkin parti sayısı 7'ye yaklaşmıştır (nitekim bu dönemdeki parlamento 2002 seçimlerine gidilirken daha da parçalanmıştır). Bu durum partilerin oy oranlarının birbirine yaklaştığını parti sayısının ve parçalanmanın arttığını göstermektedir. En düşük parti sayısına seçimsel anlamda 1983, 2011 ve 2015 Kasım seçimlerinde karşılaşılmaktadır. En düşük parti sayısı AK Parti'nin aşkın temsili yakaladığı 2002 seçimleri sonrasında görülmektedir. Bu parçalanma aynı zamanda Türk parti sisteminde 1950-1960 arası dönemde görülen parçalanmaya benzemektedir.

Hem parçalanma endeksi hem de etkin parti sayısının gösterdiği gibi parti sisteminin parçalanması seçimsel, parlamenter ve hükümet düzeyinde kurumsallaşmayla yakından ilişkilidir. Parçalanmanın arttığı dönemlerde hükümet istikrarsızlıkları da beraberinde görülmüş ve kurumsallaşma düzeyi düşmüştür. Parçalanmanın yüksek seyrettiği 1990'lı yıllar parti sisteminin yüksek oynaklık ve istikrarsızlık gösterdiği bir dönemdir. Dolayısıyla her iki yöntem de parti sistemlerinde parçalanmanın arttığı dönemlerde

oynaklığın da artarak kurumsallaşmanın düştüğünü göstermektedir. Parti sayısının ve parçalanmanın azaldığı 2002 sonrası dönemdeyse kurumsallaşma düzeyi de yükselmiştir. 2015 Haziran seçimlerinde parçalanmanın artmasıyla kurumsallaşmanın her üç düzleminde de düştüğünün görülmesi de bu durumu doğrular nitelikte parçalanmanın artışıyla kurumsallaşmanın çözülmesi arasında ilişki kurulmasını gerektirmektedir. Diğer yandan 1983-2015 arası dönemde parlamentodaki etkin parti sayısının 2-2,5 civarında kaldığı her dönem istikrarlı ve tek partili hükümetler ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bu dönemlerde hükümet krizleri de yaşanmamıştır. Parçalanmanın yüksek olduğu dönemlerde stratejik iş birlikleri kuran partilerin bu ilişkileri geçici olduğundan yeni fırsatların ortaya çıkmasıyla istikrarsızlığı arttırmıştır.

5.2.2. Kutuplaşmanın Parti Sistemi Kurumsallaşmasına Etkisi

Parti sisteminin yapısal özelliklerinden biri de partiler arası rekabetin niteliğine odaklanan kutuplaşmadır. Parçalanma niceliksel bir ilişki ortaya koyarken kutuplaşma parti rekabetinin niteliğine ilişkin bir perspektif ortaya koymaktadır. Kutuplaşma bir toplumda normal olarak var olan farklılıkların tek bir boyutta hizalanmasını, siyasetin/toplumun *biz* ve *onlar* ayrımına dayalı ikilik üzerinden algılanmasını ifade eden bir süreçtir (McCoy vd., 2018, s.18). Kutuplaşmış sistemlerde merkez zayıftır ve uçlarda yer alanlar merkeze üstün gelmektedir. Siyasal sistem iki taraflı karşıtlıklar yaratmakta ve merkez rekabetine yönelik caydırıcı bir etki yapmaktadır (Sartori, 2005, s.120). Parti sistemlerinde kutuplaşma siyasal partiler arasındaki ideolojik farklılaşmayı merkeze alarak¹³⁵ bu partilerin bir ideolojik çizgideki (genellikle sol-sağ) pozisyonlarına odaklanmaktadır (Dalton, 2008, s.903). Bu anlamıyla kutuplaşmayı merkezin olmaması ya da aşırı uçların merkezi işgal etmesi olarak tanımlamak mümkündür. Merkezin ortadan kalktığı ya da iki farklı kutbun merkezi işgal ettiği bu durumlarda kutuplaşma artık bir derece meselesidir. Parti sisteminin kutuplaşması çeşitli araştırmacılar tarafından (Arbatli ve Rosenberg, 2021; Erdoğan ve Uyan Semerci, 2018; McCoy vd., 2018; Palonen, 2009; Uslu, 2022;) demokrasiler için zararlı görülmektedir. Çünkü merkezci ya da kutuplaşmamış sistemler daha uzlaşmacı olduğundan daha az çatışma üretir ve duyarlılık yüksektir (Dalton, 2008, s.909). Kutuplaşmış sistemlerse aktörler arası uzlaşma zeminini (Leininger ve

¹³⁵ Bunun yanında modern çalışmalar ideolojik yaklaşımdan ayrılarak özellikle sosyal kimlik merkezli duygusal kutuplaşma (affective polarization) gibi kutuplaşmalara odaklanmaktadır (Uslu, 2002).

Grünwald, 2023, s.2) veya makul tartışma zeminini ortadan kaldırmakta ve seçimlerde kaybeden tarafı siyasete karşı yabancılaştırmaktadır (Dalton, 2021). Kutuplaşmanın yüksek olduğu sistemlerde referandum benzeri seçimler bir *kaybedenler* grubu oluşturmaktadır. Bu grup ise kendi istek ve arzularını sistem içinde ifade edemediğinden siyasal sisteme karşı güvenini yitirmekte ve sistemin meşruluğunu zedelemektedir (Erdoğan ve Uyan Semerci, 2018, s.3). Aslında kutuplaşma *biz* ve *onlar* ikiliği arasında bir sınır çizerek bunu tüm siyasi ve toplumsal bağlamlarda üretmektedir. Ardından buna yaslanarak demokratik taleplerin ve tercihlerin siyasete yön vermek için ifade edilmesini engellemektedir (Palonen, 2009, s.321). Böylece demokratik norm ve kurumları da zayıflatmaktadır (McCoy vd., 2018).

Bunun yanında parti sisteminin kutuplaşmasının olumlu sonuçlarından bahsetmek de mümkündür. Kutuplaşma seçmenler açısından daha net tercihler ortaya konulmasını sağlamaktadır. Yarışanlar arasındaki ideolojik fark büyük olduğundan seçim sonuçları da büyük olmaktadır ve bu durum rekabeti ve katılımı arttırmaktadır (Dalton, 2008, s.909). Aynı zamanda kutuplaşmanın özellikle gelişmekte olan demokrasilerde seçmenlere net tercih imkânı sağlayarak partizan aidiyetini arttırmak ve parti markalarını güçlendirmek gibi bir rol oynaması mümkündür. Bu durum seçimsel istikrara destek olarak demokratik konsolidasyona katkı sunar (Lupu, 2015, s.332). Kutuplaşmış sistemlerde kutuplar arasındaki psikolojik bariyer yüksek olduğundan seçmenlerin partilere olan aidiyetlerini değiştirmesi kolay değildir. Bu sayede oynaklık düşer ve siyasal aktörler istikrarlı politikalar takip ederler. Seçmenler, aktörler arasında daha rahat tercih yaparken siyasal partilerin de temsiliyet gücü artar ve politik mobilizasyona katkı sağlar (Casal Bértoa ve Enyedi, 2021, s.191). Dolayısıyla da belli seviyede kutuplaşma demokrasiler için sağlıklı sonuçlar da üretmektedir (Wang, 2014). Bu perspektiften kutuplaşmanın bir düzeye kadar istikrara ve parti sisteminin kurumsallaşmasına katkı sunması mümkün görünmektedir. Başka bir ifadeyle daha kutuplaşmış parti sistemlerinin kurumsallaşma düzeyi de daha yüksektir (Mainwaring ve Bizzarro, 2018, s.111).

Bu bölümde parti sisteminin kutuplaşmasına ilişkin olarak iki temel veri setinden faydalanılmıştır. Bunlardan ilki CSES¹³⁶ verilerine dayanan Kutuplaşma Endeksi'dir.

¹³⁶ CSES uluslararası çapta seçim araştırmaları yapan bir organizasyondur. CSES tarafından yapılan anketlerde katılımcılara parti pozisyonları ile ilgili soru sorulmaktadır. Bu soruda katılımcılardan ilgili ülkedeki partileri sol (0) ve sağ (10) olacak şekilde nerede gördükleri ve buna göre puanlamaları istenmektedir.

Parti kutuplaşmasını ölçmek için kullanılan en yaygın araçlardan biri olan ve Russell J. Dalton (2008) tarafından geliştirilen bu endeks CSES verilerini kullanarak kutuplaşmayı, partilerin sol-sağ ölçeğindeki pozisyonu ve oy oranları arasındaki ilişkiyi formüle ederek hesaplamaktadır¹³⁷. İkincisi ise uzman görüşlerine dayanarak V-Dem Enstitüsü (Varieties of Democracy) tarafından oluşturulan toplumsal¹³⁸ ve siyasal¹³⁹ kutuplaşma göstergesidir. Her iki veri seti de parti sisteminin kutuplaşmasını anlamak için yaygın bir şekilde kullanılan başvuru araçlarındandır.

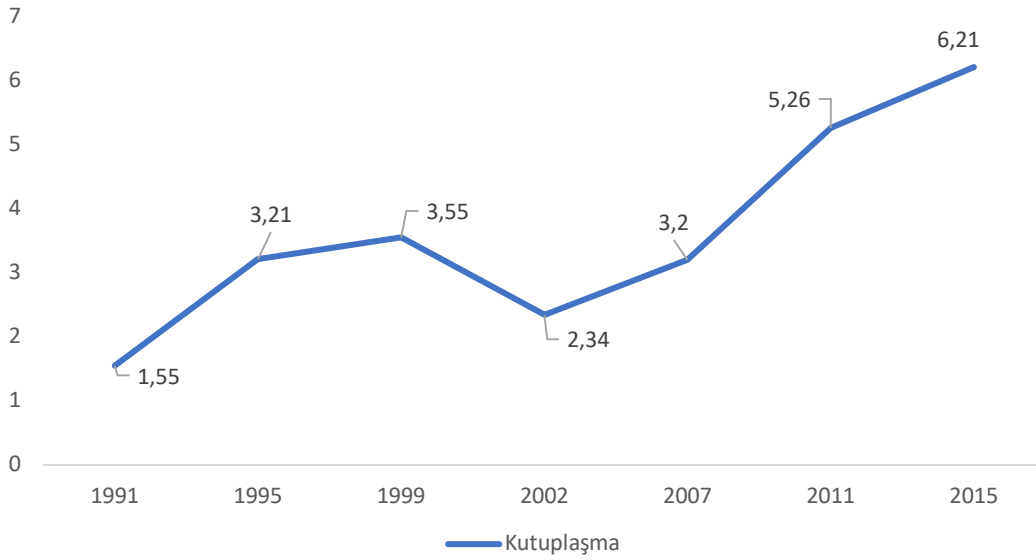
CSES verileri üzerinden Dalton endeksine göre hazırlanan kutuplaşmaya bakıldığında 1991 sonrasına ilişkin veriler bulunmaktadır. Bu veriler Türkiye’deki kutuplaşma skorunun her geçen seçim döneminde daha da arttığını göstermektedir. En düşük 1991’de ölçülen kutuplaşma skorunda ANAP karşısında DYP ile SHP’nin ittifak kurduğu bir döneme denk gelmektedir.

¹³⁷ Formülasyonun orijinal hali şu şekildedir:

“ $PI = \sqrt{\sum (party\ vote\ share_i) * ([partyL/R\ score_i - party\ system\ averageL/Rscore] / 5)^2}$
(i represents individual parties).”

¹³⁸ Toplumsal kutuplaşma temel meselelerde görüş farklılıklarına odaklanmaktadır. 0-4 arasında beş basamaklı cevaplarda 0 neredeyse her konuda görüş farklılığı olduğunu ve bunun çatışmaya yol açtığını ifade ederken 4 ise temel meselelerde toplumda mutabakat olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle 0 yüksek kutuplaşma 4 ise düşük kutuplaşmayı ifade etmektedir.

¹³⁹ Siyasal kutuplaşma da toplumun birbirine düşman siyasal kamplara bölünüp bölünmediği sorusuna dayanmaktadır. Yine 0 ile 4 arasında beş basamaklı cevaplarda bu sefer 0 karşıt siyasi kampların dostane etkileşime girdiğini ve dolayısıyla hiç bölünmediğini, 4 ise karşıt kampların düşmanca etkileşimde olduğunu ve yüksek düzeyde bölündüğünü göstermektedir. Başka bir ifadeyle 0 düşük kutuplaşma ile 4 yüksek kutuplaşma arasında seyretmektedir.

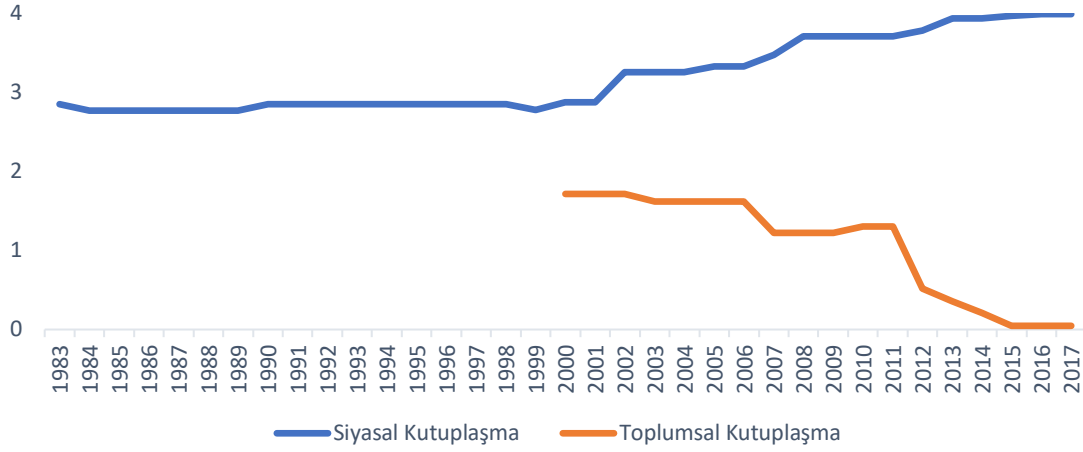
Grafik 16: Türk Parti Sisteminde Kutuplaşma 1991-2015

Kaynak: Veriler Kiriş (2011) ve Erdoğan ve Uyan Semerci (2018)'den alınmıştır.

1995 ve 1999 seçimlerinde kutuplaşma artmıştır. 90'lı yıllar boyunca merkez partilerin (ANAP, DYP ve SHP/CHP) erimesiyle daha uçlarda yer alan RP, MHP ve DSP gibi partilerin güç kazanması kutuplaşmanın yükselmesini sağlamıştır. 90'lı yıllarda artışa geçen kutuplaşma 2002'de düşmüş ancak bundan sonra yıllara göre istikrarlı bir artış göstermiştir. 90'lı yılların başından itibaren (kimlik taleplerinin de yükselişiyle) Sivas katliamıyla zirveye ulaşan Alevi-Sünni, Kürt sorunu çerçevesinde ortaya çıkan Kürt-Türk ve RP'nin siyasal İslam bağlamında yükselişiyle özellikle 28 Şubat'ta zirveye ulaşan Seküler-İslamcı gibi eksenlerde kutuplaşmanın izlerini sürmek mümkündür. Bu eksenler etrafında beliren kutuplaşma parçalı siyasetle birleşince parti sisteminin 2002'de çöküşünü beraberinde getirmiştir.

Parti sisteminin kutuplaşma düzeyinin özellikle 2002 sonrasında hızlı bir şekilde artışa geçtiği görülmektedir. Her iki veri seti de 2002 sonraki süreçte parti sisteminin kutuplaşmasının arttığını göstermektedir. V-Dem verilerine göre hem siyasal hem de toplumsal alanda kutuplaşma her geçen dönem artmaktadır. Bu durum bize yüksek kutuplaşma ile parti sisteminin kurumsallaşması arasında ilişki kurmaya imkân tanımaktadır. Kutuplaşma yükseldikçe kurumsallaşma düzeyi de yükselmektedir. Ancak bu verilerdeki son dönemlerde görülen siyasal kutuplaşma toplumun neredeyse tamamen birbirine düşman siyasal kamplara bölündüğünü göstermektedir. Bu durumun parti

sisteminde makul düzeyde olması beklenen kutuplaşma çerçevesini aştığını söylemek mümkündür. Nitekim bu durumun demokrasiler açısından olumsuz sonuçlarına da yine bu dönemde rastlamak mümkündür.

Grafik 17: Türk Parti Sisteminde 1983-2017 Arası Siyasal ve Toplumsal Kutuplaşma

Kaynak: V-Dem verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

V-Dem verilerine göre toplumsal kutuplaşma 2007 sonrasında daha hızlanmıştır. Nihayet 2015 sonrasında en dip seviyeyi görmüştür. Bu durum bu dönemde hemen hemen her tartışma konusunda derin fikir ayrılıkları yaşandığını göstermektedir. Nitekim bu yıllarda yapılan bir araştırmaya bakıldığında toplum da kutuplaşmanın yüksek olduğunu düşünmektedir. Aydın vd. (2018) tarafından yapılan “Türkiye’de Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması” 2015 yılında toplumun %63,1’inin ve 2016 yılında %61,7’sinin ülkede siyasal kutuplaşma olduğunu düşündüğünü ve bu oranın AK Parti seçmenlerinde %50-60, MHP’lilerde %60-70 ve CHP ile HDP seçmenlerinde %70-80 arasında seyrettiğini göstermektedir. Bu dönemde toplumdaki kutuplaşma büyük oranda laik ve dindar ekseninde şekillenmektedir.

Türkiye’de kutuplaşmanın tarihsel temelleri de bulunmaktadır. Bu tarihsel temellerin 1920’lere (ve hatta daha eski tarihlere kadar) gitmesi muhtemeldir. Bu dönemde dini kamusal alanın dışına iterek laik bir ulus devlet inşa etmek maksadıyla hayata geçirilen reformlar siyasi ve kültürel bölünmenin temellerini atmıştır (Aydın-Düzgüt, 2023, s.236). Nitekim çok uzun süredir belirgin olan bu bölünme ekseninde kutuplaşma Türk parti sisteminin de temel kutuplaşma çizgisi olmuştur.

Kutuplaşmada en önemli rol siyasal elitlere aittir. Kutuplaşma genellikle elitlerin işine gelir çünkü kutuplaşma derinleştikçe oy almak da kolaylaşmaktadır (Erdoğan ve Uyan

Semerci, 2018, s.3). Bu anlamıyla Türkiye’de de kutuplaşma siyasal elitler aracılığıyla körüklenebilmektedir (Aydın-Düzgüt, 2023, s.240). Ancak Aydın-Düzgüt ve Balta’nın 2017’nin hemen başında yaptıkları araştırmada (2019) elitler arasında kutuplaşmanın farklı düzeylerde çerçevelendiği veya algılandığı görülmektedir. Hükümet elitleri kutuplaşmanın varlığını reddederken muhaliflerse kutuplaşmayı en temel problemlerden biri olarak görmektedir. Hükümet elitleri bu bağlamda Türkiye’nin birlik içerisinde yaşadığını, kutuplaşmanın her zaman olduğunu ancak bunun endişe edilecek bir boyutta olmadığını ve kutuplaşma tartışmasının Türkiye’ye ve AK Parti’ye zarar vermek isteyenler tarafından körüklendiğini düşünmektedir. Muhafif elitlerse kültürel, dinsel, etnik ve mezhepsel temelde dışlanma ve ötekileştirilmeye yönelik kişisel algıları üzerinden Türkiye’de kutuplaşmanın yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bu durum kutuplaşmanın elitler düzeyinde de yüksek düzeyde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İktidar elitleri kutuplaşmayı reddederken muhalif elitlerse bunun Türkiye’nin en önemli sorunlarından biri olduğunu düşünmektedir.

Özellikle 2010 ortalarına kadar Türkiye’nin kutuplaşmasında önemli olan aktörler Türkiye’de merkez olarak tasvir edilen seküler ve Kemalist değerlerden beslenen asker, yargı ve sivil bürokrasi ile CHP etrafındaki elitler olmuştur. Özellikle 2007 ve 2008 yılında yaşananlar parti sisteminin kutuplaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen Cumhuriyet Mitingleri, 367 krizi ve AK Parti’ye kapatma davası merkez-çevre retoriğini güçlendirerek kutuplaşmayı da arttırmıştır. Ordu, Yargı bürokrasisi ve CHP elitleri tıpkı bu yıllara kadar olduğu gibi siyasal sistemi cumhuriyet değerleri ekseninde (tabi bunu seküler ve Kemalist değerlere indirgeyerek) bölerek kutuplaştırdı ve toplumsal alanı mobilize etti. Buna karşılık AK Parti’de merkez elitleri karşısında olanlarla (liberaller ve kürtler) kurduğu ittifakı genişleterek toplumsal tabanını genişletti. Parti taraftarları veya seçmen tabanı merkez güçlerinin saldırısı karşısında AK Parti etrafında toplandı ve kurumsallığını arttırdı. Nitekim ardından sırasıyla 2010 anayasa referandumu ve 2011 seçimleri AK Parti’nin merkez karşısındaki söylemlerini devam ettirerek pozisyonunu güçlendirmesini sağladı. Bu süreci McCoy vd. (2018, s. 31-32) AK Parti’nin farklı çıkar gruplarını “elit ve yozlaşmış eski Türkiye” karşısında meydan okuyanlar ve yüzeyde “muhafazakâr ve laik” bölünme eksenine oturtan partizan bir yarılmaya dönüştürmesi olarak ifade etmektedir. Bu süreç aynı zamanda ordu gibi vesayet güçlerinin de sivil siyasetteki rolünü sınırlandırarak AK Parti ile muhalefet

grupları (muhalafet partileri, laik elitler, sivil toplum, orta sınıf ve bürokrasi) arasında iktidarın bölünmesine ve demokratikleşmeye katkı sağladı.

2013 Gezi Protestoları sonrası başlayan süreç ve FETÖ ile yürütülen mücadele, ardından 17-25 Aralık süreci, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 2015 seçimleri, Çözüm sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması, 15 Temmuz Darbe girişimi ve Başkanlık sistemi referandumu gibi politik alanın rahatlamasını engelleyen olaylar zinciri kutuplaşmayı daha da arttıran gelişmeler olmakla kalmadı aynı zamanda dinamiklerini de değiştirdi. Erdoğan bu süreçte sembol haline gelirken muhalafetin dili Erdoğan karşıtlığında birleşti ve kutuplaşma Erdoğan taraftarları ve karşıtları eksenine taşındı.

Ancak en nihayetinde bu süreçte de AK Parti seçmenle kurduğu bağı kuvvetlendirdi ve yaşananlar seçmenler açısından vazgeçmenin maliyetini yükseltti (2015 Haziran seçimleri bunu daha net gösterdi). Bu sırada HDP ve CHP gibi diğer muhalif partiler de bu kutuplaşma ortamından beslenerek konsolide oldu (Arbatli ve Rosenberg, 2021 s.297). AK Parti'nin partizan seçmen kitlesinin istikrarı diğer partilerin de taraftarlarını bir arada tuttu ve parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi korundu. Böylece özellikle 2007 sonrasında artan kutuplaşma aktörler arasında geçişkenliklerin azalmasına ve partilere tutunmaya yaradı.

5.3. Parti Kurumsallaşması

Parti sisteminin kurumsallaşmasının anlaşılmasında önemli faktörlerden biri de sistemdeki temel aktörlerdir. En nihayetinde kurumsallaşmış parti sistemlerinde aynı aktörlerin uzun süreli varlığı gözlemlendiğinden aktörlerin sürekliliği devam ettikçe sistemin kurumsallığı da yüksek seyretmektedir.

Aktör merkezli nedenler olarak partilerin kendi içinde kurumsallaşması literatürün de en önemli ve en çok çalışılan nedenlerinden biridir. Bu konuda literatürdeki yaygın kanaat partilerin kurumsallaşmasının yüksek olduğu sistemlerde parti sistemlerinin de yüksek düzeyde kurumsallaştığı yönündedir. Bu ikisi arasındaki ilişki o kadar birbirine yakındır ki parti kurumsallaşması ile sistemsel kurumsallaşmayı birbirine eşitlemeye kadar gidilmiştir. Bu çalışmada da daha önce bu ayrımı yaparak partilerin kurumsallaşmasının sistemsel kurumsallaşmayı açıklayan faktörlerden biri olduğu ifade edilmişti (bkz. Bölüm 2). Dolayısıyla partiler, sistemin de en önemli aktörü olarak, parti sisteminin kurumsallığının açıklayıcılarından biridir.

Peki bu noktada siyasal partilerin kurumsallaşması niçin önemlidir? İlk olarak partiler kurumsallaştıkça seçmenlerin tercihlerinin siyasal sisteme aktarılmasında daha güvenilir aktörler olarak karşımıza çıkarlar. Bu kurumsallık seçmenlerin ve siyasetçilerin birbirinden bağımsız onlarca farklı fikri daha yönetilebilir bir forma sokmasına da yardım eder (Casal Bértoa vd., 2023). İkincisi partiler kurumsallaştıkça hesap verebilirlik artarken, farklı çıkarların istikrar kazanması ve uzun vadeli politik hedeflerin hayata geçirilmesi mümkün olmaktadır. Kurumsallaşmış partiler yoksa bir siyasal sistemde karizmatik ve kayırmacı siyasetçilere alan açılır ve bu isimler için kamu yararı ikinci plandadır. Sonuçta demokrasiler bu durumdan büyük zarar görür (Hicken ve Kuhonta, 2011). Böylece kurumsallaşmış partiler sistemi de istikrarlı kılarlar. Düşük düzeyde sistemsel kurumsallaşma istikrarlı partilerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Parti kurumsallığının düşük olduğu sistemler diğer aktörlere sistemi açık hale getirerek partileşmelerini sağlamakta ve sistemi istikrarsız kılmaktadır (Casal Bértoa ve Mair, 2010, s.24).

Harmel vd. (2018) tarafından parti kurumsallaşması somutlaşmış bir iç işleyişe sahip olma, algısal olarak kalıcılığa ve nesnel süreklilik olmak üzere üç boyutlu bir şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar içsel (örgütsel), dışsal (algısal) ve nesnel kurumsallaşma olarak üç farklı kavramsal set ile ele alınmaktadır. Karar verme sürecinin rutinleşmesi, değişen amaç ve hedeflere uyarlama yeteneği ve liderinden bağımsız bir varlığının olması içsel dinamikleri yani örgütsel kurumsallaşma boyutu iken, ilgili aktörlerin nezdinde yerleşik bir parti olmak algısal kurumsallaşmayı ve krizler karşısında ayakta kalabilme yeteneğini, yani devamlılığını anlatan boyut da nesnel kurumsallaşmayı ifade etmektedir.

Bu çalışma da parti kurumsallaşması yukarıdaki üç boyut üzerinden ele alınmaktadır. Siyasal partiler her üç boyutta da farklı düzeyde kurumsallaşabilirler. İçsel olarak güçlü bir şekilde kurumsallaşmış partilerde parti sadakati yüksektir ve parti içi işleyiş rutinleşmiştir. Parti yöneticileri veya milletvekilleri için partiden ayrılmanın maliyeti yüksektir. Parti içinde belli kişilerin veya hiziplerin ötesinde bir işleyiş bulunmaktadır ve partililer için bunlar bilinirdir. Liderlik, adaylık gibi süreçlerde işleyiş bellidir. Dışsal olarak kurumsallaşma partilerin üyeliklerinin geçici ve göstermelik değil güçlü bir üyelik sistemi ve yapısının bulunmasını ve seçmenler nezdinde istikrarlı bir desteğinin bulunmasını ifade etmektedir. Partililer üyelik yoluyla partilerine destek vermekte ve partiyle arasında bir bağ kurmaktadır. Bu bağın sürekli ve istikrarlı olduğu partilerde

kurumsallaşma da yüksektir. Kurumsallaşmış partiler ayrıca seçmenlerle de sürekli ve istikrarlı bir bağ kurarlar. Seçmen tabanı konsolide olmuştur. Seçimden seçime ciddi oranda değişim gözlemek pek mümkün değildir. Son olarak partilerin örgütsel olarak kurumsallaşması partilerin yaşlanması ve bu süreçte krizler karşısında tecrübe kazanmasıyla mümkün olmaktadır. Parti yaşı ne kadar artarsa kurallar ve prosedürler yerleşirken toplumda parti algısı yerleşik bir hal alır. Böylece yaşlanma partiler için önemlidir. Daha önce de bahsedildiği gibi zaman kurumsallaşmanın dostudur. Bununla beraber partiler zaman içerisinde hem kendi içlerinde hem dışsal olmak üzere çeşitli krizler (lider değişimi, isim, amblem, konsept değişimi, seçim yenilgileri, iktidardan düşme veya düşürülme, ayrılma, birleşme vd.) yaşarlar. Bu krizlerden sonra hayatını devam ettiren partiler bir anlamıyla bağımsızlık kazanarak gelecek krizler karşısında daha güçlü bir örgüt olurlar.

Parti sistemlerinde partilerin kurumsallaşmasını incelemek sistemdeki her bir partinin ayrı ayrı kurumsallaşmasını incelemek demek değildir. Bu noktada parti kurumsallaşması temel aktörler için geçerlidir. Çünkü parti sisteminin önemli aktörlerinden biri olmayan partilerin kurumsallaşması partiler arası ilişkilerde bir oyun bozucu veya kurucu etki yaratmaz. Bu sebeple parti sisteminin kurumsallaşma düzeyini anlamak için sistem içindeki temel aktörlerin kurumsallaşmasına odaklanmak gerekmektedir. Peki bir sistemdeki temel aktörleri belirleyen şey nedir? Bu noktada Mainwaring (2018b, s.38) %10 oy üstü alan partileri önemli aktörler olarak kabul etmektedir. Bu oran Türkiye’de 1983-2017 yılları arası dönemlerde uygulanan seçim barajıyla da uyumlu olduğundan %10 ve üstünde oy alan partileri sistemde önemli aktörler olarak kabul etmek çalışma açısından da uygun görülmektedir. Dolayısıyla bu dönem içerisinde %10 ve üstü oy oranına ulaşmış her parti önemli aktörler olarak kabul edilmektedir.

12 Eylül sonrası süreçte kurularak seçimlere girmesine izin verilen ve parlamentoya giren partilerden üçü de suni örgütlenmelerdi. Ordu tarafından 12 Eylül öncesine ait isimlere yasaklamalar aracılığıyla yer verilmeyerek sistemde suni bir istikrar sağlanmak istenmişti. Bu partiler merkez, merkez sağ ve merkez sol gibi gelenekleri takip etmesi istenen ılımlı partilerdi. Ancak Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan gibi isimlerin popülaritesi halen ortadan kaybolmamıştı. Böylece hem ordu yetkilileri hem eski aktörlerin devam eden repütasyonu hem de bu isimlerin çevresinde bulunan elitler yeni kurulan partilerle ilişki kurulmasını ve toplumun bu partilere kanallanmasını

engelliyordu. Bu liderler çevresindeki isimlerle iletişim kurarak yasaklamalara rağmen kendi siyasal partilerini kurdurmuştu. Nitekim HP ve MDP gibi suni partiler çok kısa süre sonra dağılırken (nitekim partilerin siyasi hayatına devam edememesi de zaten kurumsallaşamadıklarının göstergesidir), bu partilerin vekilleri seçimlere girmesine izin verilmeyen SODEP, DYP ve sonra kurulan DSP gibi partilere dağılmışlardır. ANAP ise Özal liderliğinde iktidar olmanın ve rakiplerinin dağınıklığının avantajıyla sistemde ana aktör olarak kalabilmiştir. Daha sonra Türkeş ve Erbakan tarafından MÇP ve RP'nin de kurulmasıyla 1985'in ortalarından itibaren parti sisteminin temel aktörleri de belirlenmiştir. 1987'de yasakların kalkmasıyla da bu partilerin başına eski liderleri dönmüştür. Daha sonraki seçimlerde bu aktörler %10 barajını da aşarak parlamentoya girebilmiştir. Böylece bu dönemin önemli aktörleri ANAP, DYP, SHP/CHP, DSP, RP ve MHP olmuştur. 2002 sonrası sistemdeyse eski aktörlerden CHP ve MHP yine önemli aktörler olarak sistemde kalırken ANAP, DYP, DSP ve RP/FP gibi partiler sistemin temel aktörleri olma özelliğini yitirmiştir. Bunun yanında AK Parti ve dönemin sonuna doğru Kürt hareketini temsil eden HDP'nin sisteme girmesiyle AK Parti, CHP, MHP ve HDP bu dönemin temel aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak HDP'nin 2015 seçimleri sonucunda %10'u aşarak sisteme girmiş olması incelenen dönemin nerdeyse sonuna denk geldiğinden inceleme dışında bırakılmıştır. Buna rağmen uzun süredir bu barajı aşamasa da siyasal hayatta çeşitli parti markaları etrafında örgütlenen Kürt hareketinin, hareket olarak kurumsallaşma emareleri gösterdiği ifade edilmelidir.

5.3.1. İçsel Kurumsallaşma: Rutinleşme ve Değerlenme

İçsel kurumsallaşma partilerin kendi iç işleyişlerine odaklanmaktadır. Örgüt içindeki tutum ve davranışların kurumsallaşmasını ifade eden bu boyut kendi içinde karar verme süreçlerinde ve parti aktörlerinin davranışlarında rutinleşmeyi beraberinde getirmektedir. Örgütsel olarak kurumsallaşmış partilerde kişisel, karizmatik liderlerin belirleyiciliğinde ziyade yazılı&yazısız kurallar ve prosedürlerin belirleyiciliği bulunmaktadır. Siyasal partiler bu düzenlemeler etrafında düzenli davranışlar sergilerken rutinleşme (routinization) veya sistemlilik (systemness) hâkim olmaktadır. Ayrıca içsel olarak kurumsallaşmış partiler kendi başına değerli olduğundan parti içi aktörler zihninde parti “cisimleşmiştir” (reification). Partideki aktörler arasında (parti temsilcileri ya da üyeler) bağlılık ne kadar artarsa parti de o derece değer kazanmaktadır (value infusion) ve bu

aktörlerin partiyle özdeşleşmesi yüksektir (Harmel vd., 2018, 2019; Levitsky, 1998; Randall ve Svasand, 2002).

Kurumsallaşmış partiler örgütlenme olarak güçlüdür (Stockton, 2001, s.97). Bu partilerde parti içi işleyişin bilinirliği ve öngörülebilirliği yüksektir. Parti içinde atama ve yükseltmeler, aday belirleme ve karar alma süreçleri gibi parti içi işleyişin bir rutini vardır. Kısacası parti içi işleyiş bir lider veya zümrenin kontrolü altında ve kişisel çıkarlar etrafında şekillenmemektedir.

Türkiye’de içsel kurumsallaşma bağlamında siyasal partilerin parti içi işleyişinin rutinleşmesini sağlayan dinamikler mevcuttur. Siyasal partiler kanunu, parti tüzük ve programları gibi metinler partilerin içsel mekanizmalarına ilişkin düzenlemeler yaparak bu alanı daha sistemli bir hale getirmektedir. Partilerin açılması ve kapanması; parti organlarının oluşturulması, seçimi, görev dağılımları, karar alma süreçleri; partilerin seçimlere katılması ve adaylarının nasıl tespit edileceği; gelirler ve giderler; genel başkan görev ve yetkileri; partiye ilişkin semboller, değerler ve tutumlar gibi bir çok şey bu metinlerde düzenlenmiştir. Yasal veya formel düzenlemelerin olumlu anlamda içsel kurumsallaşmaya katkısı bulunmaktadır. Ancak buna rağmen Türkiye’de siyasal liderler partinin kendisinden daha güçlüdür ve formel düzenlemeleri çok kolayca aşabilmektedir. Aynı zamanda formel düzenlemeler de daha önceki bölümde görüldüğü üzere sık sık değişime uğramakta ve genel başkanların elini güçlendirecek şekilde yeniden düzenlenmektedir.

2002’ye kadar parti sisteminin temel aktörleri olan parti liderlerinin 1983 sonrası süreçte yasaklamalara rağmen perde arkasından partileri yönlendirmeleri ve siyaset yasağı kalkar kalkmaz tekrar partilerinin başına geçmesi liderlerin siyasal hayattaki etkinliği açısından önemli bir göstergedir. Ecevit, Demirel, Türkeş ve Erbakan gibi isimler bu dönemin önemli aktörleri olarak karşımıza tekrar çıkmıştır.

Türk parti sisteminde lider karizması her zaman önemli olmuştur. “Karaoğlan, Baba, Bacı” gibi popülist öğeler sıklıkla kullanılmıştır. Bu liderler parti içi demokrasinin işlemlerini de engelleyerek liderler oligarşisi kurmuştur (Çarkoğlu vd. 2000, s.53). Türkiye’de siyasal partilerin en belirgin niteliği siyasal liderliğin mutlak egemen olmasıdır. Lider partiyi kendi malı gibi görmektedir, diğer anlamıyla partinin sahibidir. Bu gücün kullanımında parti içi bir sınırlandırma söz konusu olamaz. Fiili olarak sahip olduğu güç, parti tüzüğü gibi hukuki metinlerle de sınırlandırılmaz ve parti programına

uymak zorunda değildir. Partinin temel politikasının oluşumunda, yönetim yapısının belirlenmesinde veya milletvekili adaylarının belirlenmesinde imtiyaz sahibidir (Özdalga, 2005, s.49-50).

Türkiye aslında bir lider demokrasisidir. Hem yasal düzenlemeler hem de tarihsel ve kültürel geçmiş siyasal liderleri çeşitli güçlerle donatmış ve parti içinde mutlak bir hâkim konumuna getirmiştir. Parti örgütleri üzerinde mutlak hakimiyeti bulunan siyasal liderler tüm gücü kendi uhdesinde toplayabilmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesi, siyasal patronajın dağıtımı ve parti örgütü üzerinde sahip olduğu mutlak güç ile parti içi işleyişin temel belirleyicisi liderlerdir. Bu liderler Batı'daki liderlerin aksine parti örgütü üzerinde kontrolü çok daha fazla, iç ve dış siyasal kararların alımında daha etkili ve seçim yenilgilerine rağmen partinin başında kalmasıyla çok daha uzun süre görevde kalmaktadır (Sayarı, 2008a, s.11-12).

Lider sultası ve onunla birlikte hareket eden politbüro mekanizması tüm partiler için geçerlidir (Akyol, 2002, s.17). Başarısızlıkların cezalandırılmasını sağlayacak bir mekanizma olmadığından siyasetçileri performansa dayalı bir şekilde sorgulama mümkün olmamakta ve lider değişimi görülmemektedir (Çarkoğlu vd., 2000, s.55). Partilerin bu işleyiş tarzı böylece genel başkanları da bir diğer anlamıyla tartışılmaz bir hale getirmektedir (Bezci, 2012, s.16).

Partiler lider partisi olarak hayatına başlar ve lider değişikliği sonrasında siyasette etkinliğini yitirmektedir. Liderlerin ve özellikle de kurucu liderlerin parti içindeki etkinliği ve temsil gücü her zaman fazla olmuştur. Siyasal liderlerin değişimi nadiren gerçekleşmektedir. Partilerin parti sisteminde etkili olduğu dönemlerde aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere liderler uzun süreli görev yapmış ve lider değişimi nadir yaşanmıştır. Bu değişiklikler genellikle parti liderlerinin görev değişimi, ölümü, büyük krizler veya siyasetten menedilmeleri gibi olağan üstü gelişmeler neticesinde gerçekleşmiştir. Parti içinde bu liderlerin otoritesini aşmak aksi takdirde zor olmaktadır.

ANAP'ta 1989 yılında Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla lider değişiklikleri yaşanırken ardından gelen Yıldırım Akbulut 1 yıl 7 ay gibi bir süre görevde kalmış ve ardından Mesut Yılmaz uzun süre ANAP lideri olmuştur. DYP'de de Demirel'in Cumhurbaşkanı olması neticesinde lider değişikliği yaşanmıştır. RP'de Erbakan'ın siyasetten menedilmesi sonrasında ve MHP'de Türkeş'in ölümüyle lider değişimi zorunlu olarak yaşanmıştır. SHP'de Erdal İnönü 1983 yılında SODEP'in genel başkanı olarak başladığı siyasi

hayatına HP ile birleştikten sonra SHP lideri olarak devam etmiştir. 1993 yılında kendi isteğiyle siyasetten çekilirken (Deniz Baykal'la genel başkanlık için girdiği üç yarışı da kazanmıştır) yerini Murat Karayalçın almıştır. Ani bir kararla istifa eden Erdal İnönü'nün Türkiye'de demokratik bir süreç içerisinde "ölmeden, kavga etmeden" parti genel başkanının değişmesine öncülük ederek bir ilki gerçekleştirmek istediğini belirtmesi (Milliyet, 1993 7 Haziran, s.10) partilerdeki lider hakimiyetini göstermesi açısından önemlidir. Sonraki süreçte CHP'nin de kurulmasıyla CHP altında birleşen partinin lideri olan Deniz Baykal kısa süreli aradan sonra 2010'lara kadar genel başkan olarak kalmıştır. DSP Ecevit'lerin partisi olmuş ve 2002 seçimlerindeki çöküşe kadar partide hâkim olmuştur. 1985'te kurulan DSP'de Bülent Ecevit siyasete dönene kadar partinin başında eşi Rahşan Ecevit bulunmaktaydı. 1987 Kasım ayında yapılan seçimlerden sonra Ecevit DSP genel başkanlığını bıraksa da kısa süre sonra geri dönmüştür ve 2004'e kadar genel başkanlık yapmıştır. 2001'de kurulan AK Parti'de de yaklaşık üç yıl Cumhurbaşkanlığı arası verildikten sonra (ki bu sürede de partinin fiili lideri olduğunu söylemek yanlış olmaz) halen Erdoğan'ın liderliği sürmektedir. Kürt hareketinin partileriye sıklıkla parti kapatmalarıyla karşılaştığından liderlik meselesi ikincil planda kalmaktadır. Sonuç olarak parti sistemindeki tüm partilerde liderlerin uzun süreli ve güçlü iktidarları içsel kurumsallaşmanın önünde önemli bir engeldir.

Partiler	Liderler	Süre
AK Parti	Recep Tayyip Erdoğan (14 Ağustos 2001-27 Ağustos 2014)	13 yıl
	Ahmet Davutoğlu (27 Ağustos 2014-22 Mayıs 2016)	1 yıl 9 ay
	Binali Yıldırım (22 Mayıs 2016-21 Mayıs 2017)	1 yıl
	Recep Tayyip Erdoğan II (21 Mayıs 2017-)	
ANAP	Turgut Özal (20 Mayıs 1983-9 Kasım 1989)	6 yıl 6 ay
	Yıldırım Akbulut (17 Kasım 1989-15 Haziran 1991)	1 yıl 7 ay
	Mesut Yılmaz (15 Haziran 1991-27 Kasım 2002)	11 yıl 5 ay
CHP (SODEP/SHP)	Erdal İnönü (6 Haziran 1983-11 Eylül 1993)	10 yıl 3 ay
	Deniz Baykal I (9 Eylül 1992-22 Nisan 1999)	6 yıl 7 ay
	Altan Öymen (23 Mayıs 1999-30 Eylül 2000)	1 yıl 4 ay
	Deniz Baykal II (30 Eylül 1992-10 Mayıs 2010)	17 yıl 7 ay
	Kemal Kılıçdaroğlu (22 Mayıs 2010-)	
DSP	Bülent Ecevit I (13 Eylül 1987-7 Mart 1988)	6 ay
	Necdet Karababa (7 Mart 1988-15 Ocak 1989)	10 ay
	Bülent Ecevit II (15 Ocak 1989-26 Temmuz 2004)	15 yıl 6 ay
DYP	Süleyman Demirel (24 Eylül 1987- 16 Mayıs 1993)	5 yıl 8 ay
	Tansu Çiller (16 Mayıs 1993-14 Aralık 2002)	9 yıl 7 ay
MHP	Alparslan Türkeş (4 Ekim 1987-4 Nisan 1997)	9 yıl 6 ay
	Devlet Bahçeli (6 Temmuz 1997-)	
RP/FP	Necmettin Erbakan (11 Ekim 1987-16 Ocak 1998)	10 yıl 3 ay
	Recai Kutan (14 Mayıs 1998-22 Haziran 2001)	3 yıl 1 ay

Tablo 18: 1983-2017 Arası Liderlerin Görev Süresi

Kaynak: Burada 1983 sonrasına odaklanılmasına rağmen Ecevit, Demirel, Türkeş ve Erbakan gibi isimlerin 1960'ların ortası ve 70'lerin başından bu yana parti lideri olduğu ve burada bahsedilen sürelerden çok daha fazla liderlik yaptıkları da unutulmamalıdır. Demirel 1965-1980 arası AP'nin, Ecevit 1972-1980 arası CHP'nin, Türkeş 1965-1980 arası MHP'nin ve Erbakan 1970-1980 arası dönemde Milli Nizam Partisi/Milli Selamet Partisi'nin liderliğini yürütmüştür. Bunun yanında Erdoğan ve Bahçeli gibi isimlerin liderlikleri de devam etmektedir. Kılıçdaroğlu'nun liderliği ise 2023 yılında gerçekleştirilen seçimler sonrasında sonlanmıştır.

Türk parti sistemindeki bu lider hakimiyeti ve uzun süreli görev süreleri geçmişe ilişkin referansları da etkilemekte ve bu dönemler genellikle liderlerin ismi üzerinden “Atatürk dönemi”, “Menderes dönemi” ve “Erdoğan dönemi” şeklinde anılmaktadır. Bu liderlerin siyasal tutum ve davranışları tüm politik alanı etkilemektedir. Örneğin 2002 sonrası dönemi analiz etmek için “Erdoğan tarzı siyaset” dinamiklerini anlamak gerekmektedir (Miş, 2022, s.44).

Parti içinde liderlerin gücü sadece uzun süreli iktidarlarında değil aynı zamanda aday belirleme süreçlerinde de görülmektedir. Siyasi partiler kanunu aday belirleme yöntemi olarak merkez yoklaması, aday yoklaması ve ön seçim gibi usullere yer vermiştir. 1983 sonrası siyasette siyasi partiler kanununun 37. maddesi¹⁴⁰ ön seçimi zorunlu kılmaktaydı. Ancak 1983 seçimlerinde tüm adaylar partilerin yeterince örgütlenememesinden dolayı kanuna getirilen geçici maddeyle kurucular kurulu tarafından belirlenmişti¹⁴¹.

1986'da yapılan yasal düzenlemeyle ön seçim zorunlu olmaktan çıkarılmıştı ve parti liderleri fiili olarak aday tespitinde tek yetkili olmuştur. Buna göre artık partiler "tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile" aday tespitini yapabilecekti. Partilerde aday tespiti genellikle merkez yoklaması usulüyle yapılmaktadır. Aday yoklaması veya ön seçim uygulaması parti tüzüklerinde olmasına rağmen ya nadiren uygulanmakta ya da hiç başvurulmamaktadır. Bu noktada aşağıda da görüleceği üzere SHP/CHP örnekleri diğer örneklerden ayrılmaktadır. Bunun dışında partiler merkez yoklaması için farklı organlarını görevlendirmektedir ancak fiiliyatta her iki aday tespit yöntemi de genel başkanlara ait olmaktadır. Bu konuda neredeyse tüm partilerde yetkili olan parti genel başkanıdır.

Seçim dönemleri boyunca aday gösterme noktasında bir inceleme yapıldığında bu durum daha net görülecektir. Bu kapsamda 1983 seçimlerindeki durum zaten belirtilmişti. 1987 seçimlerine gidilirken SHP 97 seçim çevresinde, DYP 60 seçim çevresinde ve ANAP üç seçim çevresinde ön seçime gitmiştir. DSP 15 seçim çevresinde ön seçime giderken DSP'de bu önseçimlerde parti il ve ilçe başkanları, yönetim kurulu ve disiplin kurulu üyeleri, gibi parti yöneticileri oy kullanabilecektir (Milliyet, 1987 1 Kasım, s.12). Önseçime en çok seçim çevresinde başvuran parti SHP olmuştur. Nitekim SHP, 1989 yerel seçimlerinde de adayların 10 il ve 122 ilçede merkez yoklamasıyla geri kalan il ve ilçelerdeyse ön seçimle belirlenmesini kararlaştırmıştı (Milliyet, 6 Ocak 1989, s.7). DYP'ye bakıldığında Süleyman Demirel'in etkisi görülmektedir. DYP geri kalan yerlerde

¹⁴⁰ Bu maddeye göre: "Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki 'adaylarının listesi ve bunların listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir."

¹⁴¹ Siyasi partiler kanununa eklenen geçici 6.madde bunu şöyle düzenlemekteydi "Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz. Milletvekili adayları; doğrudan kurucular kumlu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından, seçim bölgelerine göre, bunların çıkaracağı milletvekili sayısının iki katı olarak, milletvekilli genel seçim tarihinden en az yetmiş gün önce tespit edilir ..."

merkez yoklaması ile adayları belirledikten sonra kontenjan adayları belirleme konusunda da genel idare kurulu Süleyman Demirel'e ittifakla tam yetki vermiştir (Milliyet, 1987 8 Kasım, s.12). ANAP ise Özal'ın örgütleri dinledikten sonra "İstemediğiniz milletvekilleri olabilir ama hepsini değiştiremem. Adaylardan %90'ını ben belirleyeceğim. Grupta bana itaat edecek kişiler istiyorum" (Milliyet, 16 Eylül 1987, s.8) dediği yazılıyordu. Zaten sadece üç seçim çevresinde 10 aday için ön seçim yapılmıştır.

1991 seçimlerine gidilirken SHP yine birçok seçim çevresinde önseçime gitmiştir. Toplam 81 seçim çevresinde önseçim gerçekleştirilirken 23 seçim çevresinde de sıraları daha önceden belirlenmiş birer aday merkez yoklaması ile kararlaştırılmıştır (Milliyet, 1991 17 Eylül, s.17). DYP 55 ilde merkez yoklaması 17 ilde delege sistemi 2 ilde de ön seçim yapılmasını kararlaştırmıştır. SHP dışında diğer partilerse (ANAP, DSP, MÇP, RP, IDP, SP ve DMP) aday belirlemede merkez yoklaması yöntemini kullanacağını YSK'ya bildirmiştir (Milliyet, 1991 31 Ağustos, s.15). DYP'nin teşkilatları da lidere sıkı sıkıya bağlıdır. Örneğin Demirel'in Cumhurbaşkanı olması sonrası yapılacak yeni genel başkan belirleme kongresinde il başkanları kimi destekleyeceklerini bilemediklerini ifade ederken Demirel'i kastederek "Patron birini göstermiyor mu? Biz onu destekleyelim" (Çavuşoğlu, 2008, s.69) diye sormaktadır. 1991 seçimlerinde ANAP'ın İstanbul'daki adaylarının belirlenmesinde Özal etkili olmuştur. Nitekim bu dönemde Özal'ın eşi Semra Özal İstanbul il başkanı olmuştur (Milliyet, 1991 31 Ağustos, s.15). Özal Cumhurbaşkanı olduktan sonra da parti hakimiyetini devam ettirmek istemiştir. Bu kapsamda Yıldırım Akbulut'u parti liderliği için işaret etmiştir. Ardından Mesut Yılmaz parti genel başkanlığına gelince ANAP'a karşı eleştirilerini de arttırdı. 1992 30 Kasım'daki kongrede Mesut Yılmaz'a karşı Mehmet Keçecileri destekledi (Milliyet, 1992 30 Kasım, s.13). Nitekim kongrede Mesut Yılmaz tekrar kazanınca bu Mehmet Keçeciler ve Yıldırım Akbulut'un içinde bulunduğu 16 isim ANAP'tan istifa etmişti (Milliyet, 1992 2 Aralık, s.12). Parti içindeki hakimiyetini kaybeden Özal'ın yine bu dönemde yeni parti arayışları içerisinde olduğu bilinmekteydi (Milliyet, 1992 4 Aralık, s.11). Özal kendisinin kurucu genel başkan olduğunu, ANAP'ın kendi eseri olduğunu ve tecrübelerinden faydalanılmasını istiyordu. Mesut Yılmaz'ı statükocu olduğu ve partinin reformist damarını kaybettiirdiği için eleştiriyordu (Milliyet, 1992 19 Ağustos, s.19).

1995 seçimlerinde de nihai tercihi parti yönetimleri yapmıştır (Sazak, 1995, s.16). Mesut Yılmaz “dengeleri gözeterek” 24 saat çalıştığı listeyi MKYK’na bir saatte onaylatmıştır. 1995 seçimlerinde Çiller aday listesine ağırlığını koymuştur. Demirel’e yakın isimleri liste dışı bırakarak ya da alt sıralara koyarak Demirel’in gücünü kırmak istemiştir. Örgütten gelen tepkilere rağmen Çiller ilk sıralara ünlü bürokrat adayları koymuştur. MHP’de 1995 seçimlerinde Türkeş’in tek başına hazırladığı listede oğlu ve damadı ilk sıralarda yer almıştır. RP’de Necmettin Erbakan etkisi görülürken “lider partisi” olarak zaten kamuoyunca bilinen Ecevit DSP’si de doğrudan Ecevit tarafından listeleri hazırlamıştır. CHP’de Baykal’a yakın isimler seçilebilecek yerlerden ilk sıralara konulmuştur (Milliyet, 28 Kasım, 1995, s.16).

1999 seçimlerinde DSP, MHP ve FP adaylarını merkez yoklamasıyla belirlemiştir. ANAP hâkim gözetiminde olmayan önseçim yaparken bu adaylardan kimi parti delegeleri kimiye tüm parti üyeleri tarafından önseçimle belirlendi (Milliyet, 1 Ocak 1999, s.17). Ancak yine Mesut Yılmaz’ın istediği olarak kendine yakın adaylar listelere girdi. CHP 1999 seçimlerinde büyük ağırlıkta ön seçime başvurdu ve 59 ilde ön seçimle adaylarını belirleme kararı aldı (Milliyet, 8 Ocak 1999, s.15). Ancak buna rağmen Baykal’ın istediği isimler merkez kontenjanıyla ön seçimde ilk sırada olan adayların önüne konulmaktaydı. Örneğin Mersin’de Fikri Sağlar ön seçimi kazanıp ilk sırada olmasına rağmen Mustafa Özyürek merkez kontenjanından gelerek ilk sıraya yerleştirilmiştir (Cemal, 1999, s.21). DYP’de bu seçimlerde 51 ilde ön seçim yapacağını bildirmiştir (Aydın, 2007, s.95).

2002 seçimlerinde seçime girecek 23 siyasi partinin 21’i merkez yoklamasını tercih etmiştir. Sadece DYP ve CHP merkez yoklaması yanında az sayıda ilde ön seçim uygulamasını yapacağını bildirmiştir (Milliyet, 10 Ağustos 2002, s.17). 2007 seçimlerinde sadece CHP 6 ilde ön seçim yaparken diğer temel aktörlerin hepsi merkez yoklamasıyla adaylarını belirlemiştir (Aydın, 2007, s.96). 2007 seçimlerinde AK Parti’nin teşkilatlardan sorumlu genel başkan yardımcısı Hayati Yazıcı ön seçim düşünmediklerini ön seçimin “yapılar itibarıyla sağlıklı sonuç da” vermediğini ifade etmiştir (Milliyet, 2007 8 Mayıs, s.16). 2011 ve 2015 seçimlerinde MHP’de Bahçeli listenin hepsini kendi belirlemiştir. Bu anlamıyla parlamentodaki 4 parti arasında en az katılımcı ve kapsayıcı aday tespit yöntemi MHP’de olmuştur. AK Parti’de Erdoğan MHP’ye göre daha rekabetçi bir aday belirleme stratejisi izlese de (parti örgütü içerisinde görüşler toplanmıştır) aday belirleme sürecinde rol alan komisyon herhangi

bir katılım mekanizmasından yoksundur. CHP ise bu dönemde diğer partilere göre daha kapsayıcı bir aday belirleme süreci izleyerek ön seçim metodunu büyük oranda uygulamıştır (Çınar, 2022). 2011 seçimleri öncesinde bu kapsamda CHP 29 ilde ön seçime başvururken iki ilde de aday yoklaması yaparken (Sabah, 4 Nisan 2011). 2015 Haziran seçimlerindeyse 45 ilde ön seçim 10 ilde örgüt denetiminde eğilim yoklaması ve 30 ilde merkez yoklaması yapmıştır (AA, 15 Şubat 2015). Bunun yanında AK Parti'nin daha çok kamuoyu yoklamaları veya anketlere başvurarak aday tespit sürecinde toplumsal alanı dikkate alınmaya çalıştığı bilinmektedir. Ancak bu durum da sonuç olarak parti liderinin karar verme sürecine yönelik bir bilgi akışı sağlamaktan öteye gitmemektedir.

İçsel kurumsallaşmanın ikinci ayağını oluşturan değerlenme veya değer aşılama ise parti içinde yüksek sadakati ifade etmektedir. Burada partiler kendiliğinden değerli olduğundan milletvekilleri için de partiyi terk etmek sık rastlanılan bir davranış örüntüsü değildir. Jones'a göre siyasette parti değiştirmeler parti kurumsallaşmasının önündeki en önemli engellerden biridir ve partilerin zayıf örgütler olduğunun işaretçisidir. Örneğin Guatemala'da 1990-2010 arası partisini değiştirenlerin oranı yaklaşık %40'tır (2011, s.22). Milletvekillerinin parti değiştirmeleri Türk parti sisteminde yaşanan değişim ve istikrarsızlığın askeri darbeler ve parti kapatmalar ardından en önemli kaynaklarından biri olagelmıştır (Sayarı, 2008b). Milletvekillerinin partiden ayrılması parti sadakatinin düşük olduğunu göstermektedir. Türkiye'de de 1983-2002 arası dönemde partiler arasında vekil hareketliliğinin çok fazla olması parti sadakatinin birçok parti için düşük olduğunu ve bu anlamda da düşük kurumsallaşma gösterdiğini anlatmaktadır. Parti değiştirmeleri parti kapanmaları ve diğer zorunlu sebepler dışında mevcut liderlere veya parti yönetimine karşı hoşnutsuzluk ve kişisel çıkarlara dayalı sebeplerden gerçekleşmektedir. Bu değişimlerin arkasında ideolojik veya programa dayalı farklılaşmalar bulunmamaktadır. 1983-2002 arası dönemde milletvekillerinin parti değiştirmesinin ortalaması %32,2 olmuştur. 1983-1987 arasında 184 vekil yer değiştirmiş ve değişim oranı %46 olmuştur. 1987-1991 yılları arasında 35 değişim olurken oran %8 ile bu dönemin en düşüğü olmuştur. 1991-1995 arası dönemde değişim sayısı 177'ye çıkarak tekrar artmış ve vekillerin %39'u parti değiştirmiştir. 1995-1999 arası dönemde 260 ile en yüksek değişim sayısı görülürken oran da %47 olmuştur. 1999-2002 arası dönemde de 118 değişim gerçekleşmiş ve değişim oranı %21 olmuştur (Turan vd., 2005, s.4).

Turan vd. (2005) tarafından belirtilenin aksine Milliyet gazetesinin Ekim 1986 yılındaki haberine göre 1983 sonrası oluşan parlamentoda 1986 yılına gelindiğinde meclisteki 399 milletvekilinin 192'si yer değiştirmiştir (Milliyet, 4 Ekim 1986, s.8). Bu yer değiştirmede HP ve MDP'nin kapanması sonucunda yeni partiler etrafında kümelenme etkili olmuştur. ANAP'ın vekil sayısı artarken (211'den 237'ye çıkmıştır) HP'nin dağılan milletvekillerinin büyük kısmı SHP'ye katılmış (85 tanesi), MDP'nin dağılmasıyla DYP ve yerine kurulan HDP vekilleri paylaşmıştır. 21 vekilse bağımsız kalmıştır. SHP'ye katılanlar dışarıda bırakılırsa 1986 yılı sonunda 108 milletvekili yer değiştirmiştir. Kısa süre sonra HDP'nin de dağılmasıyla parlamentodaki yeni aritmetik farklılaşmıştır. 1983 sonrası ANAP 211 milletvekili, HP 117 milletvekili ve MDP 67 milletvekili elde ederken 1986 Aralık ayında ANAP 249, SHP 79, DYP 30, DSP 5 ve 35 bağımsız bulunmaktadır. 1987 seçimlerinde ANAP 292, SHP 99 ve DYP 59 milletvekiline sahipken, 1991 Haziran ayına gelindiğinde ANAP'ın 275, SHP'nin 82 ve DYP'nin 60 milletvekili vardı. 1991 Haziran'ında parlamentoda bu partiler haricinde HEP'in 9 milletvekili, diğer partilerin toplam 8 milletvekili ve ayrıca 5 bağımsız milletvekili bulunuyordu. 1983 seçimlerine göre daha az hareketlilik olsa da ANAP ve SHP'de bu dönemde hareketlilik olmuştur. Burada partiler arası geçişler ve ayrılmalar etkili olmuştur. Ancak belirtildiği gibi bu dönem parti değiştirmelerin en düşük olarak görüldüğü dönemdir.

1991 seçimleri sonrasında oluşan parlamentoda da 1994 Ocak ayına gelindiğinde toplam 85 vekil partisinden istifa etmişti (Milliyet, 1994 4 Ocak, s.14). 1995 yılına gelindiğinde SHP'nin CHP ile birleşmesiyle ve DSP'ye geçişlerle birlikte toplam değişim yine 150'lere kadar yaklaşmıştır. 1991 seçimlerinde beş partinin bulunduğu parlamentoda SHP'nin 88 vekili CHP, HEP/DEP ve DSP arasında paylaşılmıştır. RP çatısı altında parlamentoya giren MÇP/MHP'li 19 vekil RP'den ayrılmıştır. Daha sonra 7 vekil de MHP'den ayrılarak BBP'yi kurmuştur. 1991 seçimlerinde Cansever'in aktardığına göre (2019, s.335) ANAP'tan 21 milletvekili başka partiye geçerken 11 tanesi DYP'ye geçmiştir. DYP için de benzer bir durum söz konusudur. 1991 sonrası oluşan parlamentoda DYP'den 21 milletvekili başka partiye geçerken bunlardan 18'i ANAP'a geçmiştir.

1995 seçimlerinden sonra oluşan parlamentoda da ANAP'tan 27 milletvekili, DYP'deyse 53 milletvekili başka partiye geçmiştir (Cansever, 2019, s.335). 1995 seçimleri sonrasında RP 158, DYP 135, ANAP 132, DSP 76 ve CHP 49 milletvekiliyle temsil hakkı

kazanmıştı. 1999 Mart ayına gelindiğindeyse RP 144, DYP 89, ANAP 130, DSP 59, CHP 53 milletvekili olacak şekilde hareketlilik yine fazla olmuştur. Bu partilere ek olarak BBP 8, DeTP 19, MHP 4, DP 1, DEPAR 1 milletvekiline sahiptir ve 29 vekil de bağımsız olarak parlamento dönemini sonlandırmıştır. Bu dönem en çok parti değişiminin gözlemlendiği dönem olmuştur.

1999 seçimleri sonrasında beş parti parlamentoya girmişken sonraki üç yılda parti sayısı 11'e çıkmıştır ve yaklaşık 200 milletvekili parti değiştirmiştir (Sayarı, 2007, s.203). Bu parlamento döneminde örneğin 2002 yılında DSP ve FP'den çok büyük kopuşlar olmuştur. DSP 136 FP ise 111 milletvekiliyle 1999 seçimlerinden çıkmıştı. 2002 Ağustos ayına gelindiğinde DSP'nin 65 ve FP'nin de 46 milletvekili kalmıştır. DSP'den kopan vekiller YTP çatısı altında 63 vekille temsil edilirken FP'den ayrılanlar da AK Parti çatısı altında 53 vekil ile temsil ediliyordu. ANAP ve DYP'de ise görecede daha düşük kopuşlar yaşanmıştır. Cansever'e göre (2019, s.335) 1999 seçimlerinden sonra oluşan parlamentoda da 17 vekilin ANAP'tan başka partiye, DYP'den ise 10 milletvekilinin başka partiye geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu dönem sonunda BBP 4, TDP 3 ve CHP 1 vekille temsil edilirken toplam 13 bağımsız vekil de parlamentoda yer almıştır.

2002-2017 arası dönemdeyse partililerin parti sadakati daha yüksek seyretmiştir. 2002 seçimleri sonrası AK Parti 363, CHP ise 178 vekille temsil edilmekteydi ve 9 vekil de bağımsız olarak seçilmişti. 2007 Nisan'ına gelindiğindeyse AK Parti 352, CHP ise 151 vekille temsil edilirken bağımsızlarsa 11 olmuştu. Bu dönemde toplam 49 parti değiştirmesi gerçekleştirilmiştir. AK Parti'den 1 ihraç ve 1 Siirt genel seçimlerinin iptalinden dolayı olmak üzere toplam 18 milletvekili ayrılmıştır. CHP'den Kemal Derviş BM Kalkınma Programı Başkanlığı'na seçilmesinden dolayı milletvekilliğinden istifa ederken, 1 vekilin de Siirt genel seçimlerinin iptali dolayısıyla vekilliği düşmüştür. Böylece CHP'den toplam 24 vekil istifa etmiştir. İstifa edenlerden 5 kişi SHP'ye geçmiştir (Yıldız, 2007, s.29-33). Dönem sonunda AK Parti ve CHP'den ayrılan vekillerden 20'si ANAP'ta ve 5'i de DYP'de temsil ediliyordu. 2007 seçimlerinde parti sadakati tüm partiler için daha da artmıştır. Seçimlere CHP listesinden giren 8 vekilin ayrılması dışında bir hareketlilik gözlemlenmemiştir. Bağımsız olarak giren vekillerden 21'i DTP/BDP çatısı altında toplanmıştır. AK Parti 341 milletvekiliyle girdiği parlamentonun sonunda 2010 Kasım'ında 335 milletvekiline sahiptir. CHP 112 milletvekiliyle girmişti ve 101 milletvekili bulunuyordu. MHP ve BDP altında temsil

edilen vekiller aynı kalmıştı. 2011 sonrası oluşan parlamentoda da parti içi sadakatin yüksek olduğu görülmekteydi. AK Parti 327 milletvekiliyle girdiği parlamentoyu 312, CHP 135 ile girdiği parlamentoyu 125 ile kapatmıştı. MHP ve BDP’de yine kayda değer bir değişiklik yoktu. Bu dönemde ayrıca toplam 15 milletvekili hayatını kaybetmiştir. Grldğu üzere 2002 sonrası dönemde parti değiştirmeler çok sınırlı bir şekilde olmuştur ve bu durum parti sadakatının 2002 sonrası partiler için güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durum parti disiplinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir.

5.3.2. Dışsal Kurumsallaşma: Kökleşme

Dışsal kurumsallaşma ise diğerlerinin algısından oluşmaktadır. Dışarda kalan aktörler (seçmenler, diğer partiler vs.) kurumsallaşmış partileri devamlı bir aktör olarak düşünür. Dışsal olarak kurumsallaşıp kurumsallaşmadığını anlamak için seçmenlerin tercihi ya da diğer partilerin davranışları bir göstergedir (Harmel vd., 2018). Diğer partiler kurumsallaşmış partilerin gelecekte de var olacağına dair bir algıya sahiptir ve partiler arası ilişkilerde pozisyonunu bu duruma göre şekillendirmektedir. Bu noktada diğer partilerin bu kaniya sahip olmasını sağlayan şeyin de seçmen desteği olduğu ifade edilmelidir. İstikrarlı bir seçmen desteğine sahip partilerin mevcut aktörlerin zihninde kalıcı olacağına dair bir algı oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Dışsal kurumsallaşmaysa partilerin toplum veya diğer kurumlarla ilişkileri gibi dışsal gelişmelere odaklanmaktadır. Bu durumu daha çok partilerin kökleşmesi olarak ifade etmek de mümkündür. Parti kökleşmesi seçmenlerin partiye bağlılık hissetmesini ve seçimlerde düzenli olarak oy vermesini ifade etmektedir (Mainwaring ve Torcal, 2006, s.210). Eğer daha çok seçmen kendini bir parti ile tanımlıyorsa o sistem daha kurumsaldır. Burada yüzen seçmen (floating voters) azdır ve seçmenlerin büyük çoğunluğu aynı partiye oy vermeye devam edecektir (Mainwaring ve Bizzarro, 2018, s.109-110). Siyasal partilerin toplumda ve elitler arasında kökleşmesi aktörlerin geleceğe ilişkin beklentilerini şekillendirerek öngörülebilirliği arttırmaktadır. Daha az kökleşmiş partilerin gelecek seçimlerde ne yapacağına ilişkin beklenti daha düşük düzeydedir. Oysa partilerin kökleşmesinin yüksek olduğu ve seçmenlerinin aynı zamanda parti taraftarı (partizan) olduğu sistemlerdeki partiler için geleceğe ilişkin tahminler daha güvenilirdir. Radikal seçimsel değişikliklere rastlamak daha zordur (Mainwaring vd., 2018: 20). Partilerin kökleştiği parti sistemlerinde parti sisteminin de kurumsallaşması yüksek

seyretmektedir. Partilerden vazgeçmek seçmenler açısından kolay değildir çünkü uzun yıllardır bu kökleşmiş partilerle aralarında etkileşim bulunmaktadır. Partilerin kökleri derinlerde olduğundan buradan vazgeçme süreci de geç olmaktadır.

Parti kökleşmesini temel olarak iki gösterge üzerinden okumak yeterli olacaktır. Bu noktada ilk olarak partilerin uzun süre sahip oldukları seçmen desteği kurumsallaşma için tanıma da uyan iyi bir göstergedir. Uzun süre boyunca seçmen desteği istikrar gösteren partilerin gelecekte de o seçmen desteğine sahip olacakları düşünülmektedir. Bunun yanında parti üyelikleri de partilerin seçmen desteğinin ne düzeyde olduğunu göstermesi açısından önemli bir veri setidir. En nihayetinde parti üyeliği partiler ile toplum arasındaki bağı kuvvetlendirerek partilerin kökleşmesine katkı sağlamaktadır. Parti üyelerinin parti işlerinin yürütülmesinde, partinin kamu yönetiminde ihtiyaç duyacağı işler için adam devşirmede ve kamusal meşruluğun arttırılmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu rol ve işlevler de partilerin toplumla bağını kuvvetlendirerek kitleselleşmesini ve kökleşmesini sağlamaktadır. Nitekim bu hususta Stockton (2001, s.97) kitle hareketine dayalı partilerin kurumsallaşmaya daha yatkın olduğunu da ifade etmektedir.

Batı demokrasilerinde 1980 sonrasında parti üyeliğinde düşüş olduğu görülmektedir. Bu düşüş kimi zaman doğrudan üye sayısı üzerinden görülebilirken kimi zaman da artan seçmen sayısına paralel olarak artmadığı için oransal bir düşüş olarak görülmektedir (Katz ve Mair, 1992). Bu kapsamda örneğin Avusturya’da 1980 yılında parti üyesi sayısı 1.477,621 iken 1999 yılına gelindiğinde bu rakam 1.031,052’ye kadar gerilemiştir. Bu rakamların 1980 yılında seçmen sayısına oranı %28,48 iken 1999 yılında %17,66 olmuştur. Fransa, İtalya, Hollanda, Almanya, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık gibi Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde de benzer şekilde düşüşler görülmektedir (Mair ve Van Biezen, 2001). Parti sisteminde kurumsallaşmanın çözülmesiyle beraber görülen bu olgu parti kurumsallaşmasıyla sistemsel düzeyde kurumsallaşma arasında bağlantı kurmayı da kolaylaştırmaktadır. Parti üyeliği çözülen Avrupa partilerinin bu yıllardan itibaren kurumsallaşma düzeyi de düşüş göstermektedir ve parti sisteminin temel aktörleri istikrarsızlaşmaktadır.

Türkiye’deyse parti üyeliği uzun yıllardır Batı demokrasilerine nazaran yüksek rakam ve oranlara ulaşmaktadır. Ancak bu noktada temel sorun verilere ulaşmaktır. Siyasi parti üyeliğine dair bilgiler Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından kamuoyuna ilan

edilmektedir. Siyasi partiler kanununa göre partiler üyelerine ait bilgileri 6 ayda bir Cumhuriyet Başsavcılığına göndermektedir (Madde 10). Ancak partilerin üyelik sisteminde çeşitli sorunlar bulunmaktadır ve bu yüzden bu veri akışını sağlıklı ve şeffaf bir şekilde takip etmek zorlaşmaktadır. Üye kaydında uzun yıllar bir düzenlilik bulunmazken, bir anda tüm üyelikler iptal edilip yeni kayıtlar yapılabilmekte, yasak olmasına rağmen aynı isimler farklı partilere üye yapılarak mükerrer üye kaydı oluşturulmaktadır. Bu sebeple özellikle 2000'lerin sonuna kadar parti üyeliklerinde yıllara göre rakamlar istikrarsız seyretmekte, değişimlere uğramakta ve çok kısa sürede hızlı artışlara şahit olunabilmektedir. Bahsedildiği gibi bu sorunlar 2000'li yıllara kadar daha sık olmakla beraber geç döneme kadar devam etmiştir. Örneğin 2006 yılında Yargıtay üyelikleri vatandaşlık numarası ile kayıt altına almaya başlamış ve yaklaşık 3 milyon mükerrer üyeliği iptal etmiştir (Erdoğan Tosun ve Tosun, 2007). Yine 2006 yılında yapılan Yargıtay denetiminde CHP içerisinde 7 bin üyenin ölü olduğu ve 45 bin üyenin de başka partilere üye olduğu ortaya çıkmıştır (Milliyet, 2006 24 Eylül, s.16). Ya da 2007 yılında Ağrı AK Parti il yönetiminde seçimler yapıldıktan sonra genel merkez il başkanı ve il yönetimini “parti üyesi olmadıkları” gerekçesiyle görevden almıştır (Milliyet, 13 Mart 2007, s.17).

Türk parti sisteminde partiler dünyasında hareketlilik 1985'lerin ortalarından itibaren başlamıştır. 12 Eylül sonrası normalleşen siyasetin bu dönemin siyasal hayata katılımı zorlaştıran düzenlemelerini yavaş yavaş ortadan kaldırmasıyla partiler de üye sayılarını arttırmaya başlamıştır. Nitekim Türkiye’de bu tarihlerden itibaren parti üye sayısı her geçen gün artmıştır. 1985 yılında yaklaşık 500 bin olan parti üye sayısı, 1987 yılında 2 milyon 370 bine ve 1988 Temmuz ayında 3 milyon 174 bine çıkmıştır. Böylece bu dönemde her 9 seçmenden biri parti üyesi olmuştur (Milliyet, 1988 4 Temmuz). 1989 ortasında partilerde toplam üye sayısı 4 milyon 223 bine (Milliyet, 1989 13 Temmuz) çıkarken 1993 başında toplam 8 milyon 500 kişiye ulaşmıştır. Bu sayede her 4 seçmenden biri parti üyesi olmuştur (Milliyet, 1994 5 Mart). 1995 başındaysa toplam parti üyesi 10 milyona yaklaşırken (Milliyet, 1995 5 Ocak) 2000 yılında bu rakam 10 milyon 78 bin (Milliyet, 2000 5 Ocak) olmuştur. Bu dönemde toplam parti üye sayısının tüm seçmen sayısına oranına bakıldığında 1987 için %9, 1993 için (1991 seçimleri dikkate alınırsa) %28, 1995 için %29 ve 2000 için (1999 seçimi dikkate alınırsa) %27 olmaktadır. Bu anlamıyla 1990'lardaki oranlar Avrupa'nın köklü demokrasilerinin de bir hayli

üstündedir. Bu demokrasilerde özellikle 90'lı yıllardan sonra parti üye sayısı seçmen sayısına oranı %20'yi aşan ülke bulunmamaktadır (Mair ve Van Biezen, 2001).

	ANAP	SHP/CHP	DYP	DSP	MHP	RP/FP
1985 15 Mayıs	215.000	144.000	30.000	-	-	12.000
1988 4 Temmuz	1.447.000	821.475	906.327	-	-	-
1990 30 Kasım	900.000	1.000.121*	1.088.849	128.285	6.987	134.623
1995 5 Ocak	2.602.051	1.518.863	2.975.067	157.496**	27.053	2.303.000
		+140.622 (CHP)***				1997: 4 milyon****
2002 Ocak	1.724.290	250.000	900.000	-	-	16.154

Tablo 19: 1983-2002 Arası Parti Üye Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından Milliyet gazetesinin ilgili tarihlerinden derlenmiştir. *1990 Ocak ayına ilişkin rakamdır. ** 1994 yılı başına ait veridir. ***SHP ile birleşmediği için parti üye sayısı ayrıdır. ****Erbakan 1997 yılının başında RP'nin 4 milyona ulaşan üye sayısı ile dünyanın en büyük partisi olduğunu ve hedeflerinin 8 milyon olduğunu ifade etmekteydi (Milliyet, 1997 13 Ocak, s.13).

12 Eylül sonrası dönemde partilerin üye sayısındaki artış görülmektedir. 1985 yılında ANAP'ın üye sayısı 215 bin olarak gözükürken partinin genel başkan yardımcısı üye sayısının 826 bin olduğunu açıklamaktaydı (Milliyet, 1 Haziran 1985, s.6). ANAP'ın 1989 yılındaki üye sayısı 1 milyon 700 bine kadar çıkarken 1990 Ocak ayında yeni kimlik kartı uygulamasından dolayı üyelikler sıfırlanmış ve rakam 200 bine kadar düşmüştür. Burada yeni üyelere o dönem için 50 bin lira aidat istenmesi etkili olmuştur. (Milliyet, 8 Ocak 1990). Nitekim daha sonra bu aidat uygulaması kaldırılınca ve üyeliklerini yenilemeyenlerin parti faaliyetlerine katılamayacağı düzenlenince parti üye sayısı tekrar yükselmiş ve aynı yılın Kasım ayında açıklanan rakamlara göre 900 bine çıkmıştır. Ardından yine artışa devam ederken 1995 yılında 2 milyon 600 bine yükselmiştir. 2002 yılındaysa 1 milyon 725 bine düşmüştür. DYP'nin 1985 sonrası özellikle Demirel'in de dönüşüyle hızlıca artan ve 1988'de 906 bin olan üye sayısına 1989 Ocak-Haziran arasında 284 bin (Milliyet, 13 Temmuz 1989) ve 1989 Haziran-Aralık arasında 491 bin kişi katılmasına rağmen (Milliyet, 8 Ocak 1990) 1990 Kasım ayında üye sayısı 1.088.849 olarak görülmektedir. 1995 yılında üye sayısı 3 milyona yaklaşan DYP 2002 yılına gelindiğinde üyelerinin büyük kısmını kaybetmiş ve 1 milyonun altına düşmüştür. SHP üye sayısı da hızlıca artarken 1990 başında 1 milyona ve 1995 yılında 1 milyon 500 bine ulaşmıştır. Ancak bu dönemde Karayalçın partisindeki üye sayısının fazlalığından hoşnut değildir. Kalabalık üye yerine militan üye aramaktadır (Milliyet, 24 Mayıs 1994, s.9). Bu

dönemde CHP'nin de ayrıca 150 bine yakın üyesi bulunmaktadır. 1995 sonrası birleşen iki partinin 1999 yılında üye yenileme sürecini başlatmasıyla üye sayısı sert bir şekilde düşmüştür ve 2002 ocağında toplam 250 bin üyesi bulunmaktadır. RP'nin üye sayısıysa 1990'ların ortasına kadar düşük kalmıştır. Ancak 1994 Mart ayında 1 milyon 101 bine kadar çıkmıştır (Milliyet, 5 Mart 1994) ve ardından çok kısa sürede 2 milyon 303 bine, 1995 sonuna doğru 3 milyona (Milliyet, 4 Eylül 1995) ve 1997 yılında üye sayısı Erbakan'ın ifadesiyle 4 milyona ulaşmıştır. Ancak 28 Şubat süreci sonrası RP'nin de kapanmasıyla üyeler dağılmış ve yeni kurulan FP'nin de kapanma tartışmaları ve baskılar nedeniyle bu partide üye sayısı düşük kalmıştır.

Bu noktada MHP ve DSP'nin parti üye sayılarında ciddi anlamda bir veri bulunmamaktadır. DSP için parti üyeliği meselesi ayrı bir sorundur. Parti üyeliği, parti içi yönetimin keyfiliğine yönelik örneklerden biridir. Haluk Özdalga¹⁴² bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir. Ona göre (2005, s.83, 93, 167) DSP içinde üye olan birçok kişinin kayıt fişleri Rahşan Ecevit tarafından çöpe atılmakta veya başvurular bir köşede bekletilerek işleme alınmamaktadır. Partili üye kimlikleri uzun süre bastırılıp dağıtılmamıştır. Bu sebeple DSP içerisinde üyelik meselesi her zaman sorun olmuştur. Mesela 1989 ve 1990 yıllarında partiye tek bir üye kaydı bile yapılmamıştı. Aslında bu mesele Ecevitlerin üye istememesinden kaynaklanıyordu çünkü üyelikler işleri kontrol etmeyi zorlaştırıyordu. Hatta bunun için tüzük değişikliği bile yapılmış ve ilçe kongrelerinin düzenlendiği tüzük maddesi “bir ilçede kayıtlı üye sayısı 150'den az ise, ilçe kongresi kayıtlı üyelerin katılımı ile yapılır” şeklinde düzenlenmiştir. Bunun ardından ilçe yönetimlerinde üyelikler dağıtılmamış ve en fazla 149 üye kaydı yapılarak ilçe yönetimlerinde istenilen yönetimlerin seçilmesi sağlanmıştır. 1994 kurultayında yine bir tüzük değişikliği ile üye yazımının genel merkezin dilediği zaman sonlandırılmasını sağlayan düzenleme yapılmıştır. Buna göre parti üyeliklerinin yenileceği duyurusu yapılmakta ve partililerden yeniden üye yazılmaları istenmekteydi. Zamanında yazılmayan partililerin de üyeliğinin düşeceği belirtilmekteydi. Böylece Ecevit parti içerisinde istediği zaman üyelik yenilemesi adına duyuru yapabiliyor ve “sorun” çıkaracağını düşündüğü her bir üyeyi parti dışına itebiliyordu. Yine Nisan 2001 DSP

¹⁴² DSP'nin kuruluşunda yer alan ve Ecevit tarafından kuruluş çalışmalarını örgütlemesi için oluşturulan beş kişilik büronun (diğerleri ise Avni Başdoğan, Bedri Demir, Mustafa İmirzaloğlu, Celal Kürkoğlu) üyelerinden biri olan Özdalga DSP ve CHP'nin il ve genel merkezlerinde görevlerde bulunmuş sosyal demokrat hareketleri ve partileri iyi bilen biridir.

kurultayında kurultaya delege olarak katılan 1189 kişiden 324'ünün parti üyesi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü üzere 1983-2002 arası dönemde parti üye sayısında istikrarsız bir ortam bulunmaktadır. Burada hem parti kapatma ve askeri müdahaleler hem parti üye yazımında denetimsizlik hem de liderlerin üye yenileme veya üyeliği zorlaştıran yöntemlerle parti içinde hakimiyeti elinde tutmak istemesi gibi sebepleri parti üyeliğindeki istikrarsızlığın ve dolayısıyla düşük düzeyde kurumsallaşmanın sebepleri arasında saymak mümkündür. Bu durum partiler ile seçmenler arasında kurulacak bağı da engellemekte ve parti kökleşmesini zayıflatmaktadır. Nitekim partilerin seçmen desteği de aşağıda görüleceği üzere istikrarsız bir örüntü sergilemektedir. Bunun dışında partilerin oy oranların yükseldiği ve iktidarın bir parçası oldukları dönemlerde parti üyelikleri de artmaktadır. Bu durum partilerin seçmenler nezdinde kliyentalistik bağlara sahip olduğuna işaret etmektedir. Böylece parti üyeliğinin maddi kaynaklara ulaşmada önemli bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür¹⁴³.

PARTİLER	1983	1987	1991	1995	1999	2002
ANAP	7.833.148	8.704.335	5.862.623	5.527.288	4.122.929	1.618.465
DYP	-	4.587.062	6.600.726	5.396.009	3.745.417	3.008.942
DSP		2.044.576	2.624.301	4.118.025	6.919.670	384.919
SHP/CHP		5.931.000	5.066.571	3.011.076	2.716.094	6.113.352
MÇP/MHP		701.538	-	2.301.343	5.606.583	2.635.787
RP/FP/SP		1.717.425	4.121.355	6.012.450	4.805.381	785.489
Geç. Oy	17.351.510	23.923.687	24.416.666	28.126.993	31.184.496	31.528.783
Kullan. Oy	18.238.362	24.603.541	25.157.089	29.101.469	32.656.070	32.768.161
Seç. Sayısı	19.767.366	26.376.926	29.979.123	34.155.981	37.495.217	41.407.027

Tablo 20: 1983-2002 Arasındaki Genel Seçimlerde Partilerin Oy Sayısı

Kaynak: TÜİK, (2012)'den yazar tarafından derlenmiştir.

Bu dönemdeki düşük kökleşmenin bir başka göstergesi olarak partilerin seçmen destekleri de istikrarsız seyretmiştir. ANAP, DYP gibi merkez sağ partilerin oy sayısı sırasıyla 1987 ve 1991 seçimleri sonrasında düşüş trendindeyken SHP/CHP'de 2002'ye kadar düşüş göstermiştir. DSP ve RP düzenli olarak seçmen desteğini artırırken (1987

¹⁴³ Nitekim bu davranış örüntüsünü sadece siyasal partiler üzerinden değil iş adamları dernekleri üzerinden de gözlemlemek mümkündür. 1990 yılında kurulan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) RP iktidarı döneminde üye sayısını ikiye katlarken 1999 seçimleri sonrasında üye kaybetmeye başlamış ve Tüm Milliyetçi Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜMİSAD) üye sayısını arttırmıştır. Toplam 180 üyesi olan bu derneğe o dönemde bine yakın başvuru yapılmıştır (Milliyet, 16 Ekim 1999, s.11).

sonrasında her iki parti de yaklaşık üç misli) 2002 seçimlerinde bir anda seçmen desteğinin çok büyük kısmını kaybetmiştir. MHP 1999 seçimlerinde oy sayısını 1995'e göre iki misliden fazla arttırırken 2002 seçimlerinde tekrar eski seviyesine dönmüştür. Bu yıllar görüldüğü üzere seçmenlerin partilerle güçlü bağlar kurmadığını göstermektedir. Böylece hem parti üyeliği hem de seçmen desteği bağlamında dışsal kurumsallaşması çok düşük seyretmektedir. Dolayısıyla partiler ile toplum arasında güçlü bir bağ kurulamazken ve partiler kökleşmemekte ve dolayısıyla kurumsallaşma düzeyi düşük seyretmektedir.

2002-2017 arası dönemde sistemde yer alan temel aktörlerin istikrarıysa bir önceki döneme göre daha belirgindir ve bu anlamıyla partilerin dışsal kurumsallaşma düzeyi yüksektir. Hem üye sayılarında hem de seçmen desteğinde siyaset sahnesi 2010'lardan itibaren istikrarlı bir görüntü sergilemektedir. Önceki dönemin aktörlerinden CHP ve MHP'de bu dönem aralığında bir önceki döneme göre hem üyelikler hem de seçmen istikrarı bağlamında daha kökleşmiştir. Bunun yanında AK Parti'nin de hâkim parti olarak toplumla bağlarını kuvvetlendirmesiyle parti sisteminin temel aktörlerinin kökleşme düzeyi yükselmiştir.

Parti üyeliği bağlamında özellikle 2010 sonrası dönemde parti üyeliği istikrarlı bir seyir izlemektedir. Toplam parti üyesi 2002'de 7 milyon 200 bin, 2005'te 9 milyon 300 bin, 2011'de 9 milyon 600 bin ve 2014'te 11 milyon 500 bine yaklaşmıştır (Erdoğan Tosun vd. 2018, s.33). 2017 yılına gelindiğindeyse bu rakam 12 milyon 250 bin civarında seyretmiştir. Bu dönemde üye sayısının toplam seçmen sayısına oranı 2002 için %17, 2005 için (2007 seçimlerindeki toplam seçmen sayısı baz alınır) %22, 2011 için %18, 2014 için (2015 haziran seçimleri dikkate alındığında) %20 ve 2017 için (2017 referandumu dikkate alınır) %21 şeklinde olmuştur. Bu oranlar da Avrupa ile kıyaslandığında yüksek kalmaktadır. 2007-2010 arası dönemde Avrupa'da örneğin Avusturya %17 ile üye sayısının seçmen sayısına oranı en yüksek ülke olarak karşımıza çıkarken İtalya'da bu oran %5,5, Almanya'da %2,3, Fransa'da %1,85 ve Birleşik Krallık'ta %1,21 olmuştur (Van Biezen vd., 2012, s.28).

	AK Parti	CHP	MHP	HDP	ANAP	DYP/DP
2005	2.297.000	493.517			2.064.416	2.754.000
2007	1.834.520	529.703	307.747		891.927	2.292.376
2008	1.796.799	551.539	147.006	17.097		828.943
2011	7.072.985	944.513	367.626			
2013	7.551.472	953.416	363.393	44.156		726.611
2017	9.399.633	1.206.018	440.169	30.295		713.055

Tablo 21: 2002-2017 Arası Parti Üye Sayıları

Kaynak: 2005 için Mutlu (2005, s.125-126); 2007 için Hürriyet (31 Ocak 2007); 2008 için Tosun (2021); 2011 için Erdoğan Tosun vd. (2018, s.34); 2013 için Hürriyet (13 Şubat 2013) ve 2017 için Habertürk, (21 Ocak 2017) üzerinden veriler derlenmiştir.

Bu dönemin başlarında henüz eski sistemin kalıntı partileri ve üyelikleri 2007'ye kadar devam etmiştir. 2002'de örneğin ANAP'ın 2 milyon 750 bin ve DYP'nin 900 bin üyesi bulunmaktaydı. 2005 yılına gelindiğinde ANAP 2 milyon 65 bin ve DYP 2 milyon 750 bin üyeye sahipti (Mutlu, 2005, s.125-126). 2007 yılındaysa ANAP'ta yaklaşık 900 bin DYP'de ise 2 milyon 300 bin üye bulunmaktaydı (Hürriyet, 31 Ocak 2007). 2007 sonrası DYP'nin DP ile birleşip DP altında siyasete devam etmesine rağmen parti üyeliklerinin yüksek seyrettiği görülmektedir. Ancak burada tekrar görüleceği üzere parti üyeliklerinin sorunlu olduğu ifade edilmelidir. 2010'lu yıllarda yaklaşık 700 bin üyesi bulunan DP'nin örneğin 2015 seçimlerinde aldığı oy 75 bin civarı olmuştur. Yani toplam üye sayısının %10'undan oy alabilmiştir. Ya da üye sayısı seçmen sayısının 10 katıdır. Bu noktada parti üyeliğinin seçmen desteği ile birleşmediği ya da izinsiz veya mükerrer üyelikler oluşturulduğunu söylemek de mümkündür.

PARTİLER	2002	2007	2011	2015(Haz)	2015(Kas)
AK Parti	10.808.229	16.327.291	21.399.082	18.867.411	23.681.926
CHP	6.113.352	7.317.808	11.155.972	11.518.139	12.111.812
MHP	2.635.787	5.001.869	5.585.513	7.520.006	5.694.136
DEHAP/HDP	1.960.660	-	-	6.058.489	5.148.085
Bağımsızlar	314.251	1.835.486	2.819.917	488.226	51.038
Geç. Oy	31.528.783	35.049.691	42.941.763	46.163.243	47.840.231
Kullan. Oy	32.768.161	336.056.293	43.914.948	47.507.467	48.537.695
Seç. Sayısı	41.407.027	42.799.303	52.806.322	56.608.817	56.949.009

Tablo 22: 2002-2015 Arasındaki Genel Seçimlerde Partilerin Oy Sayısı

Kaynak: YSK'dan derlenmiştir.

Özellikle AK Parti sahip olduğu üye sayısı ve seçmen desteği kökleşmesini sağlarken partinin dışsal kurumsallaşmasının da yüksek düzeyde seyrettiğini göstermektedir. Nitekim özellikle 2010 sonrası dönemde AK Parti oylarının neredeyse yarısını

üyelerinden almıştır. AK Parti bu anlamda 2017 yılına doğru 10 milyon üyeye yaklaşarak Türk siyasi hayatında çok görülmeyen bir üye desteğine sahip olduğunu göstermiştir. Bu haliyle AK Parti kitle partisi olmaya en çok yaklaşan parti olmuştur¹⁴⁴. CHP ise 2000’li yıllardan itibaren üye sayısını düzenli olarak artırsa da AK Parti ile arasında çok büyük bir fark bulunmaktadır. MHP’de aynı şekilde üye desteği sınırlı olsa da seçmen desteği bağlamında istikrarlı bir görüntü sergilemektedir.

5.3.3. Nesnel Kurumsallaşma: Kalıcılık ve Dayanıklılık

Nesnel kurumsallaşma ise kalıcılık ve dayanıklılık üzerinden partinin varlığını sürdürmesine odaklanmaktadır. Partilerin geçmişine bakarak gelecekte de var olacağını ifade eder. Nesnel dayanıklılıkta parti yaşı ve partilerin yaşamları boyunca karşılaştıkları krizler veya şoklar ölçüt olarak kullanılmaktadır (Harmel vd., 2018). Aslında bu anlamıyla nesnel kurumsallaşma geleceğe dair bir tahmini içermektedir. Partilerin geçmişi ve bu süreçte yaşadıkları gelecekte de var olup olamayacaklarına ve bu konuda ne kadar güçlü olduklarına dair bir inanç oluşturmaktadır. Bu durum doğal olarak geçmişte kurulmuş partilerin günümüzde halen varlığını devam ettiriyorsa nesnel kurumsallaşmasının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Partiler çeşitli şokları atlatıp temel aktör olarak parti sisteminde varlığını devam ettirerek yaşlandıkça nesnel kurumsallaşması yükselmektedir. Stockton’a göre (2001, s.97) kurumsallaşmış partiler lider değişikliğini başarıyla gerçekleştirmiş ve kurucu kadrolarından özerkliğini sağlamış, onlar ayrıldıktan sonra da siyasetteki varlığını devam ettirebilmiş partiler. Böylece lider değişimi ve kurucu kadrolardan özerklik önemli bir kriz çözme yeteneğidir. Bunun yanında partilerin birleşmeleri-ayrılmaları, isim değişiklikleri ve büyük sosyo-ekonomik krizler gibi çeşitli krizler karşısında hayatta kalması nesnel kurumsallaşma açısından önemli bir göstergedir.

Parti yaşı arttıkça partinin bilinirliği ve kalıcılık beklentisi artmaktadır. Türkiye’de incelenen aktörler arasında CHP ve MHP bu anlamıyla (her ne kadar 1980-1992 arası dönemde kapalı olsa da) Türk parti sisteminin en uzun süreli partileridir. Bu iki aktörün

¹⁴⁴ Üye sayısının çokluğunun yanında AK Parti’yi kitle partisi noktasında değerlendirmek için önemli göstergelerden biri de parti içi eğitim ve endoktrinasyona verdiği önemdir. Çeşitli şehirlerde verdiği eğitimler ve seminerlerle parti üyelerini seçim süreçleri, parti örgütü ve idolojisi noktasında eğiterek aktif üyelerini mobilize etmektedir (Özbudun, 2006b, s.554). Aslında 2010’lu yıllara gelindiğinde parti içi eğitim meselesinde diğer partilerin de parti içi eğitime ilişkin kayda değer bir etkinlik ve eğitim programı bulunduğu görülmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Gökçe vd. (2015).

parti yaşı CHP için 100'e dayanırken MHP için de 60'ı geçmiştir. Bu anlamıyla nesnel kurumsallıkları en yüksek partiler arasında yer almaktadır. CHP “devleti kuran parti” (Bezci, 2010) olarak 1920'lerden bu yana varlığını sürdürmektedir. MHP ise 1965'te Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) girip parti yönetimini kontrol etmeye başlamasıyla ve partinin adının 1969'daki kongrede MHP olarak değişmesiyle yapılanmıştır (Bora ve Can, 2009). 2001'de kurulmuş AK Parti ise daha yeni bir partidir. Ancak parti sistemindeki varlığı ve temel aktörlüğü halen devam etmekte ve yaşanmaktadır.

Bu aktörlerin kriz atlatma yetenekleri de diğer partilere göre daha yüksektir. Parti yaşının yanında krizleri atlatarak siyasetteki etkinliğini sürdürmek de nesnel kurumsallaşmanın göstergesidir. CHP tarihsel süreçte çok partili hayata geçiş (1946-1950), ideolojik değişim (1965-1980 ve 1990'lar), darbeler (12 Mart, 12 Eylül), farklı parti ismi altında örgütlenme (SODEP-SHP) ve baraj altında kalıp yeniden parlamentoya girme (1999 seçimleri) gibi birçok kriz atlatmış ve tüm bu süreçlerde ayakta kalmayı başarmıştır. Benzer şekilde MHP 12 Eylül'de kapatıldıktan sonra MÇP çatısı altında tekrar örgütlenmiş, 1999'a kadar barajı aşamamış ancak 1999'da en büyük ikinci parti olarak iktidar ortağı olmuş, 2002 seçimlerinde tekrar barajı aşamayarak parlamento dışı kalmasına rağmen varlığını devam ettirmiş ve 2007 sonrası süreçte tekrar parlamentoya girmiş, 2010'ların ortasına kadar daha seküler milliyetçiliği benimserken CHP ile yakınlaşmış ve 15 Temmuz sonrası süreçte pozisyonunu değiştirmiş ve halen varlığını devam ettirerek çeşitli krizler karşısında ayakta kalma yeteneği yüksek bir parti olmuştur. Bu iki partinin de güçlü elit sermayesi bu krizlerin atlatılmasında önemli rol oynamıştır. Bu partiler kurucu liderleriyle bağıyı kaybettikten sonra da önemini yitirmemiştir.

AK Parti ise yaşı diğer partilere göre daha az olsa da kriz çözme yeteneği yüksek bir partidir. Çok uzun süredir iktidar olması onu krizlerle karşılaşma noktasında daha ayrı bir yere koymaktadır. 2002'de liderini parlamentoya sokamayan, 2007'de 367 krizi, 2008 kapatma davası, 17-25 Aralık süreçleri, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında partideki iki başlılık, 2015 Haziran seçimlerinde tek başına iktidarı kaybetme, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve hükümet sistemi değişikliği gibi birçok krizi atlatarak varlığını devam ettirebilmiştir. Dolayısıyla 2002 sonrası süreç temel aktörlerin nesnel kurumsallığının da yüksek seyrettiği bir parti sistemi ortaya çıkarmıştır.

Burada özellikle AK Parti açısından liderliğe ayrı bir yer vermek de gerekmektedir. AK Parti her ne kadar kurucu lideriyle henüz bağını kaybetmemiş olsa da burada güçlü liderliğin de parti kurumsallaşmasında etkili olduğu ifade edilmelidir. 1990’lardan bu yana karizmatik bir lider olarak ortaya çıkan Erdoğan çeşitli krizlerin atlatılmasında önemli rol oynamıştır. Bu noktada örneğin 15 Temmuz darbe teşebbüsünde Erdoğan’ın liderliğinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Toplum meydanlara çıkmaya davet ederek darbe karşıtı ruhu mobilize etmesi darbe sürecinin bastırılmasında önemli bir liderlik becerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Erdoğan’ın tarihsel olarak vesayetle mücadele bağlamında yüklendiği misyon, Türkiye’nin demokratikleşmesi sürecinde önemli bir rol oynarken bu sayede toplumu da anti-demokratik aktörlere karşı mücadele etme noktasında cesaretlendirmiştir. Bu sayede darbe çağrısına karşı güçlü bir toplumsal destek Erdoğan liderliğinin arkasında toplanmıştır (Miş, 2017). Nitekim bu gibi önemli olaylar Balcı ve Efe’ye göre görev süresi boyunca Erdoğan’ın liderlik özelliklerinde de değişimler ortaya çıkarmıştır. Özellikle 15 Temmuz Darbe girişimi 27 Nisan ve Gezi Olayları gibi politik gelişmeler karşısında Erdoğan’ı daha ihtiyatlı davranmaya iterken belli bir grubun dünyada merkezi bir role sahip olduğu algısında da değişiklikler ortaya çıkarmıştır (2021, s. 157). Nitekim 2016 ve sonrasında değişen politik iklim ve AK Parti ve MHP bağlamında ortaya çıkan yeni iş birliğinin bir ayağının da burada yattığı ifade edilebilir.

Bu tür dışsal şokların iki temel sonucundan bahsetmek mümkündür. İlk olarak partilerin liderleriyle kurduğu ilişkiyi kuvvetlendirerek daha otantik bir temsil imkânı sağlamakta ve partilerin dayanıklılığını arttırmaktadır. Diğer yandan partilerin liderle özdeşleşmesi liderliği bir anlamda dondurarak lider parti eşitliğine alan açmaktadır. Erdoğan örneğinde görüleceği üzere parti liderliği kriz atlatma yeteneği kazanmada önemli bir katkı sağlarken diğer yandan liderlik özellikleri değişimi partilerin politik pozisyonunu da etkileyebilmektedir.

Diğer partilerse özellikle 2002 seçimleriyle birlikte temel aktör olmaktan çıkmış dolayısıyla seçim yenilgisi gibi büyük bir krizi atlamamıştır. Bu partilerin yaşını hesaplarken temel aktör olmaktan çıktığı 2002 seçimlerini merkeze alırsak ortalama ömürleri 15-20 yıl arası olmuştur. Ardından lider değişimi, isim değişimi, amblem-logo değişimi gibi değişimlerle beraber nesnel kurumsallığını da kaybetmiştir. Türkiye’de kurumsallaşmamış partiler temelde ikinci lider değişiminden sonra siyasal hayattan

silinmektedir. Lider değişimi zor olduğu için parti kurumsallığı daha da dūřmekte ve değişim isteyen aktörler ayrılarak yeni parti kurmaktadır. 2002 sonraki süreçte ne ANAP ne DYP ne DSP ne de RP ortada kalmıştır. Kurucu liderin veya sonraki liderin değişimiyle birlikte bu partiler de etkinliğini yitirmiştir.

ANAP 2002 seçimleri sonrasında baraj altında kalınca liderlik krizine girmiştir ve 2005'te Erkan Mumcu genel başkan olmuştur. Erkan Mumcu, liderlik döneminde ANAP'ın logosunu ve kısaltmasını değişirmiştir. Klasik ANAP logosu sarı tonda bal peteği şeklinde Türkiye haritası ve üzerinde yer alan arı şeklindeyken yeni logo yeşil zemin üzerine beyaz arı şeklinde olmuştur ve kısaltmasını ANAVATAN olarak değişirmiştir (Hürriyet, 2005 19 Ekim). Ardından TBMM'de grup kuracak çoğunluğa ulaşmışsa da 2007 seçimlerine girememiştir. 2009 yılına gelindiğinde DP ile birleşmiş ve ortadan kaybolmuştur. DYP'de benzer şekilde 2002 seçimlerinde baraj altında kalınca lider değişirmiş ve Mehmet Ağar'ı genel başkan olarak seçmiştir. Ardından ANAVATAN ile birleşme görüşmeleri gerçekleştirmiş ve bir müddet sonra DP çatısı altında birleşme kararı alınsa da birleşme sürecinde başarılı olunamamış ve DYP adını DP olarak logosunu da yüzü doğuya dönük çaha kalkmış kıráttan Türkiye haritası üstünde yüzü batıda dönük kırat olacak şekilde değişirmiştir (Hürriyet, 17 Mayıs 2007). Ancak buna rağmen 2007 seçimlerinde %5 civarında oy alarak tekrar parlamento dışında kaldı ve sonraki süreçte gerçekleştirilen seçimlerde oy oranları %1 dahi aşamadı. Nitekim bu iki parti de 1990'lardan bu yana yaşanılanlar karşısında çok fazla yıpranarak seçmen desteğini kaybederken badireler karşısında güçsüz olduğunu göstermişti. Hem ANAP hem DYP iktidar ortağı oldukları dönemde yolsuzluk suçlamalarına maruz kalmış ve bu süreçlerdeki aşınmayı engelleyememiştir. Yine 28 şubat sürecinde değişen söylemler partilerin zaman içerisinde toplumla arasındaki mesafeyi daha da açmıştır. Bu süreçte aktörler daha çok ordu ve devletten yana pozisyon alarak merkez sağ partilerin milli irade merkezli söylem gücünün kırılmasına yol açmıştır. Öte yandan bu partiler yine 90'ların ortalarından bu yana kamuoyunda birleşme tartışmalarının odağında olmuştur. Her iki parti de parti olarak değerli görölmekten ziyade merkez sağın temsilcisi olma iddiasıyla hareket etmiş ve partilerin birleşmesi istenmiştir. Liderlerin kişisel tutumları ve elitlerin anlaşmazlıkları neticesinde bu birleşme 2007 yılında dahi gerçekleşememiştir.

DSP, 1987 sonrası dönemde zamanla seçmen desteğini de arttırarak istikrar kazanmış olsa da 2002 yılından sonra çöküşe girmiştir. 2002'de önce partiden büyük bir kopuş

olmuş ve YTP kurulmuştu ardından 2002 seçimlerinde yaşadığı çöküş parti sisteminden silinmesine yol açtı. Zaten DSP Murat Yılmaz'ın ifadesiyle “Bülent ve Rahşan Ecevit çiftinden müteşekkil iki kişilik bir hareket. Sadece lider(ler)den oluşan bir hareket, teşkilatı yok, aydınları yok. Programdan tüzüğe, aday belirlemeden seçim bildirgesine ve seçim müziğininin güftesinden ... her şey Ecevitler'in omuzlarında” (2004, s.128). Nitekim 2004'te lider değişimi yaşandıktan sonra Zeki Sezer'in genel başkanlığında 2007 seçimlerinde CHP listelerinden aday olarak parlamentoda 13 vekille temsil edilse de bu tarihten sonra girdiği seçimlerde varlık gösteremedi. Halen varlığını devam ettirse de seçimlerde binde birlik oy oranlarına hitap etmektedir.

RP ise kapatılmalar neticesinde zaten nesnel kurumsallığını sürdürememişti. 28 Şubat sürecinden sonra parti kapatılmış ve FP altında tekrar örgütlenmişti. Nitekim daha sonra bu parti de kapatılınca bu arada parti içinden büyük bir kopuş olmuş ve AK Parti kurulmuştu. Daha sonra SP olarak varlığını devam ettiren bu gelenek etkinliğini kaybetmiştir. Bu noktada Kürt hareketi partileri için de parti kapatmalarının nesnel kurumsallaşmayı engellediği ifade edilmelidir. 1991'de ilk partileşmesinden sonra HEP, DEP, HADEP, DEHAP, DTP, BDP, HDP gibi birçok parti altında örgütlenen bu hareket buna rağmen 2015 seçimlerinde parlamentoya girerek hayatta kalmayı başarmıştır. Böylece parti olarak olmasa da hareket olarak kurumsallaşma düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kurumsallaşmak ile örgüt olmak farklı şeylerdir. Örneğin siyasal partilerin sahip olduğu binalar, amblemler, bayraklar vd. onların kurumsallaştığını gösterir mi? İlk etapta bunlar örgütsel gerekliliklerdir. Neredeyse hiçbir siyasal parti bu değerler olmadan kendini ifade edemez. Ancak zaman geçtikçe bu sembolik değerler parti ile özdeşleşirken ve zihin dünyamızda çağrışımlara sebep olur. Örneğin ABD'de seçimler sırasında kullanılan eşek sembolü demokratların simgesi olmuştur. Aynı şekilde fil sembolü cumhuriyetçiler ile özdeşir. Komünist partilerin orak-çekiç sembolü dünyaca bilinir. Böylece zaman içerisinde bu sembolik değerler siyasal partilerin vazgeçilmez parçası olur. Bunlara yönelik değişim veya eleştiriler müthiş bir dirençle karşılaşabilir. İşte bu sembolik değerler gibi örgütlerle özdeşleşen, değişimine yönelik direnç gösterilen veya ödün verilmesi krizlere sebebiyet veren tüm resmi-gayri resmi değerler kümesi kurumsallaşma sürecinin önemli bir parçasıdır. Kurumsallaşma bu değerler kümesinin yaygın kabulü ile

ortaya çıkmaktadır. Bu küme artık kurumların vazgeçilmez bir parçası yani yasası olmuştur.

Türkiye’de bu sembolik değerler sistemdeki en kurumsallaşmış partiler için aşılması zor değerlerdir ve bu durumda kurumsallaşmanın bir göstergesi olarak okunmalıdır. Altı ok denilince CHP, üç hilal denilince MHP’nin akıllara gelmesi ve ampül sembolüyle AK Parti arasındaki sembolik bağı kurumsallaşmanın başka göstergeleri arasında göstermek mümkündür. Sistem dışında kalan partiler için bu değerlerin aşılması daha rahat olmuştur. ANAP ve DYP örneklerinde parti ismi ve logosu değişirken direnç görmemiştir. DSP logosu partiden ziyade Ecevit’le güçlü bir bağ göstermektedir. RP, FP ve SP’nin ve Kürt hareketinin partilerinin logoları veya sembolleri kapatmalar nedeniyle kurumsallaşamamıştır. Dolayısıyla parti kapatmaları da bu sembolik değerler örüntüsünün oluşmasını bazı partiler için engellemiştir.

Sonuç olarak 1983-2002 arası dönemdeki partilerden ANAP, DSP, DYP ve RP gibi partiler her üç düzeyde de düşük kurumsallaşma örüntüsü sergilemekte oldukları için parti sisteminde kurumsallaşma düzeyini de olumsuz etkilemiş, istikrarlı olamamış ve etkinliğini yitirmiştir. Bu dönemden sadece CHP ve MHP kurumsallaşma düzeyi yüksek (en azından belli boyutlarda) partiler olarak kalmıştır. Bunun yanında özellikle 2002 sonrası süreçte bu partiler içsel düzeyde parti sadakatini de sağlamış ve içsel kurumsallaşmanın da bir boyutunu yakalamıştır. 2002 sonrası kurulan AK Parti’de yine benzer şekilde parti sadakati anlamında içsel kurumsallaşma, dışsal ve nesnel kurumsallaşma gibi boyutlarda yüksek düzeyde kurumsallaşmaya sahip gözükmektedir. 2002 sonrası süreçte partiler daha katı örgütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Parti disiplini daha yüksek, parti aidiyeti daha fazla, üyelikler daha istikrarlıdır. Dolayısıyla parti sisteminde etkili bu üç partinin kurumsallaşma düzeyinin yüksekliği sistemik anlamda da kurumsallaşmasının yüksek olmasının önemli açıklayıcılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.4. Hükümet Performansı

Parti sisteminin kurumsallaşmasını özellikle seçmen davranışlarını etkilemesi bağlamında ele alan faktörlerden bir diğeri de hükümetlerin yönetim performansıdır. Eğer hükümetlerin performansları seçmenler tarafından takdir görürse seçmenlerin hükümetteki partilere bağlılıkları da artmakta ve dolayısıyla sistemin kurumsallık düzeyi

de buna paralel olarak artmaktadır. Bu yaklaşıma göre parti sistemleri hükümetler iyi performans sergilediğinde kurumsallaşmaya daha yatkındır. Kötü hükümet performansı hem siyasetçilerin hem de seçmenlerin iktidar partisinden kolay vazgeçmesini beraberinde getirdiği için kurumsallaşmayı olumsuz yönde etkiler. Ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek yani daha fazla refaha sahip toplumlarda parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi daha yüksek olmaktadır (Mainwaring ve Bizzarro, 2018, s.111, 115).

Bu noktada dikkate alınan performans değerlendirme kriterleri arasında ekonomik göstergeler yer almaktadır. Tavits'e göre (2005, s.287) ekonomik göstergeler seçmen davranışlarında etkili olduğu kabul edilen ve bu yüzden de seçim sonuçlarını etkileyen göstergeler arasında yer almaktadır. Ekonomik sıkıntılar muhalif partilerin oy oranlarını artırıp iktidarın oy oranını azaltmakta ve oynaklığa sebebiyet vermektedir. Ekonomik anlamda pozitif bir atmosferin hâkim olduğu parti sistemlerindeyse mevcut durumun devamı istendiğinden oynaklık azalmaktadır ve sistemik kurumsallaşma yükselmektedir. Roberts ve Wibbels (1999, s.577) ekonomik sıkıntıların yerleşik siyasal bağları zayıflatarak seçmenleri yeni alternatiflere ittiğini sağlıklı ekonomilerinse siyasal statükoya olan desteği sağlamlaştırarak oynaklığı azalttığını ifade etmektedir.

Bunun yanında yolsuzluklar ya da bu kapsamdaki suçlamalar da parti sistemlerindeki kurumsallaşmayı etkilemektedir. Yolsuzluk siyasal olarak rahatsızlıklara sebebiyet vererek seçmenlerin yolsuzlukla anılan hükümetleri ya da siyasetçileri cezalandırmalarına ve sistemin kurumsallığının sarsılmasına neden olmaktadır. Bu sayede mevcut aktörler oy veya sandalye kaybederken yeni aktörlerin de sisteme girmesi kolaylaşmaktadır (Welch ve Hibbing, 1997; Schleiter ve Voznoya, 2016; Mainwaring ve Bizzarro, 2018).

Dolayısıyla çalışmada hükümetlerin performansını değerlendirmek için iki kriter dikkate alınmaktadır. İlk olarak ekonomik performansa ardındansa ikinci olarak yolsuzluklara odaklanılacaktır. İki kriter hükümetin performansını ölçmek için yeterli görülmektedir.

5.4.1. Ekonomik Performans ve Parti Sisteminin Kurumsallaşması

Avrupa'da İtalya, Fransa, İrlanda vb. birçok ülke özellikle 2010'lu yıllardan itibaren parti sisteminin kurumsallığının çözülmesine şahitlik etmektedir. Bunların 2010'lardan sonra çözülmeye başlamasının temel sebeplerinden biri de 2008 yılında yaşanan ekonomik krizdir (Emanuele ve Chiramonte, 2020; Hernandez ve Kriesi, 2016). Hükümetler

açısından özellikle ekonomik performansın kötü olduğu dönemlerde oynaklık artmaktadır (Hicken ve Kuhonta, 2011; Lisi, 2016) çünkü seçmenler bu kötü gidişata son verecek yeni liderlere ve partilere yönelirler (Casal Bértoa ve Weber, 2018). Bu kapsamda zayıf hükümet performansı hem sistem içi hem de sistem dışı oynaklığı açıklamak için iyi bir değişkendir (Powell ve Tucker, 2013, s.134).

Hükümet performansını inceleyen çalışmaların hemen hemen hepsinde bir veya birkaç gösterge beraber olarak ele alınmakta ve bunlar yeterli görülmektedir. Pacek ve Radcliff (1994) kişi başına düşen milli geliri; Roberts ve Wibbels (1999), Tavits (2005) büyüme oranı ve enflasyonu; Powell ve Tucker (2013) gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH); Hernandez ve Kriesi (2016) GSYH'deki değişimi ve işsizlik oranını; Casal Bértoa ve Weber (2018) satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen milli geliri; Mainwaring ve Su (2021) kişi başına düşen milli geliri ve enflasyonu; Yoo vd. (2022) büyüme oranı ve işsizliği ekonomik göstergeler olarak ele almıştır. Görüldüğü üzere birçok yazar için bir veya iki kriter yeterli olmaktadır. Bu çalışmadaysa ekonomik anlamda hükümet performansı GSYH, ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik gibi dört faktör üzerinden ele alınacaktır.

GSYH'nin artışı ve ekonomik büyüme genellikle refah artışını beraberinde getirmektedir. Bunun yanında enflasyon oranlarının düşük seyretmesi ve düşük işsizlik gibi ekonomik göstergeler bir ekonominin iyi işlediğine işaret eden veriler arasında sayılmaktadır. Düşük ekonomik büyüme ve yüksek enflasyonsa düşük kurumsallaşmanın nedenleri arasında görülmektedir. Bunların görüldüğü parti sistemlerinde mevcut iktidar partilerinden duyulan rahatsızlık yeni siyasetçilerin ve partilerin sisteme girmesine imkân sağladığından kurumsallaşmayı etkilemektedir.

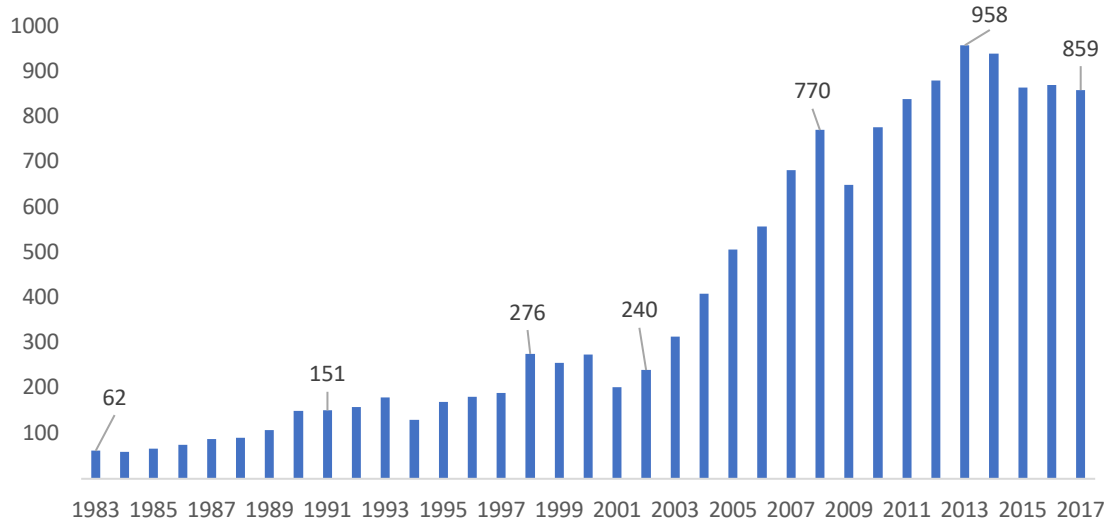
5.4.2. Türkiye'nin Ekonomik Performansı

24 Ocak 1980 sonrası neo-liberal ekonomi politikaları uygulayan Türkiye 1980-1988 yılları arasında iç talebin kısılması, iş gücü maliyetlerinin düşürülmesi, ihracat teşvikleri ve devalüasyonlar üzerinden ihracatın artışına yönelik bir ekonomi politikası takip etmiştir. 1989'a kadar süren bu dönemde ihracat artışı sanayileşme sürecini ve yeni yatırımları beraberinde getirmemiştir (Yentürk, 2003, s.35-36). 1980'lerin sonuna doğru bu politikalarda tıkanma görülmüş ve 1989'dan itibaren finansal hareketlerin serbestleşmesi yönünde küresel finans sistemiyle entegre olmak için adımlar atılmıştır.

Yabancı para girişini hızlandıran bu sürecin getirdiği olumsuzluklar sonunda 1994 krizini doğurmuştur (Cicioğlu, s.35). Bu krizde 1994 yılının Ocak ayında dolar 19.000 TL düzeyindeyken Nisan ayında 38.000TL olmuştur. Merkez Bankası bunu engellemek için 4 milyar dolara yakın para piyasaya sürmesine rağmen çözüm olmamış ve devalüasyon olmuştur. Bunun ardından hükümet yeni bir istikrar paketi hazırlamış Mayıs 1994'te yabancı paraya gidişi sınırlamak ve fon sağlamak amacıyla faiz oranları %400'e varacak şekilde arttırılmıştır (Yentürk, 2003, s.119). Ardından alınan 5 Nisan kararlarıyla süreç biraz toparlansa da kötü gidişat 90'lar boyunca devam etmiştir ve bu yıllar boyunca Türkiye ekonomisi batan bankalar, devalüasyonlar, yüksek kur, faiz ve enflasyon gibi sıkıntılarla beraber anılmıştır. 1999 depremi ve 2001 ekonomik kriziyle beraber ekonomik sorunlar daha da derinleşmiştir.

2002 sonrası süreçteyse AK Parti iktidarları süresince 2008 küresel ekonomik krizi, 2013-2014 yılları arasındaki sosyo-politik kargaşa ve 2016 yılındaki darbe teşebbüsüne rağmen Türkiye ekonomisi kişi başına düşen milli gelirde artış, gelir dağılımında daha adaletli bir paylaşım, istikrarlı büyüme, düşük enflasyon gibi politikalarla beraber ekonomik anlamda büyük bir atılım gerçekleştirmiştir.

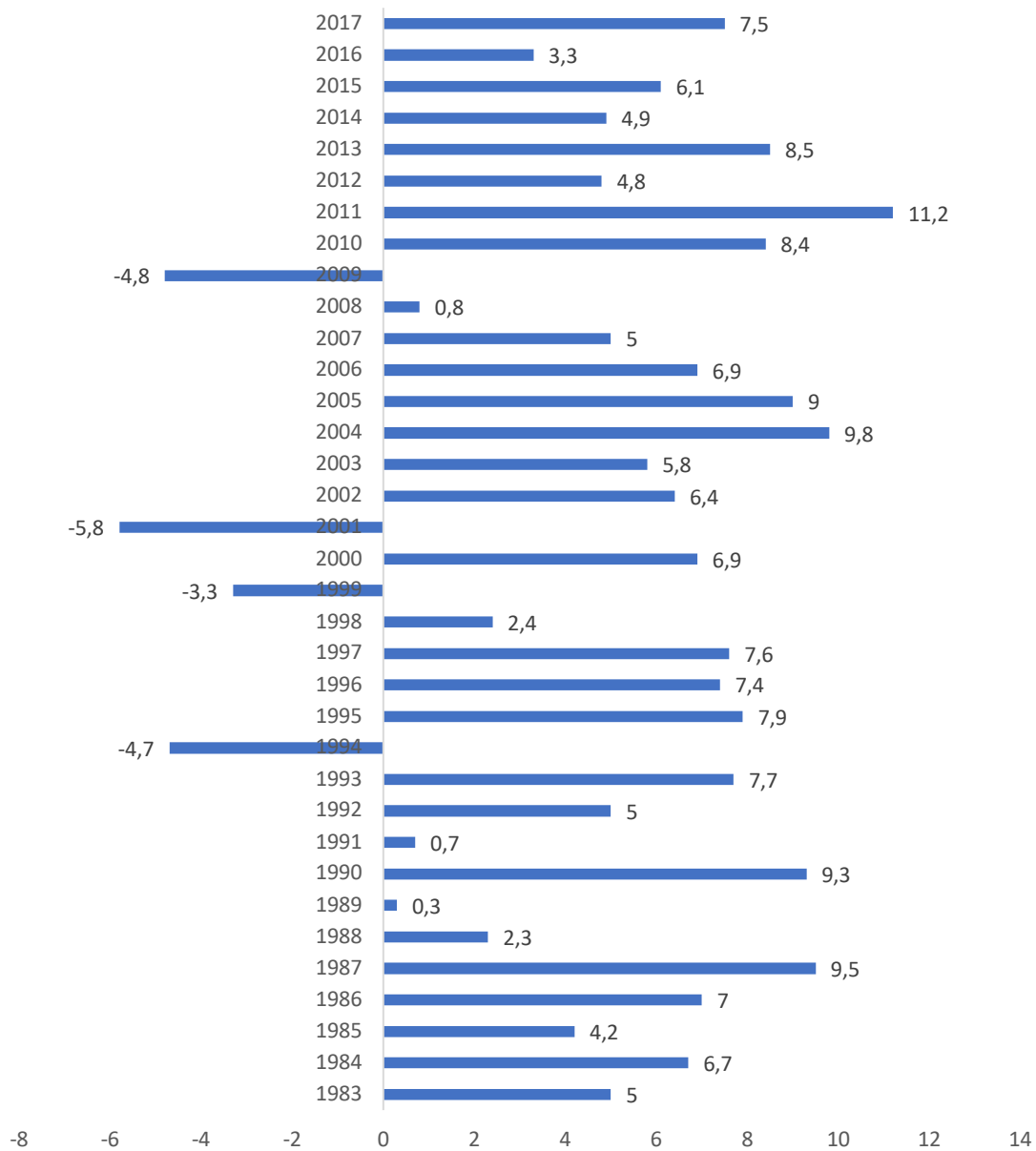
2002 yılında 87 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2017 yılında 400 milyar dolar seviyesine gelmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin ihracat pazarı genişlemiş ve ihracat gelirleri de çeşitlenmiştir (Babacan, 2022, s.17). Bu dönem ayrıca sağlık, eğitim, ulaşım ve altyapı gibi alanlarda kamu yatırımlarının arttığı ve mega projelerin konuşulduğu bir dönem olmuştur. 2002-2017 yılları arasında toplam 1,3 trilyon liralık kamu yatırımı gerçekleştirilmiştir. Bu yatırımlar aracılığıyla Türkiye içerisindeki bölgeler arası sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması da sağlanmıştır (Şahbaz, 2022, s.53).

Grafik 18: 1983-2017 Yılları Arasında GSYH

Kaynak: World Development Indicators. * Milyar Dolar

Türkiye’de 1983 sonrasında toplam 62 milyar dolar olan GSYH 2002 yılında 240 milyar dolara ulaşmıştır. 1983-2002 arası dönemde 1998 yılında 276 milyar dolara ulaşarak en yüksek seviyeye gelmiş olsa da 1990’lı yıllar boyunca GSYH’deki artış sınırlı olmuştur. 2002 yılından itibaren 2009 yılı dışarıda bırakılırsa 2014 yılına kadar GSYH’de sürekli bir artış olduğu görülmektedir. 2013 yılında 958 milyar dolarlık GSYH ile Türkiye, tarihinin en yüksek GSYH’sine ulaşmıştır. Bu tablodan da görüleceği üzere GSYH’deki artış hızı 90’lı yıllar boyunca istikrarsızlaşmıştır. 2002 yılından itibaren yükseliş 2008 ekonomik krizinin etkilerinin hissedildiği 2009 dışında istikrarlı bir şekilde yükselmiştir.

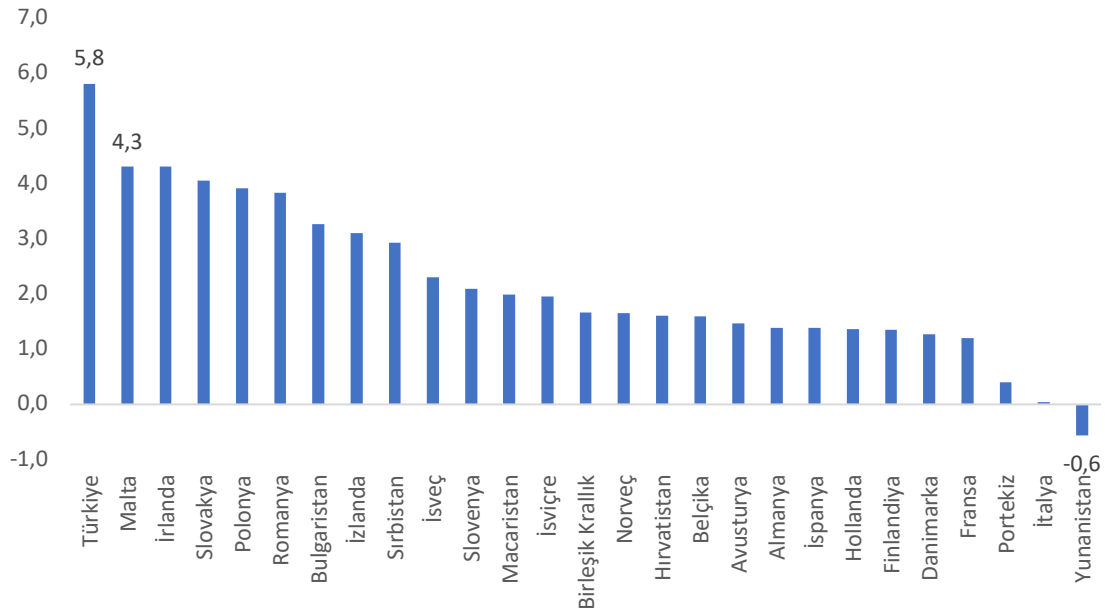

Grafik 19: 1983-2017 Yılları Arası Yıllık Büyüme Oranı

Kaynak: World Development Indicators.

Türkiye'nin 1983-2017 yılları arasındaki büyüme oranına bakıldığında da 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında ekonominin daraldığı görülmektedir. 1994 ekonomik krizi, 1999 depremi, 2001 ekonomik krizi ve 2008 ekonomik krizinin etkileri açıkça görülmektedir. Bu küçülmelerin parti sisteminin kurumsallığı açısından sonuçlarını da gözlemlemek mümkündür. En istikrarlı büyümelerin gözlemlendiği zaman aralıkları 1983-1987, 2002-2007 ve 2010-2017 arası yıllar olmuştur. 2011 yılı Türkiye ekonomisinin en yüksek büyüme oranına ulaştığı yıl olmuştur.

Özellikle 1987 sonrası dönemde istikrarsız ekonomik büyüme dikkat çekmektedir. Büyümenin ivme kazandığı yılların ardından durgunluk olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme bu yıllarda kırılmalı ve istikrarsız bir seyir halindedir. Buna rağmen 1983--2002 arası dönemde Türkiye ekonomisindeki ortalama büyüme %4,13 olurken Avrupa ülkeleri arasında büyüme oranında dördüncü sırada yer almaktadır (burada ilk sırada İrlanda, ikinci sırada Malta ve üçüncü sırada İzlanda gelmektedir¹⁴⁵). 2003-2017 yılları arasındaysa bu oran %5,81 olmuştur. Tüm dönemin (1983-2017) ortalama büyüme oranıysa %4,85'tir. 2002 sonraki süreç genel ortalamayı da arttırmıştır. Tabloda da görüldüğü üzere 2003-2017 yılları arasında Türkiye ekonomisi ortalama olarak bir önceki dönemden çok daha fazla büyüme göstermiştir.

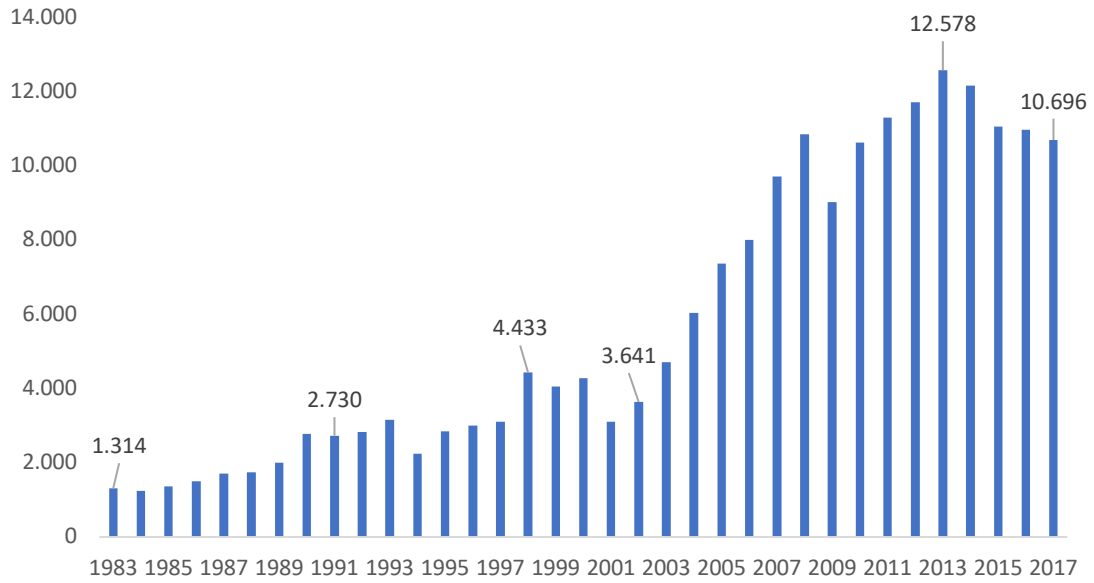

Grafik 20: 2003-2017 yılları arasında Avrupa Ülkeleri Arasında Ortalama Ekonomik Büyüme

Kaynak: World Development Indicators.

Türkiye'nin 2003-2017 yılları arasındaki büyüme oranı da Avrupa ülkeleri içerisinde en yüksek büyüme oranına işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye 2002 sonrası ekonomik performansı ile yüksek ekonomik büyüme ortalamasına sahip ülkeler arasında ciddi bir farkla ilk sırada yer almıştır.

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için Dünya Bankası verileri incelenebilir.

Grafik 21: 1983-2017 Yılları Arasında Türkiye'de Kişi Başına Düşen Milli Gelir

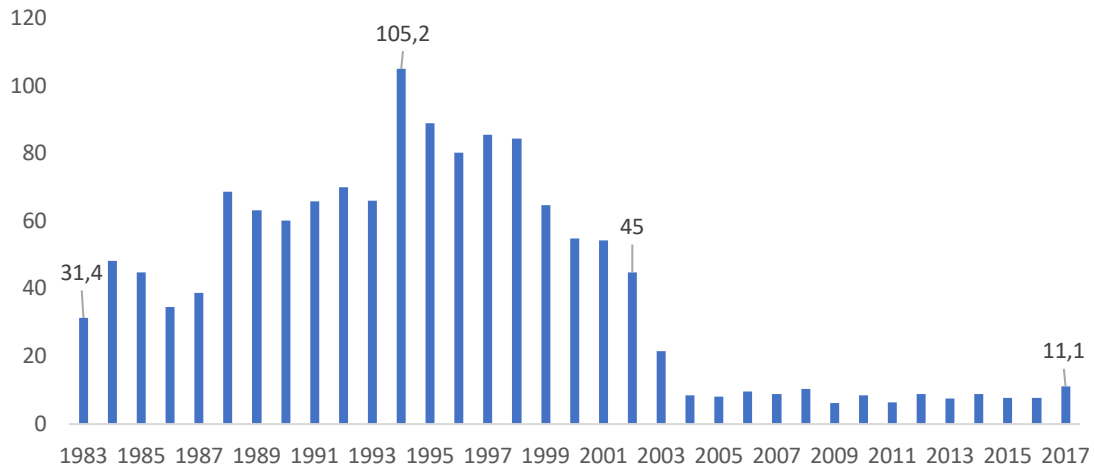
Kaynak: World Development Indicators. *Dolar

Güçlü ekonomik büyümeye rağmen bu büyümenin her zaman refah artışı anlamına gelmeyeceği 1990'lı yıllarda (Avrupa ortalamasının üstünde büyümeye rağmen) görülmektedir. Bu kapsamda refah artışı kişi başına düşen milli gelirin artışıyla açıklanmaktadır. Özellikle 2002 sonrası dönemdeki yüksek büyüme kişi başına düşen milli gelirde de kendini göstererek refah artışıyla sonuçlanmıştır. Buna göre 1983 yılında 1.314 dolar olan kişi başı gelir 2002 yılında 3.641 dolara seviyelerine gelirken yine 90'lı yıllar boyunca istikrarsız bir görüntü sergileyerek 2-4 bin dolar seviyelerinde seyretmiştir. Ancak yine 2002 sonrası dönemde istikrarlı bir şekilde artışa geçmiş ve 2007-2008 yılında 10 bin dolar seviyelerine ulaşmıştır. 2013 yılındaysa tüm dönemlerin zirvesine çıkarak 12.578 dolara ulaşmıştır.

Bu yıllarda aynı zamanda gelir dağılımında da eşit dağılım sağlanmasıyla refah artışı topluma yayılmıştır. 1987 yılında 0,43 olan gini katsayısı 1994 yılında 0,49'a yükselmiştir. Bu sayı 2005'te 0,38 olurken 2012 yılında da 0,39 olmuştur. Gini katsayısının en iyi olarak görüldüğü düzey 0.20 ile 0.30 arasındır. Bu oranlar içinde bulunan en iyi ülkeler arasında Norveç, İsveç, Finlandiya, Almanya ve Avusturya gibi parti sistemlerinde kurumsallaşma düzeyi yüksek ülkeler bulunurken ayrıca Slovakya, Belarus, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna gibi kurumsallaşma düzeyi düşük eski sosyalist ülkelerin olduğu da görülmektedir (Cicioğlu, 2013 s.43-44). Bu durum aynı zamanda Bernhard ve Karakoç tarafından da ifade edildiği gibi (2011) gelir eşitsizliği ile parti

sisteminin kurumsallaşma düzeyi arasındaki ilişkiyi de göstermektedir. Yazarlara göre gelir eşitsizliği arttıkça kurumsallaşma düzeyi de düşmektedir.

Kişi başına düşen milli gelirdeki artışa rağmen Türkiye, kurumsallaşma düzeyi yüksek parti sistemine sahip ülkeler arasında alt sıralarda yer almaktadır. Türkiye’de 2003-2017 yılları arasında ortalama kişi başına 9,8 bin dolar düşerken bu rakam Almanya’da 41 bin, Avusturya’da 45 bin, İrlanda’da 54 bin, İsviçre’de 73 bin dolar düzeyindedir. Türkiye ortalaması bu alanda doğu Avrupa ülkelerine yakın seyretmektedir. Hırvatistan 13 bin, Macaristan 13 bin ve Slovakya 15 bin dolar düzeyindedir.

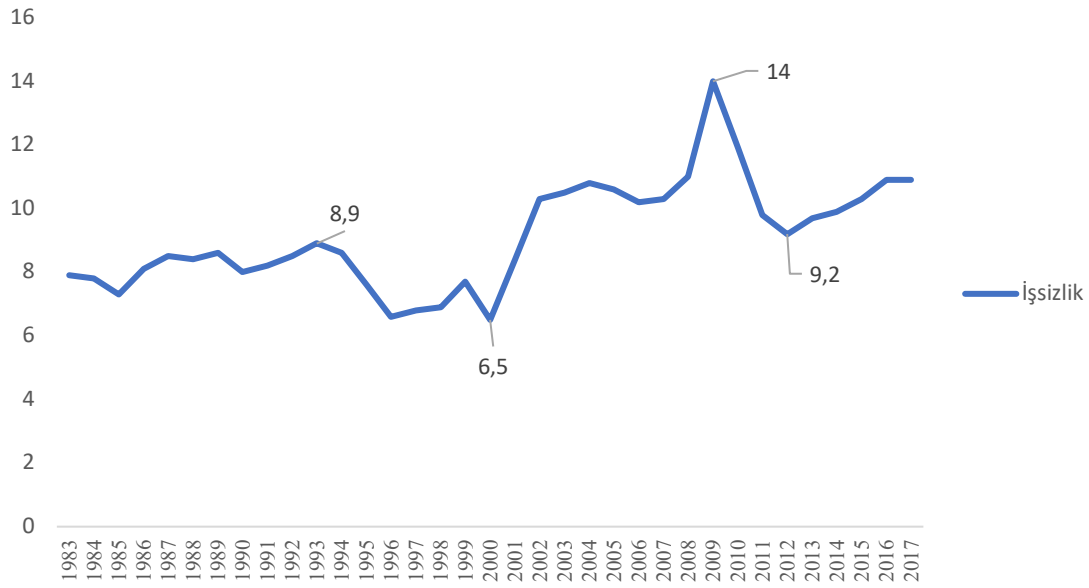
Grafik 22: 1983-2017 Yılları Arasında Türkiye’de Enflasyon Oranı

Kaynak: World Development Indicators.

Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllar yüksek enflasyon, kur ve faizler üzerinden toplumsal hafızada yerini almıştır. 2000 yılında TESEV tarafından yapılan çalışmada Türkiye’nin çözülmesi gereken en önemli sorunları arasında %35 ile ilk sırada enflasyon ve hayat pahalılığı gelmektedir (Adaman vd. 2001, s.38). Nitekim tabloya bakıldığında enflasyonun yüksek seyrettiği yıllar olarak 2002 öncesi dönem ile 2002 sonrası dönem arasındaki farklılık açık bir şekilde görülmektedir. 2002 sonraki süreçte enflasyon oranları ciddi bir biçimde düşüş göstermektedir. 1983-2002 yılları arasında Türkiye’nin ortalama enflasyon oranı %62,9 olurken bu dönemde enflasyonun en yüksek görüldüğü yıl da %105 ile 1994 yılı olmuştur. 2003-2017 arası dönemse ortalama enflasyon oranı %9,4 düzeyine gerilemiştir.

Bu hususta belirtmek gerekir ki yine düşüşe rağmen Türkiye Avrupa ülkeleri arasında en yüksek enflasyon ortalamasına sahip ülkelerde ilk sırada yer almaktadır. Parti sisteminin

yüksek düzeyde kurumsallaştığı ülkelerde enflasyon oranı ortalaması bu yıllar aralığında %1-2 düzeyindedir.

Grafik 23: 1983-2017 Yılları Arasında Türkiye'de İşsizlik Oranları

Kaynak: 1983-1987 arasındaki veriler için Güney (2009, s.141), 1988-2013 arası veriler için TÜİK (2014, s.126-127), 2014-2017 yıllarındaki veriler de TÜİK internet sitesinden (TÜİK, 2015, 2016, 2017 ve 2018) alınmıştır.

İşsizlik rakamlarıysa 2000 sonrası süreçte görece daha yüksek düzeyde seyretmektedir. Enflasyonun düşük olduğu yıllarda işsizlik rakamlarının yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla bu ikisi arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca ekonomik göstergeler arasında işsizlik diğer ekonomik faktörlerin aksine bir seyir izlemektedir. Bu noktada işsizliğin yatay seyrettiği 1983-2002 arası dönemde kurumsallaşma düzeyi düşüken, yükseldiği yıllardaysa parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi de yükselmektedir. Dolayısıyla işsizliğin artışı beklenenin aksine kurumsallaşma düzeyinde ciddi bir değişikliğe sebep vermemiştir. İşsizliğin en yüksek olduğu dönem olan 2009 yılında gerçekleşen yerel seçimlerde AK Parti'nin oy oranı da biraz düşmüştür. Ancak bu durum genel seçimlerde etkisini göstermeyerek yerel seçimlerle sınırlı kalmıştır. Bu noktada enflasyondaki büyük düşüşün seçmenler nezdinde işsizlikteki bir iki puanlık artıştan daha önemli görüldüğü ifade edilmelidir.

Yukarıda bahsi geçen tüm ekonomik göstergeler 1983-2002 ve 2002 sonrası dönemde farklılaşmaktadır. Bu durum parti sisteminin kurumsallaşmasıyla beraber ele alındığında 2002 öncesi dönemde kötü ekonomik performans neticesinde oynaklığın arttığı ve 2002 sonrasında AK Partili yıllarda hükümetlerin iyi bir ekonomik performans sergileyerek

seçmenleri kendine bağlayarak parti sisteminin kurumsallaşmasına katkı sağladığı görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllar boyunca GSYH, büyüme, kişi başına düşen milli gelir ve enflasyon gibi farklı değişkenlerin istikrarsız seyri hükümetlerin bunlardan sorumlu tutulmasını da beraberinde getirerek seçmenlerin hükümet dışında kalan siyasal aktörlere gitmesini ve böylece oynaklığını artışı sağlamıştır. Kötü ekonomik performans, popülist ekonomik vaatler bu dönemde krizlerin derinleşmesini sağlarken sistemin de kurumsallaşmasını engellemiş ve seçmenleri yeni aktörler aramaya itmiştir. Nitekim 2002 yılında parti sistemin tüm aktörlerinin sistem dışında kalmasının önemli nedenlerinden birinin de kötü ekonomik performans olduğunu söylemek mümkündür. Bunun aksine 2002 sonrası süreçteki güçlü büyüme, artan refah, düşük enflasyon gibi hükümet performansının iyi olduğunu gösteren ekonomik göstergeler yeni bir parti markası yaratarak sisteme giren AK Parti'nin sistemdeki yerini sağlamlaştırmış ve kurumsallaşmaya katkı sağlamıştır. Dolayısıyla ekonomik performansı iyi olan hükümetlerin seçmenler ile arasındaki bağı kuvvetlendirerek sistemsel oynaklığı azalttığını söylemek mümkün olmaktadır.

5.4.3. Yolsuzluklar ve Parti Sisteminin Kurumsallaşması

Yolsuzluk kabaca kişisel çıkarlar için iktidarın kötüye kullanımı ifade etmektedir. Çalışmalar genellikle hükümet merkezli yolsuzluklara odaklanmaktadır. Burada kamu gücünü elde tutmak önemli bir faktördür. Siyasal veya idari yolsuzluk olarak tanımlanan bu yolsuzluk türü iktidarı elinde tutanların kişisel veya bağlı oldukları gruplara kazanç sağlamak amacıyla yetkilerini kötüye kullanmalarını ifade etmektedir (Adaman vd., 2001, s.11). Schleiter ve Voznaya (2016, s.3) hükümet yolsuzluğunu devlet gücünün bireysel veya politik kazançlar uğruna kötüye kullanılması ve bürokratların da buna rıza göstermesi olarak tanımlanmaktadır. Dünya bankası adına araştırma yürüten Kaufmann ve Kraay (2023) devlet elitlerini de sürece dahil ederek kamu gücünün hem devlet elitleri hem de özel çıkarlar tarafından ele geçirilmesi de dahil kişisel çıkarlar uğruna kullanılması olarak tanımlar. Bunun yanında bu tanımları daha dar kapsamlı olarak gören geniş tanımlamalar da mevcuttur. Bu kapsamda yolsuzluk sadece kişisel kazanç karşılığı görev yetkileri kötüye kullanmak anlamında değil daha geniş anlamda ahlaki iddiaları ve görevle ilgili olmayan suçları da içerecek şekilde tanımlanmaktadır. Tüm bu yanlış

davranışlara yolsuzluk suçlamaları altında yer verilmektedir (Welch ve Hibbing, 1997, s.229).

Parti sistemlerinin kurumsallığına ilişkin etkisine rağmen yolsuzluk çalışmaları da 1990'ların ortası gibi geç dönemde başlayan çalışmalardır. Alandaki küresel araştırmaların ikisi de 1995 ve 1996'da ilk verilerini paylaşmıştır. Bunda yolsuzluğu ölçmenin zor bir eylem olması ilk sırada gelmektedir. Her tanım için yolsuzluk ölçümü zordur. Bu sebeple çalışmalar doğrudan yolsuzluğu değil onun yerine toplumun yolsuzluk algısını ölçmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmada da Yolsuzluk Algısı Endeksi (Corruption Perception Index) ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators) üzerinden yolsuzluk algısı gösterilecektir.

Yolsuzluk Algısı Endeksi kamu sektöründeki yolsuzlukların algılanış düzeyine göre ülkeleri sıralayan bir endekstir. Sonuçlar uzmanlar ve bağımsız kurumlarca yapılan değerlendirmeler sonucunda oluşturulmaktadır. Kamu sektörü yolsuzluğu merkezi ve yerel yönetimlere bağlı kurumlarca kullanılan yetkilerin rüşvet, zimmete para geçirme, patronaj ve kayırmacılık gibi usullerle kötüye kullanımını ifade etmektedir¹⁴⁶. Dünya Bankası tarafından hazırlanan Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri ise 1996'dan bu yana bu alanda araştırma yapmaktadır. Verilerini 30'dan fazla düşünce kuruluşu, uluslararası örgüt ve hükümet dışı organizasyonlardan temin etmektedir.

Bahsedildiği gibi 1995 öncesi sürece ilişkin veri bulmak oldukça zordur. Ancak 1991 seçimlerinde partiler ANAP dönemindeki yolsuzluklardan şikâyet ederek bunların ortaya çıkarılması için mücadele edileceğine dair sözler vermişti. Bu kapsamda 1991 sonrası DYP-SHP hükümeti “Yolsuzlukla Mücadele Bakanlığı” dahi kurmuştur. Dolayısıyla bu durum bize yolsuzluk algısının bu dönemde de güçlü olduğunu göstermektedir. Bunun yanında 1991-1995 arası görevde olan hükümetlerin hepsi bir şekilde yolsuzluk suçlamasına maruz kalmıştır. Bakanların usulsüz harcamaları, TRT ve Türkiye Kalkınma Bankası'nın usulsüzlükleri, İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı (İLKSAN) tarafından konut yapımı için satın alınan arsa ihalesindeki usulsüzlükler ve İSKİ ihalelerindeki yolsuzluklar gibi çeşitli alanlardaki yolsuzluk ve usulsüzlük tartışmaları muhalif partiler tarafından DYP ve SHP'yi zor durumda bırakmak için gündemde tutulmuştur (Duran, 2007, s.25).

¹⁴⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Transparency International, 2011).

Yıl	Puan	Ülke Sırası/Toplam Ülke
1995	41	29/41
1996	35	33/54
1997	32	38/52
1998	34	54/85
1999	36	54/96
2000	38	50/90
2001	36	54/91
2002	32	64/102
2003	31	77/133
2004	32	77/145
2005	35	65/159
2006	38	60/163
2007	41	64/180
2008	46	58/180
2009	44	61/180
2010	44	59/178
2011	42	61/182
2012	49	54/176
2013	50	53/177
2014	45	64/175
2015	42	66/168
2016	41	75/176
2017	40	81/180

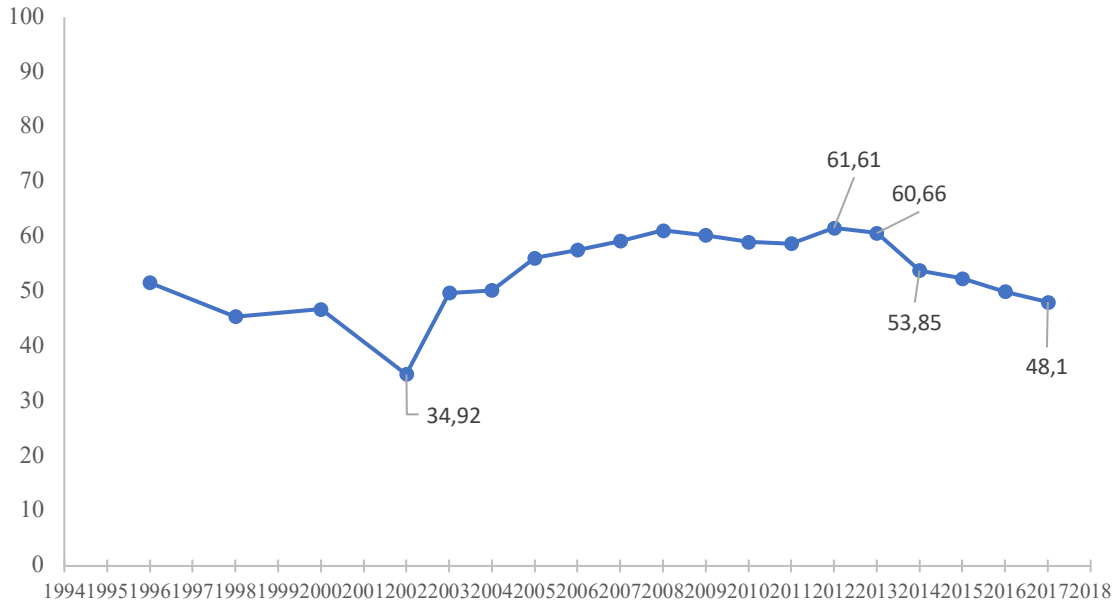
Tablo 23: 1995-2017 Yılları Arası Yolsuzluk Algısı Endeksi

Kaynak: Transparency International, Corruption Perception Index. 1995-2011 arası veriler 1-10 arası olacak şekilde puanlanmıştır. 2012 sonrasındaysa indeks verileri 100 üzerinden değerlendirilmektedir. Standart sağlamak için 1995-2011 arası veriler 100'lük sisteme göre uyarlanmıştır.

Bu dönemde özellikle 1990'ların başında SHP'li Nurettin Sözen yönetimindeki İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde yaşanan İSKİ skandalının iktidar ortağı SHP'ye ilişkin yolsuzluk algısını pekiştirerek oynaklığa daha fazla katkı sağladığını söylemek mümkündür. 1995 sonrası süreç için de Yolsuzluk Algısı Endeksi'ne göre yolsuzluk algısında Türkiye'nin Dünya ülkeleri arasındaki sıralaması özellikle 2002 sonrası süreçte yükseliş göstermektedir. Bu dönemde özellikle 1996 yılında Çiller'in başbakanlığı Mesut Yılmaz'a devretmeden önce örtülü ödenekten 500 milyar harcaması ve etrafında dönen yolsuzluk tartışmaları (Milliyet, 8 Mayıs 1996; 9 Mayıs 1996; 14 Mayıs 1996) sonraki süreçte ülke puan ve sıralamasını düşürürken DYP'nin de oy kaybı yaşamasına sebep olmuştur.

Yolsuzluk Algısı Endeksi'nin veri setindeki puanların anlamına bakıldığında 0 en yolsuz ülkeleri 100 ise en temiz ülkeleri ifade etmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin 1995-2002 arası süreçte yolsuzluk algısı görece yüksektir. Nitekim 1999 yılının başında Türkiye çapında yapılan bir araştırmaya göre enflasyon ve işsizlik sonrasında en önemli sorun alanı olarak yolsuzluk ve rüşvet görülmektedir (Çaha, 2008, s.45). Bu dönemde Türkiye'nin yolsuzluk algısı incelenen ülkeler arasında yüksek olan ülkelere yaklaşmaktadır. 2002 sonrası süreçteyse Türkiye'nin puanı artmakta ve yolsuzluk algısı sıralamasında yukarılara, temiz ülkelere doğru çıkmaktadır. 2003'te 31 puan ile 133 ülke arasında 77.sırada bulunan Türkiye ülke sayısının artmasına rağmen 2013 yılında 177 ülke arasında 53. sıraya ilerleyerek temiz ülkeler arasına yaklaşmıştır. Toplumda yolsuzluk algısının azalmasıyla parti sisteminin kurumsallaşması beraber hareket etmiştir. Toplumda yolsuzluk algısı düştükçe parti sisteminin kurumsallığı da yükselmektedir. Ancak 2013 sonrası süreçte tekrar görüldüğü üzere puan düşmekte ve ülke sıralaması düşmektedir. Bu durum 17-25 Aralık döneminin etkisini net bir şekilde göstermektedir. Bu dönemden itibaren toplumda yolsuzluk algısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu dönem aynı zamanda 2015 Haziran seçimlerinde yüksek oynaklığa ve kurumsallaşma düzeyinin düşmesine sebebiyet vermiştir. İktidar partisi AK Parti'nin oynaklığı artmıştır. Dolayısıyla bu sonuçları 2015 yılındaki kurumsallaşma seviyesinde düşüşün de açıklaması olarak okumak mümkündür.

Nitekim benzer şekilde Dünya Bankası'nın hazırladığı Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri incelenirse Türkiye'de yolsuzluk algısının azaldığı ve Türkiye'nin yüzdelik dilimde yukarı sıralara çıktığı yılların parti sisteminde kurumsallığın yüksek olduğu yıllara denk geldiği görülmektedir. Bu sıralamada yolsuzluk algısı arttıkça ülkeler yüzdelik dilimde aşağı sıralara gelmektedir. Yolsuzluk algısı azaldıkçaysa ülkeler yüzdelik dilimde yukarı sıralara tırmanmaktadır. Bu sıralamaya göre de Türkiye'nin yolsuzluk algısının en yüksek olduğu dönem parti sisteminde çöküşün yaşandığı 2002 yılına denk gelmektedir. 2002 sonraki süreçte Türkiye'nin sıralaması yükselirken parti sisteminin de beraberinde kurumsallığının arttığı görülmektedir. Bu noktada yine 2013 sonrası süreçte yaşanan düşüş belirgin bir şekilde görülmektedir.

Grafik 24: 1995-2017 Yılları Arası Dünya Bankası Yolsuzluk Algısı Endeksi

Kaynak: Worldwide Governance Indicators

Bu göstergeler ışığında Türkiye’de yolsuzluk algısının düşüşüyle beraber parti sisteminin kurumsallaşmasının yükseldiği söylenmelidir. Oynaklığın fazla olduğu yıllarda yolsuzluk algısı da yüksek seyretmektedir. Toplumda vatandaşların siyasetçilerin veya sistemdeki isimlerin yolsuzluğuna dair algıları pekiştikçe oy verme davranışları ve seçmenlerin parti tercihleri değişmekte dolayısıyla da oynaklık artmaktadır. Nitekim bu kapsamda örneğin 2002 seçimlerinde Cem Uzan’ın en çok vurgu yaptığı noktalardan biri de yolsuzluklar olmuştur. Ayrıca yolsuzlukların veya buna ilişkin suçlamaların siyaset dışı aktörlere alan açarak sistem dışı oynaklığı arttırdığının en önemli örneklerinden biri de Cem Uzan’dır. 2013 sonrası süreçte yolsuzluk algısının artmasıyla beraber oynaklık da kısmen artmaktadır. Yükselen algı başta iktidar partisi olmak üzere partilerin altını oyarak sistemdeki kurumsallaşmayı etkilemektedir. Toplumun yolsuzluk algısı arttıkça yeni arayışlara doğru gideceği ve bu durumun uzun vadede düzelmemesi halinde parti sisteminde kurumsallaşmasının düştüğü bir döneme girilmesi mümkündür.

SONUÇ

Bu tez Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyindeki farklılığı 1983-2017 yılları arası dönemini karşılaştırarak ele almıştır. Bu kapsamda iki dönemin de farklı kurumsallaşma düzeyine sahip olduğu dönemseller farklılıklara da vurgu yapılarak gösterilmektedir. Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi 1983-2002 arası dönemde incelenen her üç düzlemde de düşüken 2002 seçimleri mevcut parti sisteminin çöküşüne sebebiyet vermiş ve 2002-2017 arası dönemi temsil eden hâkim partili sistemin kurumsallaşma düzeyi yüksek seyrederek istikrar kazanmıştır. Her iki dönem içerisinde kurumsallaşma düzeyinin farklılaşmasını; yasal düzenlemeler, parti sisteminin yapısal özellikleri, partilerin kurumsallaşma düzeyi ve hükümetlerin performansı olmak üzere açıklayan dört faktör farklılaşmanın temel kaynakları arasında yer almaktadır.

Çalışma Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyini ele alırken öncelikle kavram setinin bileşenlerini incelemek gerektiği üzerinden parti sistemi kavramına odaklanmıştır. Parti sistemine ilişkin kavramsal çerçevenin çizilmesinde bazı temel noktaların vurgulandığı görülecektir. Buna göre parti sistemleri çoğulcu ve rekabetçi siyasal sistemlerde partiler arasında iktidarı elde etme amacıyla minimal düzeyde meydana gelen rekabet veya iş birliği merkezli ilişkiler ya da etkileşimler etrafında belirlenen bir kurum olarak ele alınmaktadır. Kavrama ilişkin çerçeve minimal düzeyde belirli bir düzenliliğe sahip temel partilerin karşılıklı etkileşime girme biçimi şeklinde çizilmiştir. Böylece parti sistemlerini incelemek daha kolaylaşmakta ve çeşitli ülkelerin parti sistemleri arasındaki farklılıklara odaklanmak mümkün olmaktadır.

Bunun ardından parti sistemlerinin nasıl ortaya çıktığı noktasında seçmenler, siyasetçiler ve siyaset sahnesini şekillendiren yasal düzenlemeler arasında ayırım yaparak farklı perspektifler geliştirildiği ifade edilmektedir. Bu farklı perspektifler arasında parti sistemlerinin oluşumunda yukarıdan aşağı (top-down) siyasal elitlerin rolünü ifade eden elit yaklaşımı ve seçim sistemleri gibi yasaların ve diğer yasal düzenlemeleri merkeze alan formel yaklaşım açıklanmıştır. Seçim sistemlerini merkezine alan formel yaklaşım ilk açıklama biçimi olarak parti sistemlerinin belirlenmesinde seçim sistemlerinin önemine vurgu yapmaktadır. Parşömen kurumlar olarak da adlandırılan bu formel düzenlemeler içerisinde seçim sistemleri içerisinde seçim formülasyonu, seçim çevresi büyüklüğü ve seçim barajı gibi üç noktanın diğerlerine göre daha önemli olduğu belirtilmektedir. Nispi temsil sistemi ile çoğunluk sistemleri, seçim çevresinin büyüklüğü

ile küçüklüğü ve seçim barajının düşüklüğü ile yüksekliği arasında parti sistemleri farklılaşmaktadır. Böylece bu düzenlemeler hangi partilerin sistemde etkili olacağını belirlemektedir. İkinci yaklaşımı ise elit merkezli açıklamalar oluşturmaktadır. Siyasal elitlerin rolüne vurgu yapan bu yaklaşım, parti sistemlerinin ortaya çıkışında sosyolojik gelişmelerden çok siyasal partilerin veya elitlerin bu sosyolojik gelişmeleri yukarıdan aşağı bir şekilde belirleyebileceğini ve elitler arası mücadelenin parti sistemini belirlediğini ifade etmektedir.

Bu yaklaşımların parti sistemlerini açıklamada etkili araçlar olduğu ifade edilmelidir ve bu yaklaşımlar neticesinde ortaya konan açıklamalar parti sistemleri birbirinden farklılaştırmaktadır. Ancak Türk parti sisteminin açıklanmasında elit merkezli okuma ve bu elitlerin seçim sistemini içeren formel kurumları değiştirme yeteneğiyle ortaya çıkan formel düzenlemelerin daha etkili bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Özellikle bazı yazarlar tarafından da vurgulandığı üzere (Mainwaring 1999; Torcal ve Mainwaring, 2003) Batı Avrupa'yı açıklamada kullanışlı bir aparat olan sosyal bölünme yaklaşımı yeni demokrasilerin parti sistemlerini açıklamada yetersiz olarak değerlendirilmekte ve bu ülkelerde daha çok devlet kapasitesi, askeri elitler veya siyasal elitlerin rolü gibi faktörler açıklayıcı olmaktadır. Bu elitler siyasal sisteme ilişkin düzenlemeleri kendi politik çıkarları doğrultusunda değiştirmekten imtina etmediğinden seçimsel düzenlemeler bu elitlerin elinde kullanışlı bir aparat olmakta ve bu yüzden iki yaklaşım biçimi de beraber ele alınmaktadır. Bu perspektiften hareketle Türk parti sistemi de elitler ve formel düzenlemeler arası etkileşimin bir sonucu olarak okunmaktadır. Türk siyasetinde hem devlet elitlerinin özgül ağırlığı (ordu, yargı ve Cumhurbaşkanları gibi) hem de siyasal elitlerin (özellikle parti liderleri) uzun süren siyasi hayatı bu okumayı güçlendiren dinamikler arasında yer almaktadır.

Her parti sistemi diğerinden farklılaşmaktadır. Bu farklılığı ortaya koyma noktasında sınıflandırma biçimleri ve bu bağlamda kullanılan kriterler önemli olmaktadır. Çünkü bunun sonucunda parti sistemi tipleri belirlenmektedir. Parti sistemlerine ilişkin ne tür tipler bulunmakta ve bu tipler nasıl ortaya çıkmaktadır sorusundan hareketle çalışma iki bağımsız nitelik belirlemiştir. İlk olarak parti sayısı merkeze alınarak bir parti sisteminde etkili olan parti sayısı hesaplanmaktadır. Etkili parti sayısı olarak ifade edilen Laakso ve Taagepera tarafından kullanılan hesaplama yönteminin kullanıldığı parti sayımında sistemdeki parlamenter parti sayısı tespit edilmektedir. Ardından da bu mekanik ölçüme

niteliksel bir boyut katılarak partilerin göreceli ağırlığı üzerinden hükümet kurma sürecinde oynadıkları rol, diğer ifadeyle hükümet formasyonu dikkate alınarak parti sistemi tiplerinde kullanılacak iki boyutun önemi ortaya konulmaktadır.

Buna göre Türk parti sistemine ilişkin iki ana tip ve altı alt tip etrafında sınıflandırılma yapmak mümkün olmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde ele alınan hesaplama yöntemi Türkiye'nin 1950-1960 arası dönemini hâkim partili iki parti sistemi, 1960-1980 arası dönemini iki buçuk partili koalisyoncu çok parti sistemi, 1983-2002 arası dönemini denk partili koalisyoncu çok parti sistemi ve 2002 sonrası 2017'ye kadar süren dönemi de hâkim tek partili çok parti sistemi etrafında ele almaktadır. Bu sınıflandırma biçimi bize 1950-1960 arası dönemde Türk parti sisteminin iki parti etrafında temellendiğini ve burada DP'nin hâkim parti karakteri gösterdiğini ifade etmektedir. 1960-1980 arası dönemse iki buçuk partili olarak AP ile CHP arasında şekillenen ancak partilerin hükümet kurmak için küçük partilerin desteğine ihtiyaç duyduğu koalisyonların zorunlu olduğu bir parti sistemi tipi ortaya çıkarmaktadır. 1983 sonrası 2002'ye kadar süren dönem de genel olarak oy oranları ve sandalye dağılımları üzerinden birbirine yakın olan partilerin ve dolayısıyla yine koalisyonların kaçınılmaz, olduğu denk büyüklükteki partili koalisyoncu çok parti sistemi tipini ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar 1983 sonrası 1990'lı yılların başına kadar ANAP'ın iki seçim dönemi boyunca parlamentoda çoğunluğu sağladığı tek partili çok parti sistemi tipi ortaya çıkmış olsa da dönemin genel havasını oluşturan dinamikler 1990'lı yıllarda görülmektedir. 1983 seçimlerine girilmesine ordu tarafından izin verilmeyen partiler olduğundan bu seçim sonrası oluşan parti sisteminin yapaylığı veya suniliği (seçim sonuçları beklenilenin ya da istenilenin dışında olsa da) bilinmektedir. Nitekim 1987 sonrası kalkan siyasi yasakların ardından apar topar seçimlere giren partiler ve liderler önce 1989 Mart yerel seçimlerinde de görüldüğü üzere gücünü toplamaya başlamış ve ardından bu suni ara sona ermiştir. 1990'lı yıllar boyunca Türk parti sistemi oy oranları ve sandalye dağılımları birbirine yakın partilerin etrafında şekillenmiştir. 2002 seçimleri ise bu noktada eski parti sisteminin çöktüğü ve AK Parti iktidarları etrafında yeni bir parti sistemi tipinin ortaya çıktığı tek partili çok parti sistemi doğurmuştur. Zaman içerisinde sistemde AK Parti'nin artan etkinliği hâkim parti olarak tanımlanmasını beraberinde getirmiş ve sistemin tanımlayıcı unsuru AK Parti olmuştur. 2002 sonrası Türk parti sisteminin AK Parti merkezinde gösterdiği istikrar örüntüsü, parti sisteminin kurumsallaşması kavramı etrafında tartışmaları da mümkün kılmıştır.

Kavramın ikinci bileşeni olarak kurumsallaşma kavramı da modern demokratik rejimlerin sahip olduğu parti sistemlerinin önemli bir niteliği olarak görülmektedir. Daha çok istikrar, süreklilik, düzenlilik, rutinlik vb. boyutlarıyla ön plana çıkan bu kavram evrensel olarak kabul edilmese bile bir pratiğin (yazılı veya yazısız kurallar) veya örgütün yerleşik hale gelmesi ve bilinmesi sürecidir. Burada bilinirliği olan ve yaygın bir şekilde kabul edilmiş etkileşim biçimleri bir düzen içerisinde hareket eder. Bu düzendeki aktörler, resmi veya gayri resmi bir şekilde bu etkileşim biçiminde cisimleşmiş olan kurallar ve normlar altında, etkileşimin aynı şekliyle devam edeceği beklentisi içindedir (O'Donnell, 1994, s.57). Daha çok Huntington tarafından çerçevesi çizilen nitelikler ve boyutlar arasında tartışılan kurumsallaşma kavramının 1990'lı yılların ortasından itibaren parti sistemleriyle birleşmesi neticesinde parti sisteminin kurumsallaşması kavramı yaygınlık kazanmıştır. Dünya çapında popüler olan kavram özellikle üçüncü dalga demokrasilerdeki parti sistemlerinin analizinde yaygın olarak da kullanılmıştır. Bu dönemde de kavram çok boyutlu olarak düşünülmüş ancak daha sonrasında yaşanan tartışmalarla tek boyutlu olarak düşünölmeye başlanmıştır. 2000'li yılların sonlarını ifade eden bu tek boyutluluk hali olarak istikrar boyutu, parti sistemi kurumsallığının temelinde bulunurken diğer çalışmaları da şekillendirmiştir.

Kurumsallaşmış parti sistemlerinde aktörler yani siyasal partiler, politik elitler, seçmenler vd. parti rekabetinin temel kurallarının (formel ve enformel) yakın gelecekte aynı şekilde devam edeceğine dair beklentilere sahiptir. Böylece partiler arası rekabette istikrar ve öngörülebilirlik bulunmaktadır. Bu rekabet veya ilişki "rutin, tahmin edilebilir ve istikrarlı" bir şekilde seyreden süreç olarak görölmektedir (Casal Bértoa, 2016b, s.6). Bu süreçte veya kurumsallaşmış parti sistemlerinde partiler arası rekabet düzenlilik içermekte ve bu rekabeti belirleyen kuralların ve düzenliliğin değişime uğrasa bile düzensizliğe yol açmadığı görölmektedir (Mainwaring ve Scully, 1995, s.4). Bir süreç olarak parti sistemlerinde kurumsallaşma ne amaçsal ne de doğrusal olarak değerlendirilmektedir. Parti sistemleri zayıf kurumsallıktan güçlü kurumsallığa veya tam tersine doğru hareket etmek zorunda değillerdir. Bugünün kurumsallaşmış sistemleri yarının kusurlu veya kurumsallığı düşük parti sistemlerine evrilebilir (Mainwaring ve Scully, 1995, s.6; Mainwaring vd., 2018, s.32). En nihayetinde parti sisteminin kurumsallaşması sistem içerisindeki temel aktörlerin birbirini takip eden seçim dönemleri boyunca istikrarlı bir şekilde etkileşim içerisinde olmasıdır. Bu etkileşim sonucunda

bilinirlik ve öngörülebilirlik artmakta, aktörler kökleşmekte, beklentiler şekillenmekte ve sistem istikrar kazanmaktadır. Bununla beraber istikrar boyutu, değişimi dışarda bırakan bir boyut da değildir. Başka bir ifadeyle kurumsallaşmış sistemler değişimin olmadığı sistemler değildir. Ancak değişimin zor ve kademeli olarak görüldüğü sistemlerdir. Bu yüzden kavramın ölçümü de bu değişimi anlamaya yöneliktir.

Aslında parti sistemlerinin kurumsallaşmasının ölçümü fonksiyonel bir ayrıma dayanmaktadır. Hükümet veya iktidar düzeyinde farklı rekabet alanlarının varlığını ifade eden fonksiyonel ayrımın tüm parti sistemlerinde görülebilecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada partiler seçimsel, parlamenter ve hükümet alanlarında olmak üzere üç farklı düzeyde farklı rekabet örüntüsü sergileyebilirler. Bu düzeylerden ilki olan seçimler parti sistemi çalışmalarında en çok kullanılan alandır. Seçmenler ile partiler arasındaki etkileşimin en net gözlemlenebileceği yerlerden biridir. Parti sisteminin kurumsallığını yitirmesinin ilk zorunlu koşulu istikrarsız seçimlerin varlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla seçimsel boyut hem teknik olarak sıralamada önce gelen ve böylece diğerlerini etkileyen hem de seçmen-parti arası etkileşimin gözlemlenebileceği bu anlamda tek alan olması sebebiyle parti sisteminin kurumsallaşması incelemelerinde dikkate alınması gereken bir yerdir. Parlamentolarsa seçimler ile hükümet arasında ara mekanizma olarak karşımıza çıkan temsil kurumudur. Böylece oy oranı ne olursa olsun bazı partilerin parlamentoya giremediği, parlamentoya girse de etkisiz kaldığı ya da çok az ya da çok fazla sandalye ile parlamentoda etkili olduğu parti sistemlerinde kurumsallaşma dinamikleri de farklılaşmaktadır. Hükümet düzeyi ise parti sistemi çalışmalarında henüz yeni ve potansiyeli keşfedilmemiş bir alandır. Siyasi partilerin temel amaçlarının iktidar olmak şeklinde ele alınarak gerekçelendirilmesi hükümet boyutunu kurumsallaşma çalışmalarında önemli bir gösterge olarak ele almayı sağlamaktadır.

Bir parti sisteminin ne zaman tam olarak kurumsallaştığını veya kurumsallaşmakta olduğunu gösteren ayrım bulunmamaktadır. Elinizdeki çalışmada kurumsallaşma bir süreç ve düzey olarak ele alınmaktadır. Buna göre parti sistemlerinin farklı düzeylerde farklı bir şekilde kurumsallaşması mümkündür. Peki üç düzlemli analiz bağlamında parti sisteminin kurumsallaşması nasıl ölçülmelidir veya hangi göstergeler kullanılmalıdır? Bu çalışmada istikrar olarak parti sisteminin kurumsallığının ölçümüne ilişkin üç düzlemli analiz çerçevesinde oynaklık hesaplamalarına ve hükümet düzlemine odaklanılmaktadır.

Çünkü Powell ve Tucker'in de ifade ettiği gibi (2013, s.123) oynaklık siyaset biliminin en temel meselelerinden biri olan istikrar ile yakından ilişkilidir. Oynaklık hesaplamaları seçimsel ve parlamenter düzeyde olmak üzere iki bağlamda ele alınmaktadır. Oynaklık kavramı bir seçimden diğetine alınan oy oranları ve sandalye sayıları arasındaki değişim hesaplamalarının genel adıdır. Bu çalışma oynaklık çalışmalarının sistemdeki partiler arasında ve sisteme yeni giren partiler arasındaki ayrımını merkeze alarak sistem içi ve sistem dışı iki tip oynaklığın ölçümüne odaklanmaktadır. Sistem içi oynaklık parti sistemleri içerisinde yer alan partiler arasındaki oynaklık olarak hesaplanırken sistem dışı oynaklıksa parti sistemine yeni giren veya çıkan aktörlerin meydana getirdiği oynaklık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada en önemli meselelerden birini yeni parti kavramı oluşturmaktadır. Yeni partiler parti markası olarak sistemdeki partilerden açıkça farklılaşmış yeni partileri kapsamaktadır. Bir partiden veya sıfırdan örgütlenerek kurulan partiler yeni bir parti markası oluşturdıkları için yeni parti olarak değerlendirilmekte ve bunların ortaya çıkardığı oynaklık türü sistem dışında değerlendirilmektedir. Partilerin ayrılması durumunda kamuoyunda yarattıkları imaj önemli bir yenilik göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu partiler sisteme girdikleri anda kamuoyu tarafından dikkatleri üzerine çekmekte ve parti sisteminin dinamiklerini değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Böylece yeni partiler sıfırdan başlayarak örgütlenen partiler ve ayrılma yoluyla yeni bir parti markası yaratarak (sadece isim değişikliği değil) sisteme giren partilerdir. Diğeri bir ifadeyle mevcut bir partiden ayrılanlar farklı bir örgüt çatısı altında yeniden kurumlaşıyorsa ve yeni bir parti markası yaratıyorsa bu partiler yeni olarak kabul edilmektedir. Parti markası yaratılmasında bu yeni kurum herhangi bir sebeple kapanmış bir partinin örgütsel ya da program olarak devamı olmamalıdır. Durum sadece bir isim değişikliğinden kaynaklanmamalıdır. Ayrıca partiler seçim ittifakı ya da tek bir parti çatısı altında seçime girmek de dahil olmak üzere çeşitli şekillerde birleştğinde bunların meydana getirdiği oynaklık sistem içinde değerlendirilmektedir ve eski aktörler olarak ele alınmaktadır.

Parti sisteminin kurumsallaşmasını hükümet düzleminde ele alan çalışmalar da aslında bir oynaklık hesaplaması yapmaktadır. Hükümet düzleminde temel aktörlerin veya ittifaklarının istikrarlı, bilinir ve öngörülebilir olduğu parti sistemleri kurumsallaşmış iken bunların olmadığı sistemler açık yani kurumsallaşmamış veya kurumsallaşma düzeyi

düşük parti sistemleri olarak değerlendirilmektedir. Hükümet düzleminde ele alınan kurumsallaşmanın hükümet oynaklığı, hükümette yenilik ve hükümet ulaşma olmak üzere üç göstergesi bulunmaktadır. Hükümet oynaklığında hükümetteki partiler ya tam (wholesale) ya kısmi (partial) olarak değişmektedir ya da hiç (non) değişmeden aynı şekilde devam etmektedir. Bunun yanında parti sisteminin kurumsallığı sadece hükümetteki değişime değil aynı zamanda kurulan hükümetin aynı partiler etrafında mı (familiarity) yoksa yeni partilerle mi (innovation) kurulduğuna odaklanan hükümetteki yeniliğe de bakmaktadır. Son olarak da partilerin hükümete ulaşma noktasındaki rollerine bakılmaktadır. Hükümetler sınırlı bir grup etrafında ya da daha geniş bir parti grubuna açık şekilde kurulabilir. Eğer dışardan yeni aktörlere kapalı ise sistem kapalılığa işaret etmektedir.

Türk parti sistemi de bu üç farklı düzlemde ele alındığında seçimsel oynaklık genel olarak Batı Avrupa ülkelerinin altında, Doğu Avrupa ülkelerineyse daha yakın bir ortalama sahiptir. Ancak 2002 sonrası süreçte Türk parti sisteminin ortalama seçimsel oynaklığı gittikçe düşerken özellikle batı Avrupa devletlerinde oynaklık aşırı sağ partilerin yükselişi gibi gerekçelerle gittikçe artmaktadır. Başka bir ifadeyle Türk parti sistemi kurumsallaşırken Batı Avrupa parti sistemleri çözülmemektedir. Latin Amerika ülkeleri arasındaysa Türkiye ortalaması birçok Latin Amerika ülkesinden daha düşüktür. Bu noktada 2002 sonrası süreçte yaşanan düşük oynaklığın katkısı görülmektedir. Çünkü 2002 öncesi süreçte görülen oynaklık ortalaması çok yüksektir. Çalışmada Türk parti sisteminin seçimsel düzeyde kurumsallaşmasına ilişkin olarak önemli sonuçlardan biri sistem dışı oynaklığın sistem içi oynaklığa göre daha az görüldüğüdür. Türk parti sisteminde oynaklık her iki dönemde de kendi içinde yani sistem içi olarak görülmektedir. Sistem dışı oynaklığın sistem içi oynaklıktan fazla olduğu tek yer 1987 seçimleridir. 1983 yılında seçimlere katılmayan aktörlerin yarışa dahil olması ve bu dönemin ordu destekli aktörlerinin ortadan kalkması gibi faktörler üzerinden 1987 yılındaki sistem dışı oynaklığın gerekçesini ifade etmek mümkündür. 2002 seçimleri de sistem dışı oynaklığın görece yüksek olduğu seçimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu dönem eski parti sisteminin de çöktüğünü dikkate alırsak şunu ifade etmek gerekir ki Türk parti sistemine olağan şartlarda dışardan girmek zordur. Dolayısıyla sistem dışı oynaklığın nadir görüldüğüne ilişkin bir sonuca varmak da mümkündür. Türk parti sisteminde seçimsel oynaklık büyük oranda sistem içi oynaklıklardan kaynaklanmaktadır.

Parlamente düzlemde de Türk parti sisteminin 2002 sonrası dönemde oynaklığının düşüşüne rağmen bu oynaklık oranları ve ortalamaları seçimsel oynaklıktan farklılaşmaktadır. 2002 öncesi yüksek düzeyde oynaklık görülürken 2002 seçimlerinde parlamentonun tamamı farklı partilerden oluşmuştur. 2002 sonrası süreçteyse parlamente oynaklık daha istikrarlıdır. 2015 seçimlerinde HDP'nin meclise girmesiyle bu oynaklık artarken bu dönem genel olarak düşük seyretmiştir. Seçim sisteminin etkileri de bu oynaklıkta görülmektedir. Bu sayede aktörler elde ettikleri fazla veya eksik temsil ile parlamente oynaklığın artmasına neden olmaktadır. Parlamente düzlemde de sistem içi oynaklık sistem dışı oynaklıktan daha sık karşılaşılan bir olgudur. 1987 ve 2002 seçimleri hariç sistem içi oynaklık her seçimde daha yüksektir. 2002 seçimleriyle oluşan dönem sistem içi oynaklığın görülmediği ve parlamentonun tamamen bir önceki dönemde olmayan partiler etrafında kurulduğu bir dönemdir. Sistem bir anlamıyla yenilenmiştir. Tüm bunların dışında Türk parti sisteminin parlamento içi oynaklığının da özellikle 90'lı yıllar boyunca çok fazla olduğu ifade edilmelidir. Bu dönemde yüksek oynaklık parti sisteminin düşük kurumsallığını gösterirken 2002 sonrası dönem tekrar kurumsallaşmanın yükselişine işaret etmektedir.

Hükümet düzlemi de benzer şekilde 2002 öncesi dönemde özellikle de 90'lı yıllar boyunca son derece istikrarsızdır. Hükümetler değişime açık, bilinirliği düşük ve yeni aktörler için de erişime de açıktır. 2002 sonrası dönemdeyse Türk parti sistemi tek partili iktidar olarak AK Parti etrafında bu kapsamda son derece kurumsallaşmıştır. Bu dönemde hükümet değişime kapalı, bilinirliği yüksek ve yeni aktörlere kapalı bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla bu düzeyde de Türk parti sisteminin iki döneminin, birbirinden farklılaştığı ve kurumsallaşma düzeyinin yükseldiği görülmektedir.

Nihayetinde her üç düzlemde de 1983-2002 ile 2002-2017 yılları arasında farklı seviyelerde kurumsallaşmanın g r ld ğu çalışmanın önemli noktalarından biri olmuştur. Bu durum başka bir soruya kapı aralayarak ‘‘peki bu iki dönem arasındaki farklı kurumsallaşma düzeyini açıklayan faktörler nelerdir?’’ noktasında toplanmaktadır. Başka bir ifadeyle Türk parti sisteminin kurumsallaşmasının kaynakları nelerdir? Neden iki dönem birbirinden farklılaşmaktadır? soruları anlamlı hale gelmektedir. Türk parti sisteminde kurumsallaşmanın önündeki en büyük engeller arasında askeri müdahaleler ve parti kapatmaları gibi seçimsel olmayan faktörlerin varlığını unutmadan (Sayarı, 2008b)  alışmada oyunun kurallarını belirleyen yasal  er eve, parti sisteminin özellikleri, temel

aktörler ve hükümet performansı gibi faktörlerin Türk parti sisteminin kurumsallaşmasında oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyini etkileyen faktörler arasında ilk sırada parti sisteminin yapısal ortamını düzenleyen yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Özellikle 1983-2002 arası dönemde sık sık değişen oyunun kuralları kurumsallaşma düzeyinin düşük olmasının temel kaynakları arasında yer almaktadır. 2000’li yıllara kadar sıklıkla değişen yasal mevzuat bu yıllardan sonra çok az değişmiştir ve değişim yönü genellikle mevcut partileri korumaya yönelik olmuştur. Böylece 2002 sonrası Türk parti sisteminin kurumsallaşmasının açıklanmasında bu düzenlemelerin de önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

İkinci faktörse parti sisteminin temel iki niteliği olarak parçalanma ve kutuplaşma boyutu olmaktadır. Parçalanma boyutu parti sistemlerinde parçalanmanın arttıkça istikrarsızlıkların başladığını, kutuplaşma boyutuysa artan kutuplaşmanın demokrasiler için zararlı ancak belli bir düzeyde kutuplaşmanın da olumlu sonuçlar doğurabileceğini ifade eden iki boyuttur. Türk parti sisteminde de bu önermeler doğrulanmaktadır. Parçalanmanın yüksek olduğu dönemlerde kurumsallaşmanın düşük düzeyde seyrettiği görülmektedir. 1990’lı yılların Türk parti sistemi de bu anlamda yüksek parçalanma ve düşük kurumsallaşma örüntüsü göstermektedir. İkinci boyutu oluşturan kutuplaşma boyutu da artan kutuplaşmanın Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyine katkı sağladığını ifade etmektedir. Özellikle 2007-2015 arası dönemde artan kutuplaşma AK Parti’nin seçmenle bağlarını kuvvetlendirmesini ve seçmenin parti etrafında konsolide olmasını sağlayarak AK Parti’nin tabanını konsolide ederken diğer partilerin de pozisyonlarını netleştirmiş ve bu durumun parti sisteminin kurumsallaşmasına katkı sağlamasını ortaya çıkarmıştır.

Bu iki yapısal faktörün ardından aktörlerin de kurumsallaşmayı etkilediği görülmektedir. Buna ilişkin olarak siyasi partilere ve iktidarlara odaklanılmaktadır. Parti sistemlerinin temel aktörleri siyasal partiler olduğundan parti kurumsallaşması kavramı ile parti sisteminin kurumsallaşması kavramı arasında bir geçişkenlik gözlemlenmektedir ve bu iki kavram birbirine karıştırılmaktadır. Siyasi partiler parti sisteminin bir parçasıdır. Bu yüzden de parti sisteminin kurumsallaşması çalışmalarında ağırlıklı analiz aracı olarak kullanılmaktadır. Çünkü istikrar boyutuna vurgu yapan kavram, partiler arası rekabetteki istikrarı da merkezine almaktadır. Bu süreç sürekli değişen ve yeni ortaya çıkan partilerin

kurduğu ilişkiyle anlamlı olmayacağından belli bir düzeyde aktörlerin sürekliliğine ihtiyaç duyar. Bu yüzden parti kurumsallaşması genellikle parti sisteminin kurumsallaşmasının önemli belirleyicilerinden biridir. Ancak bu iki kavram arasındaki ilişki birbirini besleyebileceği gibi birbirine zıt da olabilir. Diğer bir ifadeyle kurumsallaşmış partiler parti sisteminin kurumsallaşmasına olumlu katkılar yapabileceği gibi olumsuz katkılar da yapabilir. Bu yüzden bu iki kavram birbirine karıştırılmamalı ve parti kurumsallaşması parti sisteminin kurumsallaşmasının kaynakları arasında ele alınmalıdır.

Parti kurumsallaşması kavramı etrafında üçüncü faktör olarak ele alınan siyasi partilerin parti sisteminin kurumsallaşmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Partilerin kurumsallaşması yükseldikçe parti sistemlerinin de kurumsallaşması yükselmektedir. İçsel, dışsal ve örgütsel olmak üzere üç bağlamda ele alınan parti kurumsallığına yönelik olarak incelenen Türk parti sisteminde partilerin üç alanda da farklı düzeyde kurumsallaştıkları görülmektedir.

İçsel olarak öncelikle Türkiye’deki partilerin nerdeyse hepsinde lider hakimiyeti bulunduğu kurumsallaşma düşüktür. Partinin politik tercihleri, aday belirleme süreci, ittifak ilişkileri vd. gibi tüm karar alma süreçlerinde liderliğin önemli bir rolü bulunmaktadır. Türk siyasi hayatında lider demokrasisi, lider sultanı, lider oligarşisi vb. kavramlar etrafında tarif edilen bu etkili olma hali partilerin işleyişlerinde kuralların hakimiyetini de ortadan kaldırmakta ve içsel kurumsallaşmaya zarar vermektedir. İçsel kurumsallaşmanın ikinci ayağını da parti temsilcilerinin partiye karşı sadakati oluşturmaktadır. Güçlü kurumsallaşmış partilerde parti içi sadakat yüksek olduğundan parti değiştirmek zor bir eylemdir. Nitekim bu bağlamda Türk parti sistemi 1983-2002 arası ve 2002-2017 arası dönemde farklı bir örüntü sergilemektedir. İlk dönemde partililerin sık sık değiştiği, her parlamento sürecince yüzlerce vekilin parti değiştirdiği bir atmosfer görülmektedir. Dolayısıyla bu durum içsel kurumsallaşmanın oldukça düşük olduğunu göstermektedir. İkinci dönemde parti içi sadakat güçlenmiş ve parti değiştirmeler özellikle de 2007 sonrası dönemde nadir gerçekleşmiştir.

Dışsal olarak da partilerin kurumsallaşması parti üyelikleri ve seçmen desteği üzerinden anlaşılmaktadır. Bu noktada 1983-2002 arası dönem parti üyeliklerinin keyfi, belirsiz ve ani değişimlere gebe olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla partilerin kurumsallığına ilişkin olarak negatif bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Partilerin üye sayıları gün be gün

değişebilmektedir. Nitekim seçmen desteği de benzer şekilde istikrarsız seyretmektedir. Bir seçimin galibi diğer seçimde erimektedir. Partilerin seçmen veya toplum nezdinde kökleşmesi son derece düşüktür. Ancak 2002 sonrası dönem bu bağlamda da partilerin güçlü bir istikrar örüntüsü gösterdiğini ve dışsal kurumsallaşmanın yükseldiğini göstermektedir. Parti üye sayıları ve seçmen desteğine ilişkin olarak 2007 sonrası dönemde istikrar artmış ve dışsal kurumsallaşma yükselmiştir.

Örgütsel olarak da partiler kriz atlatma ve hayatta kalma becerileri etrafında değerlendirilmektedir. Partilerin uzun süreli varlığı, krizleri atlatma yeteneklerini gösterdiğinden yaşlanma partiler için önemlidir. Yaşlanma sırasında yaşanan krizler karşısında hayatta kalabilmek kurumsallaşmanın göstergesi olmaktadır. Türkiye’de bu anlamıyla CHP ve MHP gibi yüksek parti yaşı ve krizler karşısında hayatta kalmış partiler bulunmaktadır. 1983-2002 arası dönemde bu partiler dışında kalan nerdeyse tüm partiler 2002 sonrasında etkinliğini yitirmiştir. 2002 sonrası AK Parti’nin bu anlamda örgütsel kurumsallığı çeşitli krizleri aşmasıyla beraber yükselmektedir. Böylece 2002 sonrası Türk parti sisteminin temel aktörlerinin kurumsallaşma düzeyi yüksek seyretmektedir.

Dolayısıyla 2002 sonrası Türk parti sisteminin kurumsallaşmasının yükselmesinde önemli bir rolün partilerin kurumsallaşmasından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Partilerin çeşitli düzeylerde de olsa 1983-2002 arası döneme göre çok daha fazla kurumsallaştığı görülmektedir. Bu farklılaşma beraberinde ilk dönemde sistemsel kurumsallaşmanın düşük düzeyde kalmasına, ikinci dönemdeyse yükselmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla partilerin kurumsallaştıkça parti sisteminin kurumsallaştığına yönelik çıkarımı Türk parti sisteminde de gözlemlenmek mümkündür.

Türk parti sisteminin kurumsallaşma düzeyinin farklılaşmasında dördüncü ve son faktörse hükümetlerin performansı olmaktadır. Hükümetlerin özellikle ekonomik performanslarını merkeze alan bu açıklama biçiminde hükümet performansının düşmesi seçmenlerin iktidar partisiyle arasına mesafe koymasını ve buna bağlı olarak diğer birçok alanı etkileyerek parti sisteminde oynaklığı arttırarak kurumsallaşma düzeyini olumsuz etkilediği ifade edilmektedir. Yine benzer şekilde 2002 sonrası dönemde Türk parti sisteminde hükümet performansı GSYH, büyüme oranı, kişi başına düşen milli gelir, enflasyon ve işsizlik oranı gibi göstergeler üzerinden 1983-2002 arası döneme göre belirgin farklılıklar göstermektedir. Böylece 2002 sonrası AK Parti iktidarlarının hükümette gösterdiği etkili performans parti sisteminin kurumsallaşma düzeyini de

yükseltmiştir. Yine benzer şekilde yolsuzluklara ilişkin göstergelerde de yolsuzluk algısının 2002 sonrası dönemde düşük seyrettiğini göstermektedir. Bu durum da yönetsel performansı desteklemektedir. Dolayısıyla hükümet performansının iyi seyrettiği dönemlerde parti sisteminin kurumsallaşmaya daha yakın olduğu yine Türk parti sistemi üzerinden görülmektedir.

Sonuç olarak Türk parti sisteminin 1983-2002 arası dönemde sürekli yasal düzenlemelerle istikrarsızlaştırılması, parti sisteminin yüksek parçalılığı ve düşük kutuplaşması, siyasal partilerin düşük kurumsallaşma göstermesi ve hükümetlerin kötü yönetsel performansı gibi nedenlerle düşük düzeyde kurumsallaşma örüntüsü gösterdiği buna karşın 2002 sonrası dönemdeyse yasal düzenlemelerin sonlanması, parçalanmanın azalması ve kutuplaşmanın yükselmesi, partilerin kurumsallaşması ve iktidarların ekonomik performanslarının iyi seyretmesi gibi nedenlerle kurumsallaşmanın yükseldiği görülmektedir. En nihayetinde her iki döneme ilişkin karşılaştırmalı araştırmaların artması gerektiği de ortadadır. Zamanla gelişen literatür bu kapsamda farklı faktörlerin kurumsallaşma düzeyinin açıklanmasında oynadığı rolü göstermesi açısından önemli bir çalışma sahası olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1989). Legitimacy, Participation and Restricted Pluralism: The 1987 Elections in Turkey. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(1), 17-38.
- Adaman, F., Çarkoğlu A., Şenatalar, B. (2001). *Hanehalkı Gözünden Türkiye’de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler*. TESEV Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye (4.Baskı)*. Çev: Sedat Cem Karadeli İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akgün, B. (2001). Aspects of Party System Development in Turkey. *Turkish Studies* 2(1), 71-92. <https://doi.org/10.1080/14683849.2001.11009174>
- Akgün, B. (2002). Türkiye’de Siyasi Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar. *Liberal Düşünce Dergisi*, 151-167.
- Akgün, B. ve Çelik M. (2020). TBMM’nin XVIII. Dönemi. İçinde Yusuf Tekin (edt.) *Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri* (II.Cilt, ss.613-644). TBMM Basımevi.
- Akyol, T. (2002, 13 Eylül). Hastalıklı demokrasi. *Milliyet Gazetesi*.
- Alkan, H. (2020). XXI. Dönem TBMM: 28 Şubat’ın Gölgesinden Kriz Dalgasına Savrulan Siyaset. İçinde Yusuf Tekin (edt.) *Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri* (II.Cilt, ss.731-770). TBMM Basımevi.
- Alkan, M.Ö. (1999). Osmanlı’dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi. *Görüş Dergisi*, (48), 48-61.
- Alvarez, R.M., Kiewiet D.R. ve Nunez L. (2018). A Taxonomy of Protest Voting. *Annual Review of Political Science*, 21, 135-154.
- Angılı, M. (2004). 1980 Sonrası Türkiye Siyaseti ve Genç Parti. *Praksis* 12 Güz, 37-62.
- Arbatli, E. ve Rosenberg, D. (2021). United We Stand, Divided We Rule: How Political Polarization Erodes Democracy. *Democratization*, 28(2), 285-307. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1818068>
- Arslandaş, D. ve Arslantaş, Ş. (2020). Keeping Power Through Opposition: Party System Change in Turkey. *New Perspectives on Turkey* 62, 27-50.
- Aşık, S. (2017). Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 431-465.
- Ataay, F. (2020). 12 Eylül, Neoliberalizme Geçiş ve Seçimsiz Dönem. İçinde Yusuf Tekin (edt.) *Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri* (II.Cilt, ss.561-586). TBMM Basımevi.

- Ayata S. ve Güneş-Ayata, A. (2007). The Center Left Parties in Turkey. *Turkis Studies*, 8(2), 211-232. <https://doi.org/10.1080/14683840701314126>
- Aydın-Düzgit, S. (2012). No Crisis, No Change: The Third AKP Victory in the June 2011 Parliamentary Elections in Turkey. *South European Society and Politics*, 17(2), 329-346.
- Aydın-Düzgit, S. ve Balta, E. (2019). When elites polarize over polarization: Framing the polarization debate in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 60, 153-176. doi:10.1017/npt.2018.15
- Aydın-Düzgit, S. (2023). Dünyadaki Örnekler Işığında Türkiye’de Kutuplaşma. İçinde Ali Çarkoğlu, Emre Erdoğan ve Mert Moral (Der.). *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür (Ersin Kalaycıoğlu’na Armağan)* (ss. 235-250), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M.A. (2007). Milletvekili Adaylarının Belirlenme Usulü ve Önseçim. *Yasama Dergisi*, 5, 82-108.
- Aydın, M., Kahraman, H.B., Hawks, B.B., Zaim O.Z. ve Dizdaroğlu, C. (2018). *Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması*. Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi, 31 Ocak 2018.
- Aydın S. ve Taşkın, Y. (2016). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Babacan, M. (2022). Küreselleşmenin Sınırlarında: AK Partili Yıllar ve Türkiye Ekonomisinin Geleceği. İçinde Nebi Miş, Burhanettin Duran ve Abdurrahman Babacan (Eds). *AK Parti ve Türkiye’nin Dönüşümü* (Cilt 2, ss.9-44). SETA Yayınları.
- Bakke E. ve Sitter N. (2005). Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989. *Party Politics* 11(2), 243-263.
- Balcı, A. ve Turan, Y. (2017). Eleştirinin Sefaleti: Batı’dan 15 Temmuz Darbe Girişimini Okumak. *Bilig*, (83), 53-77.
- Balcı, A. ve Efe, İ. (2021). Exogeneous Dynamics and Leadership Traits: A Study of Change in the Personality Traits of Recep Tayyip Erdoğan. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 10(2), 149-164
- Bardi L. ve Mair P. (2008). The Parameters of Party Systems. *Party Politics*, 14(2), 147-166.
- Barkey, H. J. (1998). The People’s Democracy Party (HADEP): The Travails of a Legal Kurdish Party in Turkey. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18(1), 129-138. <https://doi.org/10.1080/13602009808716397>
- Basedau M. Ve Stroh A. (2011). Do Party Systems Make Democracy Work? A Comparative Test of Party-system Characteristics and Democraticization in

- Francophone Africa. İçinde G. Erdmann ve M.Kneuer (Eds). *Regression of Democracy?* (ss. 173-199), Vs Verlag, Netherlands.
- Bejar S. ve Moraes J.A. (2016). The International Monetary Fund, Party System Institutionalization, and Protest in Latin America. *Latin American Politics and Society*, 58(2), 26-48.
- Belge, M. (1996). Yeni Partimiz. *Birikim Dergisi*, 82. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-82-subat-1996/2280/yeni-partimiz/5012>
- Ben-Dor, G. (1975). Institutionalization and Political Development: A Conceptual and Theoretical Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 17(3), 309–325. <http://www.jstor.org/stable/178027>
- Benoit, K. (2000). Which Electoral Formula is the Most Proportional? A New Look With New Evidence. *Political Analysis*, 8 (4), 381-388.
- Bernhard M. ve Karakoç E. (2011). Moving West or Going South? Economic Transformation and Institutionalization in Postcommunist Party Systems. *Comparative Politics* 44(1), 1-20.
- Bezci, B. (2010). Cumhuriyet Halk Partisi. içinde Turgay Uzun (Edt.). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler* (ss.127-162). Orion Kitabevi.
- Bezci, B. (2012). CHP’de Siyasal Mirasın Melez Lideri: Kemal Kılıçdaroğlu. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49 (564), 11-21.
- Bielasiak, J. (2002). The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States. *Comparative Politics*. 34 (2), 189-210.
- Bielasiak J. ve Hulse, J.W. (2013). Party System Determinants of Electoral Reform in Post-Communist States. *Communist and Post-Communist Studies* 46 (1), 1-12. <https://www.jstor.org/stable/48610369>
- Birch S. (2003). *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*. Palgrave Macmillan.
- Birnir J. K. (2005). Public Venture Capital and Party Institutionalization. *Comparative Political Studies*, 38(8), 915-938.
- Bizarro, F., Hicken, A. ve Self, D. (2020). The V-Dem Party Institutionalization Index: A New Global Indicator (1900-2018). Draft v.7. https://www.darinself.com/assets/files/party_institutionalization_index_2020.pdf
- Blais A. (1988). The Classification of Electoral Systems. *European Journal of Political Research*. 16, 99-110.
- Blais A. ve Carty R.K. (1987). The Impact of Electoral Formulae on the Creation of Majority Governments. *Electoral Studies*, 6(3), 209-218.

- Blais A. ve Carty R.K. (1991). The Psychological Impact of Electoral Laws: Measuring Duverger's Elusive Factor. *British Journal of Political Science*, 21 (1), 79-93.
- Blais A. ve Massicotte L. (2002). Electoral Systems. İçinde Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris (Eds.). *Comparing Democracies* (2nd Edition), Sage Publications.
- Blondel J. (1968). Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Science*, 1(2), 180-203.
- Bogaards, M. (2004). Counting Parties and Identifying Dominant Party Systems in Africa. *European Journal of Political Research*. 43, 173-197.
- Boix, C. (2007). The Emergence of Parties and Party Systems. İçinde Charles Boix and Susan C. Stokes (Eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Politics* (ss.499-521). Oxford University Press.
- Booth E. ve Robbins J. (2010). Assessing The Impact of Campaign Finance On Party System Institutionalization. *Party Politics* 16 (5), 629-650.
- Bora, T. (2002). 2002 Seçimi ve Siyasi Güzergâh Problemleri. *Birikim Dergisi*, 163-164, Kasım/Aralık. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-163-164-kasim-aralik-2002/2352/2002-secimi-ve-siyasi-guzergah-problemleri/2554>
- Bora T. ve Can K. (2009). *Devlet Ocak Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İletişim Yayınları.
- Borbath, E. (2021). Two Faces of Party System Stability: Programmatic Change and Party Replacement. *Party Politics*, 27(5), 996-1008. <https://doi.org/10.1177/1354068820917628>
- Boudon, L. (2000). Party System Deinstitutionalization: The 1997–98 Colombian Elections in Historical Perspective. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 42(3), 33–57. doi:10.2307/166437
- Budiatri, A.P. (2022). The Impact of Local Parties on Party System Institutionalisation in Post-Conflict Aceh. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, Vol 41(1), 34-58
- Calossi E. ve Cicchi L. (2018). The Italian party system's three functional arenas after the 2018 election: the tsunami after the earthquake. *Journal of Modern Italian Studies* 23(4), 437-459.
- Cansever, N. (2019). Türk Siyasal Hayatında Yöneten Sağın Bölünmesi: 1990'lı Yıllarda Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi Karşılaştırmalı Analiz. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Carey, J.M. (2000). Parchment, Equilibria, and Institutions. *Comparative Political Studies*, 33 (6/7), 735-761.

- Carey, J.M. ve Hix, S. (2009). The electoral sweet spot: low-magnitude proportional electoral systems. *PSPE working papers*, 01. Department of Government, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Casal Bértoa F. (2011). *Sources of Party System Institutionalization in New Democracies: Lessons from East Central Europe*. EUI Working Paper.
- Casal Bértoa F. (2012). Parties, regime and cleavages: explaining party system institutionalisation in East Central Europe. *East European Politics*, 28(4), s.452-472.
- Casal Bértoa F. (2014). Party systems and cleavage structures revisited: A sociological explanation of party system institutionalisation in East Central Europe. *Party Politics*, 20(1), 16-36.
- Casal Bértoa F. (2015). Party System Institutionalization: A Travelling Framework. İçinde Ferdinand Müller-Rommel ve Fernando Casal Bértoa (Eds.). *Party Politics and Democracy in Europe-Essays in Honour of Peter Mair* (ss.117-130). Routledge.
- Casal Bértoa, F. (2016a). Political Parties Or Party Systems? Assessing The ‘Myth’ Of Institutionalisation And Democracy. *West European Politics*, 40 (2), 402-429.
- Casal Bértoa F. (2016b). The Three Waves of Party System Institutionalisation Studies: A Multi-or Uni-Dimensional Concept?. *Political Studies Review*, 1-13. doi: 10.1177/1478929916677136
- Casal Bértoa F. (2017). It’s Been Mostly About Money! A Multi-method Research Approach to the Sources of Institutionalization. *Sociological Methods & Research*, 46(4), 683-714.
- Casal Bértoa F. (2018). The Three Waves of Party System Institutionalisation Studies: A Multi- or Uni-Dimensional Concept?. *Political Studies Review*. 16(1), 60-72.
- Casal Bértoa, F. (2023): Database on WHO GOVERNS in Europe and beyond, PSGo. Available at: whogoverns.eu
- Casal Bértoa F. ve Mair P. (2010). *Two Decades On: How Institutionalized are the Post-Communist Party Systems?*. EUI Working Paper.
- Casal Bértoa F. ve Mair P. (2012). Party System Institutionalisation Across Time in Post-communist Europe. İçinde Hans Keman ve Ferdinand Müller-Rommel (Eds.). *Party Government in the New Europe* (ss.85-112). Abingdon/New York, Routledge.
- Casal Bértoa F. ve Enyedi Z. (2016). Party System Closure and Openness: Conceptualization, Operationalization and Validation. *Party Politics*, Vol 22 (3), 265-277.

- Casal Bértoa F. ve Enyedi Z. (2020). Party Systems: Types, Dimensions, and Explanations. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, Oxford University Press.
- Casal Bértoa F. ve Enyedi Z. (2021). *Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe*. Oxford University Press.
- Casal Bértoa F. ve Enyedi Z. Ve Mölder, M. (2023). Party and Party System Institutionalization: Which Comes First?. *Perspectives on Politics*, 1-19. <https://doi.org/10.1017/S1537592723002530>
- Casal Bértoa, F. ve Weber (2018). Restrained Change: Party Systems in Times of Economic Crises. *The Journal of Politics* 81 (1). <https://doi.org/10.1086/700202>
- Castaldo A. (2014). Party System Institutionalization: The Cases of Italy and the Federal Republic of Germany. *World Political Science Review* 10(2), 187-216.
- Cemal, H. (1999, 26 Şubat). Milletvekili Adaylığı: Eski Hamam Eski Tas. *Milliyet Gazetesi*.
- Chhibber, P. ve Torcal, M. (1997). Elite Strategy, Social Cleavages, and Party Systems in a New Democracy: Spain. *Comparative Political Studies*, 30 (1), 27-54.
- Chhibber P. Ve Kollman K. (2004). *The Formation of National Party Systems: Federalism and Party Competition in Canada, Great Britain, India, and the United States*. Princeton University Press.
- Chiaromonte, A. ve D'Alimonte, R. (2018). The New Italian Electoral System and its Effects on Strategic Coordination and disproportionality. *Italian Political Science*, 13 (1), 8-18.
- Chiaromonte, A. ve Emanuele, V. (2017). Party System Volatility, Regeneration and de-institutionalization in Western Europe (1945-2015). *Party Politics*, 23 (4), 376-388.
- CHP Seçim Bildirgesi (2011). *2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi: Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi. Herkesin Türkiye'si*. Ankara.
- Cicioğlu, Ş. (2013). Türkiye’de 1980 Sonrası Gelir Dağılımının Ekonomi Politikaları ve Krizler Bağlamında Değerlendirilmesi. *HAK-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 2(4), 28-49.
- Coşkun, V. (2014). The 2014 Local Elections and the Peace and Democracy Party (BDP). *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (30-31). 61-76
- Croissant A. ve Völkel P. (2012). Party System Types and Party System Institutionalization: Comparing New Democracies in East and Southeast Asia. *Party Politics* 18(2) 235-265.

- Çağlar, İ. (2016). 5 Soruda AK Parti’de Yeni Dönem. SETA, <https://www.setav.org/5-soruda-ak-partide-yeni-donem-2/> Erişim Tarihi:17/08/2023
- Çaha, Ö. (2006). Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3(9-10), 9-21.
- Çaha, Ö. (2008). Seçmen Davranışını Belirleyen Değerler. İçinde Ömer Çaha (Edt.), *Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler*, (ss. 1-53). Orion Kitabevi.
- Çakır, R. (2000). Fazilet Kongresi: Demokrasi Virüsü FP’ye Sızdı. *Birikim Dergisi*, 134-135, Haziran-Temmuz.
- Çarkoğlu A. (1997). The Turkish General Election of 24 December 1995. *Electoral Studies*, 16 (1), 86-95.
- Çarkoğlu A. (1998). The Electoral Message of the December 1995 General Election in Turkey: Implications and Prospects for the April 1999 Elections. *Insight Turkey*, 21, 121-134.
- Çarkoğlu A., Erdem T. ve Kabasakal M. (2000). Türkiye’de Yeni Bir Parti Sistemine Doğru: Siyasi Partiler Kanunu, Parti Örgütleri ve Parti İçi Demokrasiden Beklentiler, içinde Siyasi Partilerde Reform (ss.31-126). Tesev Yayınları.
- Çarkoğlu A. ve Hinich M.J. (2006). A Spatial analysis of Turkish party preferences. *Electoral Studies*, 25, 369-392.
- Çarkoğlu A. (2011). Turkey’s 2011 General Elections: Towards a Dominant Party System?. *Insight Turkey*, 13 (3), 43-62.
- Çavuşoğlu, H. (2007). 12 Eylül ve Merkez Sağ. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(6), 183-201.
- Çavuşoğlu, H. (2008). 1993 DYP Kongresine Giden Süreç: Demirel’in Veliahtı Neden Tansu Çiller Oldu?. *Toplumsal Tarih* 179, 66-72.
- Çaylak, A. ve Baran, H. (2018). Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970). İçinde Adem Çaylak (Edt.). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı* (ss.437-483). Savaş Yayınevi.
- Çelebi, O. (2021). Siyasi Yasakların Sonu: 6 Eylül 1987 Referandumunda Erdal İnönü ve Bülent Ecevit’in Faaliyetleri. *History Studies* 13(1), 301-322.
- Çetinsaya, G. (2002). Türk Muhafazakarlığının Temelleri Üzerine Bir Deneme. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 70, 34-38
- Çınar, O. (2022). Candidate Selection MEthods of the Turkish Political Parties in 2011 and 2015 General Elections. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2(2), 366-376.

- Dalay, G. (2014). 30 Mart Referandum Havasında Geçti. SETA <https://www.setav.org/30-mart-referandum-havasinda-gecti/> Erişim Tarihi:19/08/2023
- Dalton R. J. ve Weldon S. (2007). Partisanship and Party System Institutionalization. *Party Politics* 13(2), 179-196.
- Dalton, R. J. (2002). Political Cleavages, Issues, and Electoral Change. İçinde Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi ve Pippa Norris (Eds.). *Comparing Democracies* 2 (ss.189-210). SAGE Publications.
- Dalton, R. J. (2008). The Quantity and the Quality of Party Systems: Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences. *Comparative Political Studies*, 41 (7), 899-920.
- Dalton, R. J. (2021). Modeling Ideological Polarization in Democratic Party Systems. *Electoral Studies*. 72, <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102346>
- Dargent E. ve Munoz P. (2011). Democracy Against Parties? Party System Deinstitutionalization in Colombia. *Journal of Politics in Latin America* 3(2), 43-71.
- Dassonneville, R. ve Hooghe, M. (2017). Economic Indicators and Electoral Volatility: Economic Effects on Electoral Volatility in Western Europe, 1950-2013. *Comparative European Politics*, 15(6), 919-943.
- Demirel, T. (2005). Adalet Partisi. İçinde Murat Gültekingil ve Tanıl Bora (Eds.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (Cilt 7). İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2016). *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (2.Basım). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dix, Robert H. (1992). Democratization and the Institutionalization of Latin American Political Parties. *Comparative Political Studies*, 24(4), 488-511.
- Dunleavy P. ve Boucek F. (2003) Constructing the Number of Parties. *Party Politics*, 9 (3), 291-315.
- Duran, B. (2007). *Türk Parlamento Tarihi – TBMM XIX. Dönem (1991-1995)* (I.Cilt), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:150.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler* (4. Basım. Çev. Ergun Özbudun). Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Emanuele V. ve Chiaramonte A. (2018). A Growing Impact of New Parties: Myth or Reality? Party System Innovation in Western Europe After 1945. *Party Politics* 24 (5), 475-487.

- Emanuele V. ve Chiaramonte A. (2019). Explaining the Impact of New Parties in the Western European Party Systems. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 29(4), 490-510. <https://doi.org/10.1080/17457289.2019.1666402>
- Emanuele V. ve Chiaramonte A. (2020). Going out of the ordinary. The de-institutionalization of the Italian party system in comparative perspective. *Contemporary Italian Politics*, 12(1), 4-22.
- Emanuele, V. ve Sikk, A. (2021). Party crashers? Modeling genuinely new party development paths in Western Europe. *Party Politics*, 27(5), 883-895. <https://doi.org/10.1177/1354068820911355>
- Enyedi Z. ve Casal Bértoa F. (2023). Party Systems and Party System Change. İçinde Neil Carter, Daniel Keith, Gyda M.Sindre and Sofia Vasilopoulou (Eds.), *The Routledge Handbook of Political Parties*. Routledge.
- Enyedi, Z. (2008). The Social and Attitudinal Basis of Political Parties: Cleavage Politics Revisited. *European Review*, 16(3), 287-304.
- Enyedi, Z. (2016). Populist Polarization and Party System Institutionalization: The Role of Party Politics in De-Democratization. *Problems of Post-Communism*, 63(4), 210-220.
- Erdoğan, M. (2004). CHP'ye Dair. *Liberal Düşünce Dergisi*, 36, 123-126
- Erdoğan E. ve Uyan Semerci, P. (2018). *Fanusta Diyaloglar: Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan Tosun, G. ve Tosun, T. (2007). 1983'ten Günümüze Türkiye'de Siyasal Parti Üyeliğinin Gelişimi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Toplum ve Demokrasi*, 1 (1), Eylül-Aralık, 45-56.
- Erdoğan Tosun, G., Tosun, T. ve Gökmen, Y.C. (2018). Party Membership and Political Participation in Turkey. İçinde Sabri Sayarı, Pelin Ayan Musil ve Özhan Demirkol (Eds.). *Party Politics in Turkey: A Comparative Perspective*, Routledge.
- Eroğul, C. (2007). 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 62(3), 167-181. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002037
- Ete, H. (2009). 22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler Örgüt İle Parti Olma Geriliminde DTP. *SETA Analiz*, Sayı 7.
- Ete, H. (2011). Sunuş: 2000'li Yıllarda Siyaset ve Siyasal Partiler. İçinde Hatem Ete (Edt.). *2000'li Yıllar 1: Türkiye'de Siyasal Partiler* (ss.7-24). Meydan Yayıncılık.
- Ete, H. (2018). 24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyolojisi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15 (54), 293-321.

- Evans, G. ve James, T. (2012). How Parties Shape Class Politics: Explaining The Decline Of The Class Basis Of Party Support. *British Journal of Political Science*, 42 (1), 137-161.
- Ezrow, N. M. (2011). The Importance of Parties and Party Systems Institutionalization in New Democracies. Briefin Paper, IDCR.
- Fişek, K. (1998). Bir bilen bir bölene gel beraber, berber dükkanı açalım demiş. *Hürriyet Gazetesi*. <https://www.hurriyet.com.tr/bir-bilen-bir-bolene-gel-beraber-berber-dukk-ni-acalim-demis-39053435> Erişim Tarihi:17/06/2022
- Flora, Peter (2007). "Introduction". İçinde Peter Flora, Stein Kuhnle ve Derek Urwin (Eds.). *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan* (ss.1-93). Oxford University Press.
- Gallagher, M. (1991). Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems. *Electoral Studies*, 10(1), 33-51.
- Geddes, B., Wright, J. ve Frantz, E. (2014). Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set. *American Political Science Association*. 12 (2), 313-331.
- Gençer, A (2004). Türk Siyasi Hayatında Hülle Partileri 1985-1995. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gençkaya, Ö. F. (2020). XIX. Dönem TBMM ve 'Yeniden Koalisyonlar' Döneminin Başlangıcı. İçinde Yusuf Tekin (Edt.). *Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri* (II.Cilt, ss.645-680). TBMM Basımevi.
- Gethin A. Martinez-Toledano C. ve Piketty T. (2021). Political Cleavages and Social Inequalities in Fifty Democracies, 1948-2020. İçinde Amory Gethin, Clara Martinez-Toledano, Thomas Piketty (Eds.) *Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948-2020*. Harvard University Press.
- Geyikçi, Ş. Y. (2018). The importance of inter-party relationships for democratic quality. *YDÜ SOSBİLDİR*, 11(1), 155-185.
- Golder, M. (2003). An Evolutionary Approach to Party System Stability. *Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago*, 1-36.
- Golosov, Grigori V. (2010), The Effective Number of Parties: A New Approach. *Party Politics*, 16 (2), 171-192.
- Gökçe, A.F., Apari, Ş. ve Gündüz, B. (2015). Intra-party education and its impact on democracy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 174, 85-90.
- Göztepe, E. (2007). Sevilmeyen Anayasayı Kim Korumak İster?. *Birikim Dergisi*, Sayı 218 Haziran. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-218-haziran-2007/2401/sevilmeyen-anayasayi-kim-korumak-ister/6013>

- Grande E. ve Kriesi H. (2012). The Transformative Power of Globalization and The Structure of Political Conflict in Western Europe. İçinde Hanspeter Kriesi, Edgar Grande, Martin Dolezal, Marc Helbling, Domini Höglinger, Swen Hutter, Bruno Wüest (Eds.). *Political Conflict in Western Europe* (ss.3-36). Cambridge University Press.
- Gümüşçü, Ş. (2013). The Emerging Predominant Party System in Turkey. *Government and Opposition*, 48 (2), 223-244.
- Hale, W. (2014). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları.
- Harmel R. Svasand L.G. ve Mjelde H. (2018). Institutionalisation (and De-Institutionalisation) of Right-Wing Protest Parties. ECPR Press: London.
- Hellmann O. (2014). Party System Institutionalization Without Parties: Evidence from Korea. *Journal of East Asian Studies* 14, 53-84.
- Heper, M. (2002). Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmeleri İle İlgili Düşünceler. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 70, 23-28.
- Hernandez E. ve Kriesi, H. (2016). The Electoral Consequences of the Financial and Economic Crisis in Europe. *European Journal of Political Research*, 55(2), 203-224.
- Hicken, A. (2006). Stuck in the Mud: Parties and Party Systems in Democratic Southeast Asia. *Tawian Journal of Democracy* 2(2), 23-46.
- Hicken A. (2009). *Building Party Systems in Developing Democracies*. Cambridge University Press: New York.
- Hicken A. ve Kuhonta E. M. (2011). Shadows From the Past: Party System Institutionalization in Asia. *Comparative Political Studies* 44(5), 572-597.
- Hix S., Hortalá-Vallve, R. ve Rimbau-Armet, G. (2016). The Effects of District Magnitude on Voting Behaviour. *The Journal of Politics*, 79 (1), 356-361.
- Hooghe L., Marks G. (2018). Cleavage theory meets Europe’s crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*, 25 (1), 109-135.
- Hooghe L., Marks G. ve Wilson C. J. (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?. *Comparative Political Studies*, 35 (8), 965-989.
- Hug, S. (2001). *Altering Party Systems: Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*. The University of Michigan Press.
- Hunter, L.Y. ve Robbins, J. W. (2016). Party System Stability and Conflict Initiation. *Cambridge Review of International Affairs*, 29 (4), 1344-1374.
- Huntington, S. (2006). *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press.

- Ignazi, P. (1992). The Silent Counter-Revolution: Hyptheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 22, 3-34.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press.
- İzgili, M. (2013). *CHP 'Yeni' Oldu Mu? Tüzük Demokratikleşti Mi?*. Karınca Yayınları, Ankara.
- Jaklic, K. (2008). Comparative Report On Thresholds And Other Features Of Electoral Systems Which Bar Parties From Access To Parliament. *European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission)*. Study No: 485, 1-13.
- Jones M.P. (1993). The Political Consequences of Electoral Laws in Latin America and the Caribbean. *Electoral Studies*, 12 (1), 59-75.
- Jones M.P. (1999). Electoral Laws and the Effective Number of Candidates in Presidential Elections. *Journal of Politics*, 61 (1), 171-184.
- Jones M.P. (2004). Electoral Institutions, Social Cleavages, and Candidate Competition in Presidential Elections. *Electoral Studies*, 23, 73-106.
- Jones M.P. (2011). Weakly Institutionalized Party Systems and Presidential Democracy: Evidence from Guatemala. *International Area Studies Review*, 14(4), 3-30.
- Jones, M. ve Mainwaring, S (2003). The Nationalization of Parties and Party Systems: An Empirical Measure and an Application to the Americas. *Party Politics* 9, 139-66.
- Kalaycıoğlu, E. (1994). Elections and Party Preferences in Turkey Changes Continuties in the 1990s. *Comparative Political Studies*, 27 (3), 402-424.
- Karahanoğulları, O. (2002). Kronik: Tatilsiz Siyaset. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (3), ss.181-189. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001765
- Karakaya-Polat, R. (2009). The 2007 Parliamentary Elections in Turkey: Between Securitisation and Desecuritisation. *Parliamentary Affairs* 62 (1), 129-148.
- Kardaş, T. ve Balcı, A. (2019). Understanding the July 2016 Coup: The Contemporary Security Dilemma. *Digest of Middle East Studies*, 28(1), 144-163
- Katz, R. (2007). *A Theory of Parties and Electoral Systems*. The Johns Hopkins University Press

- Katz, R. ve Mair, P. (1992). The Membership of Political Parties in European Democracies, 1960-1990. *European Journal of Political Research*, 22(3), 329-345. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1992.tb00316.x>
- Kaufmann, D. ve Kraay, A. (2023). Worldwide Governance Indicators, 2023 Update (www.govindicators.org), Erişim Tarihi 10/19/2023.
- Kaya Ö., Toroğlu E. ve Adıgüzel F. (2015). 2011 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranlarının İlçeler Ölçeğinde Mekansal Analizi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 31, 1-13.
- Kaya, M. (2019). The Potentials and Challenges of Left Populism in Turkey: The Case of the People's Democratic Party (HDP). *British Journal of Middle Eastern Studies* 46 (5), 797-812. <https://doi.org/10.1080/13530194.2019.1634398>
- Kenig, O., Fuchs A. Ve Shapira A. (2022). *IDI Experts on the Proposed Bill to Lower the Electoral Threshold*, The Israel Democracy Institute, Erişim Linki: <https://en.idi.org.il/articles/36076>
- Keyman, F. (2014). The AK Party: Dominant Party, New Turkey and Polarization. *Insight Turkey*, 16 (2), 19-31.
- Kim W., Bernard M. ve Hicken A. (2022). Electoral Volatility and Regime Survival in Competitive Authoritarian Regimes. *Working Paper V-Dem Institute* 1-39.
- Kiriş, H. (2011). Parti Sisteminde Kutuplaşma ve Türk Parti Sistemi Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(4), 33-67.
- Kitschelt, H. (2007). Party Systems. İçinde Charles Boix and Susan C. Stokes (Edt.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* (ss.522-554). Oxford University Press,
- Kneuer M. (2011). Deficits in Democratic Quality? The Effects of Party System Institutionalization on the Quality of Democracy in Central Eastern Europe. İçinde G.Erdmann ve M.Kneuer(Eds.). *Regression of Democracy?* (ss.133-171). Vs Verlag, Netherlands.
- Knutsen Oddbjv ve Scarbrough Elinor (1995). Cleavage Politics. İçinde. Jan W. Van Deth ve Elinor Scarbrough (Eds.) *The Impact of Values: Beliefs in Government* (Vol 4, ss.492-524). Oxford University Press.
- Komsuoğlu, A. (2003). Siyasal Liderlik ve Süleyman Demirel Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (İktisat) Doktora Programı, İstanbul.
- Kotanidis, S. (2019). Understanding the d'Hondt Method: Allocation of Parliamentary Seats and Leadership Positions. *European Parliament Research Service*, PE 637.966, 1-8.

- Kömürcü, D. (2016). Türkiye’de Sosyal Demokrasi. İçinde Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (Eds.). Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası) (ss.91-142). Siyasal Kitabevi.
- Kriesi, H. (1998). The Transformation of cleavage politics: The 1997 Stein Rokkan Lecture. *European Journal of Political Research*, 33, 165-185.
- Kriesi, H. (2010). Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values. *West European Politics*, 33(3), 673-685.
- Kubicek, P. (1999). The 1999 Turkish Elections. *Mediterranean Politics* 4(2), 186-192. <https://doi.org/10.1080/13629399908414692>
- Kuenzi M. ve Lambright G. (2001). Party System Institutionalization in 30 African Countries. *Party Politics* 7(4), 437-468
- Laakso M. ve Taagepera R. (1979). Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12 (1), 3-27.
- LaPalombara J. ve Weiner M. (1969), The Origin and Development of Political Parties. İçinde Joseph LaPalombara ve Myron Weiner(Eds.). Political Parties and Political Development Princeton (ss.3-42), Princeton University Press.
- Laçiner, Ö. (2002). DP, ANAP ve Sonunda AKP. *Birikim Dergisi*, 163-164, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-163-164-kasim-aralik-2002/2352/dp-anap-ve-sonunda-akp/2552>
- Lago I. ve Torcal M. (2020). Electoral Coordination and Party System Institutionalization. *Party Politics*, 26(5), 570-580.
- Leininger, A., & Grünewald, F. (2023, August 11). Ideological and affective polarization in multiparty systems. <https://doi.org/10.31235/osf.io/mz6rs>
- Levitsky, S. (1998). Institutionalization and Peronism: The Concept, The Case and The Case for Unpacking the Concept. *Party Politics*, 4(1), 77-92
- Levitsky, S. (2018). Peru: The Institutionalization of Politics without Parties. içinde Scott Mainwaring (Edt.), *Party System in Latin America* (ss.326-355). Cambridge University Press
- Lewis, P. G. (2006). Party Systems in Post-Communist Central Europe: Patterns of Stability and Consolidation. *Democratization* 13(4), 562-583.
- Lijphart, A. (1994) Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies 1945-1990. Oxford University Press.
- Lijphart, A. (2016). *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları* (Çev: Güneş Ayas ve Utku Umut Bulsun). İthaki Yayınları.

- Lindberg, Staffan I. (2007). Institutionalization of Party Systems? Stability and Fluidity among Legislative Parties in Africa's Democracies. *Government and Opposition*, 42(2), 215-241.
- Linz, J. (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy* (1), 51-69.
- Lisi, M. (2016). Party System (de-)Institutionalization And The Economic Crisis: Insights From Italian Case. *Portuguese Journal of Social Science*, 15(2), 217-236. https://doi.org/10.1386/pjss.15.2.217_1
- Lipset, Seymour M. ve Rokkan, Stein (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction. İçinde Seymour Martin Lipset ve Stein Rokkan (Edt.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (ss.1-64). New York: The Free Press.
- Lipset, S.M. (2000). The Indispensability of Political Parties. *Journal of Democracy*, 11(1), 48-55.
- Livaneli, Z. (2023, 18 Nisan). Türkiye Yüzyılı Vizyonu İkinci Cumhuriyet mi?. *Oksijen Gazetesi*. <https://gazeteoksijen.com/yazarlar/zulfu-livaneli/turkiye-yuzyili-vizyonu-ikinci-cumhuriyet-mi-176827>
- Lowndes, V. (2018). Institutionalism. İçinde Vivien Lowndes, David Marsh ve Garry Stoker (Edt.). *Theory and Methods in Political Science* (4th ed., ss. 54-75). Palgrave.
- Lowndes, V. ve Roberts, M. (2013). Why Institutions Matter: The New Institutionalism in Political Science. Palgrave Macmillan.
- Lucardi, A. (2017). The Effect of District Magnitude on Electoral Outcomes: Evidence from Two Natural Experiments in Argentina. *B.J.Pol.S.*, 1-21.
- Luna J.P. ve Altman D. (2011). Uprooted but Stable: Chilean Parties and the Concept of Party System Institutionalization. *Latin American Politics and Society*.
- Luna, J.P. (2014). Party System Institutionalization: Do We Need a New Concept?. *Studies in Comparative International Development* (49), 403-425
- Lupu, N. (2015). Party Polarization and Mass Partisanship: A Comparative Perspective. *Polit Behaviour*, 37, 331-356.
- Lynch, P. (2007). Party System Change in Britain: Multi-Party Politics in a Multi-Level Polity. *British Politics*, 2, 323-346.
- Madrid, R. (2005). Ethnic Cleavages and Electoral Volatility in Latin America. *Comparative Politics*, 38(1), 1-20.
- Mainwaring S. & Scully T.R. (1995), Introduction: Party Systems in Latin America. İçinde Scott Mainwaring ve Timothy Scully (Eds.), *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America* (ss.1-34). Stanford University Press,

- Mainwaring, S., ve Matthew S. Shugart (1997a). Presidentialism and Democracy in Latin America: Rethinking the Terms of Debate. İçinde Scott Mainwaring ve Matthew S. Shugart (Eds.), *Presidentialism and Democracy in Latin America*. Cambridge University Press.
- Mainwaring, S, ve Matthew S. Shugart (1997b). “Conclusion: Presidentialism and Party System”, İçinde Scott Mainwaring ve Matthew S. Shugart (Eds.). *Presidentialism and Democracy in Latin America*. New York: Cambridge University Press.
- Mainwaring S. (1998). Party Systems in the Third Wave. *Journal of Democracy*, 9(3), 67-81.
- Mainwaring S. (1999). Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Case of Brazil. Stanford University Press, California.
- Mainwaring S. (2006). The Crisis of Representation in the Andes. *Journal of Democracy* 17(3), 13-27.
- Mainwaring S. ve Torcal M. (2006). Party System Institutionalization and Party System Theory After The Third Wave of Democratization. İçinde Richard S.Katz ve William Crotty (Edt.). *Handbook of Party Politics*, (ss.224-227). SAGE Publications.
- Mainwaring S. ve Zoco E. (2007). Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition: Electoral Volatility in Old and New Democracies. *Party Politics*, 13 (2), 155-178.
- Mainwaring, S. (2018a). Introduction. içinde Scott Mainwaring (Edt.), *Party System in Latin America* (ss.1-13). Cambridge University Press.
- Mainwaring, S. (2018b). Party System Institutionalization in Contemporary Latin America. İçinde Scott Mainwaring (Edt.), *Party System in Latin America* (ss.34-70). Cambridge University Press.
- Mainwaring, S. (2018c). Party System Institutionalization, Predictability, and Democracy, İçinde Scott Mainwaring (Edt.), *Party System in Latin America* (ss.71-101). Cambridge University Press.
- Mainwaring S. ve Bizzarro, F. (2018). Democratization without Party System Institutionalization: Cross-National Correlates. İçinde Scott Mainwaring (Edt.), *Party System in Latin America* (ss.102-132). Cambridge University Press.
- Mainwaring, S., Bizzarro F. ve Petrova A. (2018). Party System Institutionalization, Decay, and Collapse. İçinde Scott Mainwaring (Edt.), *Party System in Latin America* (ss.17-33). Cambridge University Press.
- Mainwaring, S., Gervasoni, C., & España-Najera, A. (2017). Extra- and within-system electoral volatility. *Party Politics*, 23(6), 623–635. <https://doi.org/10.1177/1354068815625229>

- Mainwaring, S. ve Su (2021). Electoral Volatility in Latin America, 1932–2018. *St Comp Int Dev* 56, 271–296. <https://doi.org/10.1007/s12116-021-09340-x>
- Mair, P. (1997). *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford University Press.
- Mair, P. (2002). Comparing Party Systems. İçinde Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, and Pippa Norris (Eds.). *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting* (ss.88-107). SAGE Publications.
- Mair, P. (2006). Party System Change, İçinde Richard Katz and William Crotty(Eds.). *Handbook of Party Politics* (ss.63-73) London: Sage Publications.
- Mair, P. ve Van Biezen (2001). Going, going, gone? The decline of party membership in contemporary Europe. *European Journal of Political Research*, 51 (1), 24-56. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2011.01995.x>
- Mardin, Ş. (2004). Türkiye’de Toplum ve Siyaset (12.Baskı, Der: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder). İletişim Yayınları.
- Markowski, R. (2000). Party System Institutionalization in New Democracies: Poland – a Trend-Setter with No Followers. Paper to be discussed at the conference “Re-thinking Democracy in the New Millennium” organized by the University of Houston, February 16-19, Houston.
- Marks G., Liesbet Hooghe, Moira Nelson ve Erica Edwards (2006). Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality. *Comparative Political Studies*, 39 (2), 155-175.
- Marks G., Attewell David, Rovny Jan ve Liesbet Hooghe (2021). Cleavage Theory. İçinde M. Riddervold (Edt.) *The Palgrave Handbook of EU Crises* (ss.173-195). Palgrave Macmillan.
- Massicotte, L. (2008). Canada: Sticking to First-Past-the-Post, for the Time Being,. İçinde Michael Gallagher ve Paul Mitchell (Edt.). *The Politics of Electoral Systems* (ss.99-118). Oxford University Press.
- McCoy, J., Rahman, T. ve Somer, M. (2018). Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities. *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16-42.
- Millard F. (2009). Poland: Parties Without a Party System. *Politics & Policy*, 37(4), 781-798.
- Miş, N. (2012). Güvenlikleştirme teorisi ve Türkiye’de güvenlikleştirme siyaseti: 1923-2003. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Tez No: 313260.
- Miş, N. ve Eren, A. (2014). Siyasal Partilerin Yerel Vizyonu: İstanbul Seçimleri, SETA.

- Miş, N., Aslan, A., Yeşiltaş, M. ve Ünay, S. (2015). 7 Haziran 2015 Seçimi ve Sonrası. SETA.
- Miş, N. (2015). İstanbul Seçimleri 1940-2014. Büyük İstanbul Tarihi (Cilt 3, ss.346-371). <https://istanbultarihi.ist/87-istanbul-secimleri-1950-2014>
- Miş, N., Gülenler, S., Coşkun, İ., Duran, H., Erkut Ayvaz, M. (2016). Demokrasi Nöbetleri: Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi. SETA.
- Miş, N. (2017). The Importance of Erdoğan's Leadership in the Prevention of the Coup. *Kriter Dergi*, <https://kriterdergi.com/yazar/nebimis/the-importance-of-erdogans-leadership-in-the-prevention-of-the-coup>
- Miş, N. (2018). AK Parti Belediyeciliği: Gelenek, Uygulama ve Beklentiler. *Kriter Dergi* 3(29). <https://kriterdergi.com/dosya-ak-parti-ve-yerel-yonetimler/ak-parti-belediyeciligi-gelenek-uygulama-ve-beklentiler>
- Miş, N. (2020). The July 15 Coup Attempt's Effects on Turkish Politics. İçinde Kılıç B.Kanat ve Burhanettin Duran (Eds.) *AK Party Years in Turkey: Domestic and Foreign Policy* (ss.149-184). SETA.
- Miş, N. (2022). AK Parti'nin Uzun Dönemli İktidarda Kalmasını Sağlayan Dinamikler. İçinde Nebi Miş, Burhanettin Duran ve Abdurrahman Babacan (Eds.). *AK Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü* (Cilt 1, ss.25-48). SETA Yayınları.
- Molinar, J. (1991). Counting the Number of Parties: An Alternative Index. *The American Political Science Review*, 85(4), 1383-1391.
- Morlino, L. (1998). *Democracy Between Consolidation and Crisis: Parties, Groups, and Citizens in Southern Europe*. Oxford University Press.
- Muraoka, T. ve Barcelo, J. (2019). The Effect of District Magnitude on Turnout: Quasi-Experimental Evidence from Nonpartisan Elections under SNTV. *Party Politics* 25(4).632-639.
- Mutlu, A. (2005). Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi ve Özgün Model Arayışları. T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Müftüler-Bac, M. ve Keyman F. (2012). The Era of Dominant-Party Politics. *Journal of Democracy* 23(1), 85-99.
- Müller W.C. ve Strom K. (2000). Coalition Governance in Western Europe: An Introduction. İçinde W.C. Müller ve K.Strom (Eds.). *Coalition Governments in Western Europe* (ss.1-32). Oxford University Press.
- Nathan, A. J. (2003). Authoritarian Resilience. *Journal of Democracy*, 14(1), 6-17.

- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Oder, B. (1997). 1983'ten Bu Yana Seçim Sisteminde Yapılan Değişiklikler ve 24 Aralık 1995 Seçimi Sonuçlarının Çeşitli Varsayımlarla Değerlendirilmesi. *İHFM, C.LV*(4), 85-107.
- Okutan, M. Ç. (2020). Askeri İdareden Sivil Siyasete: Türk Parlamento Tarihinde XVII. Dönem (1983-1987). İçinde Yusuf Tekin (Edt.). Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri (II.Cilt, ss.587-612). TBMM Basımevi.
- O'Donnell, G.A. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), 55-69. <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0010>
- Öney, B. Ve Selck, T.J. (2018). Exploring the level of party system institutionalization and party system type in Turkey: a convergence with established or new democracies? *Turkish Studies* 18(2), 209-228, <https://doi.org/10.1080/14683849.2016.1266446>
- Öniş, Z. (2000). Neoliberal Globalization and the Democracy Paradox: The Turkish General Elections of 1999. *Journal of International Affairs*, 54 (1), 283-306.
- Öniş Z. ve Keyman F. (2003). A New Path Emerges. *Journal of Democracy* 14 (2), 95-107. <https://doi.org/10.1353/jod.2003.0042>
- Özbudun, E. (1981). The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation. *Middle Eastern Studies*, 17(2), 228-240.
- Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish Politics: Challenges To Democratic Consolidation*. Lynne Rienner Publishers
- Özbudun, E. (2006a). Changes and Continuities in the Turkish Party System. *Representation*, 42 (2), 129-137
- Özbudun, E. (2006b). From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey. *South European Society and Politics*, 11 (3-4), 543-557.
- Özbudun, E. ve Gençkaya Ö.F. (2010). *Türkiye 'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*. Doğan Kitap.
- Özdalga, H. (2005). *Kötü Yönetilen Türkiye: Örnek Vaka DSP*. Kitap Yayınevi.
- Özdemir, H. (2007). *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*. Remzi Kitabevi.
- Özen, Ç. ve Yeşilyurt, N. (2018). Fransız Dördüncü Cumhuriyet'nde Siyasal Yapı ve Dış Politika: Süveyş Krizi'ne Giden Yolda Fransa'nın İsrail Politikası. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17 (1), 99-126.

- Özipek, B. (2014). Türkiye Siyasetinde 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 75, 93-105.
- Özsoy, Ş. (2010). *1982 Anayasası'nın Yapım Süreci*. On İki Levha Yayıncılık.
- Palonen, E. (2009). Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*, 62(2), 318-334
- Parla, T. (1995). Türkiye'de Anayasa ve Meşruiyet. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken* (Cilt 11-15). İletişim Yayınları.
- Patriat, Claude (2022). French Elections: A Divided Country Faces An Uncertain Second Round. *The Conversation*. <https://theconversation.com/french-elections-a-divided-country-faces-an-uncertain-second-round-181180> (Erişim Tarihi 03.03.2023).
- Pedersen, M. N. (1979). The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. *European Journal of Political Research*, 7(1), 1-26.
- Pejovich, S. (1999). The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development. *Journal of Markets & Mortality*, 2(2), 164-181.
- Przeworski, A. (1975). Institutionalization of Voting Patterns, pr is Mobilization the Source of Decay?. *The American Political Science Review*, 69(1), 49-67.
- Powell E.N. ve Tucker J.A. (2013). Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches. *British Journal of Political Science* 44(1), 123-147.
- Rae, D. W. (1967). The political consequences of electoral laws. New Haven: Yale University Press.
- Rae, Douglas (1968). A Note on the Fractionalization of Some European Party Systems. *Comparative Political Studies*, 1(3), 413-418.
- Randall, V., ve Svasand, L. (2002). Party Institutionalization in New Democracies. *Party Politics*, (8), 5-26. <https://doi.org/10.1177/1354068802008001001>
- Raymond, C. (2016). Why British Politics is not a Two Party Systems. *Political Insight*, 28-31
- Reed, Steven R. (1994). Democracy and the Personal Vote: A Cautionary Tale from Japan. *Electoral Studies*, 13(1), 17-28.
- Riedl, R.B. (2014). *Authoritarian Origins of Democratic Party Systems in Africa*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107045484>
- Ridge H.M. (2022), Party system institutionalization, partisan affect, and satisfaction with democracy. *Party Politics*, 28(6), 1-11.

- Robbins J.W. (2010). Party System Institutionalization and Government Spending. *Comparative Politics* 42 (2), 229-248.
- Roberts K.M., ve Wibbels, E. (1999). Party Systems and Electoral Volatility in Latin America: A Test for Economic, Institutional, and Structural Explanations 93(3), 575-590.
- Rodriguez, R. P. ve Rosenblatt, F. (2020). Stability and Incorporation: Toward a New Concept of Party System Institutionalization. *Party Politics*, 26(2), 249-260. <https://doi.org/10.1177/1354068818777895>
- Rokkan, S. (1968). The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology. *Comparative Studies in Society and History*, 10(2), 173–210. <https://doi.org/10.1017/S0010417500004801>.
- Saalfeld, T. (2008). Germany: Stability and Strategy in a Mixed-Member. İçinde Michael Gallagher ve Paul Mitchell (Eds.). *The Politics of Electoral Systems* (ss.209-231). Oxford University Press.
- Sağlam, S. (2007). Genç Parti Buraya Kadar. *Türk Yurdu*, 96(240) Ağustos. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3699>. Erişim Tarihi 1/06/2022
- Sami Türk, H. (2006). Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih. *Anayasa Yargısı* 23, 75-113
- Samuels, D. ve Zucco, C. (2014). Crafting Mass Partisanship at the Grass Roots. *B.J.Pol.S.* 45(4), 755-775.
- Sarıkaya, M. Z. (2022). Popülizmin Türkiye Varyantı: Genç Parti. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)* 11, 207-241.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Ergun Özbudun). Yetkin Basımevi.
- Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems: A Framework Analysis*, Colchester: ECPR Press.
- Sayarı, S. (1997). Political Parties, Party Systems and Economic Reforms: The Turkish Case. *Studies in Comparative International Development* 31 (4), 29-45.
- Sayarı, S. (2002). The Changing Party System. İçinde Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer (Eds.). *Politics, Parties, And Elections in Turkey* (ss.9-32). Lynne Rienner Publishers.
- Sayarı, S. (2007). Towards a New Turkish Party System?. *Turkish Studies* 8(2), 197-210.
- Sayarı, S. (2008). “Giriş”. İçinde Metin Heper ve Sabri Sayarı (Eds.). *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi* (Çev: Zuhall Bilgin, ss.9-15). Kitap Yayınevi.

- Sayarı, S. (2008b) Non-Electoral Sources of Party System Change in Turkey. İçinde Serap Yazıcı (Eds.). *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan: Essays in Honour of Ergun Özbudun* (Cilt I Siyaset Bilimi, ss.399-418), Yetkin Yayınları.
- Sayarı, S. ve Dikici-Bilgin, H. (2011). Paths to Power: The Making of Cabinet Ministers in Turkey. *Parliamentary Affairs* 64(4), 737-762.
- Sayın, Ç. ve Çınar, M. (2007). Siyasal Kültürün Dönüşmeyen ve Dönüştürmeyen Bileşeni: Siyaset Karşıtlığı. İçinde Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al (Eds.). *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler, Alanlar ve Sorunlar* (ss.445-470) Alfa Yayınları.
- Sazak, D. (1995,). Siyaset Günlüğü, Adaylar. *Milliyet Gazetesi*, s.16.
- Schattschneider, E. E. (2017). *Party Government: American Government in Action*. Routledge.
- Schleiter P. ve Voznaya A. (2016). Party System Institutionalization, Accountability and Governmental Corruption. *British Journal of Political Science*. 48(2),1-28
- Scott, W. R. (2014). *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities* (4th Edt). Sage Publications.
- Sevinç, M. (2009). Öncesi ve Sonrasıyla 29 Mart 2009 Yerel Seçimi. *AÜSBF* 64(2), 213-224.
- Shugart, M.F (1985). The Two Effects of District Magnitude: Venezuela as a Crucial Experiment. *European Journal of Political Research*, 13, 353-364.
- Shugart, M. S. ve Carey, J.M. (1992). *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge University Press.
- Siaroff, A. (2003). Two-and-a-Half-Party Systems and the Comparative Role of the 'Half'. *Party Politics*, 9(3), 267-290. <https://doi.org/10.1177/1354068803009003001>
- Siaroff A. (2019). *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945* (Second Edition). Routledge.
- Sikk, A. (2005). How Unstable? Volatility and the Genuinely New Parties in Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 44, 391-412.
- Sitter, N. (2002). Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West. *Perspectives on European Politics and Society*, 3(3), 425-451. <https://doi.org/10.1080/15705850208438844>
- Smith, G. (1966). What is a Party System. *Parliamentary Affairs*, Summer, 351-362.
- Smith, G. (1989). A System Perspective on Party System Change. *Journal of Theoretical Politics*, 1(3), 349-363.

- Stockton H. (2001). Political Parties, Party Systems, And Democracy in East Asia. *Comparative Political Studies* 34(1), 94-119.
- Storer, C. (2015). *Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi* (2. Baskı, Çev. Sedef Özge) İletişim Yayınları.
- Sunay, C. (2010). *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül Sonrası*. Orion Kitabevi, Ankara.
- Şahbaz, Y. (2022). AK Parti Döneminde Kalkınma ve Yatırımlar. İçinde Nebi Miş, Burhanettin Duran ve Abdurrahman Babacan (Eds.). AK Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü (Cilt 2, ss.45-68). SETA Yayınları.
- Şahin, Y. (2014). 30 Mart 2014 Seçimleri Üzerine Birkaç Not. *Liberal Düşünce Dergisi* 19 (73-74), 151-155.
- Taagepera, R. (2007). *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*. Oxford University Press.
- Tachau, F. (2002). An Overview of Electoral Behavior. İçinde Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer (Eds.). *Politics, Parties, And Elections in Turkey* (ss.33-54). Lynne Rienner Publishers.
- Tan P.J. (2006). Indonesia Seven After Soeharto: Party System Institutionalization in a New Democracy. *Contemporary Southeast Asia* 28(1), 88-114.
- Tanör, B. (1995). Siyasi Tarih (1980-1995). İçinde Bülent Tanör, Korkut Boratav ve Sina Akşin (Eds.). *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye (1980-1995)* (ss.23-157). Cem Yayınevi.
- Tanör, B. (2014). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)* (24. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Tavits, M. (2005). The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe. *American Journal of Political Science*, 49(2), 283–298. <https://doi.org/10.2307/3647677>
- Tavits, M. (2006). Party System Change: Testing a Model of New Party Entry. *Party Politics*, 12(1), 99-119.
- Tavits, M. (2008). On the linkage between electoral volatility and party system instability in Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research* 47, 537–555. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2008.00782.x>
- TBMM (2013a). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri - Cilt 7 (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)*. Haz: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

- TBMM (2013b). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri - Cilt 8 (9 Kasım 1989-30 Ekim 1995)*. Haz: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- TBMM (2013c). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri - Cilt 9 (30 Ekim 1995-11 Ocak 1999)*. Haz: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- TBMM (2013d). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri - Cilt 10 (11 Ocak 1999-)*. Haz: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- TBMM Araştırma Merkezi (2010). *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye-ABD-Avrupa Ülkeleri*. Haz: Ercan Durdular, Mehmet Solak ve Hüdaî Şencan. TBMM Basımevi.
- Thames F.C. ve Robbins J.W. (2007). Party System Institutionalization and the Level of Democracy. Paper Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, August 29-September 1, 2007, Chicago, IL
- Toka, G. (1997). Political Parties and Democratic Consolidation in East Central Europe. *Studies in Public Policy*, 279, 1-69.
- Torcal, M. ve Mainwaring, S. (2003). Individual Level Anchoring of the Vote and Party System Stability: Latin America and Western Europe. Working Papers Online Series, www.uam.es/centros/derecho/cpolitica/wpapers.html
- Tosun, T. (1999). *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*. Boyut Kitapları, İstanbul.
- Tosun, T. (2021, 25 Haziran). Türkiye’de Parti Üyeliği: Nereden Nereye? (I). Politik Yol <https://www.politikyol.com/turkiyede-parti-uyeligi-nereden-nereye-i/> Erişim Tarihi 5/25/2023
- TÜİK (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Tuncer, E. (2006). Türkiye’de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet—Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği. *Anayasa Yargısı* 23, 167-182.
- Tuncer E. (2007). 22 Temmuz Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Demokrasi* 1(1), 135-146.
- Tuncer E. (2009). 28 Mart 2004 Yerel Yönetimler Seçimleri. *Memleket Siyaset ve Yönetim*, 4 (9), 55-71.
- Tuncer, E. (2013). *1923’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*. TESAV Yayınları.

- Turan, İ. İba, Ş. ve Zarakol, A. (2005). Inter-party mobility in the Turkish Grand National Assembly: curse or blessing?. *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°3, Being a MP in contemporary Turkey.
- Turan, A. E. (2008). *Türkiye’de Yerel Seçimler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk, H.B. (2007). Genç Partiyi Anlamak: Parti, Lider ve Kitle Üzerine Bir Çalışma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Ufen, A. (2008). Political party and party system institutionalization in Southeast Asia: lessons for democratic consolidation in Indonesia, the Philippines and Thailand. *The Pacific Review* 21(3), 327-350
- Uslu, C. (2022). Keskin Siyasi Kutuplaşma ve Demokratik Siyasete Olumsuz Etkileri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24(2), 556-581. <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1105875>
- Van Biezen, I, Mair P. ve Poguntke, T. (2012). Going, going, ... gone? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe. *European Journal of Political Research* 51, 24-56.
- Van Dyck, B. (2014). Why Party Organization Still Matters: The Workers’ Party in Northeastern Brazil. *Latin American Politics and Society*. 56(2), 1-26
- Walker, Nigel (2022). *France: 2022 Presidential Election and Future Prospects*. Research Briefing, House of Commons Library.
- Wallis, D. (2003). Democratizing a hegemonic Regime: From Institutionalized party to institutionalization party system in Mexico. *Democratization* 10(3), 15-38.
- Wang, C.-H. (2014). The Effects Of Party Fractionalization And Party Polarization On Democracy. *Party Politics*, 20(5), 687-699. <https://doi.org/10.1177/1354068812448691>
- Ware, A. (1996). *Political Parties and Party Systems*. Oxford University Press.
- Welch, S. ve Hibbing, J.R. (1997). The Effects of Charges of Corruption on Voting Behavior in Congressional Elections, 1982-1990, *The Journal of Politics*, 59(1), 226-239.
- Welfling, Mary B. (1973). Political Institutionalization: Comparative Analyses of African Party Systems. *Sage Professional Papers in Comparative Politics* 1 (41).
- Wildgen, John K. (1971). The Measurement of Hyperfractionalization. *Comparative Political Studies*, 4 (2), 233-243.
- Wollinetz, S. B. (2006). Party System Institutionalization: Bringing the System Back In. *Canadian Political Science Association*, 29 Mayıs-1 Haziran, Saskatoon.

- Wuthrich, F.M. (2015). *National Elections in Turkey: People, Politics, and the Party System*. Syracuse University Press.
- Yanardağ, M. (2002). Üçe Karşı İki Hilal; Genç Parti Sürprizi. *Bianet*. <https://m.bianet.org/cocuk/siyaset/14919-uce-karsi-iki-hilal-genc->
- Yentürk, N. (2003). *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, D. (2016). 1980 Sonrasında Liberal Sol Akımın Gelişim Çizgisi. İçinde Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (Eds.). *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)* (ss.171-210). Siyasal Kitabevi.
- Yıldırım, D. ve Haspolat, E. (2016). İkinci Cumhuriyetçilik: ‘Sol’ Özalizm’in Türkiye Tahayyülü. İçinde Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (Eds.). *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)* (ss.143-170). Siyasal Kitabevi.
- Yıldız, A. (2004). Ak Partinin ‘Yeni Muhafazakâr Demokratlığı’: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 34, 5-12.
- Yıldız, A. (2007). *Türk Parlamento Tarihi - TBMM XXII. Dönem (2002-2007)* (I.Cilt). TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:152.

AYM Kararları

- AYM. (E.1988/14, K.1988/18, 13/06/1988, § ...).
- AYM. (E.1996/19, K.1996/13, 14/05/1996, § ...).
- AYM. (E.1997/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1998/1, 16/01/1998, § ...).
- AYM. (E.2003/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2011/1, 24/02/2011, § ...).
- AYM. (E.2010/17, K.2010/112, 08/12/2010, § ...).

Resmî Gazete

- Resmî Gazete, Sayı:17103, 12 Eylül 1980. Milli Güvenlik Konseyi’nin Bildirileri.
- Resmî Gazete, Sayı:17486, 16 Ekim 1981. Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun
- Resmî Gazete, Sayı:18027, 24 Nisan 1983. Siyasi Partiler Kanunu
- Resmî Gazete, Sayı:18076, 13 Haziran 1983. Milletvekili Seçimi Kanunu
- Resmî Gazete, Sayı:19079, 15 Nisan 1986. 22. 4. 1983 Tarih ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 26. 4. 1961 Tarih ve 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun Be 10. 6. 1983 Tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun.

Resmî Gazete, Sayı: 19247, 10 Ekim 1986. Yüksek Seçim Kurulu Kararı.

Resmî Gazete, Sayı: 19464, 18 Mayıs 1987. 7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4'üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun

Resmî Gazete, Sayı: 19476, 3 Haziran 1987. 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun, 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun ve 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanununun Bazı Hükümlerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

Resmî Gazete, Sayı: 19571, 11 Eylül 1987. Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanun

Resmî Gazete, Sayı: 19609, 19 Ekim 1987. 10.6.1983 Tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile 10.9.1987 Tarih ve 3403 Sayılı Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

Resmî Gazete, Sayı: 20178, 28 Mayıs 1989. Yüksek Seçim Kurulunun 735 Sayılı Kararı.

Resmî Gazete, Sayı: 20972, 26 Ağustos 1991. 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılması ve XIX Uncu Dönem Milletvekili Genel Seçiminde Uygulanacak Hükümler Hakkında

Resmî Gazete, Sayı: 21185, 28 Mart 1992. 22.4.1983 Tarih ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun

Resmî Gazete, Sayı: 21273, 3 Temmuz 1992. 16.10.1981 Tarih ve 2533 Sayılı Siyasî Partilerin Feshine Dair Kanunun Yürürlükten Kaldırılmasına ve 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun

Resmî Gazete, Sayı: 22447, 28 Ekim 1995. Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Siyasî Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun

Resmî Gazete, Sayı: 24631 (Mükerrer), 5 Ocak 2002. Anayasa Mahkemesi Kararı.

Resmî Gazete, Sayı: 24834, 31 Temmuz 2002. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Seçimlerinin Yenilenmesine Dair Karar.

Resmî Gazete, Sayı: 24980, 31 Aralık 2002. 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun.

Resmî Gazete, Sayı: 25173, 19 Temmuz 2003. Anayasa Mahkemesi Kararı.

Resmî Gazete, Sayı: 27034, 24 Ekim 2008. Anayasa Mahkemesi Kararı.

Resmî Gazete, Sayı: 29779, 23 Temmuz 2016. Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname.

Resmî Gazete, Sayı: 29783 (2.Mükerrer), 27 Temmuz 2016. Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

Resmî Gazete, Sayı: 29787, 31 Temmuz 2016. Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname.

Resmî Gazete, Sayı: 29804, 17 Ağustos 2016. Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

Resmî Gazete, Sayı: 29818(Mükerrer), 1 Eylül 2016. Olağanüstü Hal Kapsamında Kamu Personeline İlişkin Alınan Tedbirlere Dair Kanun Hükmünde Kararname.

Resmî Gazete, Sayı: 29872, 29 Ekim 2016. Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

Resmî Gazete, Sayı: 29896, 22 Kasım 2016.Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

Resmî Gazete, Sayı: 28489, 6 Aralık 2012. On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

Gazeteler ve Diğer İnternet Siteleri

AA (15 Şubat 2015). “CHP 55 bölgede ön seçim yapacak”. Erişim Linki: <http://www.aa.com.tr/tr/politika/chp-55-bolgede-on-secim-yapacak/74701>
Erişim Tarihi 10/19/2023

BBC NEWS (2005). Election 2005. Erişim Linki: <http://news.bbc.co.uk/2/shared/vote2005/html/scoreboard.stm>, Erişim Tarihi: 01/02/2022

BBC NEWS (2010). Election 2010. Erişim Linki: <http://news.bbc.co.uk/2/shared/election2010/results/>, Erişim Tarihi: 01/02/2022.

BBC NEWS (2015). Election 2015. Erişim Linki: <https://www.bbc.co.uk/news/election/2015/results>, Erişim Tarihi: 01/02/2022.

BBC NEWS (2017). Election 2017. Erişim Linki: <https://www.bbc.co.uk/news/election/2017/results>, Erişim Tarihi: 01/02/2022.

BBC NEWS (2019). Election 2019. Erişim Linki: <https://www.bbc.co.uk/news/election/2019/results>, Erişim Tarihi: 01/02/2022.

Cumhuriyet (7 Eylül 1987). Kasımda Erken Seçim.

Cumhuriyet (20 Nisan 1999). Ecevit: MHP Çok Değişti.

DW (2023). “Almanya’da vekil sayısını azaltan seçim reformu kabul edildi”. Erişim Linki: <https://www.dw.com/tr/almanyada-milletvekili-say%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1-azaltan-se%C3%A7im-reformu-kabul-edildi/a-65024906>, Erişim Tarihi: 01/04/2023.

Elections in Austria, (t.y.). Bundesministerium. Erişim adresi <https://www.bmi.gv.at/412english/>, Erişim Tarihi:01/02/2022.

Elections in Israel. (2023). “The Israeli Electoral System”. Erişim Linki: <https://www.gov.il/en/Departments/Guides/election-about-info?chapterIndex=1>, Erişim Tarihi: 01/02/2022.

Folketinget. (2011). “The Parliamentary Electoral System in Denmark”. Erişim Linki: <https://elections.im.dk/media/15737/parliamentary-system-dk.pdf>, Erişim Tarihi: 07/01/2022

French Interior Ministry (2022). Résultats de l’élection présidentielle 2022. [https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Presidentielles/electionresult__presidentielle-2022/\(path\)/presidentielle-2022/FE.html](https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Presidentielles/electionresult__presidentielle-2022/(path)/presidentielle-2022/FE.html) Erişim Tarihi 03/03/2023.

Government.no. (2017). “The main features of the Norwegian electoral system”. Erişim Linki: <https://www.regjeringen.no/en/topics/elections-and-democracy/den-norske-valgordningen/the-norwegian-electoral-system/id456636/>, Erişim Tarihi: 07/01/2022.

Habertürk (21 Ocak 2017). Siyasi Partilerin Üye Sayıları. Erişim Linki: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1361505-siyasi-partilerin-uye-sayilari> Erişim Tarihi: 17/01/2023.

Habertürk (22 Mayıs 2011). Bahçeli A Takımı’nı Kaybetti. Erişim Linki: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/632867-bahceli-a-takimini-kaybetti> Erişim Tarihi: 17/01/2023.

Hürriyet (19 Ekim 2005). Anavatan’a Yeşil Logo. Erişim Linki: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anavatana-yesil-logo-3403829> Erişim Tarihi: 17/01/2023.

Hürriyet (31 Ocak 2007). Her 100 Seçmenden 14’ü Bir Parti Üyesi. Erişim Linki: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-100-secmenden-14u-bir-parti-uyesi-5867722> Erişim Tarihi: 17/01/2023.

Hürriyet (17 Mayıs 2007). DYP, DP ismini aldı. Erişim Linki: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dyp-dp-ismini-aldi-6593123> Erişim Tarihi: 07/08/2022.

Hürriyet (13 Şubat 2013). AK Parti Üye Sayısında Fark Attı. Erişim Linki: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1361505-siyasi-partilerin-uye-sayilari>
Erişim Tarihi: 17/01/2023.

Meclis Haber Dergisi.
https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/MeclisHaberDergisi?TSPD_101_R0=08ffcef486ab2000ea44f17238748971bd0eaaa575daca53922c88b4197f1636eb3e21a436ba7f850847e5a4ac14300066927dfe4a66743ddf752394fe027e36bfbe8552113b27d1b080cc39fef7c228567b485f82594624703473e35b1215f2 Erişim Tarihi: 17/03/2023.

Milliyet (21 Aralık 1977). AP'den Dün İki İstifa Daha Oldu.

Milliyet (3 Ocak 1978). Ecevit: 'Hükümet Kurma Noktasına Gelmiş Bulunuyoruz'.

Milliyet (30 Nisan 1983). Siyaset Yasağına Giren 723 Kişi Açıklandı, s.13.

Milliyet (1 Haziran 1985). ANAP'ta Hedef: 2 Milyon Üye, s.6.

Milliyet (15 Mayıs 1985). 2. Yılında Partiler, s.8.

Milliyet (12 Nisan 1986). Siyasette Büyük Değişim, s.8

Milliyet (3 Mayıs 1986). Baharla Birlikte Liderler Yollara Düştü Siyaset Coştı.

Milliyet (4 Ekim 1986). Son 3 Yılda Transfer Rekoru, s.8

Milliyet (16 Eylül 1987). Partilerde Yoğun Hareket, Özal Nabız Yokluyor Demirel Tek Seçici, s.8

Milliyet (1 Kasım 1987). 99 Seçim Çevresi Bugün Adaylarını Belirliyor: Önseçim Heyecanı, s.12.

Milliyet (8 Kasım 1987). DYP'den Demirel'e Kontenjan Yetkisi, s.12

Milliyet (4 Temmuz 1988). Partilerin Üye Sayıları Hızla Artıyor: Siyasete Hücum, s.6

Milliyet (6 Ocak 1989). SHP'de Önseçim Tartışması, s.7.

Milliyet (5 Haziran 1989). Özal: İstikrarı Bozmak İstiyorlar.

Milliyet (13 Temmuz 1989). 4 Milyon Kişi Parti Üyesi, s.14.

Milliyet (8 Ocak 1990). Üyelikte 1.5 Milyon Fire, s.10

Milliyet (19 Ağustos 1991). DYP İktidara Gidiyor.

Milliyet (17 Eylül 1991). SHP'de 12 Milletvekili Elendi, s.17.

Milliyet (24 Haziran 1991). SHP-DYP Yarışıyor.

Milliyet (31 Ağustos 1991). Özal'a İstanbul Kontenjanı, s.15.

Milliyet (19 Ağustos 1992). ANAP Kaybolmaya Mahkum, s.19.

Milliyet (2 Aralık 1992). ANAP'tan 16 İstifa, s.11.

Milliyet (2 Kasım 1992). Anadolu İktidarın İstanbul Muhalefeti.

Milliyet (24 Kasım 1992a). Sağ Uçta Birleşme Özlemi, s.11.

Milliyet (24 Kasım 1992b). Güzel'in Partisi: Politika Sahnesine YDP Geldi, s.11.

Milliyet (30 Kasım 1992). DP'de Ağlatan Kongre, s.13.

Milliyet (3 Aralık 1992). DP Genel Başkanı Erkmen, s.11.

Milliyet (4 Aralık 1992). Özal'ın Yeni Parti Modeli, s.11.

Milliyet (20 Aralık 1992). AP Kongresinin Galibi Demirel, s.20.

Milliyet (28 Aralık 1992). Türkeş'in İsteddiği Oldu, s.11.

Milliyet (7 Haziran 1993). Artık Aday Değilim, s.10.

Milliyet (8 Ekim 1993). 'Yeni Parti' Kuruldu, s.15.

Milliyet (4 Ocak 1994). Milletvekili Göçü Devam Ediyor, s.14.

Milliyet (5 Mart 1994). Seçmenin Dörtte Biri Parti Üyesi, s.22.

Milliyet (24 Mayıs 1994). Karayalçın SHP'ye 'Militan' Arıyor!, s.9.

Milliyet, (5 Ocak 1995). Refah'ta 2 Milyon 300 Bin Üye Var, s.14.

Milliyet (28 Kasım 1995). Seçime Doğru, s.16.

Milliyet (25 Aralık 1995). Refah Kıl Payı Birinci, Anayol'a Doğru.

Milliyet (23 Ocak 1996). 'Sevdağlıların Partisi' 50 İlde Örgütleniyor, s.15.

Milliyet (8 Mayıs 1996). RP'den Çiller İçin Şok İddia, s.19.

Milliyet (9 Mayıs 1996). Bizi İftiralarıyla Boğmak İstiyorlar, s.17.

Milliyet (14 Mayıs 1996). Örtülü Ödenek

Milliyet (13 Ocak 1997). Erbakan: Hedef 8 Milyon Seçmen, s.13.

Milliyet (7 Temmuz 1997). MHP'de Bahçeli Dönemi.

Milliyet (8 Ocak 1997). Resmen Demokrat Türkiye Partisi, s.14.

- Milliyet (1 Kasım 1997). Yılmaz: Siyasi İstikrar Şart.
- Milliyet (22 Mart 1998). Çiller: İstikrar Bu Mu?
- Milliyet (1 Ocak 1999). Önseçim Baskısı, s.17.
- Milliyet (8 Ocak 1999). CHP Önseçim Yapacak, s.15.
- Milliyet (21 Nisan 1999). TUSİAD'ın Tercihi Ecevit, s.10.
- Milliyet (21 Mayıs 1999). Demirel: Sandıktan İstikrar Çıkmadı.
- Milliyet (16 Ekim 1999). İş Dünyasında İktidar Modası, s.11.
- Milliyet (5 Ocak 2000). 7 Kişiden Biri Siyasette, s.16.
- Milliyet (25 Mayıs 2002). SHP de Kuruldu, s.18.
- Milliyet (10 Ağustos 2002). Lider Sultası Devam Ediyor, s.17.
- Milliyet (5 Kasım 2002). Ya Baraj Olmasaydı?, s.17.
- Milliyet (24 Eylül 2006). CHP Üyelerinin 7 Bini Ölü Çıktı, s.16.
- Milliyet (13 Mart 2007). AKP'ye Üye Değiller, s.17.
- Milliyet (8 Mayıs 2007). AKP'de Ön Seçim Yok, s.16.
- Sabah (4 Nisan 2011). CHP'de 29 ilde ön seçim yapıldı. Erişim Linki:
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/04/04/chpde-29-ilde-on-secim-yapildi>
- Sputnik (29 Ekim 2015). Erdoğan: Milletimiz tek partiye fırsat verirse istikrar sürer.
<https://anlatilaninotesi.com.tr/20151029/erdogan-teror-secim-1018685353.html>
- Transparency International. Corruption Perception Index, Erişim Linki:
<https://www.transparency.org/en/cpi/2020/>, Erişim Tarihi:17/08/2023
- TBMM. Siyasi Partiler, Erişim Linki:
https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, Erişim Tarihi: 24.03 2023 Erişim Tarihi:17/08/2023
- TESAV (2021). Cumhuriyet Döneminde Kurulan ve Kapanan Siyasi Partiler, Erişim Linki:
<https://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2021/06/1923tengunumuzekadarkurulanvekapanansiyasipartiler17062021.pdf>, Erişim Tarihi:17/08/2023
- Transparency International (2011). What Is Public Sector Corruption?. Erişim Linki:
<https://blog.transparency.org/2011/12/02/what-is-public-sector-corruption/>
Erişim Tarihi:17/08/2023

- TUİK (2015). “İşgücü İstatistikleri, 2014”. Erişim Linki: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2014-18635#:~:text=İşsizlik%20oranı%20%10%2C9%20seviyesinde,ise%20%12%2C6%20oldu>, Erişim Tarihi:17/08/2023
- TUİK (2016). “İşgücü İstatistikleri, 2015”. Erişim Linki: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2015-21567>, Erişim Tarihi:17/08/2023
- TUİK (2017). “İşgücü İstatistikleri, 2016”, Erişim Linki: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2016-24635#:~:text=İşsizlik%20oranı%20%10%2C9%20seviyesinde,%10%2C9%20seviyesinde%20gerçekleşti>, Erişim Tarihi:17/08/2023
- TUİK (2018). “İşgücü İstatistikleri, 2017”, Erişim Linki: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2017-27699#:~:text=İşsizlik%20oranı%20%10%2C9%20seviyesinde,%10%2C9%20seviyesinde%20gerçekleşti>, Erişim Tarihi:17/08/2023
- Valmyndigheten (t.y). “Elections in Sweeden”. Erişim Linki: <https://aceproject.org/ero-en/regions/europe/SE/sweden-elections-in-sweden-guide>, Erişim Tarihi: 07/01/2022
- V-Dem, “Country Graph”. Erişim Linki: https://v-dem.net/data_analysis/CountryGraph/, Erişim Tarihi: 01/10/2023
- World Development Indicators. Databank. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> Erişim Tarihi: 01/10/2023
- Yenişafak (23 Temmuz 2002). Cem’in Partisi Kuruldu. <https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/temmuz/23/p5.html> Erişim Tarihi:17/08/2023
- YSK. Seçim Arşivi. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> Erişim Tarihi:10/08/2023

EK

Ek 1: Siyasi Partiler ve Seçimlere İlişkin Anayasa'da Yapılan Değişiklikler*

DEĞİŞİKLİK TARİHİ	MADDE BAŞLIĞI	ANAYASA MADDESİ	DEĞİŞEN VEYA KALDIRILAN MADDE/FIKRA İÇERİĞİ
17.05.1987	Seçme, seçilme ve siyasî faaliyette bulunma hakları TBMM Kuruluşu Geçici Maddeler	Madde 67	Seçme ve Halkoylamasına katılma hakkı <i>21 yaşını dolduranlar yerine 20 yaşına giren</i> olarak değiştirilmiştir.
		Madde 75	Milletvekili sayısı <i>400'den 450'ye</i> çıkarılmıştır
		Geçici Madde 4	12 Eylül öncesinin siyasetçilerine <i>siyaset yasağı</i> getiren düzenlemenin referanduma götürülmesi kararlaştırılmıştır.
	Anayasanın Değiştirilmesi, Seçimlere ve Halkoylamasına Katılma	Madde 175	Anayasa değişikliği teklifinin kabulü <i>2/3 yerine 3/5 şeklinde ve gizli oy</i> ile değiştirilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın geri incelenmesi için TBMM'ye gönderdiği değişikliğe ilişkin kanunları meclis 2/3 ile kabul ederse Cumhurbaşkanı'nın kanunu halkoyuna sunabileceği; Meclis üye sayısının 3/5'i veya 2/3'ü arasında kabul edilen değişikliklerin Meclise gönderilmezse halkoyuna sunulacağı; Doğrudan veya Cumhurbaşkanı iadesinden sonra 2/3 ile kabul edilen kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı'nın halk oyuna sunulabileceği eğer sunulmazsa Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe gireceği kararlaştırılmıştır.
23.07.1995	Dernek Kurma Hürriyeti	Madde 33	Derneklerin <i>siyasi amaç gütmesini ve siyasi faaliyette bulunmasını</i> yasaklayan ve ayrıca siyasi partiler, sendikalar vd. ile hareket etmesini düzenleyen ilgili fıkra kaldırılmıştır. Ayrıca silahlı kuvvetler ve kolluk kuvvetleri ile kamu hizmeti görevlilerinin de dernek kurmasına sınırlamalar getiren fıkroda kamu hizmeti görevlilerinin yerine <i>"ve görevlerinin gerektirdiği ölçüde Devlet memurlarına sınırlamalar"</i> şeklinde değiştirilmiştir.

Sendikal Faaliyet

Madde 52

Dernekler gibi *Sendikaların da siyasi faaliyetlerini yasaklayan madde* tümüyle kaldırılmıştır.

Seçme, seçilme ve
siyasî faaliyette
bulunma hakları

Madde 67

Yurtdışında bulunan vatandaşların oy hakkının kullanılması için tedbirler alınması gerektiği düzenlenmiştir.

Seçme ve Halkoylamasına katılma hakkı *18 yaşını dolduran* olarak değiştirilmiştir.

Tutukluların oy kullanmasını yasaklayan fıkra değiştirilerek *tutukluların oy kullanmasının önü* açılmıştır.

Seçim kanunlarının *temsilde adalet ve yönetimde istikrar* ilkelerine göre düzenlenmesi gerektiği fıkrası eklenmiştir.

Partilere üye olma şartı 21 yaşından 18 yaşını doldurmuş olmaya indirilmiştir.

Yükseköğretim üyelerinin ve öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerini yasaklayan fıkra değiştirilerek bunun önü açılmıştır.

Parti Kurma,
Partilere Girme ve
Partilerden Ayrılma

Madde 68

Devletin siyasi partilere yardımına ilişkin ek fıkra getirilmiştir. Buna göre “Devlet siyasi partilere yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar” denirken partilere yapılacak yardımın, aidatların ve bağışların kanunla düzenlenmesini öngörmüştür.

Siyasi partilerin faaliyet alanı genişletildi. Siyasi partilerin “tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar” ifade eden fıkra yerini bu çalışmaların “demokrasi ilkesine uygun olur” ibaresine bıraktı.

Siyasi partilerin dernekler, sendikalar vd. kuruluşlarla ilişki kurmasını yasaklayan fıkra kaldırıldı.

Siyasi Partilerin
Uyacakları Esaslar

Madde 69

Siyasi partilerin STK’lardan maddi yardım alamayacağını ifade eden ibare kaldırılmış ve gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması ifade edilmiştir.

Siyasi partilerin temelli kapatılmasında *odak haline geldiğinin* tespit edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Partinin kapatılmasına sebep olan isimlerin siyasetten menedilmeleri beş yıl süre ile sınırlandırılmıştır.

TBMM Kuruluşu

Madde 75

Milletvekili sayısı 450’den 550’ye çıkarılmıştır

	Milletvekilliğinin Düşmesi	Madde 84	Partisinden istifa eden milletvekilinin vekilliğinin düşmesine ve Hülle Partileri kurulmasını sağlayan madde değiştirilmiş ve Milletvekilliğinin düşmesi zorlaştırılmıştır.
	Mahalli İdareler	Madde 127	Mahalli idarelerdeki seçimler milletvekili genel ve ara seçimlerinden bir yıl önce veya sonra olması durumunda seçimler beraber yapılır ifadesi eklenmiştir.
	Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları	Madde 135	Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının siyasal faaliyetlerini yasaklayan ilgili fıkra hükümleri kaldırılmıştır.
	Kooperatifçiliğin Geliştirilmesi	Madde 171	Kooperatiflerin siyasal faaliyette bulunmasını yasaklayan ilgili fıkra kaldırılmıştır.
03.10.2001	Seçme, seçilme ve siyasî faaliyette bulunma hakları	Madde 67	Hükümlülerin oy kullanmasını yasaklayan ilgili fıkra “taksirli suçlardan hüküm giyenleri” yasak dışını almıştır. Seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin yürürlüğe girmesinden sonraki 1 yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanamayacağına ilişkin fıkra eklenmiştir. Siyasi partilerin kapatılmasında odak haline gelmesinin şartları belirlenmiştir. Anayasaya aykırı fiillerinden dolayı odak haline gelme, bu eylemlerin “yoğun bir şekilde işlenmesine” ve bunun TBMM genel grubu veya parti üst düzey yürütme organlarınca zımnen veya açıkça kabul edilmiş olmasına veya bu eylemlerin parti organlarınca “kararlılık içinde işlenmesine” bağlanmıştır. Anayasa Mahkemesinin parti kapatılma davasında, kapatma yerine kapatmaya konu olan fiilin ağırlığına göre devlet yardımından kısmen veya tamamen mahrum bırakmaya karar vermesine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Anayasanın 14.maddesinden dolayı hüküm giyenlere de affın önü açılmıştır. Genel ve özel af kararı için 3/5 çoğunluk kararı aranmasına ilişkin düzenleme gelmiştir.
	Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar	Madde 69	
	TBMM Görev ve Yetkileri		
	Meclis Soruşturması	Madde 100	Meclis soruşturmalarının karara bağlanmasında gizli oy şartı getirilmiştir.
	Milli Güvenlik Kurulu	Madde 118	MGK’ya Başbakan yardımcıları ve Adalet bakanı da eklenmiştir.

	Anayasa Mahkemesi- Çalışma ve Yargılama Usulü	Madde 149	MGK kararları “tavsiye kararları” olarak düzenlenmiş ve bu kararlara ilişkin “öncelikle dikkate alınması” yerine “değerlendirilir” ibaresi gelmiştir. Anayasa mahkemesinin anayasa değişikliklerinde iptal kararı vermesi için aranan 2/3 şartı 3/5 olarak değiştirilmiş. Ayrıca bu fıkra “siyasi parti davalarında kapatılmaya” karar vermesi ibaresi eklenmiş ve hem iptal davasında hem de siyasi parti kapatma davasında 3/5 oy çokluğu aranmıştır.
27.12.2002	Milletvekili Seçilme Yeterliliği	Madde 76	Milletvekili seçilmeyi engelleyen nedenler arasında yer alan “ideolojik ve anarşik eylemlere katılma” ifadesi kaldırılarak “terör eylemlerine katılma” ifadesi eklenmiştir.
	Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin geriye bırakılması ve ara seçimleri	Madde 78	Bir ilin veya seçim çevresinin üyesinin kalmaması halinde 90 gün sonra ara seçim yapılmasına ilişkin ek fıkra eklendi.
13.10.2006	Milletvekili Seçilme Yeterliliği	Madde 76	Milletvekili seçilme yeterliliği 30 yaşından 25 yaşına düşürülmüştür.
31.05.2007	TBMM Seçim Dönemi	Madde 77	Beş yılda bir yapılan TBMM seçimlerinin dört yılda bir yapılması kararı alındı.
	Seçimlerin Genel Yönetim ve Denetimi	Madde 79	Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilişkin düzenleme yapıldı.
	TBMM Faaliyetleri ile ilgili hükümler- Toplantı ve Karar Yeter Sayısı	Madde 96	Meclis toplantı yeter sayısı ve karar yeter sayısı netleştirildi. Böylece bütün işlerde 1/3 toplantı yeter sayısı ve Anayasada başka bir hüküm yoksa salt çoğunluk ile karar alması netleştirildi.

	Cumhurbaşkanı- Nitelikleri ve Tarafsızlığı	Madde 101	Cumhurbaşkanının halk tarafından beş yıllık süre ile en fazla iki dönem seçileceği düzenlendi. %10'dan fazla oy alan partilerin ortak aday da dahil olmak üzere aday gösterebileceği ve TBMM içinden veya dışından aday göstermede 20 milletvekilinin yeterli olacağı düzenlendi.
	Cumhurbaşkanı- Seçimi	Madde 102	Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin eğer ilk turda salt çoğunluğu sağlayan aday çıkmazsa iki turlu yapılacağı ve ilk turda en fazla oyu alan iki adayın ikinci tura kalacağı kararlaştırıldı.
07.05.2010	Milletvekilliğinin Düşmesi Anayasa Mahkemesi- Çalışma ve Yargılama Usulü	Madde 84	Parti kapanmasına sebep olan milletvekilinin vekilliğinin düşmesini düzenleyen fıkra kaldırılmıştır.
		Madde 149	Siyasi partilerin kapatılması ya da devlet yardımından mahrum bırakılmasına ilişkin karar için 3/5 oy çokluğu 2/3 olarak değiştirilmiştir.
21.01.2017	Milletvekili Seçilme Yeterliliği	Madde 76	Milletvekili seçilme yeterliliği 25 yaşından 18 yaşına düşürülmüştür.
	Cumhurbaşkanı- Nitelikleri ve Tarafsızlığı	Madde 101	Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisinin kesilmesini öngören düzenleme kaldırıldı.
	TBMM-Kuruluşu	Madde 75 Madde 77	Milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkarılmıştır TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 5 yılda bir ve aynı gün yapılması kararlaştırılmıştır.
	Cumhurbaşkanı- Adaylık ve Seçimi	Madde 101	Cumhurbaşkanlığına aday gösterme “siyasi parti grupları, en son seçimde oyların tek başına veya birlikte en az yüzde beşini almış olan siyasi partiler ile en az yüz bin seçmen aday gösterebilir” şeklinde düzenlenmiştir. Böylece %10 şartı %5'e düşürülmüş ve yüz bin seçmenin aday göstermesi eklenmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen milletvekilinin TBMM üyeliği sona ermektedir.

Genel

Diğer

Bu Anayasa değişikliği ile yapılan referandum sonrasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçildiğinden bu hükümet sisteminde Bakanlar kurulu ve tasarı ile ilgili ibareler ve maddeler çıkarılmıştır. Ayrıca KHK, Gensoru gibi maddeler kaldırılmıştır ve Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri, cezai sorumluluğu, yardımcıları ve bakanlar, seçimlerin yenilenmesine ve bütçeye ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Anayasa'ya ilişkin 1983'ten bu yana toplam 19 defa değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler; 1987,1993, 1995, 1999 (2), 2001 (2), 2002, 2004, 2005 (2), 2006, 2007 (2), 2008, 2010, 2011, 2016 ve 2017 yıllarında gerçekleşmiştir. Değişiklik metinlerine ve tartışmaları ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/seksen-iki-anayasasi-metin-degisiklik> Erişim tarihi: 01/10/2022

Ek 2: Siyasi Partiler Kanununda Yapılan Değişiklikler

DEĞİŞİM YILI	DEĞİŞTİREN KANUN	DEĞİŞTİRİLEN MADDELER	DEĞİŞİM İÇERİĞİ
27.06.1984	3302	Madde 61 Ek Madde Geçici Madde 11	Siyasi partilerin gelirlerini düzenleyen maddeye devlet yardımı yapılmasını sağlayan bend eklenmiştir. Devletçe yapılacak yardımın çerçevesini çizen ek madde eklenmiştir. Buna göre genel barajı aşmış partilerin her yıl hazineden pay alması sağlanmıştır. Bu pay TBMM sandalye sayısına göre hesaplanmaktadır. Devlet yardımı için ayrılan ödeneğin 1984 yılında yerel seçimlere giren partilere (bir sonraki genel seçimlere kadar olmak üzere her yıl), il genel meclisi seçimlerinde kazandıkları sandalye sayısına göre paylaştırılmak üzere TBMM'deki partilere yapılacak yardımın %30'u ayrılmıştır. Ayrılan ödeneğin %70'si ise TBMM'de grubu bulunan partilere 1983 seçimlerinde aldıkları oy oranına göre bölüştürülerek yapılması kararlaştırılmıştır.
28.03.1986	3270	Madde 7 Madde 10 Madde 14 Madde 15 Madde 19 Madde 20 Madde 21 Madde 36 Madde 37 Madde 38 Madde 40 Madde 41 Madde 42 Madde 46	Toplam 19 Madde değiştirilmiş ve 1 geçici madde eklenmiştir. Bu değişikliklerden Bazıları; Genel başkanın en çok iki yıl ve altı defadan fazla seçilemeyeceğini, tekrar seçilmesi için ise dört yıllık sürenin geçmesini öngören madde fıkrası değiştirilerek genel başkanın en çok üç yıl ve en fazla beş defa seçileceğini, yeniden seçilmek için ise üç yıl geçmesi gerektiği şeklinde değiştirilmiştir. Buna göre eskiden maksimum 12 yıl olan ve dört yıl ara verilmesi gereken genel başkanlık maksimum 15 yıla çıkarken ve ara da üç yıla düşmüştür (Madde 15). İl kongresi toplanmanın maksimum süresi iki yıldan üç yıla çıkarılmıştır (Madde 19) Siyasi partilerin seçimlere katılması için illerin en az yarısında örgütlenme şartı 2/3 olarak değiştirilmiştir. Bir ilde teşkilatlanma için o ilin ilçelerinin 1/3'ünde teşkilatlanması gerektiğini düzenleyen fıkra da 2/3 olarak değiştirilmiştir (Madde 36).

		Madde 57 Madde 66 Madde 101 Madde 103 Madde 115 Geçici Madde 13	Parti adaylığının tespitinde önseçim uygulamasını zorunlu kılan madde içeriği (her ne kadar geçici madde 6 ile 1983 seçimlerinde uygulanmasa da) partilerin tüzüklerinde belirleyecekleri usul esaslara göre düzenlenir şeklinde değiştirilmiştir (Madde 37) Kontenjan adaylık uygulaması getirilmiştir. Partilerin 6 ve daha fazla milletvekili çıkaran illerin 5, 6 ve 7 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde birer tane kontenjan adayı göstereceği belirlenmiştir (Madde 38). Siyasi partilere aynı yıl yapılacak aynı ve nakdi bağışlar maksimum 1 milyondan 5 milyona çıkarılmıştır (Madde 66) Partilerin kanunsuz siyasi faaliyetlere mihrak olma sebebiyle kapatılmasını maddede yer alan iki gerekçe kanundan kaldırılmıştır. Bu gerekçeler; Bölgecilik ve ırkçılık yasağı (madde 82) ile Atatürk ilke ve inkılaplarının korunması (madde 84) gerekçeleridir. Parti organlarında görev alanların bildirilmemesinden kaynaklı hapis cezası uygulaması kaldırılmıştır (Madde 115).
09.04.1987	3349	Geçici Madde 11	Devlet yardımlarının seçim yıllarında 3 misline çıkarılması sağlanmıştır. TBMM’de grubu bulunan partiler 1983 genel ve 1984 yerel seçimlerine katılmamış olsalar bile Devlet yardımından faydalanabilecektir. Bu yardım 150 milyon TL’den aşağı olamayacaktır. Bu yardım TBMM sandalye sayısına göre düzenlenecektir.
21.05.1987	3370	Madde 7 Madde 10 Madde 13 Madde 14 Madde 16 Madde 18 Madde 19 Madde 20	8 Madde değiştirilmiş, 1 madde (madde 18) yürürlükten kalkmış 2 madde de (Madde 119 ve Geçici Madde 1) Anayasa değişikliği ile yürürlüğünü yitirmiştir. 2 Ek Madde (Ek Madde 1 ve 2) ve 1 geçici madde (Geçici Madde 14) eklenmiştir. Belde teşkilatlarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Parti il teşkilatının il yönetim kurulu üye sayısını en az 5 ile en fazla 15 olarak düzenleyen fıkra değiştirilerek en az 7 olarak düzenlenmiştir (Madde 19). Parti merkez organlarından küçük kongre çıkarılmıştır ve bunu düzenleyen 18. Madde tamamen kaldırılmıştır.

		Madde 31 Madde 119 Geçici Madde 1 Ek Madde 1 Ek Madde 2 Geçici Madde 14	Siyasi yasakları düzenleyen geçici birinci madde ve 119.madde Anayasanın 4.maddesinin yürürlükten kaldırıldığı tarihte sona ereceği hükme bağlanmış ve bu maddeler kaldırılmıştır.
23.05.1987	3377	Madde 19 Madde 20 Madde 38	İl ve ilçe kongrelerinin toplanma süresi tamamen parti tüzüklerine bırakılmıştır. Kontenjan adaylığı uygulamasında seçim çevreleri küçültülmüştür. Daha önce “illerin 5, 6 ve 7 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde” şeklindeki düzenleme yerini “4,5 ve 6 milletvekiline” bırakmıştır ve partilerin bu seçim çevrelerinde birer tane kontenjan adayı göstereceği belirlenmiştir (Madde 38).
31.03.1988	3420	Madde 10 Madde 20 Madde 36 Madde 42 Madde 61 Geçici Madde 1 Geçici Madde 2 Geçici Madde 3 Ek Madde 4	5 madde değişti. Üç geçici ve bir ek madde eklendi. Siyasi partilerin kongre delege seçimlerine ve ilçe teşkilatlarına dair düzenlemeler. Siyasi partilerin seçimlere katılabilmesi için 2/3 örgütlenme şartı 1/2 ye düşürülmüş ve bunun oy verme gününden en az 6 ay evvel yapılmış olması şartı getirilmiştir. Ayrıca ilde teşkilatlanmayı o ilin ilçelerinin 2/3’ü olarak düzenleyen fıkra da tekrar 1/3 olarak değiştirilmiştir (Madde 36) Önseçime ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Önseçimde oy kullanacak parti seçmenlerinin bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığı’na bildirilen listelerde yer alması gerekmektedir. Daha önce en geç 90 gün önce kaydolanlar oy kullanabiliyordu (Madde 42) Partilerin aidat elde etmesinde 61.maddenin c bendindeki Milletvekillerine ek olarak “belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adayları” da eklenmiştir (Madde 61).
07.08.1988	3470	Ek Madde 1	Milletvekili genel seçimlerinde en az %7 oy alan partilere de devlet yardımı imkânı sağlanmasına ilişkin ek fıkra eklenmiştir. Bu yardımın 350 milyon liradan

			az olamayacağı belirtilmiştir. Bu yardımlar genel seçimlerde üç katı ve yerel seçimlerde iki katı olmak üzere iki seçim de aynı yıla geldiyse bu miktarın üç katı geçemeyeceği kararlaştırılmıştır.
17.05.1990	3648	Madde 15 Madde 19 Madde 20	Bazı maddelerin fıkralarında yer alan cümleler hükümden kaldırılmıştır. Buna göre genel başkanı en fazla beş defa seçmeyi ve yeniden seçim için üç yıl ara vermeyi düzenleyen cümle kaldırılmıştır (15.madde 2.fıkra ilk cümle sonrası). İl ve ilçe başkanı için de süre sınırı kaldırıldı (Madde 19 6.fıkra ilk cümleden sonrası ve Madde 20 10.fıkra ilk cümleden sonrası).
31.10.1990	3673	Madde 21 Madde 66 Ek Madde 5 Geçici Madde 16	Beş milyon olan bağış miktarı 50 milyon liraya çıkarılmıştır (Madde 66). TBMM’de 10 ve daha fazla milletvekili bulunan ancak devlet yardımı alamayan partilere de ilk genel seçime kadar en az devlet yardımı alan parti kadar yardım yapılması kararlaştırıldı. Ek madde 5 ve geçici madde 16 eklendi.
24.03.1992	3789	Ek Madde 1 Geçici Madde 16	Devlet yardımı için ayrılan “beşbinde bir” ödenek “beşbinde iki” olarak değiştirilmiştir. TBMM’de 10 veya daha fazla milletvekiline sahip olup da devlet yardımı alamayan partilerin seçimlere girme hakkını kazanacak teşkilatlanmaya ulaşmış olması eki getirilmiştir. Ayrıca TBMM’de 10’dan az ancak en az 3 ve daha fazla milletvekiline sahip partilerin de en az devlet yardımı alan partinin 1/4’ü kadar devlet yardımı alması öngörülmüştür (Geçici Madde 16).
19.06.1992	3821	Madde 96	Bu kanunla 2553 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair 1981 tarihli kanun kaldırılmıştır. Böylece 96.maddde bu kanun gereği kapatılmış siyasi partilere ilişkin isim, amblem ve rozet gibi düzenlemeler Anayasa Mahkemesince kapatılan veya siyasi parti siciline kayıtlı bulunan olarak değiştirilmiştir.

25.12.1993	3945	Madde 40	Siyasi partilerin aday adaylığına ilişkin mahallet teşkilat başkan ve üyelerinin görevden 90 gün önce çekilmesini öngören madde değiştirilerek buna ilişkin usul ve esaslar parti tüzüğüne göre belirlenecektir.
27.10.1995	4125	Madde 37 Madde 38 Madde 46	Kontenjan adaylığı uygulaması kaldırılmıştır. 38.madde komple kalkarken 37 ve 46.maddelerde kontenjan adaylığı ibareleri kaldırılmıştır. Genel seçimler için yurtdışında mukim vatandaşların oy kullanmasına ilişkin düzenlemeler için YSK görevlendirilmiştir.
31.07.1998	4381	Madde 37	Parti adaylarının tespitini düzenleyen bu maddenin ilk fıkrasına ek gelmiştir. Buna göre partiler ön seçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde TBMM üye tamsayısının %5'ini aşmayacak şekilde merkez aday gösterebilecektir.
12.08.1999	4445	Madde 2 Madde 5 Madde 7 Madde 9 Madde 11 Madde 31 Madde 61 Madde 66 Madde 67 Madde 68 Madde 70 Madde 74 Madde 75 Madde 76 Madde 79 Madde 91 Madde 92	29 madde değiştirilmiştir. Ek Madde 6 eklenmiş ve Ek Madde 4 yürürlükten kaldırılmıştır. Siyasi partilerin teşkilatlanmasına ilişkin yasaklar getiren madde değiştirilerek parti tüzüklerinde kadın kolu, gençlik kolu ve diğer yan kuruluşlarla yabancı ülkelerde temsilcilik açarak teşkilatlanmasının önü açılmıştır (Madde 7). Yurt dışında teşkilatlanmayı yasaklayan 79.madde b bendi ve yan kuruluşları yasaklayan 91.madde kaldırılmıştır. Siyasi partilere üye olma yaşı 21'den 18'e indirilmiştir ve siyasi partilere üyeliği sınırlandıran fıkra esnetilerek parti üyeliğinin önü açılmıştır. Yükseköğretim elemanları da parti üyeliğine ilişkin yasaklamanın dışında bırakılmıştır (Madde 11). Siyasi partilerin gelirlerinin (madde 61) ve giderlerinin (madde 70) amaçlarına aykırı olamayacağı fıkraları eklenmiştir. Sendika, dernek ve vakıf gibi çeşitli STK'ların siyasi partilere maddi yardım ve bağış yapması sağlanmıştır (Madde 66) ve bunu düzenleyen 92. Madde yürürlükten kaldırılmıştır.

		Madde 95 Madde 97 Madde 98 Madde 101 Madde 102 Madde 103 Madde 104 Madde 111 Madde 114 Madde 115 Madde 116 Ek Madde 1 Ek Madde 6 Ek madde 4	Siyasi partilerin mali denetiminin Anayasa Mahkemesince yapılacağı eklenmiş (madde 74) ve denetim sonucunda vereceği kararların kesin olacağı (madde 75) kabul edilmiştir. Kapatılan siyasi partilerin üst düzey üyelerinin 10 yıl süreyle başka bir partiye üye olamayacağını düzenleyen madde değiştirilerek parti kapatılmasına sebep olan kurucular dahil üyelerinin 5 yıl süre ile başka bir partinin kurucusu, üyesi vd. olamayacağı şeklinde düzenlenmiştir (Madde 95). Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin maddelerde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Madde 98, 101, 102, 103 ve 104) Devlet yardımını düzenleyen EK 1. Madde değiştirilmiştir. Daha önce “TBMM sandalye sayısına göre” yapılan bölüşüm “toplam geçerli oy sayıları ile orantılı” olarak değiştirilmiştir. Bunlar dışında 9. Madde komple, 68. Maddenin son fıkrası, 12 Eylül harekâtına karşı beyan ve tutumu yasaklayan 97. Madde ve Ek 4. Madde yürürlükten kalktı.
26.03.2002	4748	Madde 101 Madde 102 Madde 103	Anayasa mahkemesinin partileri temelli kapatma yerine devlet yardımından yoksun bırakmasına karar vermesine olanak sağlanmıştır (Madde 101 ve Madde 102) Anayasa mahkemesince iptal edilen 103. Maddenin ikinci fıkrası “birinci fıkradaki yazılı fiiller” ibaresi yerine “bu nitelikteki fiiller” şeklinde değiştirilerek yeniden düzenlenmiştir.
02.01.2003	4778	Madde 8 Madde 11 Madde 66 Madde 98 Madde 100 Madde 102 Madde 104 Madde 111	Siyasi partilerin kurulmasında “milletvekili seçilme yeterliliğine sahip” olma şartı yerine “partiye üye olma yeterliliğine sahip” olma şartı getirilmiştir (Madde 8). Siyasi partilere üye olmayı engelleyen üç yıl hapis cezası beş yıla çıkarılarak parti üyeliği esnetilmiştir. (Madde 11) Parti kapatmalarında Anayasa Mahkemesinin 3/5 oy çokluğu ile karar vereceği fıkrası eklenmiştir (Madde 98). Siyasi partilere Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının işlemlerine karşı Anayasa Mahkemesine itiraz etme hakkı tanınmıştır (Madde 102).

29.04.2005	5341	Geçici Madde 16	Barajı aşamayan ancak TBMM’de 10’dan fazla ve en az 3 ve fazlası vekile sahip olan partilerin aldığı devlet yardımına ilişkin geçici madde yürürlükten kaldırılmıştır.
13.02.2011	6111	Madde 74 Madde 66	Siyasi partilerin AYM tarafından denetimine, harcamalarına ve bunların düzenlenmesine ilişkin fıkralar eklenmiştir (Madde 74)
2012	Anayasa Mahkemesi	Madde 117	Madde 117 Anayasanın suç ve cezalara ilişkin esaslarını düzenleyen 38.maddeye aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.
03.04.2013	6456	Geçici Madde 19	Geçici madde eklenmiştir
02.03.2014	6529	Madde 15 Madde 20 Ek Madde 1 Madde 43	Eş genel başkanlık sistemi yürürlüğe girmiştir (Madde 115) Siyasi partilere devlet yardımında %7 olan oy oranı %3 olarak değiştirilmiştir (Ek Madde 1) Önseçimde propaganda ile ilgili hükümleri düzenleyen maddenin üçüncü fıkrasında yer alan “Türkçeden başka dil ve yazı kullanamazlar” ibaresi kaldırılmıştır (Madde 43).
18.06.2014	6545	Madde 96 Madde 104 Madde 114 Ek Madde 7	Kapatılan siyasi partilerin benzer adlar ve semboller ile kurulmasını yasaklayan düzenlemeler getirilmiştir (Madde 96 ve Madde 104). Gerçek dışı üye kaydı yapılmasını düzenleyen 114.maddedeki para ve ceza oranları yumuşatılmıştır. Ek Madde 7 eklenmiştir.
03.08.2016	6736	Madde 71	71.Maddeye ek ibare eklenmiştir.

1983-2017 arası dönemde siyasi partiler kanununda toplam 24 değişiklik gerçekleşmiştir.

Ek 3: 2839 Sayılı Milletvekili Seçim Kanununda Yapılan Değişiklikler*

DEĞİŞİM YILI	DEĞİŞTİREN KANUN	DEĞİŞTİRİLEN MADELER	DEĞİŞİM İÇERİĞİ
28.03.1986	3270	Madde 4 Madde 12 Madde 13 Madde 14 Madde 26 Madde 28 Madde 34 Madde 35 Madde 63	Seçim çevrelerinde çıkarılacak milletvekili sayısını düzenleyen madde değiştirilerek yediden fazla milletvekili çıkaracak illerin seçim çevrelerinin belirlenmesinde usul değişmiştir. Buna göre milletvekili sayısı yediden fazla olan illerde milletvekili sayısının hesaplanmasında ilk yedi çıktıktan sonra kalan rakamdan tekrar yedi, mümkün değilse altı, beş.. ile çıkarılır şeklinde düzenlenmiştir. En az milletvekili yine üçtür (Madde 4). Partilerin katıldığı seçim çevrelerinde aday göstermeleri için “seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısının iki katı aday göstermesi” şartı “milletvekili sayısı kadar aday gösterilmesi” şeklinde değiştirilmiştir (Madde 12). Tercihli oy sayımında seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar tercih oyu kullanma şartı adayların en az yarısı için oy kullanmak şeklinde hafifletilmiştir (Madde 28) Kontenjan aday uygulamasının çerçevesi çizilmiş ve kontenjan milletvekili çıkaran illerde seçim çevresi barajının kontenjan vekili çıkarılarak yapılması şeklinde değişiklik yapılmıştır (Böylece seçim çevresi barajı da yükselmiştir). Ayrıca en çok oyu alan kontenjan adayın seçim çevresi barajını aşp aşmadığına bakılmaksızın da milletvekilliğini kazandığı belirtilmiştir (Madde 34) Seçimlerde oy kullanmayanlara uygulanan para cezası iki bin beş yüz liradan on bin liraya çıkarılmıştır (Madde 63)
23.05.1987	3377	Madde 3 Madde 4 Madde 8 Madde 33 Madde 34	Milletvekili sayısı 400’den 450’ye çıkarılmıştır (Madde 3) Daha önce çıkaracağı milletvekili sayısı yediye kadar olan yerler bir seçim çevresi iken yeni düzenlemeyle altıya kadar olan yerler bir seçim çevresi sayılmaktadır (Madde 4)

		Geçici 12.Madde	Meclisin seçim yenileme kararı vermesi durumunda 90 gün sonra ilk Pazar yapılması öngörülen seçimlerin üç aydan az olmamak üzere meclis tarafından belirlenmesi sağlanmıştır (Madde 8). 12 Eylül rejimince 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununca işine son verilenlerin beş yıl müddetle milletvekili seçimlerinde aday olamayacaklarını düzenleyen geçici madde 12 kaldırılmıştır.
10.09.1987	3403	Madde 8 Madde 34	Meclisin seçim yenileme kararı vermesi durumunda “üç aydan az olmamak şartı”, “Meclis, seçimin yapılacağı tarihi de belirler” şeklinde değiştirilmiştir (Madde8). Kontenjan aday gösterilen yerlerde bölme işleminin bir eksiği ile yapılacağını düzenleyen maddenin fıkrasına “Altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işlemi bir eksiği ile yapılır” cümlesi de eklenmiştir (Madde 34).
17.10.1987	3404	Madde 34	Kontenjan vekili çıkaran illerde milletvekili dağılımının milletvekili sayısının bir eksiliği ile yapılmasına yönelik düzenleme getirilmiştir.
24.08.1991	3757	Madde 12 Madde 13 Madde 14	1986’da düzenlenerek “milletvekili kadar aday gösterme” şartı tekrar “kontenjanı çıktıktan sonra çıkaracağı milletvekili sayısının iki katı kadar aday gösterme” şeklinde değişmiştir.
18.09.1994	4044	Madde 26	1994 ara seçimlerine ilişkin kararlar alınmış ve oy pusulasını düzenleyen madde 26’da teknik bir değişiklik yapılmıştır.
27.10.1995	4125	Madde 3 Madde 18 Madde 20 Madde 21 Madde 26 Madde 28 Madde 29	Milletvekili sayısı 450’den 550’ye çıkarılmıştır. Bunların 100’ünün ülke seçim çevresi milletvekili olarak seçilmesi kararlaştırılmıştır. Seçim çevrelerinin tespitinde milletvekili sayısı 18’ e kadar olan iller 1, 19-35 arası olan iller iki ve 36’dan fazla olan iller üç seçim çevresine bölünür şeklinde düzenleme yapılmıştır. Tercihli oy uygulaması kaldırılmıştır (Madde 28) Kontenjan adaylığı kaldırılmıştır.

		Madde 33 Madde 34 Madde 35 Madde 36 Madde 41	İki ve üç milletvekili çıkaran yerlerde seçim çevresi barajı %25 olarak düzenlenmiştir. Diğerlerinde milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilmektedir (Madde 34).
21.11.1995	4135	Geçici Madde 13	Aday listelerinin YSK'ya tesliminde 20.maddede belirlenen on günlük sürenin 1995 seçimlerinde on beş gün olarak uygulanmasına yönelik geçici madde eklenmiştir.
23.11.1995	4138	Madde 4 Madde 34 Geçici Madde 14	Milletvekili dağılımının düzenleyen madde 4'te teknik düzenleme yapılmıştır. Tüm partilerin %10 altında kalması durumunda madde 34'te düzenleme ve buna ilişkin geçici madde 14 eklenmiştir.
02.01.2003	4778	Madde 7 Madde 15	Ara seçimlere ilişkin düzenleme yapılarak bir ilin veya seçim çevresinin milletvekili kalmadığı hallerde 90 günü takip eden ilk Pazar günü seçim yapılması kararlaştırılmıştır (Madde 7). Milletvekili seçilememesi hallerini düzenleyen hallerden "halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etme suçlarından mahkûm olanlar fıkrası" değiştirilerek "terör eylemlerinden mahkûm olanlar" şeklinde düzenlenmiştir (Madde 15).
12.10.2006	5550	Madde 6 Madde 26 Madde 28	Seçim döneminin belirlenmesinde başlangıç tarihi 3 Temmuz'dan 20 Temmuz'a ve oy verme tarihi de Ekim ayının ikinci Pazar gününden Kasım ayının ilk Pazar gününe alınmıştır (madde 6).
19.10.2006	5552	Madde 10	Seçilme yeterliliği 30 yaşından 25 yaşına düşürülmüştür.
22.10.2009	5922	Madde 4 Madde 6	Nüfusu iki milletvekili çıkarmaya yetmeyen illerin ikinci milletvekili çıkarması sağlanmıştır (Madde 4)

			TBMM seçimlerinin beş yılda bir yerine dört yılda bir yapılmasına ilişkin düzenleme yapılmıştır (Madde 6)
08.04.2010	5980	Madde 18 Madde 21 Madde 26	Memurların adaylıklarına ilişkin düzenleme yapılmıştır (Madde 18) Oy pusulasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır (Madde 26)

*2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nda 1983-2017 arası toplam 14 değişiklik gerçekleştirilmiştir.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Fikret TOPAL	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	Siyaset ve Sosyal Bilimler
Makale ve Bildiriler	
1. Topal, F. (2024). COVID-19 Döneminde İtalyan Siyaseti ve LEGA'nın Düşüşü. Journal of Migration and Political Studies, 2(1), 39-60. 2. Topal, F., & Tauscher, S. (2020). Uluslararası Öğrencilerin Akademik ve Sosyal Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine İnceleme. Akademik İncelemeler Dergisi, 15(1), 309-344. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.624380	